

G. V. PLECHANOVAS

MŪSŲ
NESUTARIMAI

Г. В. Плеханов
НАШИ РАЗНОГЛАСИЯ
На литовском языке

LAISKAS P. L. LAVROVUI

(Pratarmės vietoje)

Didžiai gerbiamas Piotrai Lavrovičiau!

Jūs nepatenkintas „Darbo Išvadavimo“ („Osvoboždenije Truda“) grupė. „Viestnik Narodnoj Voli“ („Liaudies Laisvės Žinyno“) 2 nr. Jūs paskyrėte jos leidiniams atskirą straipsnelį, ir nors šis straipsnelis labai nedidelis, tačiau puštrečio jo puslapio užteko, kad Jūs išreikštumėte savo nesutikimą su jos programa ir savo nepasitenkinimą dėl jos pažiūrų į „Liaudies Laisvės partiją“.

Pripratęs nuo senų laikų gerbti Jūsų nuomonės, be to, žinodamas, su koku dėmesiu įsiklauso į jas mūsų revoliucinis įvairių atspalvių ir pakraipų jaunimas, aš leisiu sau tarti keletą žodžių apginti grupei, kurią Jūs, kaip man atrodo, ne visiškai teisingai būsite įvertinę.

Aš juo labiau tariausi turįs teisę tai daryti, kad savo straipsnelyje Jūs daugiausia kalbate apie mano brošiūrą „Socializmas ir politinė kova“. Dėl jos yra kilę Jūsų priekaištai, jos autoriui patogiąusia ir atsakyti į juos.

Jums atrodo, kad ši brošiūra galėtų būti padalyta į dvi dalis, „į kurias“, Jūsų nuomone, „Jums tenka įvairiai žiūrėti“. Viena šios brošiūros dalis, „būtent antrasis skyrius, verta tokio pat dėmesio, kaip visi rimti veikalai socializmo klausimais“. Antroji žymi jos dalis — sakote Jūs — yra skirta polemikai prieš anksčiau ir dabartinę Liaudies Laisvės partijos veiklą, kurios užsienio organu ketina būti Jūsų žurnalas. Ir Jūs ne tik nesutinkate su mano nuomonėmis, išreikštomis šioje mano brošiūros dalyje, bet ir pats „polemikos prieš Liaudies Laisvę“ faktas Jums atrodo griežtai smerktinas. Jūs manote, kad „nelabai sunku būtų įrodyti p. Plechanovui, kad į jo puolimus galima atsakyti labai svariais prieštaravimais, juo labiau, kad — gal būtų, skubėdamas — jis

netiksliai cituoja“. Jūs taip pat esate įsitikinę, kad mano „paties veikimo programoje yra, gal būt, kur kas didesnių trūkumų ir nepraktiškumų, kaip tie, kuriais aš kaltinu Liaudies Laisvės partiją“. Tačiau tiems trūkumams ir nepraktiškumams nurodyti Jūs, nors man labai gaila, neturite atliekamo laiko. Anot Jūsų žodžių, „Liaudies Laisvės partijos organas“ yra skirtas kovai prieš politinius ir socialinius rusų liaudies priešus; ši kova tiek sudėtinga, kad reikalauja iš Jūsų „viso Jūsų laiko, visų Jūsų veikalo“. Jūs „neturite nei atspėjamo laiko, nei noro“ skirti savo leidinio dalį „polemikai prieš rusiškojo revoliucinio socializmo frakcijas, manančias, kad joms polemika su Liaudies Laisve esanti labiau savalaikiška, negu kova su Rusijos vyriausybe ir kitais rusų liaudies išnaudotojais“. Tikėdamiesi patį laiką išspręsiant ginčytinus klausimus Jūsų naudai, Jūs nematote naudos „pabrėžti ne taip jau didelį nesutarimą“ tarp Jūsų ir Darbo išvadautojų — kaip Jūs teikiatės mus vadinti¹ — tiesioginiais smūgiais, nukreiptais į frakciją, kurios narių dauguma, jei ne šiandien, tai ryt gali atsidurti Liaudies Laisvės eilėse. Šis „Darbo išvadautojų“ pavirtimas narodovolcais atrodo Jums juo tikresnis, kad, anot Jūsų žodžių, „pats p. Plechanovas, kaip jis nurodė savo brošiūros pratarinėje, yra jau padaręs pakankamai reikšmingą evoliuciją savo politiniuose - socialiniuose įsitikinimuose“, ir Jūs „turite pagrindo tikėtis — naujų žingsnių“ iš mano pusės „ta pačia kryptimi“. Priejęs šį savosios „evoliucijos“ tašką, kuris Jums, matyti, atrodo esąs šiuo metu rusiškojo socializmo įmanomo išsivystymo apogėjus, aš, gal būt, suprasias — tikitės Jūs — ir dar vieną kiekvienos visuomeninės armijos, veikiančios prieš bendrą priešą, grupės praktinio uždavinio pusę: būtent, „kad ardyti tos armijos organizaciją — net matant arba spėjant joje esant šiokių tokių

¹ Dėl šio Jūsų išgalvoto pavadinimo aš leisiu sau prabėgomis pastebėti štai ką: „Darbo Išvadavimas“ yra mūsų grupės devizas ir pavadinimas. Tačiau vadinti „Darbo Išvadavimo“ grupę „Darbo išvadautojų“ grupę — reiškia nusidėti etimologijai. Paaiškinsiu tai pavyzdžiu. Jūsų bendradarbiai labai daug kalba apie „liaudies valdymą“; būdami kiek logiškai nuoseklūs, jie turėtų sutikti, kad pats jų „partijos“ pavadinimas — „Liaudies Laisvė“ — yra ne kas kita, kaip devizas, išreiškias siekimą tokios politinės santvarkos kurios vaizdinys yra siejamas su žodžiais „liaudies valdymas“. Bet ar tai reiškia, kad jie gali pretenduoti į *liaudies valdytojų* titulą?

trūkumų — yra leistina arba tos armijos *reikalo* priešams (iš kurių skaičiaus Jūs mane išbraukiate), arba grupei, kuri pati savo veikla, savo jėga ir organizacija pajėgia šią istorinę vąlandą tapti visuomenine armija“. Bet tokį vaidmenį, „Jūsų nuomone, teks vaidinti tolimoje, o, berods, ir kiek abejotinoje ateityje“ „Darbo išvadautojams“, kokie jie yra, t. y. dar nebaisusiems savo vystymosi ciklo ir šiuo metu turintiems kažkokį „narodovolcų“ vikšrų ar lėlyčių pavidalą.

Toks yra, didžiai gerbiamas Piotrai Lavrovičiaus, beveik pažodžiui pateiktas turinys viso to, kas buvo Jūsų pasakyta apie mano brošiūrą. Aš, gal būt, esu Jus nuvarginęs daugybe citatų iš Jūsų paties straipsnelio, bet, iš vienos pusės, aš bijojau būti vėl apkaltintas „netiksliai cituojąs“, o, be to, aš radau reikalą priminti skaitytojui Jūsų žodžius ištisai, kad tuo būdu palengvinčiau jam tarti galutinį savo žodį mūsų reikalui. Jūs žinote, kad skaitančioji publika yra svarbiausias, vyriausiasis teisėjas visuose ginčuose, kurie kyla laisvojoje „žodžio respublikoje“. Todėl nenuostabu, kad kiekviena iš šalių turi imtis visų priemonių išaiškinti tai publikai tikrąjį ginčijamojo klausimo pobūdį.

Išdėstęs Jūsų pastabas dėl mano brošiūros ir Jūsų samprotavimus apie „Darbo Išvadavimo“ grupės nusistatytąją taktiką „Liaudies Laisvės partijos“ atžvilgiu, aš imsiuosi dabar, didžiai gerbiamas Piotrai Lavrovičiaus, tų paaiškinimų, be kurių negalima teisingai suprasti motyvų, kurie paskatino mane ir mano draugus elgtis kaip tik taip, o ne kitaip.

Tikrai sakant, aš galėčiau bet kurias kalbas apie tokius motyvus laikyti visiškai nereikalingomis, o skaitytojui jos gali pasirodyti labai mažai teidomios. Kaip? Argi mūsų revoliucionierių artimiausių uždavinių, taktikos ir mokslinio visos jų veiklos pagrindimo klausimas nėra mums svarbiausias, opiausias Rusijos visuomeninio gyvenimo klausimas? Argi šį klausimą galima jau laikyti galutinai ir kategoriškai išspręstu? Ir argi kiekvienas revoliucinis rašytojas neturi padėti jį išaiškinti visomis savo turimomis jėgomis, su visu sau įmanomu atidumu? Ar šitas išaiškinimas gali būti laikomas naudingu tik tuo atveju, kai jo rezultate prieinama įsitikinimą, kad Rusijos revoliucionieriai,

nebūdami kaip popiežius neklaidingi, vis dėlto savo praktinėje veikloje nepadarė nė vienos klaidos, savo teoriniuose samprotavimuose nė karto neapsiriko, kad tiek vienu, tiek ir antru atveju „viskas yra tvarkoje“. Ar žmonės, nesutinką su šiuo maloniu įsitikinimu, turi būti pasmerkti tylėti, ir jų ketinimų tyrumas gali būti įtartas kiekvieną kartą, kai jie imasi plunksnos, kad atkreiptų revoliucionierių dėmesį į tai, kaip yra dirbamas ir kaip, jų giliu supratimu, turėtų būti dirbamas revoliucinis darbas? Jeigu Spinoza dar XVII šimtymetyje sakė, kad laisvoje valstybėje kiekvienam turi būti suteikta teisė galvoti, ką jis nori, ir kalbėti, ką jis galvoja, tai ar galima dėl šios teisės abejoti XIX amžiaus pabaigoje kad ir labiausiai atsilikusios Europos valstybės socialistų partijoje? Pripažindami iš principo laisvo žodžio teisę, jos reikalavimą įtraukdami į savąsias programas, Rusijos socialistai negali leisti ta teise *naudotis* tik tai frakcijai arba „partijai“, kuri pretenduoja į hegemoniją šiuo revoliucinio judėjimo laikotarpiu. Aš manau, kad dabar, kai mūsų legalioji spauda yra negailesčiausiai persekiojama, kai mūsų tėvynėje, minties srityje, kaip ir visose kitose veiklos srityse, „į visa, kas gyva, į visa, kas dora, yra šnairiai žiūrima“, — aš manau, kad tokiu metu iš revoliucinio rašytojo galima veikiau pareikalausti pasiaiškinti dėl jo *tylėjimo*, negu dėl to ar kito jo veikalo *pasirodymo fakto*. Ir jeigu Jūs su tuo sutiksite, — o nesutikti vargu ar galima, — tai Jūs sutiksite taip pat, kad negalima juk pasmerkti veidmainiauti rašytoją-revoliucionierių, kuris labai ir labai daug turi aukoti, puikiais Gerceno žodžiais betariant, „žmogaus laisvojo žodžio orumui“. O jeigu ir tatai yra taip, tai ar galima jį kaltinti, jei jis tiesiog, be išsisukinėjimų ir nutylėjimų, pasako tai, ką jis mano apie tas ar kitas revoliucinės veiklos programas. Esu tikras, kad Jūs, gerbiamasis Piotrai Lavrovičiau, atsakysite į šį klausimą neigiamai. Tatai, be ko kita, laiduoja Jūsų parašas po „Skelbimu apie „Viestnik Narodnoj Voli“ leidimą“, kurio VIII puslapyje skaitome štai ką: „Socializmas, kaip ir kiekviena aktuali istorinė idėja, sukelia daugybę kad ir nelabai esminių nesutarimų savo šalininkų tarpe, ir daug tiek teorinių, tiek praktinių jo klausimų lieka ginčytinų. Dėl didesnio sudėtingumo, didesnių sunkumų ir trum-

pesnio amžiaus rusiškojo socializmo raidoje, daugiau ar mažiau žymūs pažiūrų skirtumai Rusijos socialistų tarpe gali būti dar gausesni. Bet tai, kartojame, kaip tik įrodo, kad Rusijos socialistinė partija yra gyva partija, sukelianti energiją minties darbą, energingus įsitikinimus savo šalininkų tarpe, partija neapsiribojusi dogmatišku tikėjimu išmoktomis formulėmis“.

Aš nesuprantu, kaip redaktorius, pasirašęs šitą skelbimą, gali būti nepatenkintas literatūriniais kūriniais tos grupės, kurios nesutarimus su Liaudies Laisve jis kaip tik laiko „ne taip jau dideliais“ („V. N. V.“ Nr. 2, II sk., 65 psl., 10 eilutė iš apačios); aš negaliu sutikti, kad žurnalas, išspausdinęs šį skelbimą, galėtų priešišškai žiūrėti į žmones, „neapsiribojusius dogmatišku tikėjimu išmoktomis formulėmis“. Juk negalima manyti, kad aukščiau minėtosios eilutės tebuvo parašytos tik skaitytojui paaiškinti, kodėl „„Viestnik Narodnoj Voli“ užsibrėžtoji programa apima kiek netolygias tarpusavyje pažiūras“ („Skelbimas apie „V. N. V.“ išleidimą“, VII puslapis). Negalima taip pat manyti, kad, užsibrėžęs tokią „aiškią programą“, „V. N. V.“ pripažintų aktualią „daugiau ar mažiau žymių nesutarimų tarp Rusijos socialistų“ reikšmę tik tuo atveju, kai jie „neperžengia ribų“ šios programos, „apimančios kiek netolygias tarpusavyje pažiūras“. Tai reikštų būti tolerantiškais tik savosios bažnyčios narių atžvilgiu, pripažinti kartu su Ščedrino didvyriais, kad opozicija nekenksminga tik tuo atveju, kai ji nekenkia. Toks liberalizmas, toks tolerantiškumas nedaug tedžiugintų visus Rusijos socialistus „nonkonformistus“, kurių dabar, matyti, yra nemaža, nes Jūs savo straipsnelyje kalbate apie „frakcijas, manančias, kad joms polemika su Liaudies Laisvę esanti labiau savalaikiška“ ir t. t. Iš šių žodžių aišku, kad tokių frakcijų mažiausia yra dvi ir kad „V. N. V.“, „pasišovęs būti visų Rusijos socialistų-revoliucionierių susivienijimo organu“, ligi šiol toli gražu dar nėra pasiekęs savo tikslo. Aš manau, kad toks nepasisekimas turėtų išplėsti, o ne siaurinti jo redakcijai būdingo tolerantiškumo ribas.

Jūs patariate man „neardyti“ mūsų revoliucinės armijos „organizacijos“. Bet visų pirma leiskite man Jus paklausti, apie

kokią „visuomeninę armiją“ Jūs kalbate? Jei ta metafora Jums reiškia „Liaudies Laisvės partijos“ organizaciją, — tai aš niekuomet nemaniau, kad mano brošiūra ardomai ją paveiktų, ir esu įsitikinęs, kad pirmas Jūsų paklaustasis narodovolcas Jus šiuo atžvilgiu nuramintų. O jeigu „visuomeninės armijos organizacijos ardymas“ Jums reiškia įtraukimą į mūsų grupę žmonių, dėl tų ar kitų priežasčių nebuvusių „Liaudies Laisvės partijoje“, tai iš tokio įtraukimo „visuomeninės armijos organizacija“ gali tik laimėti, nes jos tarpe atsiras nauja grupė, susidariusi, taip sakant, iš naujokų. Be to, nuo kurio gi laiko svarstymą kelio, kuriuo eina ta ar kita armija, pareiškimą įsitikinimo, kad esama kito kelio, kuris tikriausiai ir greičiau nuvestų ją į pergalę, — imta laikyti „tos armijos organizacijos ardymu“? Aš manau, kad taip sąvokas painioti tegali tik laukinės Azijos despotijų gaujos, bet jokių būdu ne šiuolaikinių civilizuotų valstybių armijos. O kam nėra žinoma, kad kritika taktikos, kurios laikosi ta ar kita armija, gali pakenkti nebent tik karinei šios armijos generolų reputacijai, kurie, rasi, mielai norėtų „užčiaupti“ nekuklias lūpas. Bet kuo gi čia dėta „armijos organizacija“, ir kas jos vadai? Jūs žinote, kad tokie vadai gali būti arba pačių eilinių išrinkti, arba paskirti iš viršaus. Tarkime valandėlę, kad Vykdomasis Komitetas vaidina mūsų revoliucinės armijos vado vaidmenį. Klausimas, ar turi jo klausyti net ir tie, kurie nedalyvavo jį renkant, o jeigu jis paskirtas iš viršaus, tai kas ir kokią turėjo valdžią jį paskirti?

Jūs priskiriate mūsų grupę prie „rusiškojo revoliucinio socializmo frakcijų, manančių, kad joms polemika su „Liaudies Laisvės“ esanti labiau savalaikiška, negu kova su Rusijos vyriausybe ir kitais rusų liaudies išnaudotojais“. Leiskite man Jus paklausti, ar manote Jūs, kad rusų liaudies ir „šios istorinės valandos“ ypatumus sudaro ir ta aplinkybė, kad kova „prieš jos išnaudotojus“ gali būti vykdoma neskleidžiant idėjų, kuriomis pasireikštų šitos kovos prasmė ir tendencija. Ar man, buvusiam maištininkui, reikia įrodinėti Jums, buvusiam „Vperiod“ („Pirmyn“) žurnalo redaktoriui, kad revoliucinio judėjimo augimas neįmanomas neskleidžiant pažangiausių, teisingiausių, žodžiu, revoliucingiausių

idėjų ir sąvokų atitinkamame visuomenės sluoksnyje? Argi Jūsų dėmesį reikia atkreipti į tą aplinkybę, kad socializmas — koks jis yra Markso ir Engelso kūrinuose — yra galingiausias dvasinis ginklas kovojant su įvairiausiais liaudies išnaudotojais? O skleisti minėtųjų rašytojų mokslą kaip tik ir yra mano draugų uždavins; tatau aiškiai pasakyta skelbime apie „Šiuolaikinio Socializmo Bibliotekos“ („Biblioteka Sovremennogo Socializma“) leidimą. Kad Markso mokyklos socializmas daug kuo skiriasi nuo „rusiškojo socializmo, kaip jis yra pasireiškęs“ mūsų revoliuciniame judėjime aplamai ir „Liaudies Laisvės partijoje“ atskirai paėmus, nėra nė mažiausios abejonės, nes „rusiškasis socializmas“ ligi šiol dar tebenešioja labai ilgą bakuninišką kasą ant savo nugaros. Kad Rusijos marksistams todėl neretai tenka neigiamai žiūrėti į kai kurias rusiškojo socializmo „išmoktąsias formules“ — tai taip pat visiškai suprantama ir natūralu; bet iš čia dar jokių būdų neišeina, kad jie yra labiau linkę į kovą prieš revoliucionierius, negu į kovą prieš vyriausybę. Žurnale „Viestnik Narodnoj Voli“ toks p. Tarasovas stengiasi sugriauti vieną iš pagrindinių Markso istorinės teorijos teiginių¹. Pono Tarasovo straipsnis užima pirmąją vietą, taip sakant, garbės vietą „V. N. V.“ Nr. 2. Ar ši aplinkybė reiškia, kad p. Tarasovas mano, jog jam polemika prieš Marksą yra „labiau savalaikiška, negu kova su Rusijos vyriausybe ir kitais rusų liaudies išnaudotojais“? Ar polemika, leistina ir „savalaikiška“ diuringininkų, bakunininkų ir blankistų rašiniams, tampa Rusijos revoliucijos didybės įžaidimu, kai tik pakelia savo balsą marksistai? Ar teisinga, dar

¹ Su p. Tarasovu aš dar tikiuos pasikalbėti atskirai, kai jis pabaigs savo straipsnį. O dabar pastebėsiu, kad p. Tarasovas visiškai nesuprato nei Markso, nei jo „epigonų“ ir su savo nekaltu naivumu polemizuoja, tiesą sakant, prieš mažutį buržua Zoržą Molinarį, o anaip tol ne prieš didįjį socialistą Karlą Marksą. Taip pat ir p. Tarasovo „metodas“ mane labai stebina. Gerbiamasis autorius, matyti, pasiskolino jį iš to paties buržuazinio mokslo, kurio „bankrotą“ jis taip nesugriaujamai įrodė pirmajame „Viestnik“ numeryje. Kaip buržuaziniai rašytojai savo „gamtos dėsniams“ įrodyti paprastai prasimanydavo „laukinius“, kurie, žinoma, apie nieką kitą tiek nesvajėjo, kaip apie „kapitalo taupymą ir kaupimą“, taip ir p. Tarasovas, jau sąmoningai ignoruodamas šiuolaikinės etnologijos duomenis, prasimano „laukinius“, kurie pasirodo esą aiškūs blankistai ir tik siekia „valdyti“ savo kaimynus. Šis savotiškas *induktivinis metodas* gresia visiškai „subankrutyti“ p. Tarasovo socialistinį-diuringinį „mokslą“.

pridursiu, ar pateisinama tokia pažiūra rašytojo, tiek kartų pareiškusio savo pritarimą Markso teorijoms?

Aš gerai žinau, kad mūsų revoliucinės partijos uždavinių klausimo išsprendimas minėtų teorijų požiūriu yra toli gražu nelengvas uždavinys. Pagrindiniai šitų teorijų teiginiai sudaro, tikrai sakant, tik silogizmo „didžiąją premisą“, tad žmonės, vienodai pripažįstą šitos pirmosios premisos teisingumą ir didžią mokslinę reikšmę, gali sutarti ar nesutarti dėl išvados, priklausomai nuo to, kaip jie supranta antrąją, „mažąją“ premisą, kurios vaidmenį turi vaidinti vienoks ar kitoks Rusijos šiuolaikinės tikrovės įvertinimas. Aš todėl nė kiek nesisitebiu Jūsų nepritarimu mūsų programai, nors ir manau, kad, likdami marksistu, Jūs negalėtumėt man „įrodyti“, kad „mano“ programa turi „kur kas didesnių trūkumų ir nepraktiškumų“, kaip tie, kuriais aš „kaltinu Liaudies Laisvės partiją“. Bet jokie nesutarimai vertinant šiuolaikinę Rusijos tikrovę nepateisins mano ir mano draugų akyse to neteisingo nusistatymo, kurio Jūs mūsų atžvilgiu laikotės savo straipsnelyje.

Aš kreipiuos į skaitytojo bešališkumą. Ant „Viestnik Narodnoj Voli“ redaktoriaus rašomojo stalo guli dvi brošiūros, išleistos „Darbo Išvadavimo“ grupės. Viena iš šių brošiūrų yra Engelso veikalo vertimas, kurį gerbiamasis redaktorius vadina „įžymiausiu pastarųjų metų socialistinės literatūros kūriniu“.

Antroji iš šių brošiūrų, to paties redaktoriaus žodžiais, viena savo dalimi verta „tokio pat dėmesio, kaip ir visi rimti veikalai socializmo klausimais“. Antroji šitos brošiūros dalis yra „polemiką prieš ankstesnę ir dabartinę „Liaudies Laisvės“ veiklą“, polemika, kuri turi tikslą įrodyti šitai partijai, kad „smogusi savo praktine veikla mirtiną smūgį visoms ortodoksinės narodnikystės tradicijoms ir tiek daug padėjusi revoliuciniam judėjimui išsivystyti Rusijoje, Liaudies Laisvės partija negali rasti pateisinimo, o ir neturi ieškoti jo niekur kitur, kaip tik šiuolaikiniame moksliniame socializme“¹. Ir štai šita „Darbo Išvadavimo“ grupės leidinių *vienos dalies viena dalis* įrodo, mūsų redakto-

¹ Zr. brošiūrą „Socializmas ir politinė kova“, 20 psl.

riaus nuomone, kad minėtoji grupė užsibrėžia vos ne vienintelį tikslą „polemizuoti prieš Liaudies Laisvę“ ir siekdama šio tikslo yra pasiruošusi atsisakyti nuo kovos prieš vyriausybę. Būdamas bent kiek bešališkas, skaitytojas sutiks, kad tokios išvados iš dalies apie visumą nepateisina kitų šitos visumos dalių pobūdis.

Aš neneigiu, kad mano brošiūros „viena dalis“ yra poleminio arba, tikriau, kritinio pobūdžio. Bet kad polemika prieš Liaudies Laisvę nebuvo net šitos pakaltinamosios jos dalies vienintelis tikslas, — matyti jau iš tos Jūsų, Piotrai Lavrovičiaus, nepastebėtos aplinkybės, kad mano kritika neapsiribojo tik Rusijos narodovolcų judėjimo laikotarpiu. Aš kritikavau ten ir kitas jo formacijas. Ir jeigu jau iš išspausdinto ir, be to, *motyvuoto* mano pareikšto nepritarimo tai ar kitai revoliucinei programai fakto išeina, kad polemika prieš šitą programą yra svarbiausias mano literatūrinės veiklos tikslas, tai vardan teisybės reikėjo žymiai išplėsti iškeltąjį man kaltinimą. Reikėjo pasakyti, kad svarbiausias mano literatūrinės veiklos tikslas esąs polemika prieš anarchistus, bakunininkus, senosios pakraipos narodnikus, narodovolcus ir pagaliau „marksistus — nesuprantančius politinės kovos reikšmės proletariato emancipacijos reikale“. Be to, reikėjo atsižvelgti dar ir į tą aplinkybę, kad „antroji p. Plechanovo brošiūros dalis yra skirta Markso ir Engelso mokslo filosofinei istorinei pusei išdėstyti ir pagrįsti“. Tuomet būtų buvę aišku, kad aš esu kaltas skleidęs tas revoliucines pažiūras, kurioms aš pritariu, ir polemizavęs prieš tas, kurios man atrodo klaidingos. Bet ir tai ne viskas. Atidžiai išnagrinėjus visas reikalo aplinkybes, būtų paaiškėję, kad mano nusikaltimas įvykdytas „turint iš anksto apgalvotą tikslą“, nes dar „Skelbime apie Šiuolaikinio Socializmo Bibliotekos išleidimą“ aš ir P. Akselrodas tiesiog pareiškiamo, kad mūsų leidinių uždavinys yra:

1) Skleisti mokslinio socializmo idėjas, verčiant į rusų kalbą svarbiausius Markso ir Engelso mokyklos kūrinius ir leidžiant originalius raštus, skirtus įvairaus išsilavinimo laipsnio skaitytojams.

2) Kritikuoti viešpataujančias mūsų revoliucionierių tarpe doktrinas ir nagrinėti svarbiausius Rusijos visuomeninio gyvenimo

klausimus mokslinio socializmo ir Rusijos darbo žmonių interesų požiūriu.

Toks yra tikrasis Jūsų nepasitenkinimą sukėlusios „veiklos“ pobūdis. Norint padaryti jį įvykdžiusiam žmogui bent mažiausią priekaištą, reikia visų pirma įrodyti, kad dabar nėra jokio reikalo kritikuoti viešpataujančias mūsų revoliucinėje aplinkoje programas ir doktrinas, arba kad ši kritika turi virsti, kaip kadaise yra pasakęs Bielinškis kita, žinoma, proga, „kuklia autoriteto tarnaitė, pataikūniška nuvalkiotų bendrųjų frazių kartojoja“. Bet aš jau sakiau, kad vargu ar rasis rašytojas, kuris ryžtųsi remti tokį negirdėtą teiginį, ir jau jokių būdu ne Jūs, didžiai gerbiamas Piotrai Lavrovičiaus, imsite teigti, kad mūsų revoliucinei partijai yra laikas „pasitenkinti dogmatišku tikėjimu išmoktomis formulėmis“. O jeigu taip, tai

Wozu der Laerm? (Kam triukšmauti? — *Red.*)

Beje, nedrįsdami visiškai paneigti kritikos reikšmės mūsų revoliucinėje literatūroje, daugelis, matyti, galvoja, kad ne kiekvienas atskiras asmuo ir ne kiekviena asmenų grupė turi teisę kritikuoti „veikiančios partijos“ doktriną ir taktiką.

Išėjus iš spaudos mano brošiūrai, man ne kartą teko girdėti šitokių pastabų. „Veikimo partija“, „Liaudies Laisvės tradicija“, „didvyriškoji kova“ — štai frazės, kuriomis buvo dangstoma baimė bent kiek paliesti mūsų revoliucinio katekizmo „išmoktąsias formules“. Mano teisė išreikšti savo nesutikimą su „Liaudies Laisvės partija“ arba, tikriaus, su jos literatūriniais kūriniais buvo ginčijama visiškai nepriklausomai nuo klausimo, kas yra teisingas, — aš ar mūsų „veikimo partijos“ publicistai. Klausydamas šitų mano brošiūros puolimų, aš nenoromis prisimindavau „Salamankos bakalaurą“ dono Inigo-i-Medrozo-i-Komodios-i-Papalamiendo argumentaciją garsiojoje controverse des mais (polemikoje su visokiais „bet“. — *Red.*). „Mais, monsieur, malgré toutes les belles choses que vous venez de me dire, — kalbėjo šis dialektikas, — vous m'avouerez que votre église anglicane, si respectable, n'existait pas avant dom Luther et avant dom Eccolampade; vous êtes tout nouveaux: donc vous n'êtes pas de la mai-

son!“ („Bet, pone, nors ir daug gražiausių dalykų jūs pasakėte, jūs turite pripažinti, kad jūsų garbingoji anglikonų bažnyčia neegzistavo iki pono Liuterio ir pono Ekolampado; jūs esate visiškai naujokai — dėl to jūs nepriklausote mūsų šeimai!“ — *Red.*).

Ir aš klausdavau save: neįau argumentacija, didžiojo satyriko pakišta savo pikčiausiems priešams, gali būti rimtai pavartota Rusijos revoliucionierių, ir katalikų „bakalauro“ karikatūra gali tapti tikslu kai kurių revoliucinių Rusijos dialektikų atvaizdu? Sutikite, didžiai gerbiamas Piotrai Lavrovičiaus, kad nėra nieko liūdnesnio kaip tokia perspektyva ir kad jokie būkštavimai, kad „organizacija“ nesuirty, visiškai nieko nereiškia, palyginus su būkštavimu dėl tokio pasibaisėtino protinio nustumimo.

Liaudies Laisvės interesai reikalauja kuo griežčiausiai prieštintis mūsų revoliucinės literatūros išsigimimui į revoliucinę scholastiką. O tuo tarpu Jūsų straipsnelis, didžiai gerbiamas Piotrai Lavrovičiaus, gali veikiau paskatinti, negu susilpninti mūsų revoliucinių „bakalaurų“ uolumą. Jūsų išreikštas įsitikinimas, kad „ardyti revoliucinės armijos organizaciją yra leistina arba tos armijos *reikalo* priešams, arba grupei, kuri pati savo veikla, savo jėga ir organizacija pajėgia šią istorinę valandą tapti visuomenine armija“, Jūsų nurodymas į tą aplinkybę, kad mūsų grupei „ši vaidmenį teks vaidinti dar tolimoje, o, berods, ir kiek abejotinoje ateityje“, — visa tai gali duoti progos išvada, esą, Jūsų nuomone, mūsų grupė, „būdama tokio amžiaus“, kad ir gali „drįsti savo nuomonę turėti“, bet turi rūpestingai ją slėpti kiekvieną kartą, kai ji prieštarauja to ar kito „Liaudies Laisvės partijos“ periodinio leidinio redakcijos nuomonėms. Žinoma, tokia išvada iš Jūsų pasisakymų būtų neteisinga; bet nereikia užmiršti tos aplinkybės, kad žmonės ne visuomet samprotauja laikydamiesi visų griežtos logikos taisyklių.

Pats ką tik cituotose eilutėse Jūsų išreikštas principas gali sukelti daug liūdnų nesusipratimų. Šios eilutės gali būti visiškai „nesavalaikiškas“ avis (įspėjimas. — *Red.*) skaitytojams nonkonformistams. Jos gali sukelti jiems tokių maždaug minčių. Grupei, pajėgiančiai tapti „šią istorinę valandą visuomenine ar-

mija“ yra *leistina* „ardyti“ mūsų revoliucinės armijos „organizaciją“. Juo labiau „leistina“ šiai pastarajai, kaip nusipelnusiai ir išmėgintai kariuomenei, „ardyti“ tų „nepritariančiųjų“ grupių „organizaciją“, kurių hegemonija jai atrodo labai tolimas, „o, berods, ir kiek abejotinas“ dalykas. Kurią gi revoliucinę frakciją „Viestnik Narodnoj Voli“ redakcija laiko „visuomenine armija“? Tur būt — „Liaudies Laisvės partiją“. Vadinasi... bet išvada aiški, ir išvada labai liūdna grupėms, kurios, kaip kad ir mes, ligi šiol buvo maniusios, kad galima kritikuoti svetimas pažiūras, bet negalima „ardyti“ svetimų organizacijų, o geriau eiti su jomis „greta“, remiant ir papildant kits kitą¹.

Mūsų grupės ateitis Jums atrodo abejotina. Aš pats esu linkęs abejoti ateitimi, jei kalbama apie mūsų grupę, kaip tokią, o ne apie jos atstovaujamas pažiūras.

Reikalas štai koks.

Niekam nėra paslaptis, kad mūsų revoliucinis judėjimas gyvena dabar kritišką laikotarpį. Teroristinė Liaudies Laisvės taktika iškėlė mūsų partijai visą eilę ypatingai opių ir svarbių klausimų. Tačiau jie, dėja, ligi šiol tebėra neišspręsti. Buvusi mūsų apyvartoje bakunininių ir prudoninių teorijų atsarga pasirodė nepakankama net šiems klausimams teisingai *pastatyti*. Išlenktoji seniau į vieną pusę lazda dabar atsilenkė į antrąją pusę. Anksčiau buvęs visiškai nepagrįstas „politikos“ neigimas užleido vietą tiek pat mažai pagrįstam įsitikinimui konspiratyvaus „politikavimo“ visagališkumu. Peterburgo „Liaudies Laisvės“ programa buvo aukštyn kojom apverstas bakuninizmas, su savo slavofiliniu Rusijos prieštaravimu Vakarams, su savo pirmykščių liaudies gyvenimo formų idealizavimu, su savo tikėjimu socialine mūsų inteligentijos revoliucinių organizacijų stebukladaryste. Pradiniai teoriniai programos teiginiai liko kaip buvę, ir tik praktinės išvados pasirodė diametraliai priešingos anksčiau buvusioms. Išsižadėjęs politinio santūrumo, bakuninizmas apskriejo 180 laipsnių lanką ir atgimė rusiškąja blankizmo atmaina, remiančia savo revoliucines viltis ekonominiu Rusijos atsilikimu.

¹ Žr. skelbimą apie „Šiuolaikinio Socializmo Bibliotekos“ leidimą, 22 psl. pastaboje.

Šitas blankizmas mėgina dabar sukurti savo atskirą teoriją ir pastaruoju laiku gana išsamiai yra išryškintas p. Tichomirovo straipsnyje „Ko mes turime laukti iš revoliucijos?“ Šitame straipsnyje paleistas į darbą visas arsenalas, kurį tik turi Rusijos blankistai savo programai apginti. Negalima nepripažinti, kad p. Tichomirovas moka vartoti ginklą: jis apsuksiai sugrupuoja sau naudingus faktus, atsargiai aplenkia priešingo pobūdžio reiškinius ir gana sėkmingai apeliuoja į skaitytojo jausmus ten, kur nesitiki paveikti jį logika. Jo ginklas panaujintas, pavalytas, pagalastas. Bet įsižiūrėkite į jį atidžiau, ir jūs pamatysite, kad šis ginklas yra ne kas kita, kaip senoviškas bakunizmo, tkačiovizmo kardas, papuoštas nauju ženklu: reakcinių teorijų meistras V. V. Peterburge. Žemiau aš pateiksiu kai kurias ištraukas iš P. N. Tkačiovo „Atviro laiško Fr. Engelsui“, ir Jūs pats, didžiai gerbiamas Piotrai Lavrovičiau, pamatysite, kad Jūsų draugas kartoja tik tai, kas prieš dešimt metų buvo parašyta „Nabat“ („Aliarmas“) redaktoriaus ir į ką Engelsas aštriai atsakė žinomoje Jums brošiūroje „Soziales aus Russland“ („Socialiniai santykiai Rusijoje“. — *Red.*). Argi dešimt metų trukęs judėjimas nieko geresnio neišmokė mūsų rašytojų? Argi „Liaudies Laisvės partija“ nenori suprasti istorinės jos sudėtųjų aukų prasmės, savo tikrai didvyriškos kovos su absoliutizmu politinės reikšmės? Būdami už Rusijos ribų, nei aš, nei Jūs negalime nieko tikra pasakyti apie nuotaiką, viešpataujančią šiuo metu narodovolcų tarpe. Bet kiek tai galima spręsti iš reiškinių, vykstančių už „Liaudies Laisvės“ organizacijos ribų — neabejotina, kad ne po Tkačiovo vėliava lemta atgimti revoliuciniam judėjimui. Mūsų revoliucinis jaunimas nesiryžta, svyruoja, jis nustojo tikėjęs senaisiais veikimo būdais, o daugybė jo tarpe atsirandančių naujų programų ir teorijų rodo, kad nė viena iš jų, atskirai paimta, nepajėgia aprėpti visų mūsų judėjimo tikrųjų interesų ir visų jo gyvybinių uždavinių. Ima įsigalėti skepticizmas, Liaudies Laisvė netenka savo buvusio žavumo. Daugiau kaip treji metai, praėję po kovo 1 d. įvykio, yra būdingi revoliucinės energijos atoslūgiu Rusijoje. Šito liūdno reiškinio negalima užginčyti. Bet labai daug kas aiškina jį, kaip man atrodo, per-

nelyg paviršutiniškai. Sakoma, kad mūsų judėjimas nusilpo dėl vyriausybės persekiojimų. Aš per daug tikiu Rusijos revoliucijos „savalaikiškumu“; kad galėčiau pasitenkinti tokiu šablonišku paaiškinimu. Aš manau, kad potenciali Rusijos revoliucijos energija yra didžiulė, nenugalima, ir nors reakcija ir kelia galvą, tai tik todėl, kad mes nemokame šios potencialios energijos paversti kinetine. Visuomeniniai šiuolaikinės Rusijos uždaviniai negali būti tradicinės, sąmokslinės blankizmo programos patenkinamai išspręsti. Pamažu ši nuvalkiota programa virs Rusijos revoliucijos Prokrusto lova. Jos miglotiems, fantastiniams tikslams bus vienas po kito paaukoti visi tie veikimo būdai, visi tie judėjimo elementai, kurie sudarė jo jėgą, nulėmė jo įtaką. Teroristinė kova, agitacija liaudyje ir visuomenėje, kėlimas ir plėtimas liaudies saviveiklos — visa tai blankistui turi tik antraeilę, subordinuotą reikšmę. Jo dėmesys sutelktas visų pirma į sąmokslą valdžiai užgrobti. Jis nesirūpina vystyti visuomenines jėgas, kurti tokias įstaigas, kurios užkirstų kelią senajam režimui grįžti. Jis stengiasi tik sukombinuoti jau paruoštas visuomenines jėgas. Jis neatsižvelgia į istoriją, nesistengia suprasti jos dėsnių ir pagal juos pakreipti savo revoliucinį veikimą; istorinį vystymąsi jis tiesiog pakeičia savo konspiratyviniu įgudimu¹. O kadangi revoliucinių jėgų augimas Rusijoje dar toli gražu neužsibaigęs, nes jos dar tebėra des Werdens (tapsmo. — *Red.*) procese, tai šis prievartinis jų raidos stabdymas turi turėti labai žalingų išdavų, turi sustiprinti reakcijos gyvavimą, užuot tarnavęs pažangos reikalui. Šiuo atveju gali įvykti viena iš dviejų. Arba Rusijos revoliucijos ateitis atsidurs pavojuje labiausiai neįgyvendinamo — „socialinio-revoliucinio“ — sąmokslu, arba iš opozicinės ir revoliucinės Rusijos gelmių iškils nauja jėga, kuri, nustumus į užpakalį „Liaudies Laisvės partiją“, paims į savo rankas mūsų judėjimo reikalą.

Socialistams būtų labai nenaudinga, jei kovos vadovavimą paimtų į savo rankas mūsų liberalai. Dėl to jie iš karto netektų

¹ Akivaizdus pavyzdys: vienas vadinamųjų nečiajevininkų įstatų paragrafas tiesiog skelbia, kad visuotinis organizacijos principas yra ne įtikinėti, t. y. *ne ruošti, bet telkti tas jėgas, kurios jau yra*.

visos savo buvusios įtakos, ir būtų ilgiems metams užvilktas socialistinės partijos sukūrimas pažangiuose liaudies sluoksniuose. Štai kodėl mes ir nurodome socialistiniam jaunimui marksizmą, šitą revoliucijos algebrą, kaip esu jį pavadinęs savo brošiūroje, šitą „programą“, kuri moko savo šalininkus išnaudoti kiekvieną visuomenės vystymosi žingsnį revoliuciniam darbo klasės auklėjimui. Ir aš esu tikras, kad anksčiau ar vėliau mūsų jaunimas ir mūsų darbininkų rateliai įsisavins šitą vienintelę tikrai revoliucinę programą. Šia prasme mūsų grupės „ateitis“ visiškai nėra „abejotina“, ir aš nesuprantu, iš kur kyla šiuo atveju skepticizmas Jums, rašytojui, ne seniau kaip tame pačiame antrajame „Viestnik“ numeryje pavadinusiame Marksą „didžiuoju mokytoju, kuris įvedė socializmą į jo mokslinę fazę, įrodė jo istorinį teisėtumą ir kartu padarė pradžią organizacijai darbininkų revoliucinės partijos vienybei“. Juk negalima pripažinti teorinius „didžiojo mokytojo“ teiginius, o praktikoje išvesti iš jų bakuninizmą ar blankizmą.

Kartoju, tarp nuoseklausių marksistų gali būti nesutarimų, įvertinant šių dienų Rusijos tikrovę. Dėl to mes jokių būdu nenorime dangstyti savo programą didžiojo vardo autoritetu. O be to, mes iš anksto esame pasiruošę pripažinti ją turint savyje daug „trūkumų ir nepraktiškumų“, kaip kiekvienas pirmas mėginimas pritaikyti šią mokslinę teoriją labai sudėtingiems ir supainiotiems visuomeniniams santykiams analizuoti. Bet dalykas tas, kad nei aš, nei mano draugai kol kas neturime galutinai paruoštos ir užbaigtos nuo pirmo ligi paskutinio paragrafo programos. Mes tik nurodome mūsų draugams *kryptį*, kur reikia ieškoti jiems įdomių revoliucinių klausimų išsprendimo; mes tik giname tikrą ir neklaidingą kriterijų, kurio padedami jie galės pagaliau nusimesti revoliucinės metafizikos skarmalus, kuri beveik viena viešpatavo ligi šiol mūsų galvosenoje; mes tik įrodinėjame, kad „mūsų revoliucinis judėjimas ne tik nieko nenustos, bet, atvirkščiai, labai daug laimės, jeigu Rusijos narodnikai ir Rusijos narodovolcai taps pagaliau Rusijos marksistais, ir naujas, aukštesnis požiūris sutaikins visas mūsų frakcijas“¹. Mūsų programa

¹ „Socializmas ir politinė kova“, 56 psl.

dar turi būti užbaigta ir užbaigta ten, vietoje, tų pačių darbininkų ir revoliucinio jaunimo ratelių, kurie kovos dėl jos įgyvendinimo. Šios programos pataisymai, papildymai, patobulinimai yra visiškai natūralūs, neišvengiami, būtini. Mes kritikos nebijome, o laukiame jos nekantriai, ir jau, žinoma, ją išgirde neužsikišime, kaip Famusovas, savo ausų. Pateikdami veikiančioms Rusijoje draugams šį pirmąjį Rusijos marksistų programos bandymą, mes ne tik nenorime rungtyniauti su Liaudies Laisve, bet nieko taip smarkiai netrokštame, kaip visiško ir galutinio susitarimo su šia partija. Mes manome, kad Liaudies Laisvės partija *privalo* tapti marksistinė, jei tik nori likti ištikima savo revoliucinėms tradicijoms ir trokšta išvesti Rusijos judėjimą iš to sustingimo, kuriame jis dabar merdi.

Kalbėdamas apie Liaudies Laisvės revoliucines tradicijas, aš turiu galvoje ne vien tik teroristinę kovą, ne vien tik atentatus ir politines žmogžudystes. Aš kalbu apie tą Rusijos judėjimo vagos išplėtimą, kuris buvo neišvengiama šios kovos išdava ir kuris parodė mums, kaip nepaprastai siauros, abstrakčios ir vienašališkos buvo mūsų teorijos, kurių mes tuo metu laikėmės. Kartu su Aleksandru II dinamitas užmušė ir tas teorijas. Bet tiek Rusijos absoliutizmas, tiek ir bakuninizmas visose savo atmainose tik užmušti, o ne palaidoti. Jie jau negyvi, nesivysto, bet jie vis dar pūva ir savo puvimu užkrečia visą Rusiją, nuo konservatyviausiųjų ligi revoliucingiausiųjų jos sluoksnių. Tikrai sveika marksizmo atmosfera gali padėti Liaudies Laisvei užbaigti taip puikiai jos pradėtą darbą, nes, kaip sakė Lasalis, „nuo aukštų mokslo viršūnių galima anksčiau pamatyti aušros gaisrus, kaip kasdieniniame sąmyšyje“. Marksizmas nurodys mūsų „narodovolcam“, kuriuo būdu, įtraukiant į judėjimą naujus, dar jo beveik nepaliestus sluoksnius, jie gali tuo pat metu aplenkti povandeninius pražūtingųjų vienašališkumų akmenis, kuriuo būdu, panaudodami bręstančios liberalinės revoliucijos pažangiąsias puses, jie gali vis dėlto ligi galo palikti ištikimi darbininkų klasės ir socializmo reikalui. Būdami visiškai svetimi siauro sektantiškumo dvasiai, mes linkime Liaudies Laisvei ne nepasisekimų,

bet tolesnių laimėjimų, ir jeigu mes ištiesiame jai susitaikinti *tik vieną* ranką, tai tik dėl to, kad antra ranka mes rodome jai į šiuolaikinio mokslinio socializmo teorijas, sakydami — „*tuo nugulėsi*“.

Deja, Spenseris visiškai teisingai pastebi, kad bet kurios organizacijos konservatizmas tiesiog proporcingas jos tobulumui. Žiauri kovos su absoliutizmu praktika išugdė tvirtą ir galingą Liaudies Laisvės organizaciją. Ši labai reikalinga ir didžiai naudinga organizacija nesudaro išimties iš bendros taisyklės ir trukdo Liaudies Laisvės partijos teoriniams pasisėkimams, siekdama padaryti dogma ir įamžinti tą programą ir tas teorijas, kurios galėjo turėti tik laikiną, pereinamąją reikšmę. Savo brošiūros „*Socializmas ir politinė kova*“ pabaigoje aš pareiškiau viltį, kad „*Viestnik Narodnoj Voli*“ sugebės kritiškai pažvelgti į teorines programos paklaidas ir į praktikos spragas Liaudies Laisvės veikloje. „Mes norėtume manyti, sakiau aš, kad naujas organas blaiviai pažiūrės į tuos mūsų revoliucinės partijos uždavinius, nuo kurių išsprendimo priklauso jos ateitis“. Aš tikėjausi, kad ženevinis „*Viestnik*“ nueis toliau, negu peterburginė „*Liaudies Laisvė*“. Bet jeigu Jūs, didžiai gerbiamas Piotrai Lavrovičiau, atidžiai perskaitysite p. Tichomirovo straipsnį, tai Jūs pats įsitikinsite, kad jame išreikštos pažiūros yra didžiulis žingsnis atgal net „*Liaudies Laisvės*“ atžvilgiu. Ir tai visai natūralu. „*Liaudies Laisvės*“ senosios programos teorinės premisos tokios klibios ir prieštaringos, kad eiti, pasirėmus jomis, į priekį — reiškia leistis žemyn. Reikia laukti, kad kiti „*Liaudies Laisvės* partijos“ pažangieji elementai pakels pagaliau savo balsą ir kad revoliucinis sąjūdis tos partijos viduje vyks, kaip yra vykęs visada ir visur, tai yra — *iš apačios*.

O kol tai įvyks, mes nesiliausime žadinę viešąją mūsų revoliucionierių nuomonę, nors mūsų literatūrinė veikla dėl to susilauktų daugybės puolimų, priekaištų ir kaltinimų, nors mus ir labai slėgtų ta aplinkybė, kad net Jūs, didžiai gerbiamas Piotrai Lavrovičiau, sutinkate šią veiklą nepalankiai, — Jūs, kurio pritarimo ir užuojautos mes dar ne taip seniai galėjome, kaip mums rodėsi, tikėtis. Mes ginčijamės su narodovolcais jų pačių reikalo

naudai ir tikimės, kad jie anksčiau ar vėliau sutiks su mumis. O jeigu mūsų nuoširdumas būtų įtartas, jeigu mus palaikytų priešais, o ne draugais — mes nusiraminsime, suprasdami savo darbo teisumą. Įsitikinę marksistai, mes paliksime ištikimi savo mokytojo devizui ir eisime savo keliu, leisdami žmonėms kalbėti, kas jiems ateis į galvą.

Tvirtai spaudžiu Jūsų ranką.

Jus nuoširdžiai gerbiąs

G. Plechanovas.

Ženeva,
1884 m. liepos 22 d.

ĮZANGA

1. KAS MUMS PRIKISAMA

Kas mano aukščiau pasakyta apie puolimus, priekaištus ir kaltinimus — nėra tuščia frazė. „Darbo Išvadavimo“ grupė yra atsiradusi dar visai neseniai, o tuo tarpu kiek daug teko mums išgirsti prieštaravimų, kilusių tik atkakliai nenorint įsigilinti į mūsų programos esmę; kiek daug nesusipratimų kilo iš to, kad norėta primesti mums mintis ir kėslus, kurie mums niekadės nė į galvą neatėjo! Vieni tiesiog, kiti užuolankomis, užuominomis, tik puse burnos, vengdami mums suduoti „tiesioginius smūgius“, neminėdami mūsų vardų, bet vartodami mūsų posakius ir visiškai iškraipydami mūsų mintis — vaizdavo mus sausais knygdromis, doktrinieriais, pasiruošusiais aukoti liaudies laimę ir gerovę savųjų kabinetuose išperėtų teorijų darnumui ir harmoningumui. Pačios tos teorijos buvo laikomos kažkokia užsienine preke, kurios platinimas Rusijoje būtų jai tiek pat žalingas, kaip Anglijos opiumo įvežimas žalingas Kinijai. Seniai jau laikas padaryti galą tai sąvokų maišaičiai, seniai jau laikas išaiškinti šiuos daugiau ar mažiau nuoširdžius nesusipratimus.

Pradėsiu nuo to, kas svarbiausia.

Pirmajame savo brošiūros „Socializmas ir politinė kova“ skyriuje aš pasakiau keletą pajuokos žodžių apie revoliucionierius, kurie bijo „buržuazinio“ ekonominio progreso ir neišvengiamai prieina „tą keistą išvadą, kad Rusijos ekonominis atsilikimas yra patikimiausias revoliucijos sąjungininkas, o sustingimas turi būti mūsų programos-minimumo pirmojo ir vienintelio paragrafo papuošalas“. Aš sakiau ten, kad Rusijos anarchistai, narodnikai ir blankistai gali tapti „revoliucionieriais iš esmės, o ne iš vardo“, tik „revoliucionizuodami savo pačių galvas, besimokydami suprasti istorinės raidos eigą ir stodami jos priešakyje,

o ne maldaudami senutę istoriją, kad ji patūpčiotų vietoje, ligi jie išgrįs jai naujus, tiesesnius ir pravažinėtus kelius“¹.

Tos pačios brošiūros trečiojo skyriaus pabaigoje aš stengiausi įtikinti savo skaitytojus, kad „jungti į vieną du taip skirtingus iš esmės momentus, kaip absoliutizmo nuvertimą ir socialistinę revoliuciją, kovoti revoliucinę kovą tikintis, kad šitie du momentai *sutapsią* mūsų tėvynės istorijoje — *reiškia atitolinti tiek pirmo, tiek antro priartėjimą*“². Aš reiškiau toliau mintį, kad „dabartiniai kaimo gyventojai, gyveną atsilikusiose socialinėse sąlygose, yra ne tik mažiau pajėgūs, negu pramonės darbininkai, sąmoningai politinei *iniciatyvai*, bet ir mažiau negu šie *jautrūs* judėjimui pradėtam mūsų revoliucinės inteligentijos...“ „O be to, — sakiau aš toliau, — valstietija gyvena dabar sunkų kritišką laikotarpį. Buvusieji jos ūkio „senoliški ramsčiai“ griūva, pati nelaiminga bendruomenė jos akyse netenka autoriteto, tai pripažįsta net tokie „senoliški“ narodnikų organai, kaip „Nedielia“ („Savaitė“), o naujos darbo ir gyvenimo formos dar tik formuojasi, ir šis kuriamasis procesas parodo didžiausią intensyvumą kaip tik pramoniniuose centruose“.

Šitos — ir kitos, į jas panašios — vietos davė progos padaryti išvadą, esą aš ir mano draugai, įsitikinę, kad artimoji ateitis pas mus priklauso kapitalizmui, esame pasiruošę pastūmėti Rusijos darbo klasę į geležinį kapitalo glėbį ir laikome kiekvieną liaudies kovą dėl savo ekonominio išsivadavimo „nesavalaikiška“.

Straipsnyje „Ko mes turime laukti iš revoliucijos?“ p. Tichomirovas, aprašinėdamas „kurjozinį vaidmenį“ tų visuomenės veikėjų, kurių programos „neturi ryšio su gyvenimu“, ypač smulkiai vaizduoja „tragišką padėtį“ socialistų, galvojančių, kad „materialinėms sąlygoms, reikalingoms socialistinei santvarkai įsigalėti, paruošti Rusija būtinai turi išgyventi kapitalizmo stadiją“. Počo Tichomirovo rašinyje šis teiginys pasirodo esąs stačiai baisesnis, jame

Kas žingsnis, tai — šturpast!

¹ „Socializmas ir politinė kova“, 12—13 psl.

² Ibid. (ten pat. — *Red.*), 76 psl.

Mūsų socialistai turi „rūpintis sukurti klasę, kurios vardan jie nori veikti, o tam jie turi norėti skubiausiai perrikiuoti tuos darbo žmonių milijonus, kurie iš tikrųjų yra, tik, nebūdami, deja, proletarai, neturi vaidmens mokslinėje socialinio progreso schemoje“. Tačiau tų socializmo pedantų suklydimas negali apsiriboti tik „rūpesčiais“ ir „norais“. Wer A sagt, muss auch B sagen! (Kas sako A, turi sakyti ir B! — *Red.*) „Būdamas nuoseklus ir statydamas revoliucijos interesus aukščiau už savo asmens moralinį švarumą, socialistas čia turėtų tiesiog sudaryti sąjungą su *pirminto kaupimo* riteriais, kuriems nesudrebės širdis ir ranka vystyti įvairias „antvertes“ ir vienyti darbininkus į vienintelę išganomą nuskurdusio proletaro padėtį“. Revoliucionierius tokiu būdu virsta darbo išnaudojimo šalininku, ir p. Tichomirovas visiškai „savalaikiškai“ klausia — „kur gi tuomet skirtumas tarp socialisto ir buržuja?“.

Aš nežinau, kuriuos būtent socialistus turėjo šiuo atveju galvoje gerbiamasis autorius. Jis apamai, atrodo, nemėgsta „tiesioginių smūgių“ ir, neminėdamas savo priešininkų, tik praneša skaitytojams, kad, girdi, „visi-kiti“ galvoja taip ir taip. Skaitytojui palieka visiškai neaišku, kas gi yra šitie „*visi-kiti*“ ir ar tikrai jie taip *galvoja*, kaip *kalba* už juos p. Tichomirovas? Aš taip pat nežinau, ar pritaria skaitytojai jo pasibaisėjimui jo kritikuojamų socialistų padėtimi. Tačiau jo iškeltas klausimas tiek įdomus, jo pateiktieji *kat kuriems* socialistams kaltinimai tiek panašūs į kaltinimus, ne kartą jau keltus prieš mus pačius, neigiamas kapitalizmo klausimo sprendimas taip gerai apibūdina visą p. Tichomirovo programą, visas jo „viltis iš revoliucijos“, — kad kaip tik jo straipsnis turi suteikti progos kaip galima išsamiau ir vispusiškiau šiam klausimui išaiškinti.

Taigi, „turi“ ar „neturi“ Rusija išeiti kapitalizmo „mokyklą“?

Šio klausimo išsprendimas turi didžiulę svarbą teisingam mūsų socialistinės partijos uždavinių pastatymui. Todėl nenuostabu, kad į jį seniai jau buvo atkreiptas Rusijos revoliucionierių dėmesys. Ligi pat pastarojo laiko didžiulė jų dauguma buvo linkusi kategoriškai išspręsti jį neigiama prasme. Aš taip pat buvau pasidavęs visuotinei įtaigai ir įžanginiame „*Zemlia i Volia*“ („Že-

mė ir Laisvė“) 3-jo numerio straipsnyje stengiausi įrodyti, kad „istorija visiškai nėra vienodas mechaninis procesas“, kad kapitalizmas buvo būtinas socializmo pirmatakas tik „Vakaruose, kur žemės bendruomenė iširo dar bekovojo prieš viduramžių feodalizmą“; kad pas mus, — kur ši bendruomenė „sudaro patį būdingąjį mūsų valstietijos santykiavimo su žeme bruožą“, — socializmo pergalė gali būti pasiekta visiškai kitu keliu; kolektyvinis žemės valdymas gali būti išeities taškas organizuojant visas liaudies ekonominio gyvenimo puses socialistiniais pagrindais. „Todėl, — dariau aš išvadą, — pagrindinis mūsų uždavinys yra sukurti kovingą liaudies revoliucinę organizaciją liaudies revoliuciniam perversmui įvykdyti kiek galint artimesnėje ateityje“.

Aš tuo būdu dar 1879 m. sausio mėnesį rėmiau tą patį teiginį, kurį gina p. Tichomirovas, tiesa,

Mit ein bischen anderen Worten
(Kiek kitokiais žodžiais. — *Red.*),

dabar, 1884 m., sakydamas, kad už tos „paslaptingos ribos, kur šniokščia ir putoja istorinio sriauto bangos“, t. y. paprasčiau tariant, žlugus šių dienų socialinei-politinei santvarkai, „mūsų laukia“ ne kapitalizmo viešpatija, kaip teigia „kai kurie“, o „Rusijos socialistinio organizavimo pradžia“. Reikalas sukurti „kovingą liaudies revoliucinę organizaciją“ p. Tichomirovui nuslinksta į antrą eilę ir užleidžia vietą konspiracinei mūsų inteligentijos organizacijai, kuri turi užgrobti valdžią ir tuo būdu duoti ženklą liaudies revoliucijai. Šiuo atveju jo pažiūros skiriasi nuo mano buvusių pažiūrų lygiai tiek, kiek „Liaudies Laisvės“ programa skiriasi nuo „Žemės ir Laisvės“ programos. Tačiau p. Tichomirovo padarytos klaidos, liečiančios ekonominę klausimą, beveik „tolygios“ su klaidomis, kurias aš padariau minėtam straipsnyje. Dėl to, atsikirsdamas p. Tichomirovui, aš turėsiu dažnai taisyti argumentaciją, kuri kadaise man atrodė visiškai įtikinama ir kategoriška.

Jau vien dėl to, kad p. Tichomirovo požiūris nėra šviežias ir naujas, — aš negaliu apsiriboti jo argumentų kritika, o turiu išnagrinėti kiek galima plačiau visa tai, kas buvo iki jo teigiamo

parašyta apie svarstomojo klausimo neigiamąjį išsprendimą. Ankstyvesniųjų dešimtmečių rusų literatūra suteikia mums daug vertingesnės kritinės medžiagos, kaip straipsnis „Ko mes turime laukti iš revoliucijos?“.

2. KLAUSIMO PASTATYMAS

Iš tikrųjų p. Tichomirovas nesugebėjo net teisingai šito klausimo pastatyti.

Užuot pasakęs visa tai, ką jis galėjo teigiamo pasakyti apie galimumą padaryti „pradžią socialistinei organizacijai“ ant Rusijos šiulaikinės socialinės-politinės santvarkos griuvėsių, p. Tichomirovas skiria savo straipsnyje beveik ištisą skyrių sukritikuoti tai „paguodai“, kuri palieka žmonėms, tikintiems „Rusijos kapitalizmo istoriniu neišvengiamumu“. Jis aplamai kažkaip perdaug greitai ir netikėtai, net neperėjo, o peršoko iš to objektyvaus požiūrio, kurio laikėsi pirmojo skyriaus pradžioje, įrodinėdamas, kad „istorijos logika, istorinė įvykių eiga ir taip toliau“ yra „gaivališka jėga, kurios pasukti iš pasirinktojo jos kelio kaip tik todėl negali niekas, kad pats kelias jos išsirenkamas ne savavališkai, bet jis reiškia atstojamąją liniją, susidedančią iš kombinacijos tų jėgų, už kurių ribų visuomenė neturi nieko realaus, sugebančio atlikti kurį nors veiksmą“. Klausimas, ar susilaikys ši „gaivališka jėga“ prieš samprotavimą apie Rusijos socialistų *nepaguodžiamumą*? Aišku, ne. Vadinasi, pirma negu šnekėti, kas atsitiktų su Rusijos socialistais kapitalizmo pergalės atveju, reikėjo pasistengti susidaryti „teisingą šios jėgos ir jos krypties vaizdinį“, „privalomą kiekvienam visuomenės veikėjui, nes be atitinkamo santykio su ja, politinė programa negali turėti jokios reikšmės“, kaip šituo mus įtikinėja tas pats p. Tichomirovas. Bet jis pasirenka priešingą metodą. Jis stengiasi visų pirma įbauginti savo skaitytojus, o jau paskui, „sekančiuose skyriuose, bendrais bruožais“ pažymi tuos „mūsų revoliucijos tikslus ir priemones“, kurie leidžia „mums tikėti, kad kapitalizmo taurę bus galima nukreipti nuo Rusijos lūpų. Nekalbėdamas tuo tarpu apie tai, kiek sėkmingas buvo jo mėginimas įbauginti savo skaitytojus socialistus, aš pastebėsiu tik, kad toks argumentavimo būdas

neturėtų būti vartojamas, sprendžiant rimtus visuomeninius klausimus.

Dėl priežasčių, kurias čia nagrinėti visiškai ne vieta, Rusijos inteligentui teko smarkiai susidomėti „asmens vaidmeniu istorijoje“. Daug buvo rašyta tuo „nelemtuoju“ klausimu, dar daugiau ginčytasi dėl jo įvairiuose rateliuose, o tuo tarpu ir ligi šiol Rusijos visuomeniniai veikėjai dažnai nesugeba net atskirti to, kas *būtina*, nuo to, kas *geistina*, ir yra pasiruošę kartais ginčytis su istorija beveik taip, kaip Chlestakovas ginčijosi su smuklės tarnu. „Juk reikia gi man ką nors valgyti, juk taip galiu gi visiškai sulysti!“ — kalbėjo nemirtingasis Ivanas Aleksandrovičius. — „Juk koks gi iš manęs po to bus socialistas? Juk šitaip man teks tiesiog susidėti su pirminio kaupimo riteriais“, — šūkteleš ko gero koks skaitytojas, Tichomirovo bauginimų paveiktas. Bet reikia tikėtis, kad p. Tichomirovo samprotavimai apie nenugalimą „istorijos logikos“ jėgą daug padės tam stambiam „nesubrendusios minties paklydimui“ pašalinti.

„Darbo Išvadavimo“ grupės požiūris savo keliu, kaip man atrodo, padeda išvengti tokios rūšies „subjektyvinio metodo sociologijoje“ piktnaudžiavimų. Mums tai, kas geistina, kyla iš to, kas būtina, ir jokia atveju nepakeičia jo mūsų samprotavimuose. Mums asmens laisvė yra gamtos dėsnių žinojimas, — t. y., tarp kita ko, ir istorijos žinojimas, — ir sugebėjimas tiems dėsniams *paklusti*, t. y., be kita ko, *ir kombinuoti juos parankiausiu būdu*. Mes esame įsitikinę, kad, kai „visuomenė įžengė į natūralaus savo judėjimo dėsnių vėžes, ji negali nei peršokti savo vystymosi natūralių fazių, nei pašalinti jų dekretais“. „*Bet ji gali sutrumpinti ir palengvinti gimdymo kančias*“. Šis „gimdymo kančių sutrumpinimas ir palengvinimas“ ir yra, mūsų nuomone, vienas iš svarbiausių uždavinių socialistams, įsitikinusiems „istoriniu kapitalizmo neišvengiamumu Rusijoje“. *Galėjimas* palengvinti tas kančias ir turi būti jiems paguoda. Pono Tichomirovo primateamas jiems *nuoseklumas* yra, kaip mes vėliau pamatysime, *nuoseklumas metafiziko*, neturinčio nė mažiausio supratimo apie visuomenės vystymosi dialektiką.

Bet nenutolkime nuo savo temos.

3. A. I. GERCENAS

Dar penkiasdešimtųjų metų pradžioje A. I. Gercenas, įrodinėdamas socialistinės revoliucijos Vakaruose neišvengiamumą, jau kėlė gimstančiai Rusijos demokratijai tą

Amžiais neramų ir naują vis klausimą,
kuris nuo to laiko

Tiek jau karštųjų galvų prikankino...
Atnešė tiek jiems kančių...

ir kuris, be kita ko, davė progos ir mūsų „polemikai prieš Liaudies Laisvės partiją“.

„Ar turi Rusija išgyventi visas europinės raidos fazes, ar jos gyvenimas nueis pagal kitus dėsnius?“¹ — klausė jis savo „Laiškuose Lintonui“.

„Aš visiškai neigiu šių pasikartojimų būtinumą, — skubėjo atsakyti garsusis rašytojas. — Mes, ko gero, turime patirti sunkius ir liūdnius mūsų pirmataky istorinės raidos bandymus, bet taip, kaip gemalas praeina ligi gimimo visas žemesniasias zoologinio buvimo pakopas. Baigtas darbas ir gautas rezultatas sudaro bendrą visų suprantančiųjų lobį — tai progreso solidaritą atsakomybė, žmonijos majoratas... Kiekvienas mokinys turi pats surasti Euklido teoremų išsprendimą, — bet koks didžiulis skirtumas tarp jų atradėjo Euklido darbo ir mūsų laikų mokinio darbo“. . . „Rusija atliko savo embriogenezę europinėje klasėje. Bajorija su vyriausybe sudaro pas mus europinę valstybę slaviskoje. Mes praėjome visas politinio auklėjimo fazes, pradedant nuo vokiškojo konstitucionalizmo, nuo angliškojo kanceliarinio monarchizmo ligi 93 metų garbinimo. . . Rusų liaudžiai nereikia pradėti iš naujo tą sunkų darbą. . . Kam jai lieti savo kraują, kad pasiektų tuos dalinius sprendimus, kuriuos mes pasiekėme ir kurių visa svarba buvo tik ta, kad per juos mes priėjome kitus klausimus, naujus siekimus. Mes už liaudį padarėme šį sunkų darbą — mes iškentėjome už ją kartuves, kazematus, ištrėnimus, skurdą ir nepakenčiamą būklę, kurioje gyvename!“

¹ *Iskanderis*, „Senasis pasaulis ir Rusija“, 31—32 psl.

Jungiamoji grandis, tiltas, kuriuo rusų liaudis gali pereiti į socializmą, Gerceno akyse buvo, žinoma, bendruomenė ir su ja susiję liaudies buities ypatingumai. „Rusų liaudį pradėta pažinti, tikrai sakant, — teigia jis, — tiktai po 1830 metų revoliucijos. Nustebę išvydo, kad rusų žmogus, abejingas, negabus visiems politiniams klausimams — savo buitimi daugiau, negu visos kitos Europos tautos yra artimas naujai socialinei santvarkai“... „Išlaikyti bendruomenę ir suteikti laisvę asmeniui, išplėsti kaimo ir valsčiaus self-government (savivaldybę. — *Red.*) miestuose ir visoje valstybėje, išlaikant liaudies vieningumą — štai kokia yra Rusijos ateities klausimo esmė, t. y. klausimas tos pačios socialinės antinomijos, kurios išsprendimas domina ir jaudina Vakarų protus“¹.

Jo galvoje kartais, tiesa, kildavo abejonė dėl to ypatingo rusų liaudies artumo „naujai socialinei santvarkai“. Tame pačiame „Laiške“ jis klausia Lintoną — „gal būt, Jūs į tai pasakysite, kad rusų liaudis čia panaši į kai kurias Azijos tautas, ir nurodysite į indų kaimo bendruomenes, labai panašias į mūsų?“. Bet, neatmesdamas rusų liaudies nepatrauklaus panašumo į „kai kuriuos azijiečius“, jis rasdavo tačiau tarp jų gana esminių, kaip jam atrodė, skirtumų. „Ne bendruomeninė tvarka laiko Azijos tautas sustingusias, bet jų nepaprastas tautiškumas, jų neįstengimas išsiristi iš patriarchališkumo, išsivaduoti iš giminės; — mes nesame tokioje padėtyje. Slavų tautos... yra didžiai linkusios pasiduoti įspūdžiams; jos lengvai įsisavina kitų tautų kalbas, papročius, įpročius, meną ir techniką. Jos lygiai apsi-pranta prie Ledinuotojo vandenyno ir Juodosios jūros krantų“. Šis jų „didis linkimas pasiduoti įspūdžiams“, įgalinąs slavus „išsiristi iš patriarchališkumo, išsivaduoti iš giminės“, ir nulėmė, anot Gerceno, visą klausimą. Jo autoritetas buvo toks didelis, jo siūlomas trumpesnis kelias į socializmą buvo toks patrauklus, kad šešiasdešimtųjų metų pradžios Rusijos inteligentija nelabai buvo linkusi skeptiškai pažvelgti į jo rastąjį „socialinės antinomijos“ išsprendimą ir visiškai, matyti, negalvojo apie klau-

¹ Iskanderis, „Senasis pasaulis ir Rusija“, 37 psl.

mą, — kuriomis būtent vietovėmis eina tas istorinis keliūkštis ir kas būtent išves juo rusų liaudį, „abejingą, negabią visiems politiniams klausimams“? Jai svarbu buvo visų pirma rasti bent kokią filosofinę sankciją savo radikaliems siekiams, ir ji tam kartui tenkinosi tuo abstrakčiu sumetimu, kad jokia filosofija pasaulyje negali priversti jos sutikti su buržuaziniais „daliniais sprendimais“.

Tačiau šio abstraktaus sumetimo buvo, žinoma, per maža praktiškam veikimo būdai nubrėžti, bent kiek tikslingoms kovos priemonėms su aplinkuma paruošti. Šiam naujam uždaviniui išspręsti duomenų reikėjo ieškoti už istorijos filosofijos ribų, kad ir daug griežtesnės ir moksliškesnės kaip Gerceno filosofija. Tarp jos abstraktinių formulių ir konkrečių visuomeninio gyvenimo poreikių buvo visa praraja, kurią užpildyti buvo galima tik visa eile naujų, vis specialesnių ir specialesnių formulių, reikalavusių vėl gausybės vis sudėtingesnių ir sudėtingesnių reiškinių pažinimo. Beje, filosofija šiuo atveju suteikė rusų minčiai netiesioginę paslaugą, supažindindama ją su dialektiniu metodu ir išmokydama ją tiek kartų vėliau užmirštos tiesos, kad visuomenės gyvenime „viskas teka“, „viskas kinta“, ir kad šio gyvenimo reiškiniai gali būti suprasti tik judėjime, savo atsiradimo, išsivystymo ir išnykimo procese.

4. N. G. ČERNIŠEVSKIS

„Filosofinių nusistatymų prieš bendruomeninį žemės valdymą kritika“ buvo ir palieka mūsų literatūroje puikiausias mėginimas pritaikyti dialektiką visuomeninių reiškinių analizei. Yra žinoma, kokią didelę įtaką turėjo šis straipsnis mūsų revoliucinės inteligentijos vystymuisi. Jis sustiprino jos tikėjimą bendruomene, įrodęs, kad šis žemės valdymo būdas tam tikromis sąlygomis gali tiesiog pereiti į komunistinę vystymo formą. Tačiau, tiksliai kalbant, tiek pats N. G. Černiševskis, tiek ir jo sekėjai iš „filosofinių neigiamų nusistatymų kritikos“ darė daug platesnes išvadas, negu tai leido daryti premisų pobūdis. Černiševskio su-
rastas bendruomenės likimo klausimo išsprendimas buvo iš esmės grynai algebriškas, net ir negalėjo būti kitoks, nes jis prieš-

pastatė jį grynai algebriskoms savo priešininkų formulėms. Rusiškieji mančesterininkai įrodinėjo, kad bendruomeninis žemės valdymas neišvengiamai ir visur po truputį turės užleisti vietą privatinei žemės nuosavybei. Tokia buvo jų iškeltaji turtinių santykių vystymosi schema. N. G. Černiševskis įrodė, pirma, kad ši schema neapima viso vystymosi proceso, nes tam tikroje jo stadijoje visuomeninė nuosavybė vėl turi tapti viešpataujančia forma; be to, jis visiškai pamatuotai nurodinėjo tą aplinkybę, kad nėra jokio pagrindo priskirti nekintamą, visiems laikams nustatytą ilgumą to istorinio protarpio, kuris pirmą kartą komunizmo epochą skiria nuo sąmoningo visuomenės pertvarkymo komunistiniais pagrindais. Aplamai kalbant, šis protarpis yra x , kuris kiekvienoje atskiroje šalyje įgauna atskirą aritmetinę reikšmę, priklausimai nuo išorinių ir vidinių jėgų, nulemiančių šalies istorinį vystymąsi, kombinacijas. Kadangi ši jėgų kombinacija būtinai turi būti labai įvairi, tai nenuostabu, kad mus dominąs x , — t. y. privatinės nuosavybės viešpatavimo laikotarpis, — tampa tam tikrais atvejais be galo mažu dydžiu, t. y. gali būti, be didelės paklaidos, prilygintas *nuliui*. Tokiu būdu buvo įrodytas *abstraktinis galimumas* pirminei bendruomenei tiesiog pereiti į „aukščiausią komunistinę formą“. Tačiau kaip tik dėl abstraktaus *argumentacijos* pobūdžio šis visuotinis filosofinės-istorinės dialektikos rezultatas buvo vienodai pritaikomas visoms šalims ir tautoms, išlaikiusioms bendruomeninį žemės valdymą, — nuo Rusijos ligi Naujosios Zelandijos, nuo serbų zadrugos ligi vienos ar kitos raudonodžių indėnų genties. Dėl to jis pasirodė nepakankamas bent apytikriam bendruomenės ateities likimui atspėti bet kurioje atskiroje šalyje. Abstraktinis *galimumas* dar nėra konkreti *tikimybė*; juo mažiau ji tinka kaip galutinis argumentas ten, kur kalbama apie *istorinį būtnumą*. Norint kiek rimčiau pakalbėti apie šį pastarąjį, reikėtų pereiti nuo algebros į aritmetiką ir įrodyti, kad mus dominančiu atveju, — vis tiek ar Rusijoje ar ašantių valstybėje, Serbijoje ar Vankuvero saloje, — x tikrai bus lygus *nuliui*, t. y. privatinė nuosavybė turi žūti dar savo užuomazgoje. Šiam reikalui būtinai reikėtų griebtis statistikos, įvertinti vidinę tam tikros šalies ar genties vystymosi eigą ir išorines įtakas joms,

tyrinėti jau ne *giminę*, bet *rūšį*, arba net *atmainą*, ne apskritai pirmąją-kolektyvinę nekilnojamąją nuosavybę, bet konkrečiai rusų, arba serbų, arba naujazelandiečių žemės bendruomenę, atsižvelgiant tiek į visas priešiškas ar palankias jai įtakas, tiek ir į tą būklę, į kurią ji šiuo metu dėl šių įtakų yra patekusi.

Bet apie tokį tyrinėjimą net neužsimenama „Filosofinių nusiostatymų prieš bendruomeninį žemės valdymą kritikoje“, kur N. G. Černiševskis turėjo reikalą su „filosofuojančiais išminčiais“. O kitais atvejais, kai jam tekdavo ginčytis su „ekonomizuojančiais išminčiais“, griauti neigiamus nusistatymus, kurie „kyla iš nesupratimo, užmiršimo arba nežinojimo *visuotinių* tiesų, liečiančių žmogaus materialinę veiklą, gamybą, darbą ir jo bendruosius dėsnius“. — šituose straipsniuose jis taip pat kalbėjo tik aplamai apie kolektyvinio žemės valdymo naudą ir tuo būdu iš to gaudavo vėl tik algebriškas formules, tik bendras ekonomines teoremas.

Beje, iš jo pusės tatau nėra kiek nenuostabu. Milio kritikas galėjo turėti galvoje tik ikireforminę bendruomenę, dar neišėjusią iš natūralinio ūkio sąlygų ir kurią niveliuojanti baudžiavos įtaka subendravardiklino. Ši įtaka nepanaikino, žinoma, būdingų kaimo bendruomenei „ekonominių prieštaravimų“, bet ji laikė juos paslėptus ir tuo sumažino jų praktinę reikšmę ligi menkučio minimumo. Dėl to N. G. Černiševskis galėjo pasitenkinti tuo šamprotavimu, kad pas mus „liaudies masė ligi šiol laiko žemę bendruomeniniu turtu“ kad „kiekvienas rusas turi ir gimtąją žemę, ir teisę į jos sklypą. Ir jeigu jis pats nuo šio sklypo atsisakys arba praras jį, tai jo vaikams palieka teisę, kaip bendruomenės nariams, savarankiškai reikalauti sau sklypo“. Gerai suprasdamas, kad valstiečių išlaisvinimas sukurs jiems visiškai naujas ekonomines sąlygas, kad „Rusija, ligi šiol mažai dalyvavusi ekonominiame judėjime, greitai į jį įsitraukia, ir mūsų butis, ligi šiol beveik nepaliesta tų ekonominių dėsnių įtakos, kurie parodo savo galią tik stiprėjant ekonominei ir prekybinei veiklai, ima greitai pasiduoti jų jėgai“, kad „greit ir mes, gal būt, būsime įsitraukę į tą sferą, kur ištiesai veikia konkurencijos dėsnis“, jis rūpinosi tik išsaugoti tą žemės valdymo formą, kuri padėtų vals-

tiečiui pradėti naują ekonominį gyvenimą patogiausiomis sąlygomis. „Kokie bebūtų būsimieji Rusijos pertvarkymai, — rašė jis dar 1857 metų balandžio mėnesį, — nedrįskime paliesti švento, išgalingo papročio, pasilikusio mums iš mūsų praeities gyvenimo, kurio neturtingumas su kaupu išperkamas vieno šio brangaus paveldėjimo, — nedrįskime kėsintis į bendruomeninį naudojimąsi žeme, — į tą turtą, nuo kurio įsigijimo dabar priklauso Vakarų Europos žemdirbių klasių gerovė. Jų pavyzdys tebūnie mums pamoka“.

Mes nenagrinėjame čia visų N. G. Černiševskio pažiūrų į bendruomeninį žemės valdymą, o tik stengiamės paryškinti jų būdingiausius bruožus. Nesigilindami į nereikalingas čia smulkmenas, mes tik pasakysime, kad jo laukiamoji iš bendruomeninio žemės valdymo nauda gali būti suvesta į du svarbiausius punktus, iš kurių vienas liečia teisės sritį, o antras — žemės ūkio technikos sritį.

ad. I. „Rusų bendruomeninė santvarka, kalba jis Haksthauzeno žodžiais, be galo svarbi Rusijai, ypač dabar, valstybiniu atžvilgiu. Visos Vakarų Europos valstybės serga viena liga, kurios išgydymas lieka ligi šiol *neišspręstas uždavinys*¹ — jos serga pauperizmu, proletarybe. Rusija nepažįsta šitos nelaimės; ji apsaugota nuo jos savo bendruomenine santvarka. Kiekvienas rusas turi ir gimtąją žemę, ir teisę į jos sklypą. Ir jeigu jis pats nuo šio sklypo atsisakys arba praras jį, tai jo vaikams palieka teisė, kaip bendruomenės nariams, savarankiškai reikalauti sau sklypo“².

ad. II. Aprašęs pagal tą patį Haksthauzeną Uralo kazokų buitį, „kurių visa sritis sudaro vieną bendruomenę ir ūkio, ir karo, ir civilinės teisės atžvilgiu“, N. G. Černiševskis pastebi: „Jeigu uraliečiai išlaikys dabartinę savo santvarką ligi to laiko, kai žemė bus įdirbama mašinomis, tai uraliečiai tuomet labai džiaugsis, kad pas juos išliko santvarka, leidžianti vartoti tokias mašinas, kurios reikalauja didžiulių ūkių, šimtų dešimtinių“. Ir jis vis dėlto pastebi, kad protauja taip, kad parodytų „kaip galvos

¹ *Kursyvas mano*.

² N. G. Černiševskio Raštai, V t., Genève (Zeneva. — Red.) 1879 m. Apie bendruomeninį žemės valdymą, 135 psl.

Uralo kazokai ateityje, kuri nežinia dar kuomet ateis (nors mechanikos ir technologijos laimėjimai neabejotinai rodo tokį laiką ateisiant) — labai tolima ateitis mums nerūpi: mūsų vaikaičiai tikriausiai sugebės gyventi pasaulyje ir savo protu, be mūsų rūpinimosi — užteks, jei mes pasirūpinsime savimi ir savo vaikais“.

Skaitytojas, pažįstąs Černiševskio kūrinius, be abejojimo, žino, kad šios rūšies išlygos netrukdė jam labai daug galvoti ir „rūpintis“ ateitimi. Vienas Vieros Pavlovnos sapnas akivaizdžiai parodo mums, koku pavidalu jo vaizduotė piešė „labai tolimos ateities“ socialinius santykius, lygiai, kaip jo veikėjos praktinė veikla leidžia mums šiek tiek suprasti būdus, kuriais galima būtų paskubinti šitos laimingos epochos priartėjimą. Todėl keista būtų, jei „Ką daryti?“ autorius nebūtų brangios jam šiuolaikinio valstiečių žemės valdymo formos susiejęs su nors ir tolimos, bet geistinos ir svarbiausia neišvengiamos ateities idealais. Ir tikrai, jis ne kartą grįžta prie šios temos savo straipsniuose apie bendruomeninį žemės valdymą, svarstydamas šios turtinių santykių formos įtaką valstiečių būdai ir įpročiams. Jis nesutinka, žinoma, su ta nuomone, kad „bendruomenė žlugdo žmogaus energiją“. Ši mintis „griežtai prieštarauja visiems žinomiems istorijos ir psichologijos faktams“, įrodantiems, atvirkščiai, kad „sąjungoje stiprėja žmogaus protas ir valia“. Bet svarbiausias bendruomeninio žemės valdymo pranašumas pasireiškia tuo, kad jis palaiko ir auklėja tą asociacijos dvasią, be kurios neįmanoma racionali ateities ekonomika. „Geresnės santvarkos įvedimą labai trukdo Vakarų Europoje neribotas atskiros asmens teisių išplėtimas. . . nelengva yra atsisakyti kad ir nuo nežymios dalies to, kuo jau įpratę esi naudotis, o Vakaruose atskiras asmuo jau yra įpratęs prie neribotų privatinų teisių. Savitarpio nuolatų naudingumo ir reikalingumo gali išmokyti tik kartus patyrimas ir ilgas galvojimas. Vakaruose geresnė ekonominių santykių tvarka yra susieta su pasiaukojimais, ir todėl jos sukūrimas yra labai apsunkintas. Ji priešinga anglų ir prancūzų kaimiečio įpročiams“. Bet „tai, kas vienoje šalyje yra utopija, kitoje yra faktas. . . tie įpročiai, kurių įvedimas į liaudies buitį anglui ir prancūzui atrodo

neapsakomai sunkus darbas, yra Rusijoje tautinio rusų gyvenimo faktas... Santvarka, prie kurios dabar veržiasi Vakarai tokiu sunkiu ir ilgu keliu, dar tebėra pas mus kaip galingas mūsų liaudies kaimo buities paprotys... Mes matome, kokių liūdnų vaisių atnešė Vakaruose bendruomeninės žemės nuosavybės praradimas ir kaip sunku *vakarų tautoms atgauti tai, kas prarasta*. Vakarų pavyzdys neturėtų būti mūsų užmirštas¹.

Taip Černišeuskis įvertina bendruomeninio žemės valdymo reikšmę dabartiniame ir būsimajame rusų liaudies ekonominiam gyvenime. Nors ir labai gerbdami didįjį rašytoją, mes negalime užmerkti akių prieš kai kuriuos apsirikimus ir vienašališkumus. Taip, pavyzdžiui, Vakarų Europos valstybių „išgydymą“ nuo „proletarybės piktžaidės“ vargu ar galima buvo laikyti „neišspręstu uždaviniu“ penkiasdešimtųjų metų pabaigoje, daug metų praslinkus po to, kai pasirodė „Komunistų partijos manifestas“, „Filosofijos skurdas“ ir „Darbininkų klasės būklė Anglijoje“. Ne tik „išgydymas“, bet visa N. G. Černišeuskį gąsdinusios „ligos“ istorinė reikšmė išsamiai ir pagrįstai buvo nurodyta Karlo Markso ir Fridricho Engelso veikaluose, kurie ligi šiol tebėra pavyzdiniai. Tačiau rusų ekonomistas, kaip tai iš visa ko matyti, nebuvo susipažinęs su minėtais veikalais, o ankstyvesniojo laikotarpio socialistinės utopijos palikdavo, žinoma, labai daug teorinių ir praktinių klausimų be bent kiek patenkinamo atsakymo. O pagrindinė spraga utopistų pasaulėžiūroje buvo sąlygojama ta aplinkybė, kad „jie proletariato pusėje nematė jokios istorinės saviveiklos, jokio būdingo jam politinio judėjimo“, kad jie dar nesilaikė klasių kovos požiūrių ir kad proletariatas jiems buvo „tik labiausiai kenčianti klasė“². „Palaipsniui vykstantį organizavimąsi į klasę“ pakeisdami — „savo pačių išrasta visuomenine organizacija“, ir tuo pat metu nesutardami tarpusavyje dėl šios ateities organizacijos pagrindų ir pobūdžio, jie, aišku, įkvėpdavo saviesiems skaitytojams rusams tokią mintį, kad pažangiausieji Vakarų protai dar nesusidorojo su socialiniu klausimu. Be to, „tolesnę pasaulio istoriją suvesdami į savo refor-

¹ Raštai, V t., 16—19 psl.

² „Komunistų partijos manifestas“, 36—37 psl.

matorinių planų propagandą ir praktinį įvykdymą“, jie savo doktrinomis negalėjo patenkinti tokio didelio kritiško proto žmogaus, kaip Černiševskis. Jis turėjo savarankiškai ieškoti realių „istorinių sąlygų“ Vakarų Europos darbininkų klasei išvaduoti ir rado jas, matyti, grįžime į bendruomeninį žemės valdymą. Mes jau žinome, kad, jo nuomone, „nuo šio turto įsigijimo dabar priklauso Vakarų Europos žemdirbių klasių gerovė“. Tačiau kaip kas bežiūrėtų į *rusų* bendruomenės istorinę reikšmę, ar tik ne visiems socialistams yra aišku, kad Vakaruose jos vaidmuo negrįžtamai baigtas ir kad Vakarų tautoms kelias į socializmą buvo ir yra *iš bendruomenės per privatinę nuosavybę*, o ne atvirkščiai, ne iš privatinės nuosavybės per bendruomenę. Man rodosi, kad, jeigu N. G. Černiševskis geriau būtų išsiaiškinęs tą „sunkų ir ilgą kelią“, kuriuo Vakarai eina prie „geresnės ekonominių santykių tvarkos“, jeigu jis, be to, tiksliau būtų apibrėžęs tos „geresnės tvarkos“ ekonomines sąlygas, tai jis būtų pamatęs, pirma, kad „Vakarai“ siekia gamybos priemones padaryti valstybine, o ne bendruomenine nuosavybe, o, antra, jis būtų supratęs, kad „proletarybės piktžaidė“ pati save gydo. Jis tuomet būtų geriau įvertinęs istorinį proletariato vaidmenį, o tai savo keliu būtų jį įgalinę plačiau pažvelgti į rusų bendruomenės socialinę-politinę reikšmę. Paaiškinsime.

Žinoma, kad kiekvieną visuomeninių santykių formą galima nagrinėti įvairiausiais požiūriais. Galima nagrinėti ją tos naudos požiūriu, kurią ji duoda esamajai kartai; galima, nesitenkinant ta nauda, susidomėti jos sugebėjimu pereiti iš vienos formos į kitą, aukštesnę formą, palankesnę žmonių ekonominei gerovei, protiniam ir doroviniam jų išsivystymui; galima pagaliau pačiame sugebėjime pereiti į aukštesnes formas išskirti dvi puses: pasyvią ir aktyvią, *nebuvimą kltūčių perėti* ir buvimą gyvos, vidinės jėgos, ne tik *pajėgtančios* įvykdyti šį perėjimą, bet ir sukeliančios jį, kaip būtina savo buvimo išdavą. Pirmuoju iš šių dviejų atvejų mes kalbamąją visuomeninę formą nagrinėjame *pasi-priešinimo* iš šalies sukeliamam progresui požiūriu, antruoju — *naudingo istorinto darbo* požiūriu. Istorijos filosofijai, lygiai kaip ir praktiniam veikėjui-revoliucionieriui, turi reikšmės tik tos for-

mos, kurios sugeba atlikti didesnę ar mažesnę to naudingo darbo kiekį. Kiekviena žmonijos istorinės raidos pakopa įdomi būtent tiek, kiek stovinčios ant jos visuomenės pačios iš savęs, savo vidine saviveikla, sukuria jėgą, sugebančią sugriauti senąsias socialinių santykių formas ir ant jų griuvėsių pastatyti naują, geresnę visuomenės rūmą. Aplamai kalbant, pats kliūčių kiekis pakilti į aukštesnę vystymosi pakopą yra glaudžiai susijęs su tos gyvosios jėgos didumu, nes ji yra ne kas kita, kaip senųjų bendrojo gyvenimo formų irimo rezultatas. Juo smarkesnis irimo procesas, juo daugiau jis atpalaiduoja jėgų, juo mažiau beturi atsparumo atgyvenę socialiniai santykiai. Kitais žodžiais, tiek istoriką, tiek ir praktinį revoliucionierių domina ne statika, o dinamika, ne konservatyvijoji, o revoliucinė pusė, ne harmonija, o visuomeninių santykių prieštaravimai, nes tų prieštaravimų dvasia yra kaip tik toji dvasia, kuri

Stets das Böse will und stets das Gute schafft.
(Nuolat tegeidžia blogo, kuria visad gera. — Red.)

Taip buvo ligi šiol! Savaime suprantama, kad taip neturi visada būti ir kad visa socialistinės revoliucijos prasmė yra pašalinti tą „geležinį ir žiaurų“ dėsnį pagal kurį visuomeninių santykių prieštaravimai būdavo tik laikinai išsprendžiami ir šis išsprendimas savo ruožtu tapdavo naujos netvarkos ir naujų prieštaravimų šaltiniu. Bet padaryti šį milžinišką perversmą, šią revoliuciją, kuri pagaliau turi padaryti žmones „savo visuomeninių santykių šeimininkais“ — neįmanoma „nesant“ reikalingos ir pakankamos jam istorinės jėgos, kylančios iš šiuolaikinės buržuazinės santvarkos prieštaravimų. Priešakinėse šiuolaikinio civilizuoto pasaulio šalyse ši jėga ne tik yra, bet ji kas valandą, kas minutę auga. Vadinasi, istorija šiose šalyse yra socialistų sąjungininkė ir vis didėjančiu greičiu artina juos prie jų siekiamo tikslo. Tuo būdu mes dar vieną — tikėsimės, *paskutinį* — kartą stebime, kad „saldumą“ galėjo pagaminti tik „kartumas“, kad *geram* „darbui“ padaryti istorija turėjo, jeigu taip galima išsireikšti, parodyti *piktą* „valią“. Buržuazinių šalių ekonomika, visiškai „nenormali ir neteisinga“ paskirstymo srityje, pasirodo žymiai

„normalesnė“ gamybinių jėgų išsivystymo srityje ir dar „normalesnė“ ruošiant žmones, norinčius ir sugebančius, poeto žodžiais betariant, „čia ant žemės sukurti dangaus karaliją“. Buržuazija „ne tik nusikalė ginklą, kuris jai neša mirtį“, t. y. ne tik išugdė gamybinės priešakinių šalių jėgas ligi tokio jų išsivystymo laipsnio, kuriame jos jau nebegali susitaikinti su kapitalistine gamybos forma, „ji pagimdė ir žmones, kurie tą ginklą nukreips prieš ją, — šiulaikinius darbininkus, *proletarus*“.

Iš to išeina, kad kalbamosios visuomeninės formos politinei reikšmei pilnutinai įvertinti reikia turėti galvoje ne tik ekonominę naudą, kurią ji gali duoti vienai ar kelioms kartoms, ne tik jos pasyvų sugebėjimą tobulėti veikiant kuriai nors palankiai išorės jėgai, bet ir, svarbiausia, jos vidinį sugebėjimą savarankiškai vystytis toliau pageidaujama kryptimi. Be tokio visapusiško įvertinimo analizė visuomeninių santykių visuomet liks neužbaigta ir dėl to klaidinga; kalbamoji socialinė forma gali būti visiškai racionali vienu kuriuo požiūriu, pasilikdama tuo pat metu visiškai netinkama kitu požiūriu. Ir taip bus kiekvieną kartą, kai mums teks turėti reikalą su neišprususiais gyventojais, nepasidariusiais dar „savo visuomeninių santykių šeimininkais“. Tik objektyvus pačių tų santykių revoliucingumas gali išvesti atsilikusius subjektus į progreso kelią. O jei kalbamoji bendrojo gyvenimo forma to revoliucingumo nerodo, jei būdama daugiau ar mažiau „teisinga“ teisės ir produktų paskirstymo požiūriu, ji kartu pasižymi dideliu nerangumu, vidiniu nepaslankumu tobulėti kalbamąją kryptimi, tai socialiniam reformatoriui tenka arba atsisveikinti su savo planais arba apeliuoti į kitą išorinę jėgą, kuri galėtų papildyti tos visuomenės vidinio saviveiklumo trūkumą ir ją reformuoti, kad ir ne prieš jos narių valią, bet šiaip ar taip be jų aktyvaus ir sąmoningo dalyvavimo.

O dėl N. G. Černiševskio, tai jis, atrodo, bus išleidęs iš akių revoliucinę Vakarų Europos „ligos“ — pauperizmo — reikšmę. Nė kiek nenuostabu, kad, pavyzdžiui, Haksthauzenas, kurį jis taip dažnai mini straipsniuose apie bendruomeninį žemės valdymą, matė „pauperizme-proletarybėje“ vien tik neigiamąją pusę. Jo *politinės* pažiūros buvo tokios, kad revoliucinės proletariato

reikšmės Vakarų Europos visuomenių istorijoje jis niekaip negalėjo priskirti prie teigiamųjų, naudingųjų šios „piktžaidės“ pusių. Todėl suprantama, kad jis pasigėrėdamas aprašinėjo tas įstaigas, kurios gali „sukliudyti proletarybę“. Tačiau pažiūros, visiškai suprantamos ir nuoseklios vieno rašytojo kūrinuose, dažnai sudaro skaitytojui keblumo, susidūrus su jomis kito autoriaus straipsniuose. Prisipažįstame, kad mes nesuprantame, kuria prasme turime aiškinti šiuos Černiševskio žodžius apie Haksthauzeną: „Būdamas praktikos žmogus, jis labai teisingai 1847 metais atspėjo besiantinantį baisų Vakarų Europos proletarų sukilimą; ir negalima nesutikti su juo, kad išganingas yra bendruomeninio žemės valdymo principas, kuris apsaugo mus nuo baisios proletarybės piktžaidės kaimo gyventojų tarpe“¹. Čia kalbama jau ne apie ekonominius proletariato vargus, kurie, nė kiek ne mažesni, beje, negu rusų valstiečio vargai; nieko nekalbama taip pat ir apie rusų valstiečio socialinius įpročius, dėl kurių šiaip ar taip dar gali rungtyniauti Vakarų Europos pramonės darbininkas, pripratęs kolektyviškai dirbti ir dalyvauti įvairiose asociacijose. Ne, čia kalbama apie „baisų proletarų sukilimą“, ir N. G. Černiševskis net šiuo atveju laiko „išgainingu“ bendruomeninio žemės valdymo principą, „kuris apsaugo mus nuo baisios proletarybės piktžaidės“. Negalima manyti, kad rusiškojo socializmo tėvas su tokiu pat pasibaisėjimu žiūrėjo į darbininkų klasės politinius judėjimus, kaip baronas fon Haksthauzenas. Negalima manyti, kad jį galėjo išgąsdinti pats proletariato sukilimo faktas. Belieka spėti, kad jį jaudino pralaimėjimas, kurį darbininkų klasė patyrė 1848 metais, kad jo pritarimas politiniams tos klasės judėjimams buvo drumsčiamas minties apie politinių revoliucijų nesėkmingumą, apie buržuazinio režimo nevaisingumą. Toks paaiškinimas atrodo, jei ne visiškai tikras, tai bent galimas, skaitant kai kuriuos jo straipsnio „Partijų kova Prancūzijoje Liudviko XVIII ir Karolio X laikais“ puslapius, būtent tuos puslapius, kur jis aiškina skirtumą tarp demokratiinių ir liberalinių siekimų. „Liberalų ir demokratų pagrindiniai troškimai,

¹ Raštai, V t., 100 psl.

pagrindiniai ketinimai yra iš esmės skirtingi, — sako jis. — Demokratai turi galvoje kiek galima sunaikinti aukštesniųjų klasių vyrvimą žemesniosioms klasėms valstybinėje struktūroje, iš vienos pusės, sumažinti aukštesniųjų luomų jėgą ir turtą, iš antros — suteikti daugiau galios ir gerovės žemesniesiems luomams. Kuriuo būdu pakeisti ta prasme įstatymus ir paremti naują visuomenės struktūrą, *jiems beveik vis tiek pat*¹. Priešingai, liberalai jokių būdu nesutiks suteikti persvarą visuomenėje žemesniesiems luomams, nes tie luomai dėl savo neišsilavinimo ir materialinio skurdo yra *abejingi* interesams, kurie yra už viską aukštesni liberalinei partijai, būtent, *žodžio laisvės teisė ir konstitucinei santvarkai*. Demokratui — *mūsų Sibtras, kur liaudis gyvena pasiturimai, yra daug aukščiau, negu Anglija, kur liaudies dauguma kenčia didelį skurdą*. Demokratas iš visų politinių įstaigų nesutaikomai *priešingas tik vienai* — aristokratijai; liberalas beveik visuomet mano, kad visuomenė, tik pasiekusi tam tikrą aristokratiškumo laipsnį, gali pasiekti liberalinę santvarką. Todėl liberalai jaučia begalinę neapykantą demokratams... liberalizmas supranta laisvę labai siaura, grynai formalia prasme. Jam ji yra abstraktinė teisė, leidimas popieriuje, teisinio draudimo nebuvimas. Jis nenori suprasti, kad teisinis leidimas žmogui turi vertę tik tuomet, kai žmogus turi materialinių lėšų tuo leidimu naudotis. Nei man, nei jums, skaitytojau, neuždrausta pietauti iš aukso indų; deja, nei jūs, nei aš neturime ir tikriausiai niekuomet neturėsime lėšų šiai žavingai idėjai patenkinti, todėl aš atvirai sakau, kad nė kiek nebranginu savo teisės turėti aukso indus ir esu pasirošęs parduoti tą teisę už vieną sidabrinį rublį ar net pigiau. *Visiškai tokios yra liaudžiai visos tos tetsės, kuriomis rūpinosi liberalai*. Liaudis yra tamsi ir beveik visoje šalyse jos dauguma yra neraštinga; neturėdama lėšų mokslui išeiti, neturėdama lėšų išmokyti savo vaikus, — kokių būdu ji brangins žodžio laisvės teisę? Vargas ir tamsumas neleidžia liaudžiai nė trupučio suprasti ir dalyvauti valstybiniuose reikaluose — sakykite, ar ji brangins, ar ji gali naudotis parlamentinių ginčų teise?.. Nėra Europoje tokios

¹ Siose citatose kursyvas visur mano.

šalies, kur didžiulė liaudies dauguma nebūtų visiškai abejinga teisėms, kurių trokšta ir kuriomis rūpinasi liberalizmas. Todėl liberalizmas visur pasmerktas bejėgiškumui; kaip besamprotatum, o stiprūs yra tik tie siekimai, patvarios yra tik tos įstaigos, kurias palaiko liaudies masės¹.

Nepraėjo nė dešimties metų, kai pasirodė tik ką cituotas N. G. Černiševskio straipsnis, kai Europos proletariatas savo pažangiausiųjų atstovų asmenyje paskelbė, kad jis savo didžiulius ekonominius tikslus tegali pasiekti tik per savo politinius judėjimus ir kad „socialinis darbininkų klasės išsivadavimas neįmanomas be jo politinio išsivadavimo“. Tarptautinė Darbininkų Asociacija pripažino, kad nuolatinis darbininkų klasės teisių plėtimas ir galutinis politinio viešpatavimo užkariavimas yra būtinas dalykas. „Pirmoji darbininkų klasės pareiga yra užkariauti sau politinę galią“, — sako pirmasis šios Asociacijos Manifestas. Savaime suprantama, kad Anglijos darbininkai stovi arčiau ir yra labiau pajėgūs politiniam viešpatavimui, negu Sibiro „prastuomenė“, ir vien jau dėl to niekas, išskyrus prudonistus, nebūtų šešiasdešimtaisiais metais pasakęs, kad „Sibiras yra aukščiau, negu Anglija“. Tačiau ir tuo metu, kai N. G. Černiševskis rašė savo straipsnį, t. y. penkiasdešimtųjų metų pabaigoje, galima buvo pastebėti, kad „tamsios ir neraštingos liaudies“ tarpe „beveik“ „visose“ Vakarų Europos šalyse buvo ištisas sluoksnis, — t. y. ir vėl tas pats proletariatas, — kuris nesinaudojo „žodžio laisvės teise ir parlamentinių ginčų teise“ visiškai ne dėl savo abejingumo joms, o tik dėl reakcijos, kuri įsigalėjo visoje Europoje po 1848 m. ir besirūpino visų pirma nušalinti liaudį nuo naudojimosi šiomis „abstraktinėmis teisėmis“. Sumuštas, taip sakant, visu frontu, reakcijos smūgių apsvaigintas, nusivylęs savo radikaliniiais ir „demokratiniais“ sąjungininkais iš buržuazinių partijų tarpo, proletariatas tikrai lyg ir pasidavė laikinai letargijai ir mažai domėjosi visuomeniniais klausimais. Bet, kiek jis jais domėjosi, jis politinių teisių įgijimo ir racionalaus jų panaudojimo nenustojo laikęs galinga savo išsivadavimo prie-

¹ „Partijų kova Prancūzijoje Liudviko XVIII ir Karolio X laikais“. Rusų socialdemokratų biblioteka, III knyga, 5—8 psl.

mone. Net daugelis iš tų socialistinių sektų, kurios anksčiau buvo visiškai abejingos politikai, ėmė daugiau ja domėtis kaip tik penkiasdešimtųjų metų pradžioje. Taip, pavyzdžiui, Prancūzijoje furjeristai susidėjo su Ritinghauzenu ir labai energingai propagavo liaudies įstatymų tiesioginės leidybos principą. O dėl Vokietijos, tai nei „demokratas“ Johanas Jakobis su savo šalininkais, nei Markso ir Engelso mokyklų komunistai nebūtų pasakę, kad jiems „beveik tas pats, kuriuo būdu pakeisti įstatymus“ aukštesniųjų luomų galios bei turtų sumažinimo ir gerovės žemesniosioms klasėms užtikrinimo prasme. Jie turėjo tiksliai nustatytą *politinę* programą, „nesutaikomai priešišką“ toli gražu ne „vien aristokratijai“.

Vakarų Europos valstietija tikrai būdavo dažnai abejinga įvairioms „abstraktinėms teisėms“ ir, ko gero, kartais būdavo linkusi aukščiau vertinti Sibiro tvarką, negu Anglijos. Bet visas reikalas yra tas, kad tikrieji, neburžuaziniai demokratai, t. y. demokratai-*socialistai*, kreipiasi ne į valstietiją, bet į proletariatą. Vakarų Europos valstietis kaip savininkas jį priskiriamas prie gyventojų „vidurinių luomų“, kurie „yra revoliuciniai tik tiek, kiek jiems gresia perėjimas į proletariato eiles, kiek jie gina ne savo dartinčius, bet savo būsimuosius interesus, *kiek jie pameta savąjį požiūrį tam, kad priimtų proletariato požiūrį*“¹. Šis skirtumas labai svarbus. Vakarų Europos „demokratai“ tik tuomet ir atsikratė nevaisinga politine metafizika, kai išmoko analizuoti „liaudies“ sąvoką ir pradėjo skirti jos revoliucinius sluoksnius nuo konservatyviųjų.

Kad išsamiau ištirtų bendruomeninio žemės valdymo klausimą, N. G. Černiševskis turėjo pažvelgti į dalyką būtent šiuo pastaruoju, socialiniu-*politiniu*, požiūriu. Jis turėjo parodyti, kad bendruomeninis žemės valdymas ne tik gali apsaugoti mus nuo „proletarybės piktžaidės“, ne tik teikia daug patogių sąlygų žemės ūkio technikai vystytis (t. y. mašinomis įdirbti didelius žemės plotus), bet ir gali sukurti Rusijoje tokius pat judrius, tokius pat juslius ir jautrius, tokius pat energingus ir revoliucingus

¹ Zr. „Komunistų partijos manifestas“, mano vertimo 14 psl.

gyventojus, kaip Vakarų Europos proletarai. Bet čia ir trukdė jo pažiūra į „beveik visų“ Vakarų Europos „šalių“ „liaudį“, kaip į „tamsią“ ir daugiausia „neraštingą“ masę, abejingą „abstraktinėms“ politinėms teisėms. Nepakankamai jo vaizduotėje išryškintas politinis Vakarų Europos proletariato vaidmuo negalėjo būti lyginamas su politine Rusijos valstiečių-bendruomenininkų ateitimi. Rusijos valstietijos pasyvumas ir politinis indiferentizmas negalėjo sukelti nerimo tam, kas nelaukė didelės politinės saviveiklos iš darbininkų klasės Vakaruose. Ši aplinkybė yra viena iš priežasčių, dėl ko N. G. Černiševskis savo tyrinėjimuose apie bendruomeninį žemės valdymą pasitenkino samprotavimais, liečiančiais teisės, produktų paskirstymo ir agronomijos sritis, bet nenagrinėjo bendruomenės politinės įtakos valstybei ir valstybės įtakos bendruomenei klausimo.

Tas klausimas taip ir liko neišaiškintas. O dėl to neišaiškintas liko ir klausimas apie būdą, kaip iš bendruomeninio *žemės valdymo* pereiti į bendruomeninį *žemės dirbimą* ir — svarbiausia — į galutinę socializmo pergalę. Kuriuo būdu šiuolaikinė kaimo bendruomenė pereis į komunistinę bendruomenę arba ištirs komunistinėje valstybėje? Kuo čia gali padėti revoliucinė inteligentija? „Ką daryti“ šiai inteligentijai? Ginti bendruomeninį žemės valdymą ir išvystyti komunistinę propagandą, steigti gamybines asociacijas, panašias į Vieros Pavlovnos siuvimo dirbtuves, turint vilties, kad ilgainiui tiek šios dirbtuvės, tiek ir kaimo bendruomenės supras socialistinės santvarkos naudą ir ims ją įgyvendinti? Tarkime, kad taip; bet šis kelias ilgas, ar galima laiduoti, kad jis visą laiką bus lygus ir tiesus, kad jame nepasitaikys nenumatytų kliūčių ir netikėtų posūkių? O jeigu vyriausybė persekios komunistinę propagandą, draus asociacijas, atiduos policijos priežiūrai ir tremis jos narius? Ar reikės kovoti su vyriausybe, išsikovoti žodžio, sueigų, asociacijų laisvę? Bet tuomet reikės pripažinti, kad Sibiras nėra aukščiau, negu Anglija, kad „abstraktinės teisės“, kuriomis „rūpinasi liberalai“ yra būtina liaudies išsivystymo sąlyga, žodžiu tariant, reikės pradėti politinę kovą. Tačiau ar galima tikėtis jos palankios baigties, ar galima išsikovoti bent kiek patvarią politinę

laisvę? Juk „kaip besamprotautum, o stiprūs tik tie siekimai, patvarios tik tos įstaigos, kurias palaiko liaudies masės“, o tos masės, jei ne kitose šalyse, tai Rusijoje visiškai nevertina „žodžio laisvės teisės“ ir visiškai nieko nenusimano „parlamentinių ginčų teisės“ klausimu. Jeigu liberalizmas kaip tik „dėl to pasmerktas bejėgiškumui“, tai iš kur semsis jėgų socialistai, kurie pradės kovoti dėl „teisių, kurių siekia ir kuriomis rūpinasi liberalai“. Kaip išeiti iš šio keblumo? Ar įtraukti į savo programą kartu su politinės laisvės „abstraktinėmis teisėmis“ konkrečius ekonominių reformų reikalavimus? Tačiau reikia su ta programa supažindinti liaudį, t. y. vėl reikia išvystyti propagandą, o varydami propagandą, mes vėl susiduriame su vyriausybės persekiojimais, o vyriausybės persekiojimai mus vėl stumia į politinės kovos kelią, kurią liaudies abejingumas pasmerkia sužlugti, ir t. t. ir t. t.

Iš antros pusės, labai galimas daiktas, kad „uraliečiai, išlaikę dabartinę savo santvarką ligi to laiko, kai žemė bus įdirbama galingomis mašinomis, labai džiaugsis, kad pas juos išliko santvarka, leidžianti vartoti tokias mašinas, kurios reikalauja didžiulių ūkių, šimtų dešimtinių“. Taip pat labai tikėtina, kad „džiaugsis“ ir tos valstiečių bendruomenės, kurios „*išlaikys*“ dabartinę savo santvarką“ ligi žemės ūkio mašinų įvedimo. Na, o kuo galės džiaugtis tie žemdirbiai, kurie *neišlaikys* ligi to laiko „dabartinės savo santvarkos“? Kuo džiaugsis kaimo proletarai, patekę bernais pas bendruomenininkus? Šie pastarieji sugebės pakelti darbo jėgos išnaudojimą ligi tokio intensyvumo laipsnio, kurį jis bus pasiekęs privatiniuose ūkiuose. Rusų „liaudis“ tuo būdu pasidalys į dvi klases: išnaudotojus — *bendruomenes* ir išnaudojamuosius — *asmenis*. Koks likimas laukia tos naujos parių kastos? Vakarų Europos proletaras, kurio eilės nuolat auga kapitalų koncentracijos dėka, gali ramintis viltimi, kad būdamas vergas — šiandien, jis taps nepriklausomu ir laimingu darbuotoju — rytoj; ar gali save džiuginti tokia perspektyva rusų proletaras, kurio skaičiaus didėjimą sulėtins bendruomeninis žemės valdymas? Ar nelaukia jo beviltiška vergovė, žiauri kova be pergalės, be susitaikinimo?

Kieno pusę turės palaikyti šioje kovoje mūsų socialistinė inteligentija? Jeigu ji gins proletariatą, tai ar neteks jai sudeginti visa, kam ji meldėsi, ir kratytis bendruomene, kaip smulkiaburžuazinio išnaudojimo ramsčiu?

Jeigu tokie klausimai nekilo N. G. Černiševskio galvoje, kuris rašė apie bendruomeninį žemės valdymą iki baudžiavos panaikinimo ir galėjo tikėtis, kad žemės ūkio proletariato vystymasis taps negalimas — dėl tų ar kitų įstatymų nuostatų, tai neišvengiamai visi ar beveik visi šie klausimai turėjo iškilti mūsų septyniasdešimtųjų metų revoliucionieriams, kurie žinojo garsiosios vasario 19 d. reformos pobūdį. Nors ir labai sunku išgalvoti tokius įstatymus, kurie apsaugotų bendruomenę nuo irimo, neužkraudami kartu nepakenčiamos naštos visam mūsų pramoninio gyvenimo vystymuisi, nors ir labai sunku suderinti valstietinio *žemės valdymo* kolektyvizmą su piniginiu ūkiu ir su prekių visų produktų *gamyba*, neišskiriant nė pačių bendruomenių žemės ūkio produktų, tačiau apie visa tai dar galima buvo kalbėti ir ginčytis ligi 1861 metų. Valstiečių gi reforma turėjo suteikti tiems visiems ginčams ir kalboms visiškai aiškų pagrindą. Savo ekskursijose į daugiau ar mažiau abejotinos ateities sritį mūsų revoliucionieriai turėjo remtis neginčijamais dabarties faktais. O toji dabartis jau labai maža ką bendra turėjo su senuoju, Haksthauzenui ir Černiševskiui pažįstamu ikireforminio valstiečių gyvenimo vaizdu. „Vasario 19 d. įstatymas“ išjudino bendruomenę iš patvarios natūralaus ūkio pusiausvyros ir atidavė ją visų prekinės gamybos ir kapitalistinio kaupimo dėsnių valdžiai. Valstiečių žemės išpirkimas turėjo, kaip mes vėliau pamatysime, vykti pagal priešiškus bendruomeniniam žemės valdymui principus. Be to, neardydami bendruomenės valstybės išdo interesais, mūsų įstatymų leidėjai davė tačiau teisę dviems trečdaliams namų savininkų galutinai pasidalyti bendruomeninę žemę kiemų sklypais. Persidalijimai taip pat buvo suvaržyti, ir, be to dar, „laisviesiems žemdirbiams“ buvo užkrauta visiškai jų mokestinio pajėgumo neatitinkanti mokesčių ir prievolių našta. Visi valstiečių protestai prieš „naują baudžią“ buvo nuslopinti rykščių ir durtuvų jėga ir „naująją“ Rusiją

apėmė piniginių spekuliacijų karštligę. Geležinkeliai, bankai, akcinės bendrovės augo kaip grybai. N. G. Černiševskio aukščiau minėtas pranašavimas dėl būsimųjų Rusijos „žymių ekonominių persitvarkymų“ — įvyko anksčiau, negu didysis jaunimo mokytojas pasiekė savo ištremties vietą. Aleksandras II buvo buržuazijos caras, lygiai kaip Nikolajus buvo kareivių ir bajorų caras.

Su tais nesugriaunamais faktais turėjo skaitytis mūsų revoliucinis jaunimas, ėjęs septyniasdešimtųjų metų pradžioje „į liaudį“ socialinės-revoliucinės propagandos ir agitacijos tikslais. Dabar turėta galvoje jau nebe dvaro valstiečių išvadavimas iš baudžiavos, bet visų Rusijos darbo žmonių išvadavimas iš bet kurio išnaudojimo jungo; dabar kalbama buvo jau ne apie valstiečių „reformą“, bet apie „sukūrimą valstiečių brolijos, kur nebus nei mano, nei tavo, nei pelno, nei priespaudos, o bus tik darbas bendram labui ir broliška tarpusavio pagalba“¹. Tokiai „valstiečių brolijai“ įkurti reikėjo kreiptis jau ne į vyriausybę, ne į Redakcinę Komisiją ir net ne „į visuomenę“, o į pačią valstietiją. Pradedant tokį darbo žmonių išvadavimą, kuris turi būti pačių „darbo žmonių“ reikalas, reikėjo su didesniu tikslumu ištirti, nustatyti ir nurodyti revoliucinius liaudies gyvenimo faktorius, o tam reikėjo išversti į aritmetikos kalbą abstrakčias algebros formules, išrastas pažangiosios ankstesniųjų dešimtmečių literatūros veikėjų, padaryti visų Rusijos gyvenimo teigiamų ir neigiamų įtakų santrauką, nuo kurių visumos priklausė pradedamojo darbo eiga ir baigtis. O kadangi mūsų jaunimas dar iš Černiševskio straipsnių žinojo, kad „liaudies masės ligi šiol supranta žemę, kaip bendruomenės turtą, ir žemės kiekis, bendruomenių valdomas... toks didelis, kad skaičius dalyvių, visiškai atsiskyrusių iš jų ir turinčių savarankišką individualinę nuosavybę, palyginus su bendruomenininkais, yra visai nežymus“, tad kaip tik nuo bendruomeninio žemės valdymo ir reikėjo pradėti Rusijos gyvenimo revoliucinių veiksmų tyrimą.

Kaip paveikė bendruomenę prieštaringi „Vasario 19 d. įstatymo nuostatai“? Ar ji turi pakankamai atsparumo kovoti prieš

¹ Zr. „Gudrioji mechanika“, 1877 m. leid., 47—48 psl.

nepalankias jai piniginio ūkio sąlygas? Ar nebus jau mūsų vaistiečių gyvenimo issivystymas pasukęs „savo judėjimo natūralaus dėsnio“ keliu, iš kurio jau nepajęs jo iškreipti nei įstatymų griežtumas, nei inteligentijos propaganda? O jei ne, jei mūsų valstietis-bendruomenininkas iki šiol gali be didelio vargo įsisavinti socialistinius idealus, tai juk tą pasyvų įsisavinimo darbą turi lydėti energingas vykdymo aktas, reikalaujantis kovoti prieš gausias kliūtis; ar mūsų valstietijos gyvenimo sąlygos padeda išugdyti joje aktingą energiją, be kurios liktų bergždžiai visi jos „socialistiniai“ *polinkiai*?

Įvairios mūsų judėjimo frakcijos įvairiai sprendė šiuos klausimus. Didžioji revoliucionierių dalis buvo linkusi sutikti su Gercenu, kad rusų liaudis „abejinga, negabi“ politikai. Bet palinkimas idealizuoti liaudį buvo toks didelis, įvairių visuomeninio gyvenimo pusių tarpusavio ryšys buvo tiek neaiškus mūsų socialistų galvose, kad tame negabume „visiems *politiniams* klausimams“ matyta lyg garantija prieš buržuazinius „dalinius sprendimus“, lyg didelio liaudies gabumo teisingai spręsti *ekonominius* klausimus įrodymas. Domėjimasis ir gabumas *politikai* buvo laikomi būtiniais tik *politinėms* revoliucijoms, kurios visoje to laiko mūsų socialistinėje literatūroje buvo priešpastatytos „*socialinėms*“ revoliucijoms, kaip blogasis pradas — gerajam, kaip buržuazinė apgaulė — pilnutiniam ekvivalentui už liaudies pralietą kraują, už jos patirtus nuostolius. „Socialinę“ revoliuciją atitiko, pagal mūsų tuometinį supratimą, domėjimasis „*socialtiniats*“ klausimais, kuris ir buvo įžiūrimas valstietijos skunduose dėl žemės trūkumo ir mokesčių sunkumo. Nuo liaudies supratimo savo artimiausių poreikių iki „darbininkų socializmo uždavinių“ supratimo, nuo karčių aimanų dėl šių vargų iki socialistinės revoliucijos — kelias, atrodė, netolimas ir ėjo vėl per bendruomenę, kuri mums atrodė tvirta uola, nuo kurios atšoksta visos ekonominio judėjimo bangos.

Bet kaip vienas taškas nenustato linijos padėties plokštumoje, taip ir žemės bendruomenė, kurią vieningai idealizavo visi mūsų socialistai, nenulėmė jų programų panašumo. Visi juto, kad ir pačioje bendruomenėje, ir bendruomenininkų pasaulėžiūroje bei

įpročiuose yra daug ko, kas iš dalies yra neišsivystę, neišbaigta, o iš dalies ir tiesiog prieštarauja socialistiniams idealams. Tiems trūkumams pašalinti būdas ir sukeldavo tarp mūsų frakcijų vaidus.

Beje, ir šiuo atveju buvo bruožas, kurį galima pripažinti bendru visoms mūsų revoliucinėms pakraipoms:

Tas bendras joms visoms bruožas buvo tikėjimas mūsų revoliucinės inteligentijos galinga, lemiama įtaka liaudžiai. Intelligentija mūsų revoliuciniuose apskaičiavimuose vaidino rusų liaudies geradarės apvaizdos vaidmenį, apvaizdos, nuo kurios valios priklauso pasukti istorijos ratą į tą ar kitą pusę. Kaip kuris revoliucionierius būtų beaiškinęs šiuolaikinį rusų liaudies pavergimą — ar *susipratimo* trūkumu, ar vienybės ir revoliucinės *energijos* stoka, ar pagaliau jos visišku politinės *iniciatyvos neturėjimu* — kiekvienas tačiau galvojo, kad inteligentijos įsikišimas pašalins jo nurodomą liaudies pavergimo priežastį. Propagandistai buvo įsitikinę, kad jie be didelio vargo išmokysią valstietiją mokslinio socializmo tiesų. Maištininkai reikalavo nedelsiant kurti liaudyje „kovos“ organizacijas, neįsivaizduodami, kad tai gali sutikti kurių nors reikšmingų kliūčių. Pagaliau „Nabat“ šalininkams atrodė, kad užtenka mūsų revoliucionieriams „užgrobti valdžią“, — ir liaudis tuojau pat įsisavins socialistines bendrojo gyvenimo formas. Tas inteligentijos pasitikėjimas savimi ėjo greta su begaliniu liaudies idealizavimu ir — bent su daugumos mūsų revoliucionierių įsitikinimu, — kad „darbo žmonių išvadavimas turi būti pačių darbo žmonių reikalas“. Buvo manoma, kad ši formulė bus visiškai teisingai pritaikyta, kai tik liaudis mūsų inteligentijai taps revoliucinio veikimo objektu. Kad šis pagrindinis Tarptautinės Darbininkų Asociacijos įstatų nuostatas turi kitą, taip sakant, filosofinę-istorinę prasmę, kad kalbamosios klasės išvadavimas gali būti jos pačios reikalas tik tuo atveju, kai joje pačioje pasireiškia savarankiškas judėjimas savo emancipacijos vardan — apie visa tai mūsų intelligentija iš dalies visiškai negalvodavo, o iš dalies turėjo gan keistą supratimą. Taip, pavyzdžiui, norint įrodyti, jog mūsų liaudis pati, be inteligentijos pagalbos, jau pradėjo suprasti savo tikrojo

išsivadavimo sąlygas — buvo nurodoma į jos nepasitenkinimą 1861 metų reforma. O įrodyti jos sugebėjimui savarankiškai kelti revoliuciją — buvo paprastai nurodoma į mūsų „valstiečių karus“, į Razino ir Pugačiovo maištus.

Skaudus patyrimas greit parodė mūsų revoliucionieriams, kad tarp skundų dėl žemės trūkumo ir tikro klasinio susipratimo yra labai didelis nuotolis ir kad iš maištų, įvykusių prieš 100 ar 200 metų, negalima daryti išvados apie liaudies pasiruošimą sukilti šiuo laiku. Mūsų septyniasdešimtųjų metų revoliucinio judėjimo istorija buvo nusivylimų istorija „programomis“, kurios atrodė esančios labiausiai praktiškos ir neklaidingos.

Bet šiuo metu mus domina revoliucinių idėjų istorija, o ne revoliucinių bandymų istorija. Mūsų tikslui reikia susumuoti visas tas socialines-politines pažiūras, kurias mes esame paveldėję iš ankstyvesniųjų dešimtmečių.

Pažiūrėkime tad, ką mums šiuo atveju paliko kiekviena iš pagrindinių septyniasdešimtųjų metų frakcijų.

Daugiausia pamokančios yra mums M. A. Bakunino ir P. N. Tkačiovo teorijos. Vadinamųjų propagandistų programa, visą tolesnę Rusijos istoriją ligi pat revoliucijos suvedanti į socialistinių idėjų skleidimą, buvo perdaug aiškiai idealistiška. Jie rekomenduodavo Rusijos socialistams propagandą lygiai taip, kaip jie prireikus būtų ją rekomendavę Lenkijos, Serbijos, Turkijos, Persijos socialistams, žodžiu, bet kurios šalies, negalinčios organizuoti viešos politinės darbininkų partijos, socialistams. Aukščiau minėtasis Gerceno „Euklido teoremų“ likimo palyginimas su socialistinių idėjų galima istorija galėtų būti tipiškas jų argumentacijos savo programoms apginti pavyzdys. Jie suprato tą palyginimą, iš esmės gana rizikingą, ta abstrakčia ir vienašališka prasme, kad jau kartą sukurtoms socialinėms-politinėms savokoms įsisavinti užtenka žmonių subjektyvinės logikos, neparemtos objektyvine visuomeninių santykių logika. Jie padarė maža klaidų Rusijos visuomeninių santykių analizėje tik todėl, kad beveik visiškai nesiėmė tokios analizės.

5. M. A. BAKUNINAS

Ne taip samprotavo Bakuninas. Jis suprato, kad revoliucinės inteligentijos poveikis į liaudį yra galimas tik esant tam tikroms istorinėms sąlygoms, tik pačiai liaudžiai daugiau ar mažiau sąmoningai siekiant socialistinio perversmo. Todėl jis rėmėsi „liaudies idealų“ palyginimu su mūsų inteligentijos, žinoma, anarchистinės pakraipos, idealais.

Jo nuomone, rusų liaudyje ypatingai plačiai yra paplitę du elementai, į kuriuos mes galime nurodyti, kaip į būtinas socialinės revoliucijos sąlygas. „Ji gali pasigirti nepaprastu skurdu, o taip pat pavyzdinga vergija (sic). Jos kentėjimams nėra galo ir kenčia ji ne kantriai, bet su giliu ir aistringumu įniršimu, pasireiškusiu jau du kartus istorijoje dviem baisiais sproginiais: Stenkos Razino ir Pugačiovo maištais, ir kuris nenustoja ir ligi šiol reikštis nenutrūkstama eile valstiečių atskirų maištų“¹. Padaryti pergalingą revoliuciją jai kliudo ne „trūkumas bendro idealo, kuris galėtų įprasminti liaudies revoliuciją, duoti jai aiškų tikslą“. Jei tokio idealo nebūtų, „jei jis nesusidarytų liaudies sąmonėje bent bendrais savo bruožais, tai reikėtų atsisakyti nuo bet kurios vilties į Rusijos revoliuciją, nes toks idealas iškyla iš pačių liaudies gyvenimo gelmių, yra būtinas liaudies istorinių patyrimų, jos siekimų, kančių, protestų, kovos rezultatas ir kartu yra tartum vaizdinga ir visiems suprantama, visada paprasta, jo tikrųjų reikalavimų ir vilčių išraiška... jei liaudis pati nesusikurs to idealo, tai niekas neįstengs jo jai duoti“. Bet „nėra abejojimo“, kad toks idealas yra rusų valstietijos vaizduotėje, „ir nėra net reikalo per daug gilintis į mūsų liaudies istorinę sąmonę jos pagrindiniams bruožams nustatyti“.

„Valstybingumo ir anarchijos“ autorius suskaido šešis rusų liaudies idealo „pagrindinius bruožus“: tris gerus ir tris blogus. Pažvelkime atidžiau į šią klasifikaciją, nes M. A. Bakunino pasaulėžiūra uždėjo savo atspaudą daugelio mūsų socialistų pažiūroms, kurie niekuomet nėra buvę jo sekėjai arba net pasireikšdavo kaip jo priešininkai.

¹ „Valstybingumas ir anarchija“, pastaba A, 7 psl.

„Pirmasis ir svarbiausias bruožas — tai visos liaudies įsitikinimas, kad žemė, visa žemė priklauso liaudžiai, kuri ją savo prakaitu vilgo ir savo darbu apvaisina. Antrasis, tiek pat stambus bruožas, kad teisė ja naudotis priklauso ne asmeniui, bet visai bendruomenei, „mirui“, paskirstančiam ją laikinai asmenims; trečiasis bruožas — lygiai tiek pat svarbus kaip ir du pirmieji — tai kvazi absoliutinė autonomija, bendruomeninė savivalda, ir dėl to griežtai priešiška bendruomenės pažiūra į valstybę“.

„Štai trys pagrindiniai bruožai, kurie sudaro rusų liaudies idealo pagrindą. Savo esme jie visiškai atitinka idealą, besusidarantį pastaruoju laiku proletariato sąmonėje lotynų šalių, kurios dabar stovi nepalyginti arčiau prie socialinės revoliucijos, negu germanų šalys. Tačiau rusų liaudies idealą aptemdo kiti trys bruožai, kurie iškraipo jo pobūdį ir nepaprastai (Nota bene) apsunkina ir sulėtina jo įgyvendinimą. . . Tie trys temdą bruožai yra: 1) patriarchališkumas; 2) asmens paskendimas bendruomenėje; 3) tikėjimas caru. . . Galima būtų dar pridėti, kaip ketvirtąjį bruožą, krikščionių tikybą, oficialią stačiatikių arba sektinę, bet. . . pas mus Rusijoje šis klausimas anaipol nėra toks svarbus kaip Vakarų Europoje“¹.

Prieš šiuos štai neigiamus liaudies idealo bruožus ir turi kovoti „visomis jėgomis“ rusų revoliucionieriai, ir tokia kova „juo labiau galima, nes ją jau kovoja pati liaudis“.

Įsitikinimas, kad pati liaudis jau pradėjo kovą prieš neigiamus savo idealo „bruožus“, buvo labai būdingas visos rusų bakuninkų programos „bruožas“. Tai buvo šiaudas, už kurio jie griebėsi, kad išsigelbėtų nuo savų premisų loginių išvadų ir nuo M. A. Bakunino padarytos liaudies idealo analizės rezultatų. „Nei asmeniui, nei visuomenei, nei liaudžiai negalima duoti to, ko ji jau neturi ne tik gemale, bet net ir tam tikrame išsivystymo laipsnyje“ — skaitome mes „pastaboje A“, tiek kartų jau mūsų cituotoje. Būdamas nuoseklus, rusų bakunininkas būtų turėjęs „atsisakyti nuo bet kurios vilties, kad įvyks rusų revoliucija“, jei

¹ „Valstybingumas ir anarchija“, pastaba A, 10 psl.

liaudis pati nebūtų pastebėjusi savo idealo „temdančių bruožų“, ir jei jos nepasitenkinimas tais bruožais nebūtų jau pasiekęs „tam tikro išsivystymo laipsnio“. Todėl suprantama, kad į tą pusę turėjo būti nukreipta visa rusų „maištiškumo“ protėvio dialektikos jėga.

Reikia be to pastebėti, kad šiame punkte M. A. Bakuninas buvo labai netoli nuo visiškai teisingo klausimo pastatymo apie socialinio-revoliucinio judėjimo šansus Rusijoje ir nuo rimtos, kritiškos pažiūros į mūsų liaudies būdą ir „idealus“. Tokios kritiškos pažiūros kaip tik ir trūko Rusijos visuomenės veikėjams. Dar A. I. Gercenas labai pasigesdavo kiek tiksliau apibrėžtos ir visų pripažintos rusų liaudies charakteristikos. „Kai kas kalba tik apie caro visagališkumą, apie vyriausybės savivalę, apie valdinių vergišką dvasią; kiti, atvirkščiai, teigia, kad peterburgiškis imperializmas netautinis, kad liaudis, prislėgta dvigubo vyriausybės ir dvarininkų despotizmo, velka jungą, bet nesusitaikina su juo, kad ji nesunaikinta, o tik nelaiminga, ir tuo pat metu sako, kad ta pati liaudis suteikia vienybę ir jėgą kološalinei karalystei, kuri ją spaudžia. Kiti prideda, kad rusų liaudis — paniekos verta girtuoklių ir sukčių gauja; kiti vėl įtikinėja, kad Rusijoje gyvena gabi ir labai talentinga žmonių giminė“¹.

Nuo to laiko, kada buvo pirmą kartą parašytos šios mano cituotos eilutės, praėjo jau trisdešimt metų, o tuo tarpu ir ligi šiol, ir ne tik svetimšaliai, kuriuos turėjo galvoje Gercenas, bet ir Rusijos visuomeniniai veikėjai laikosi diametraliai priešingų pažiūrų į rusų liaudies būdą ir „idealus“. Netenka, žinoma, stebėtis tuo, kad kiekviena partija yra linkusi perdėti liaudies pritarimą jos pačios siekimams. Tačiau nei Prancūzijoje, nei Vokietijoje, nei kurioje kitoje Vakarų šalyje negalima pastebėti tokių priešingų pažiūrų į valstietiją, kurios stebina mus Rusijoje. Toks prieštaravimas nuveda kartais į gana juokingus nesusipratimus. Pačių priešingiausių pakraipų žmonių socialinės-politinės pasaulėžiūros skirtumas nustatomas dažnai tik iš skirtingo „liaudies idealų“ supratimo. Taip, pavyzdžiui, p. Katkovas ir

¹ „Rusų liaudis ir socializmas“, Londonas, 1858 m., 7—8 psl.

p. Aksakovas sutiktų su p. Tichomirovu, kad „politinė programa... turi imti tokią liaudį, kokia ji yra, ir tik šiuo atveju ji pajėgs veikti liaudies gyvenimą“. Toliau „Rusj“ („Rusijos“) redaktorius galėtų sutikti, kad „100 milijonų gyventojų“ mes „turime 800 000 kapitalo suburtų darbininkų“, — kaip tikina p. Tichomirovas savo straipsnyje „*Ko mes turime laukti iš revoliucijos?*“, o „*Moskovskije Viedomosti*“ („*Maskvos Žinių*“) redaktorius, gal būt, rastų tą įvertinimą per daug žemą ir nurodytų daugelį netikslumų p. Tichomirovo statistiniuose išskaičiavimuose. Vis dėlto ir vienas ir antras abiem rankom pasirašytų po tą nuomone, kad Rusija — žemdirbystės šalis, kad jai negalima pritaikyti „visuomeninių santykių analizės, atliktos... Europos kapitalistinėse šalyse“ rezultatų, kad kalbos apie kapitalistinę ir ekonominę Rusijos buržuazijos reikšmę yra juokingos ir kvailos, kad Rusijos socialdemokratai yra pasmerkti „tikrai tragiškam likimui“ ir kad pagaliau, kalbant apie tai, „kokia yra“ liaudis, reikia turėti galvoje būtent mūsų valstietiją. Tačiau nors mūsų kraštutiniųjų (į skirtingas puses) partijų literatūrinių atstovų pasaulėžiūra „apima pažiūras, šiek tiek“ tarpusavyje tolygias, išvados, jų daromos iš savo premisų, yra diametraliai priešingos. Rašo apie liaudį p. Tichomirovas, — ir mes su pasitenkinimu patiriame, kad, „nusivylusi carų patvaldystė“, mūsų liaudis gali pereiti „tik į liaudies patvaldystę“, kad „revoliuciniu momentu mūsų liaudis politiškai negali pasirodyti susiskaidžiusi, iškilus kalbai apie valstybės valdžios pagrindinį principą. Lygiai taip pat ji pasirodys visiškai vieninga ekonominiu atžvilgiu, žemės klausimu, t. y. pagrindiniu šiuolaikinės rusų gamybos klausimu“ (sic). Linksma nuotaika galutinai mus užvaldo beskaitant, kad „nei pagal moralinę jėgą, nei pagal visuomeninės sąmonės aiškumą, nei pagal iš čia kylantį istorinį pastovumą — mes nė vieno mūsų visuomenės sluoksnio negalime palyginti su valstiečių-darbininkų klase“, kad „inteligentijos turimas įspūdis nėra apgaulingas, ir galutinio šiuolaikinės politinių santykių painingos išnarpliojimo metu liaudis stos, žinoma, daug vieningesnė, kaip kad ir išgarsintoji (kieno?) buržuazija“.

Mes matome, kad liaudis „nori gerai“, kaip tvirtino kadaise prancūzams vienas rusų rašytojas, ir, džiaugsmo pagauti, jau rengiamės užtraukti — „Grom pobedi razdavaisja, veselisja chrabrij ross!“ („Pergalės griausmas teaidi, džiūgauk, narsusis rusė!“), tik šit mums į rankas patenka „Rusj“ — ir mes iš dangaus nusileidžiame į žemę. Pasirodo, kad liaudis „nori“ visiškai blogai. Ji dievina carą, gina kūno bausmes, negalvoja apie jokias revoliucijas ir pasiruošusi tuojau pat sumalti į dulkes ponus liaudies mylėtojus, kai tiktai bus gauta dėl jų „griežta telegrama“. Ir čia, kaip ir p. Tichomirovo straipsniuose, netrūksta nurodymų į šių dienų tikrovę ir net į istoriją. Keista! Panagrinėjame tokius žinomus savo bešališkumu liaudies gyvenimo tyrinėtojus, kaip p. Uspenskis, ir mes dar daugiau nusiviliame. Mes sužinome, kad mūsų liaudis yra „žemės valdžioje“, kuri verčia ją gana logiškai orientuotis į absoliutizmą, net nė neužsimenant apie perėjimą į „liaudies patvaldystę“. Tas pats p. Uspenskis įtikina mus, kad ne tik tokie kraštutiniai ašigaliai, kaip ponai Aksakovas ir Tichomirovas, bet ir maždaug vienodų pažiūrų žmonės diametraliai priešingai galvoja apie liaudį.

Iš ko gi kyla visas tas Babelio bokštas, visa ta sąvokų maišėtis?

Bakunino įvairių „liaudies idealo“ pusių klasifikacija duoda mums gan patikimą paaiškinimą. Visas reikalas yra tas, kad p. Tichomirovas savo socialinių-politinių samprotavimų pagrindan deda kai kuriuos teigiamus to idealo „bruožus“ (tuos pačius, kurie „savo esme visiškai atitinka idealą, besusidarantį lotynų šalių proletariato sąmonėje“): „visos liaudies įsitikinimą, kad žemė, visa žemė priklauso liaudžiai ir kad teisė ja naudotis priklauso ne asmeniui, bet visai bendruomenei, „mirui“, paskirstančiam ją laikinai asmenims“. Ir nors nelabai pradžiugintų autorių straipsnio „Ko mes turime laukti iš revoliucijos“? trečiasis, „lygiai tiek pat svarbus kaip ir du pirmieji“, bruožas, t. y. „griežtai priešiška pažiūra į valstybę“, tačiau toji nesandora pačioje Bakunino klasifikacijoje yra tik „kvazi absoliutinės bendruomeninės savivaldos autonomijos“ išdava, o į šią savivaldą p. Tichomirovas deda

daugelį savo vilčių¹. Apie „temdančius“ liaudies idealo bruožus (patriarchališkumą, asmens paskendimą bendruomenėje, „liaudies prietaringumą, natūraliai susijusį su tamsumu“, skurdu ir t. t.) mūsų autorius arba nieko nežino, arba nieko nenori pasakyti savo skaitytojams. Ponas Aksakovas elgiasi atvirkščiai. Jis savo argumentaciją grindžia kaip tik šiais pastaraisiais „bruožais“, užmiršdamas ar nutylėdamas priešinguosius. Pono Uspenskio straipsniai taip pat mūsų nebestebina. Jis sugretino Ormuzdą su Arimanu, blogąsias idealo puses su gerosiomis, ir atsidūrė „žemės valdžios“ aklagatvyje, iš kurio, matyti, negali išeiti nei valstietis, nei visa Rusija, kuri remiasi valstiečiu, kaip žemė „trimis banginiais“; o jo pavaizduotieji liaudies mylėtojai ir vėl matė — kas šviesius, o kas „nelemtus“ liaudies būdo ir idealo bruožus, todėl ir negalėjo niekaip susitarti. Visa tai perdėm suprantama, ir negalima nepadėkoti velioniui Bakuninui už jo duotą mums raktą, kuris mus įgalina suprasti tiek jo paties sekėjų, tiek ir aplamai didžiosios mūsų narodnikų dalies vienąšališkumą.

Bet Bakuninas neveltui kadaise studijavo vokiečių filosofiją. Jis suprato, kad jo pasiūlytoji „liaudies idealo bruožų“ klasifikacija — ar imsime vien tik geruosius, ar vien tik „nelemtuosius“, ar pagaliau ir lemtuosius ir „nelemtuosius bruožus“ — išaiškina tik kiniškąją klausimo pusę. Jis suprato, kad liaudį reikia „imti“, ne „kokia ji yra“, bet kokia ji *stekia tapti ir tampa* veikiant tam tikram istoriniam judėjimui. Šiuo atveju Bakuninas buvo daug artimesnis Hegeliui kaip p. Tichomirovui. Jis nepasitenkino įsitikinimu, kad kaip tik „*toks yra*“ liaudies idealas, bet pasirūpino išstudijuoti to idealo „bruožus“ jų vystymesi, jų tarpusavio santykiuose. Kaip tik šiame punkte jis buvo, kaip esu anksčiau sakęs, labai netoli nuo teisingo klausimo pastatymo. Jeigu jis būtų tinkamai pritaikęs dialektinį metodą liaudies gyvenimui ir liaudies pasaulėžiūrai išaiškinti, jeigu jis geriau būtų įsivavinęs „Markso įrodytą neabejotiną tiesą, kurią patvirtina visa

¹ „Valstiečiai moka tvarkyti savo savivaldą, moka perimti į „miro“ (bendruomenės) valdymą žemę ir visuomeniškai joje šeiminkauti“, „V. N. V.“ Nr. 2, 225 psl.

žmonijos praeities ir dabarties visuomenės, tautų ir valstybių istorija, kad ekonominis faktas visuomet iškildavo ir išskyla anksčiau... už politinę teisę“, vadinasi, ir už socialinius-politinius „tautų“ idealus, jeigu jis laiku būtų atsiminęs, kad „šios tiesos įrodymas yra būtent vienas iš svarbiausių p. Markso mokslinių nuopelnų“¹, — tai man tikriausiai netektų ginčytis su p. Tichomirovu, nes „bakunizmo“ nebūtų likę nė pėdsakų.

Tačiau Bakuniną dialektika apvylė arba, tikriaus, jis ją apvylė.

Užuot pagrindęs savąją rusų liaudies socialinio-politinio idealo analizę „ekonominiais faktais“, užuot laukęs, kad tas *senasis* „idealas“, *naujų* ekonominio liaudies gyvenimo tendencijų veikiamas, pakitęs, „Valstybingumo ir anarchijos“ autorius sudaro visiškai savavališką liaudies idealo „trūkumų“ hierarchiją, stengdamasis surasti tokią „nelemtųjų“ jo „bruožų“ kombinaciją, kad viena jų neutralizuotų arba visiškai pašalintų kitą. Tai visą jo argumentaciją paverčia perdėm savavališku žaidimu perdėm savavališkomis apibrėžtimis. Autorius, buvęs, atrodo, taip arti tiesos, staiga nutolo nuo jos į begalinį atstumą dėl tos paprastos priežasties, kad jis tik *jautė* reikalą dialektiškai įvertinti liaudies pasaulėžiūrą, bet nepajėgė ar nepanoro tatau *padaryti*. Vietoje laukiamos dialektikos scenoje atsirado sofistika. „Bakunizmas“ buvo išgelbėtas, bet Rusijos revoliucinės inteligentijos uždavinių išaiškinimas nepasistūmėjo nė žingsnio priekin.

Įvairių liaudies idealo trūkumų hierarchija yra nustatoma tokiu būdu. „Asmens paskendimas bendruomenėje ir caro dievinimas, tikrai sakant, yra... natūrali patriarchališkumo išdava“. Pati bendruomenė pasirodo esanti „ne kas kita, kaip natūralus šeimos, giminės išsiplėtimas“², o caras — „visų patriarchas, protėvis, visos Rusijos tėvas“. Kaip tik „*todėl* jo valdžia yra neribota“. Iš čia aišku, kad patriarchališkumas yra „pagrin-

¹ „Valstybingumas ir anarchija“, 223—224 psl.

² M. A. Bakuninas, matyti, nė neįtarė, kad bendruomenė istorijoje pasirodo anksčiau negu patriarchatas ir egzistuoja tautos, kurios neturi nei šešėlio „patriarchališkumo“. Beje, jis klydo taip, kaip ir daugelis kitų to laiko rašytojų, pavyzdžiui. Rodbertus. o berods ir Lasalis, kuris savo nuosavybės istorijos schemoje „System der erworbenen Rechte“, t. I. S. S. 217—223 („Išgytųjų teisių sistema“, I t., 217—223 psl. — *Red.*) visiškai neužsimena apie pirminę bendruomenę.

dinė, istorinė blogybė“, prieš kurią mes turime „kovoti visomis jėgomis“. Bet kaip kovoti „prieš istorinę blogybę“ anarchistui, neturinčiam „tikslų ir nė mažiausio noro užkarti savo ar svetimam liaudžiai kokių bebūtų visuomeninės santvarkos idealą, surastą knygelėse ar paties sugalvotą“? Ne kitaip, kaip tik remiantis istoriniu liaudies idealo vystymusi. Tačiau ar padeda rusų liaudies idealo vystymasis pašalinti iš jos temdantį patriarchališkumo bruožą? Be abejonės padeda, ir būtent štai kuriuo būdu: „kova prieš patriarchališkumą yra kovoje dabar beveik kiekviename kaime ir kiekvienoje šeimoje, ir bendruomenė, „miras“ tapo dabar tokiu liaudies nekenčiamos valstybinės valdžios ir jos valdininkų savavališiu įrankiu, kad maištas prieš pastaruosius tampa kartu ir maištu prieš bendruomenės ir „miro“ despotizmą“¹. Nesijaudindamas dėl to, kad kova prieš bendruomeninį despotizmą negali išklaidinti paties bendruomeninio žemės valdymo principo, autorius laiko klausimą galutinai išspręstą ir tikina, kad „lieka caro dievinimas“, kuris „per daug jau įgriso ir nusilpo pačioje liaudies sąmonėje per pastaruosius dešimt arba dvylika metų“, net ne dėl to, kad susvyravo „patriarchališkumas“, o „dėl išmintingos ir liaudžiai palankios geraširdžio Aleksandro II politikos“. Po daugelio išmėginimų rusų liaudis „pradėjo suprasti, kad ji neturi didesnio priešo kaip caras“. Inteligentijai reikia tik palaikyti ir stiprinti tą anticarinę kryptį liaudies mintyse. Išvadoje tai pačiai inteligentijai rekomenduojama kovoti dar prieš vieną „pagrindinį trūkumą“, nepaminėtą anksčiau cituojant liaudies idealo bruožus. Šis trūkumas, „paralyžiuojąs ir trukdąs iki šiol visuotinę liaudies sukilimą Rusijoje, tai — bendruomenių uždarumas, valstietinių „mirų“ atskirumas ir susiskaldymas“... Turint galvoje, kad „valstietinių „mirų“ susiskaldymas“ yra tos aplinkybės rezultatas, kad „kiekviena bendruomenė yra uždara visuma, dėl ko nė viena bendruomenė neturi ir net *nejaučta*² reikalo turėti su kitomis bendruomenėmis jokio savarankiško organiškų ryšio“, kad „jungia jas tarpusavyje tik tėvelis caras, tik jo aukščiausioji, tėviškoji valdžia“, tai tenka prisipažinti, kad

¹ „Valstybingumas ir anarchija“, pastaba A, 19 psl.

² Kursyvas mano.

inteligentijai uždedamas nelengvas uždavinys. „Sujungti geriausius visų kaimų, valsčių ir kiek galima sričių valstiečius... tarpusavyje ir ten, kur tai galima, sudaryti tokį pat gyvą ryšį tarp fabriko darbininkų ir valstietijos“... padaryti taip, „kad geriausieji ir pažangiausieji kiekvieno kaimo, kiekvieno valsčiaus ir kiekvienos srities valstiečiai pažintų tokius pat visų kitų kaimų, valsčių ir sričių valstiečius“... „įtikinti juos, kad liaudyje slypi nenugalima jėga, kuri galinga tik tuomet, kai ji yra suburta ir veikia vienu metu... ir kad ligi šiol ji nebuvo suburta“; sujungti ir suorganizuoti „kaimus, valsčius, sritis pagal vieną bendrą planą ir turint vieningą tikslą išvaduoti visą liaudį“, — žodžiu, pridėti keletą naujų, labai gerų „bruožų“ liaudies būdai ir idealai ir pašalinti iš jų keletą esminių trūkumų, štai — darbas, vertas titanų! Ir šio milžiniško sumanymo tenka imtis su įsitikinimu, kad „reikia būti paskutiniu kvailiu ar nepagydomu doktrinierium, kad įsivaizduotum, galįs liaudžiai ką nors duoti, padovanoti jai kurį nors materialinį gėrį arba naują intelektualinį ar moralinį turinį, naują tiesą ir savavališkai naujoviškai nukreipti jos gyvenimą arba, kaip teigė... velionis Čaadajevas, rašyti joje, kaip baltame lape, ką tik nori“... Ar galima įsivaizduoti baisesnį prieštaravimą tarp teorinių „programos“ teiginių ir jos nubrėžtų praktinių uždavinių?

Žmonėms, kurie nenorėjo galutinai skirtis su logika, liko arba atsisakyti nuo tos programos praktinės dalies, laikantis jos pagrindinių teiginių, arba siekti jos nurodytų praktinių uždavinių, stengiantis surasti jiems naują teorinį pagrindimą. Taip vėliau ir įvyko.

6. P. N. TKACIOVAS

Bet šalia bakuninizmo, nešiojusio savo paties gelmėse irimo elementus, buvo kita rusų revoliucinės partijos srovė. Griežtai priešiška nusistačiusi prieš M. A. Bakunino anarchistinę filosofiją, ji sutapdavo su juo, — kaip jau aš esu sakęs brošiūroje „Socializmas ir politinė kova“, — įvertindama šiuolaikinę Rusi-

¹ „Valstybingumas ir anarchija“, pastaba A, 9 psl.

jos tikrovę. Tuo pačiu metu ši pakraipa buvo apdrausta nuo daugelio „Valstybingumo ir anarchijos“ autoriaus paklaidų, taip sakant, mažesnio pretenziškumo, savosios argumentacijos žemesnio logikos tipo.

M. A. Bakuninas mėgino pateisinti savo rekomenduojamąjį veikimo būdą pačia liaudies pasaulėžiūros vystymosi eiga, bet panaudojęs netinkamą kriterijų, jis buvo priverstas vietoje Rusijos visuomeninio gyvenimo istorinio vystymosi pakišti savo paties minties loginius šuolius. P. N. Tkačiovas, tos pakraipos protėvis, apie kurią dabar pradedame kalbą, visiškai negalvojo apie mūsų visuomeninių santykių dialektinę analizę. Jis savo programą pagrindė betarpiškai šių santykių *statika*. Siuolaikinė Rusijos gyvenimo santvarka atrodė jam lyg tyčia sugalvota socialinei (tai jo terminologija reiškė *socialistinet*) revoliucijai. Kalbėti apie progresą, vystymąsi, — jam reiškė išduoti liaudies reikalą. „Dabar arba labai greit, gal būt, niekuomet!“ — toks buvo jo organo „Nabat“ devizas! Tą pačią mintį jis reiškia savo brošiūroje „Revoliucinės propagandos uždaviniai Rusijoje“, ji taip pat kyšo kiekvienoje jo „Atviro laiško Engelsui“ eilutėje. Nesukdamas į sunkų dialektikos kelią, jis nedarė Bakuninui būdingų neteisingų loginių žingsnių, kuriuos jis taip kandžiai pajukė savo „Minties anarchijoje“. Jis buvo nuoseklesnis negu Bakuninas ta prasme, kad tvirčiau laikėsi savo premisų ir darė iš jų logiškesnes išvadas. Visa nelaimė buvo tik ta, kad ne tik tos premisos, bet ir premisoms sudaryti pasiimtas požiūris buvo menkesnis negu Bakunino dėl tos paprastos priežasties, kad jos buvo ne kas kita, kaip suprastintas bakuninizmas, bakuninizmas, atsisakęs nuo bet kurio mėginimo sukurti nuosavą Rusijos istorijos filosofiją ir laikęs tokios rūšies mėginimus revoliucine anatemą. Užtenka kelių ištraukų iš Tkačiovo raštų visam tam, kas buvo pasakyta, patvirtinti.

Pradėsime nuo „Atviro laiško p. Fridrichui Engelsui“.

Sis laiškas turi tikslą „apšviesti“ Engelsą, įrodyti jam, kad „socialinės revoliucijos įgyvendinimas nesutinka jokių kliūčių Rusijoje“ ir kad „kiekvienu norimu momentu galima sukurstyti

rusų liaudį vieningam revoliuciniam protestui“⁴. Šios tezės įrodymo būdas toks savotiškas, toks būdingas „skurdžios rusų minties“ vystymosi istorijai, toks svarbus suprasti ir teisingai įvertinti „Liaudies Laisvės partijos“ istorijai, taip nepaprastai yra užbėgęs už akių visai p. Tichomirovo argumentacijai, kad jis nusipelno rimčiausio skaitytojų dėmesio.

P. N. Tkačiovo nuomone, būtų vaikiška svajoti apie „Tarptautinės Darbininkų Asociacijos“ persodinimą į Rusijos dirvą. Tatai trukdo Rusijos socialinės-politinės sąlygos. „Tebūna Jums žinoma“, — sako jis Engelsui, — kad mes Rusijoje neturime nė vienos revoliucinės kovos priemonės, kurios jums prieinamos Vakaruose apamai ir Vokietijoje atskirai paėmus. Mes neturime miesto proletariato, neturime spaudos laisvės, neturime atstovų susirinkimo, neturime nieko, kas duotų mums viltį sujungti (esant šiuolaikinei ekonominei padėčiai) į vieną gerai organizuotą, drausmingą darbininkų sąjungą... užguitas, tamsias darbo žmonių mases“... „Pas mus neįmanoma darbininkų literatūra, bet jeigu ją ir būtų galima sukurti, tai ji būtų be naudos, nes mūsų liaudies dauguma nemoka skaityti“. Asmeninė įtaka į liaudį taip pat yra negalima dėl policinių nuostatų, persekiojančių kiekvieną inteligentijos susiartinimą su tamsiąja liaudimi. Bet visos šios nepalankios sąlygos, — įtikinėja Engelsą laiško autorius, — „neturi Jums įteigti minties, kad socialinės revoliucijos pergalė Rusijoje yra problematiškesnė, mažiau laiduota negu Vakaruose. Jokiu būdu!.. Jeigu mes neturime kai kurių šansų, kuriuos Jūs turite, tai mes galime nurodyti daug tokių, kurių Jums trūksta“.

Kokie yra tie šansai? Kodėl mes galime laukti revoliucijos ir ko turime iš jos tikėtis?

„Mes neturime miesto proletariato, tai, žinoma, tiesa; bet už tat mes visiškai neturime buržuazijos. Tarp kenčiančios liaudies ir ją slegiančio valstybės despotizmo pas mus nėra jokio vidurinio luomo; mūsų darbininkai turės kovoti tik su *politine jėga* — *kapitalo jėga* pas mus dar tik užuomazgoje“... .

„Mūsų liaudis tamsi — tai taip pat faktas. Bet už tat ji dažniausiai yra prisisunkusi bendruomeninio valdymo principų; ji,

⁴ „Offener Brief“, S. 10. („Atviras laiškas“, 10 psl. — *Red.*)

jeigu galima taip išsireikšti, yra komunistinė iš instinkto, iš tradicijos“...

„Taigi, aišku, nors būdama ir tamsi, mūsų liaudis stovi daug arčiau socializmo, ne kaip Vakarų tautos, nors jos ir labiau apšvietusios“.

„Mūsų liaudis pripratusi vergauti ir paklusti, — to taip pat negalima ginčyti. Bet Jūs neturite iš to daryti išvados, kad ji patenkinta savo būkle. Ji protestuoja, be paliovos protestuoja prieš ją. Kuriuo pavidalu šie protestai besireiškų: religinėmis sektomis, vadinamomis atskala, atsisakymu mokėti mokesčius ar sukilimais ir atvirais pasipriešinimais valdžiai — šiaip ar taip ji protestuoja, o kartais ir labai energingai“...

„Tiesa, tie protestai siauri ir palaidi. Bet vis dėlto jie pakankamai įrodė, kad liaudžiai nepakenčiama jos būklė, kad ji naudojami kiekviena proga išlieti susikaupusiai jos širdyje pagiežai ir neapykantai. Ir dėl to rusų liaudį galima pavadinti instinktyvinio revoliucionieriumi, nors ji atrodo kvaiša, nors jai ir stinga aiškaus savųjų teisių supratimo“.

„Mūsų inteligentinė revoliucinė partija negausi, — tai taip pat tiesa. Bet už tat ji nesiekia jokių kitų idealų, išskyrus socialistinius, o jos priešai beveik dar bejėgiškesni, negu ji, ir tas jų bejėgiškumas atneša jai naudos. Mūsų aukštieji luomai nesudaro jokios jėgos, — nei *ekonominės* (jie tam per daug neturtinigi), nei politinės (jie per daug bukapročiai ir per daug pripratę visur pasitikėti policijos išmintimi). Mūsų dvasininkai neturi jokios reikšmės... Mūsų valstybė tikrai iš tolo atrodo pajėgi. Iš tikrųjų jos jėga — menamoji, tariamoji. Ji neturi šaknų ekonominiame tautos gyvenime. Ji neįkūnija savyje kurio nors luomo interesų. Ji lygiai slegia visas visuomenines klases ir lygiai jų visų yra nekenčiama. Jos kenčia valstybę, visiškai abejingai pakelia jos barbarišką despotizmą. Bet tas kantrumas, tas abejingumas... yra klaidos padarinys: visuomenė susikūrė Rusijos valstybės galios iliuziją ir atsidūrė jos burtų įtakoje“. Tačiau nedaug tereikia šiai iliuzijai išblaškyti. „Du trys karo pralaimėjimai, vienu metu vykstant daugelyje gubernijų valstiečių sukilimas, atviras sukilimas sostinėje taikos metu, — ir jos įtaka

akies mirksniu išsiblaškęs, ir vyriausybė pasijus vieniša ir visų apleista“.

„Tuo būdu mes ir šiuo atžvilgiu turime daugiau šansų nekaip Jūs (t. y. Vakarai apamai ir Vokietija atskirai paėmus). Jūsų valstybė anaip tol ne menamoji jėga. Ji abiem kojoms remiasi į kapitalą: ji įkūnija savyje tam tikrus ekonominius interesus. Ją palaiko ne tik kareiviai ir policija (kaip pas mus), ją stiprina visa buržuazinių santykių santvarka... Pas mus... atvirkščiai — mūsų visuomeninės tvarkos buvimas priklauso nuo valstybės, nuo valstybės, taip sakant, kabančios ore, nuo valstybės, kuri nieko bendra neturi su esama socialine tvarka, kurios šaknys slypi praetyje, bet ne dabartyje“¹.

Tokia yra P. N. Tkačiovo socialinė-politinė filosofija.

Jeigu kaip nors dėl rinkėjo klaidos po šiais išrašais būtų nurodytas kaip šaltinis straipsnis „Ko mes turime laukti iš revoliucijos?“, tai vargu ir pats p. Tichomirovas pastebėtų šią paklaidą: kopija, pasirodžiusi 1884 metų balandžio mėnesį, taip labai panaši į originalą, išspausdintą prieš dešimtį metų. Bet, deja, ką reiškia pirmojo atradimo garbė?! Ponas Tichomirovas nė vieno žodžio neužsiminė apie savo mokytoją! Savo ruožtu „*Atviro laiško p. F. Engelsui*“ autorius nerado reikalo nurodyti į „*Valstybingumą ir anarchiją*“, išspausdintą dar 1873 metais, kur yra tas pats Rusijos visuomeninių santykių apibūdinimas ir tie patys teigimai, kad rusų valstietis esąs „komunistas iš instinkto, iš tradicijos“. Fr. Engelsas buvo visiškai teisus, teigdamas savo atsakyme Tkačiovui, kad šio pastarojo argumentacija pagrįsta paprastomis „bakuninėmis frazėmis“.

Bet kur nuveda bakuninizmas, nustojęs vilties tiesioginės įtakos keliu pašalinti liaudies idealo „nelemtus bruožus“ ir sukaupęs savo dėmesį į tą *laimingą* aplinkybę, kad mūsų *valstybė* „kabo ore“ ir „nieko bendra neturi su esama socialine tvarka“, o „*socialinei revoliucijai įvykdyti* nėra jokių sunkumų“? Aišku — kur. „Jeigu kapitalas pas mus dar užuomazgoje“, ir „darbininkams tenka kovoti tik prieš *politinę*“ carizmo „*jėgą*“, jeigu liaudis iš

¹ „Offener Brief“, S. S. 4—5—6. („Atviras laiškas“, 4—5—6 psl. — Red.)

savo pusės „visuomet pasiruošusi“ sukilti, kaip Puškino Onieginas — kautis dvikovoje, tai revoliucinė kova įgyja išimtinai „politinį“ pobūdį. O kadangi, be to, mes negalime „sujungti į gerai organizuotą, drausmingą sąjungą užguitas, tamsias darbo žmonių mases“, negalime sukurti darbininkų literatūros ir net ją sukūrus nebūtų naudos, tad išeina, kad tą politinę kovą turi kovoti visiškai ne darbininkai. Tuo turi pasirūpinti ta pati „negausi inteligentinė revoliucinė partija“, kurios jėga glūdi jos socialistiniuose idealuose ir jos priešų bejėgiškume. Bet šiai stipriai dėl kitų bejėgiškumo mažumai, tiek pagal šiuolaikines Rusijos sąlygas, tiek ir pagal pačią jos santykių su visomis kitomis visuomenėmis jėgomis esmę, — nelieka nieko kito, kaip kurti slaptą organizaciją ir ruošti coup d'état (valstybės perversmą. — *Red.*), laukiant palankių sprendžiamajam smūgiui aplinkybių — Rusijos „karinių pralaimėjimų“, „vienu metu vykstančių maištų keliose gubernijose“ arba „sukilimo sostinėje“. Kitaip sakant, bakunizmas, nusivylęs „progresu“, tiesiausiu keliu nuveda mus į sąmokslą esamai vyriausybei nuversti, valdžiai užgrobti ir socialistinei visuomenei suorganizuoti su tos valdžios ir „įgimtų, tradicinių“ rusų valstiečio polinkių į komunizmą pagalba. Visa tai mes ir matėme P. N. Tkačiovo veikaluose daug anksčiau, negu išvydome p. Tichomirovo straipsnyje.

Bet norint visiškai susipažinti su Tkačiovo programa, arba, kaip jis sakė, su tos „frakcijos, kuriai priklauso visa, kas yra mūsų revoliuciniame inteligentiniame jaunime drąsaus, protingo ir energingo“, programa, — reikia panaudoti kitus „*Nabat*“ redaktoriaus veikalus, nes „Atviras laiškas“ duoda tik patikinimų, kad „šiuolaikinis (Rusijos) istorijos laikotarpis yra patogiausias socialinei revoliucijai“ įvykdyti, ir nurodymų į tokius programas „bendrus bruožus“, kaip „tiesioginis atsisaukimas į liaudį“, stiprios revoliucinės organizacijos ir griežtos drausmės sukūrimas. O brošiūroje „Revoliucinės propagandos uždaviniai Rusijoje“ mes randame tą originalią mintį, kad „prievartinė revoliucija tik tuomet tegali įvykti, kai mažuma nenori laukti, kad dauguma suprastų savo reikmes, bet kai ji pasiryžta, taip sakant, primesti jai tą supratimą“. Pagaliau „P. N. Tkačiovo kritikos straipsnių“

rinkinyje, išleistame bendra antrašte „Minties anarchija“, mes skyriuje, nukreiptame prieš „Vperiod“ žurnalo ir „Rusijos socialinio-revoliucinio jaunimo“ brošiūros programą, jau tiesiog sutinkame šią alternatyvą. „Reikia pasirinkti vieną iš dviejų: arba inteligentija po revoliucijos turi užgrobti į savo rankas valdžią, arba ji turi priešintis, stabdyti revoliuciją ligi tos palaimingos valandos, kai „liaudies išsiveržimas“ nebesudarys daugiau pavojų, t. y. kai liaudis įsisavins pasaulinės minties rezultatus, įsigys neprieinamą jai žinių“. Jau iš tos aplinkybės, kad žinios pripažįstamos „neprieinamomis liaudžiai“, — aišku, kur krypsta P. N. Tkačiovo simpatijos.

Sąmokslų organizavimas valdžiai užgrobti tampa svarbiausiu praktiniu laikraščio, o vėliau žurnalo „Nabat“ propagandos uždaviniu. Lygiagrečiai vyksta teroro propaganda ir „vadinamojo Nečiajevo sąmokslų“ išaukštinimas propagandistų ratelių sąskaita. „Mums, revoliucionieriams, nenorintiems ilgiau pakęsti liaudies nelaimių, nebepakeliantiems toliau savo gėdingos vergiškos būklės, mums, neapdumtiems metafizinių svaichiojimų ir giliai įsitikinusiems, kad Rusijos revoliucija, kaip ir bet kuri kita revoliucija, negali apsieiti *be korimo ir šaudymo žandarų, prokurorų, ministrų, pirklių, kunigų*, žodžiu, negali apsieiti be „prievartinio perversmo“, mums, revoliucionieriams-materialistams, *atsas klausimas suvedamas į tai, kaip paveržti valdžios jėgą, kuri dabar yra nukreipta prieš mus*“. Šios eilutės, išspausdintos 1878 metais¹, kai niekas dar nemanė apie „Liaudies Laisvės partijos“ kūrimą, pakankamai aiškiai rodo, kur reikia ieškoti tų praktinių idėjų šaltinio, kurias pasiėmė propaguoti ši partija. Todėl mes manome, kad „Nabat“ redakcija buvo savaip teisi, kai ji, 1879 metais konstatuodamaėjimo į liaudį „visišką fiasko“, išdidžiai pridūrė: „Mes *pirmieji* nurodėme į to fiasko neišvengiamumą, mes *pirmieji*. . . įkalbinėjome jaunimą pasitraukti iš to pražūtingo antirevoliucinio kelio ir vėl grįžti į tiesioginės revoliucinės veiklos ir kovinės, centralizuotos revoliucinės organizacijos tradicijas (t. y. nečiajevininkų tradicijas). Ir mūsų balsas nebuvo

¹ Žr. „Nabat“ žurnalą, 1878 m. (Nr. ir mėnuo nenurodyti), straipsnį „Revoliucinė propaganda“, L psl.

tyruose šaukiančiojo balsas“... „Kovinė revoliucinių jėgų organizacija, vyriausybės valdžios dezorganizavimas ir terorizavimas — tokie buvo iš pat pradžių mūsų programos pagrindiniai reikalavimai. Ir dabartiniu metu šie reikalavimai pradedami pagaliau praktiškai vykdyti“. Susižavėjusi teroristine veikla, redakcija net pareiškia, kad „*dabartiniu metu mūsų vienintelis uždavinys* — terorizuoti ir dezorganizuoti vyriausybę valdžią“¹.

7. REZULTATAI

Žemiau mes pamatysime, kokią reikšmę turi mano padarytos ištraukos „mūsų nesutarimų“ klausimu. O dabar pažvelgsime į mano išdėstytąsias programas grynai istoriniu požiūriu ir paklausime save — ar patenkinamai buvo jų iškeltas ir išspręstas klausimas apie rusų bendruomenės padėtį ir apie rusų liaudies sugebėjimą sąmoningai kovoti dėl savo ekonominio išsivadavimo?

Mes matėme, kad tiek M. A. Bakuninas, tiek ir P. N. Tkačiovas labai daug kalbėjo apie komunistinius rusų valstietijos instinktus. Rėmimasis tais instinktais sudaro jų socialinių-politinių samprotavimų išeities tašką, svarbiausią jų tikėjimo į socialistinės revoliucijos galimumą Rusijoje pagrindą. Tačiau nei „Valsevitybingumo ir anarchijos“ autorius, nei „Nabat“ redaktorius nė trupčio, matyti, nepagalvojo apie klausimą, ar todėl egzistuoja bendruomenė, kad mūsų liaudis „prisisunkusi bendruomeninio žemės valdymo principų“, ar todėl ji „prisisunkusi“ šių „principų“, t. y. įpratusi prie bendruomenės, kad gyvena kolektyvinio žemės valdymo sąlygose? Jei jie atidžiau šį klausimą būtų pasvarstę, į kurį atsakymas negali būti abejotinas, tai jiems būtų tekę perkelti savo argumentacijos svorio centrą iš samprotavimų apie liaudies „instinktus“ ir idealus srities į liaudies ūkio tyrimų sferą. Tuomet jiems būtų tekę atkreipti dėmesį į žemės valdymo istoriją ir apskritai į pirmykščių tautų nuosavybės teisės istoriją, į atsiradimą ir laipsnišką individualizmo medžiotojų, klajoklių ir žemdirbių genčių bendruomenėse augimą, į socialinę-politinę įtaką to naujojo „principo“, kuris palengva

¹ „Nabat“, 1879 m., Nr. 3, 4, 5, 2—3 psl.

tampa viešpataująs. Taikant tos rūšies tyrinėjimų rezultatus Rusijai, jiems būtų tekę įvertinti ardančias bendruomenę sąlygas, kurių reikšmė ypatingai išaugo panaikinus baudžiavą. Toks įvertinimas logiškai būtų nuvedęs juos į mėginimą apibrėžti individualistinio principo jėgą ir reikšmę šiuolaikinės Rusijos kaimo bendruomenės ūkyje. Toliau, kadangi to principo reikšme — veikiant kolektyvizmui priešiškomis sąlygoms — nuolat auga, tai jiems būtų reikėję sužinoti, kaip greitai auga individualizmas, besiverždamas į bendruomenininkų teisę ir ūkį. Apibrėžę, kaip galima tokiais atvejais tiksliau, to augimo dydį, jie būtų turėję imtis studijuoti savybes ir vystymąsi tos jėgos, kurios pagalba jie manė ne tik užkirsti kelią individualizmo triumfui ir ne tik atstatyti kaimo bendruomenę jos pirmykščiu pavidalu, bet ir suteikti jai naują, aukštesnę formą. Čia būtų iškilęs labai svarbus, kaip jau matėme, klausimas, ar ši jėga bus vidinio bendruomenės gyvenimo padarinys ar aukštųjų luomų istorinio vystymosi rezultatas. Antruoju spėjamuoju atveju dominanti mus jėga būtų pasirodžiusi grynai išorinė bendruomenės atžvilgiu jėga, ir tada visų pirma jiems būtų reikėję paklausti save, ar užtenka vien išorinių poveikių kalbamosios klasės socialiniam-politiniam gyvenimui pertvarkyti? Su tuo klausimu susidorojus, būtų tekę tuojau pat susidurti su kitu, būtent — kur reikia ieškoti tos jėgos pritaikymo taško, ar mūsų valstietijos *gyventmo sąlygose* arba jos *minties įpročių* srityje? Baigiant jiems būtų reikėję įrodyti, kad *socializmo šalininkų jėga didėja greičiau, negu auga individualizmas Rusijos ekonominiame gyvenime*. Tiktai padarę šią aplinkybę bent *galima*, jie būtų galėję įrodyti tos socialinės revoliucijos *galimumą*, kuri, jų nuomone, negalėjo sutikti „*jokių*“ sunkumų Rusijoje.

Kiekvienu aukščiau minėtu atveju jiems būtų tekę turėti reikalą ne su statika, bet su mūsų visuomeninių santykių dinamika, „imti“ liaudį ne tokią, „kokia ji yra“, bet tokią, kokia ji *tampa*, nagrinėti ne nejudantį *vaizdą*, bet pagal žinomus dėsnius vykstantį Rusijos gyvenimo *procesą*. Jiems būtų tekę pavartoti praktikoje tą patį dialektikos įrankį, kurį jau vartojo Černiševskis bendruomenės klausimui abstrakčiausiu jo pavidalu studijuoti.

Deja, nei Bakuninas, nei Tkačiovas nesugebėjo, kaip matėme, panagrinėti šiuo svarbiausiu požiūriu klausimo apie socialinės revoliucijos šansus Rusijoje. Jie pasitenkino įsitikinimu, kad mūsų liaudis „komunistė iš instinkto, iš tradicijos“, ir jeigu Bakuninas kreipė reikiamą dėmesį į liaudies „tradicijų“ ir liaudies instinkto silpnąsias puses, jeigu Tkačiovas matė, kad tas silpnąsias puses galima pašalinti tik su įstaigų pagalba, o ne loginiais protavimais, tai vis dėlto nei pirmas, nei antras iš minėtųjų rašytojų neatliko analizės ligi galo. Kreipdamiesi į mūsų inteligentiją, jie iš jos veikimo laukė socialinių stebuklų ir tikėjosi, kad jos ištikimumas atstos liaudies iniciatyvą, jos revoliucinė energija pavaduos vidinį Rusijos visuomeninio gyvenimo veržimąsi į socialistinę revoliuciją. Liaudies ūkis, mūsų valstietijos gyvenimo būdas ir minties įpročiai jiems atrodė tik kaip nejudantis vaizdas, kaip užbaigta visuma, reikalaujanti tik nežymių pakeitimų, ligi pat socialinės revoliucijos. Tų pačių rašytojų vaizduotėje, kurie, žinoma, neatsisakytų pripažinti šiuolaikinių liaudies gyvenimo formų istorinio vystymosi rezultatu — istorija lyg ir „sustabdydavo savo srovę“. Nuo pasirodymo iš spaudos „Valstybingumo ir anarchijos“ arba „Atviro laiško Fr. Engelsui“ ligi pirmosios arba „antrosios dienos po revoliucijos“ kaimo bendruomenė, jų nuomone, turėjo pasilikti savo dabartiniame pavidale, iš kurio tariamai toks netolimas perėjimas į socializmą. Visas reikalas buvo tas, kaip greičiau pradėti darbą ir eiti tinkamu keliu. „Mes neleidžiame jokio atidėliojimo, jokio delsimo... Mes negalime ir nenorime laukti... Tegu kiekvienas susirenka greičiau savo mantą ir skuba į kelionę!“ — rašė „Nabat“ redaktorius. Ir nors dėl to kelio krypties tarp Bakunino ir Tkačiovo buvo esminių nesutarimų, bet šiaip ar taip kiekvienas iš jų buvo įsitikinęs, kad jeigu jaunimas žengs *jo* nurodytu keliu, tai dar suspės rasti bendruomenę pageidaujamo tvirtumo būklėje. Nors „kiekviena diena teikia mums naujų priešų, sukuria naujas mums priešiškas visuomenines formas“, bet tos naujosios formos nepakeičia Rusijos visuomeninio gyvenimo faktorių tarpusavio santykio. Buržuazijos vis dar nėra, valstybė vis dar „tebekabo ore“. Garsiai sušėrą „į nabat“ (sukėlę aliarmą), ener-

gingiau sukibę į revoliucinį darbą, mes dar spėsime išgelbėti rusų liaudies „komunistinius instinktus“ ir, remdamiesi jos prisirišimu prie „bendruomeninio žemės valdymo principų“, sugebėsime įvykdyti socialistinę revoliuciją. Taip samprotavo P. N. Tkačiovas, taip arba beveik taip samprotavo ir „Valstybingumo ir anarchijos“ autorius.

Mūsų jaunimas skaitė abiejų rašytojų veikalus ir, pasiskirstęs frakcijomis, tikrai skubėjo imtis darbo. Pirmu pamatymu gali pasirodyti keista, kuriuo būdu Tkačiovo ar Bakunino programa galėjo rasti šalininkų tarp tų pačių inteligentų, kurie buvo auklėjami iš N. G. Černiševskio raštų ir jau vien dėl to turėjo priprasti rimčiau galvoti. Bet reikalas — iš esmės — paprastas, ir išaiškinamas iš dalies to paties Černiševskio įtaka.

Hegelis neveltui skyrė savo filosofijoje tokią svarbią vietą metodo klausimui, ir neveltui taip pat tie Vakarų Europos socialistai, kurie išdidžiai savo kilmę išveda, be ko kita, „iš Hegelio ir Kanto“, priskiria daug didesnę reikšmę visuomeninių reiškinių tyrimo *metodui*, negu iš jo gautiems rezultatams¹. Klaida rezultatuose *būtinai* bus pastebėta ir ištaisyta, taikant ir toliau teisingą metodą, tuo tarpu kai klaidingas metodas, atvirkščiai, tik retais *atskirais* atvejais gali duoti rezultatų, neprieštaraujančių tai ar kitai *atskirai* tiesai. Bet rimtas metodologinių klausimų traktavimas yra galimas tik visuomenėje, gavusioje rimtą filosofinį išlavinimą, o Rusijos visuomenė niekuomet negalėjo pasigirti tokiu išsilavinimu. Filosofinio išsilavinimo trūkumas pas mus ypatingai pasireiškė šešiasdešimtaisiais metais, kai mūsų „galvoją realistai“, sukūrę gamtos mokslų kultą, ėmė žiauriai persekioti filosofinę „metafiziką“. Tos antifilosofinės propagandos veikiami N. G. Černiševskio pasekėjai negalėjo įsisavinti jo dialektinio mąstymo metodų, bet visą savo dėmesį sukaupdavo tik į jo tyrinėjimų *rezultatus*. O tų tyrinėjimų rezultatas buvo, kaip mes žinome, įsitikinimas, kad mūsų bendruomenė gali tiesiog

¹ „Mums daug mažiau reikalingi nuogi rezultatai, kaip jų *studijavimas*, — sako Fr. Engelsas, — mes jau nuo Hegelio laikų žinome, kad rezultatai, nesusieti su jų vystymusi, neturi jokios reikšmės; jie daugiau negu nenaudingi, jeigu jais baigiasi tyrinėjimas, jeigu jie netampa tolesnio vystymosi premisomis“.

pereiti į aukštesnę, komunistinę bendrojo gyvenimo formą. Šis įsitikinimas buvo vienašališkas jau dėl savo abstraktiškumo, ir mokiniai, palikę ištikimi Černiševskio raštų dvasiai, o ne raidei, žinoma, būtų nedelsę pereiti, kaip aš jau esu išsireiškęs aukščiau, nuo algebros prie aritmetikos, nuo bendrų abstraktinių samprotavimų apie *galimus* vienų socialinių formų perėjimus į kitas prie smulkaus šiuolaikinės rusų bendruomenės būklės ir ypač prie būsimo *tikėtino* jos likimo klausimo studijavimo. Tuo būdu vadinamasis „rusiškasis“ socializmas būtų buvęs pastatytas ant visiškai tvirto pagrindo. Deja, mūsų revoliucinis jaunimas net neįtarė, kad jo mokytojas turėjo kažin kokią ypatingą galvojimo metodą. Pasitenkinęs jo tyrimų rezultatais, jis laikė N. G. Černiševskio vienminčiais visus rašytojus, kurie gynė bendruomeninio žemės valdymo principą, ir tuo tarpu, kai pats „Filosofinių neigiamų nusistatymų kritikos“ autorius niekuomet negalėjo, pavyzdžiui, sutarti su Ščiapovu¹, mūsų jaunimas pastarojo istoriniuose veikaluose matė tik naują iliustraciją ir naujus savo mokytojo nuomonės įrodymus. Juo mažiau jis galėjo griežtai kritikuoti naujuosius revoliucinius mokslus: P. N. Tkačiovas ir N. A. Bakuninas atrodė jam esą visiškai vienodos su N. G. Černiševskiu pakraipos žmonės. Hegelio mokiniai nepaliko akmens ant akmens jo sistemoje, griežtai laikydami to paties metodo, kurį paliko jiems didysis mąstytojas. Jie laikėsi dvasios, bet ne jo sistemos raidės. N. G. Černiševskio sekėjai net nedrįso kritiškai pagalvoti apie savo mokytojo nuomonę. Griežtai laikydami kiekvienos jo raštų raidės, jie neteko bet kurio supratimo apie jų dvasią. Dėl to jie nesugebėjo išlaikyti grynu pavidalu net Černiševskio tyrinėjimų rezultatų, ir iš jų mišinio su slavofiliškomis tendencijomis sudarė tą savotišką teorinę amalgamą, iš kurios paskui išaugo mūsų *narodnikystė*.

Tuo būdu ankstyvesnioji socialistinė literatūra paliko mums keletą (neradusių sau sekėjų) mėginimų pritaikyti dialektinį metodą svarbiausiems Rusijos visuomeninio gyvenimo klausimams spręsti ir keletą socialistinių programų, iš kurių viena rekomen-

¹ Žr. Aristovo knygą: „A. P. Ščiapovas, gyvenimas ir kūriniai“, Sankt-Peterburgas, 89—92 psl.

davo socialistinę propagandą, laikydama Rusijos valstietiją tiek pat jautrią propagandai, kaip ir Vakarų Europos proletariatą; antra — atkakliai reikalavo organizuoti visos liaudies maištą, o trečioji, laikydama negalimu dalyku ir propagandą ir organizavimą, siūlė revoliucinei partijai užgrobti valdžią, tai būtų išeities taškas Rusijos socialistinei revoliucijai.

Teorinis revoliucijos klausimo pastatymas ne tik nepajudėjo pirmyn nuo Černiševskio laikų, bet daugeliu atžvilgių pasitraukė atgal, prie pusiau slavofiliškų Gerceno pažiūrų. Rusijos septyniasdešimtųjų metų pradžios revoliucinė inteligentija nepridėjo nė vieno rimto argumento, kad galima būtų neigiamai išspręsti dar Gerceno iškeltą klausimą: „ar turi Rusija pereiti visas Europos vystymosi fazes?“

I SKYRIUS

KAI KURIE ISTORINIAI DUOMENYS

1. RUSIŠKASIS BLANKIZMAS

Dabar praslinko jau dešimt metų, kai pasirodė svarbiausiosios septyniasdešimtųjų metų programos. Dešimt metų pastangų, kovos ir sunkių, kartais, nusivylimų parodė mūsų jaunimui, kad neįmanoma suorganizuoti revoliucinį judėjimą valstiečių tarpe šių dienų Rusijos sąlygomis. Bakunizmas ir narodnikystė, kaip *revoliucintai* mokslai, atgyveno savo amžių ir maloniai dabar sutinkami tik *konservatyvoje*-demokratinėje rašytojų stovykloje. Jiems teks arba visiškai pamesti savo skirtingus bruožus ir susiliesti su naujomis, vaisingesnėmis revoliucinėmis srovėmis arba sustingti savo senuoju pavidalu ir būti politinės ir socialinės reakcijos ramsčiu. Mūsų senosios markės propagandistai taip pat nuėjo dabar nuo scenos. Taip nėra su P. N. Tkačiovo teorijomis. Nors per ištisus dešimtį metų „kiekviena diena suteikdavo mums naujų priešių, sukurdavo naujus, mums priešiškus visuomeninius faktorius“, nors socialinė revoliucija per tą laiką „sutiko“ kai kurių gana reikšmingų „kliūčių“, rusiškasis blankizmas kelia dabar savo balsą su ypatinga jėga ir, kaip ir seniau, įsitikinęs,

kad „šiuolaikinis istorijos laikotarpis yra ypatingai palankus socialinei revoliucijai įvykdyti“, jis, kaip ir pirmiau, kaltina visus „nepritariančius“ saikingumu ir tikslingumu, kartodamas naujoviškai savo senąją pasaką: „dabar arba labai negreit, gal būt niekuomet! mes neturime teisės laukti, tegu kiekvienas susirenka savo mantą ir skuba į kelionę“ ir taip toliau, ir taip toliau. Su šiuo sustiprėjusiu ir, jei galima taip išsireikšti, pajaunėjusiu tkačiovizmu ir tenka turėti reikalą kiekvienam, kas norėtų rašyti apie „nesutarimus“, sutinkamus šiuo metu Rusijos revoliucinėje visuomenėje. Su juo tuo labiau teks skaitytis, tiriant „Rusijos kapitalizmo likimo“ klausimą.

Aš jau ne kartą esu sakęs, kad p. Tichomirovo straipsnis „Kodėl mes turime laukti iš revoliucijos?“ yra tik naujas, papildytas, nors kartu daugeliu atžvilgių pablogintas P. N. Tkačiovo socialinių-politinių požiūrių leidimas. Jeigu aš nebūsiu apsirikęs, nustatydamas būdinguosius rusiškojo blankizmo bruožus, tai „Liaudies Laisvės partijos“ literatūrinė veikla yra tik Tkačiovo mokslo kartojimas įvairiais pavidalais. Skirtumas tik toks, kad Tkačiovui „mūsų gyvenamas momentas“ buvo septyniasdešimtųjų metų pradžia, o „Liaudies Laisvės partijos“ publicistams jis sutampa su to paties dešimtmečio pabaiga ir sekančiojo pradžia. Visiškai neturėdamas to, ką vokiečiai vadina „istorine prasme“, rusiškasis blankizmas labai lengvai perkelia ir perkeldinės šią sąvoką apie ypatingai palankų socialinei revoliucijai „momentą“ iš vieno dešimtmečio į kitą. Pasirodęs pseudopranašu aštuoniasdešimtaisiais metais, jis su geresnio likimo vertu atkaklumu atnaujins savo pranašavimus po dešimties, po dvidešimties, po trisdešimties metų ir kartos juos ligi to laiko, kai darbininkų klasė supras pagaliau savo socialinio išsivadavimo sąlygas ir sutiks jo pamokslą tikru homerišku nusikvatojimu. Blankizmo propagandai palankus kiekvienas istorinis momentas, išskyrus momentą, tikrai palankų socialistinei revoliucijai.

Tačiau laikas tiksliau apibrėžti mano vartojamus išsireiškimus. Kas yra blankizmas aplanai? Kas yra rusiškasis blankizmas?

P. L. Lavrovas tikisi, kaip mes matėme, kad „dauguma“ „Darbo Išvadavimo“ grupės „narių“ „gali atsirasti, jei ne šiandien, tai ryt „Liaudies Laisvės“ eilėse“. Jis teigia, kad „pats p. Plechanovas padarė jau pakankamai žymią evoliuciją savo politiniuose-socialiniuose įsitikinimuose, kad mes turėtume pagrindą tikėtis iš jo naujų žingsnių ta pačia kryptimi“. Jei „Liaudies Laisvės partija“, kiek galima apie tai spręsti iš jos literatūrinių kūrinių, laikosi blankizmo požiūrio, tai išeina, kad ir mano „evoliucija“ vyksta „ta pačia kryptimi“. Mano propaguojamas šiuo metu marksizmas tėra, vadinasi, tik skaistykla, per kurią turi pereiti mano socialistinė siela, kad galutinai nusiramintų blankizmo prieglobstyje. Ar iš tikrųjų taip? Ar tokios rūšies „evoliucija“ būtų progresas? Kaip šis klausimas atrodo šiuolaikinio mokslinio socializmo požiūriu?

„Blankis visų pirma yra politinis revoliucionierius, — skaitome mes viename Engelso straipsnyje, — socialistas tik savo jausmais, užjaučiąs liaudį jos varguose, bet neturįs savo atskiros socialistinės teorijos ir nesiūląs jokių apibrėžtų socialinio pertvarkymo priemonių. Savo politinėje veikloje jis buvo daugiausia vadinamasis „*veiksmo žmogus*“, įsitikinęs tuo, kad nedidelis gerai organizuotų žmonių skaičius, parinkęs tinkamą momentą ir padaręs revoliucinį bandymą, gali vienu dviem laimėjimais patraukti liaudies masę ir pasiekti tuo būdu revoliucijos pergalę. Luji Filypo laikais jis galėjo suorganizuoti šį branduolį, žinoma, tik slaptos draugijos pavidalu ir tuomet įvyko tai, kas visuomet įvyksta su sąmokslu. Aplink jį susispietę žmonės, pailkę nuo nuolatinio susilaikymo ir nusivylę tuščiais pažadais, kad greit bus smogtas ryžtingas smūgis, visiškai nustojo pagaliau kantrybės, ėmė nebeklaudyti, ir tuomet pasiliko viena iš dviejų: arba leisti sąmokslui iširti, arba pradėti revoliucinį bandymą be jokios išorinės priežasties. Toksai bandymas ir buvo padarytas (1839 m. gegužės 12 d.), ir pačioje savo pradžioje buvo nusloptas. Beje, šis Blankio sąmokslas buvo vienintelis, kurio nesusėkė policija.

„Iš to, kad Blankis kiekvieną revoliuciją įsivaizdavo kaip nedidelės revoliucinės mažumos Handstreich (perversmą. — *Red.*).

savaime aišku, kad po pavykusio perversmo turi būti įsteigta revoliucinė diktatūra; žinoma, diktatūra ne visos revoliucinės proletariato klasės, bet nedidelio būrelio tų, kurie įvykdė Handstreich ir kurie patys dar prieš tai klausė vieno ar kelių išrinktųjų diktatūros.

„Skaitytojas mato, — toliau rašo Engelsas, — kad Blankis yra senosios kartos revoliucionierius. Toks revoliucinių įvykių eigos įsivaizdavimas per daug jau pasenęs vokiečių darbininkų partijai, ir Prancūzijoje gali sulaukti pritarimo tik iš mažiausiai subrendusių ir mažiausiai kantrių darbininkų pusės“.

Tuo būdu mes matome, kad naujausios, mokslinės mokyklos socialistai žiūri į blankizmą, kaip į jau pasenusį požiūrį. Perėjimas iš marksizmo į blankizmą, žinoma, nėra negalimas, — ko neatsitinka pasaulyje? — tačiau jokių būdu nėra vienas marksistas nepripažins, kad tai reikštų kurio nors jų bendraminčio „politinių-socialinių požiūrių“ progresą. Tiksliai blankisto požiūriu tokia „evoliucija“ gali būti pripažinta progresu. Ir jeigu gerbiamasis „Viestnik Narodnoj Voli“ redaktorius nėra iš pagrindų pakeitęs savo požiūrį į Markso mokyklos socializmą, tai jo pranašavimas apie „Darbo Išvadavimo“ grupę turi labai nustebinti kiekvieną bešalį skaitytoją.

Be to, mes matome iš pacituotų Engelso žodžių, kad Tkačiovo „prievartinės revoliucijos“ supratimas, kai mažuma ką nors „primeta“ daugumai, yra ne kas kita, kaip blankizmas, kurį būtų galima pavadinti pačiu gryniausiu, jeigu „Nabat“ redaktoriui neateitų į galvą įrodinėti, kad Rusijoje socializmo nereikia net primesti daugumai, komunistinei „iš instinkto, iš tradicijos“.

Skiriamasis rusiškosios blankizmo atmainos bruožas tuo būdu yra tik paskolintas iš Bakunino rusų valstiečių idealizavimas. Dabar panagrinėkime p. Tichomirovo požiūras ir požiūrėkime, ar jos atitinka šią apibrėžtį ar sudaro naują „rusiškojo socializmo“ atmainą.

2. L. TICHOMIROVAS

Aš tvirtinu, kad jose tikrai nėra nieko nauja, be keleto istorinių, loginių ir statistinių klaidų.

Tos klaidos iš tikrųjų yra kažkas nauja, originalu, būdinga tik p. Tichomirovo pasaulėžiūrai. Nei blankizmas aplamai, nei rusiškasis blankizmas apskritai paėmus, nevaidino jokio vaidmens jų atsiradime ir jų savotiškoje „evoliucijoje“.

Jos atsirado dėl grynai neigiamo pobūdžio priežasties: nežinojimo, kuris aplamai vaidina gana žymų vaidmenį mūsų inteligentijos socialinių-politinių sąvokų genezėje, o p. Tichomirovo straipsnyje pasiekia jau visiškai nekuklų mastą.

Skaitytojui bus nesunku patikrinti mūsų nuomonės teisingumą, jeigu jis drauge su mumis ims išnarplioti sudraikytą ir daugelyje vietų nutrūkusį mūsų autoriaus „savitų“ samprotavimų siūlą.

Pradėkime nuo revoliucinių idėjų istorijos Rusijoje ir Vakaruose.

„Dar prieš keletą metų, — sako p. Tichomirovas, — socialistai, remdamiesi visuomeninių santykių analize, padaryta jų mokytojų Europos kapitalistinėse šalyse, laikė politinį veikimą veikiau žalingu pačių liaudies masių interesams, nes manė, kad konstitucija pas mus bus įrankis buržuazijai susiorganizuoti, kaip kad yra Europoje. Remiantis tais samprotavimais, mūsų socialistų tarpe galima buvo sutikti net manančių, kad iš dviejų blogybių — patvaldinis caras liaudžiai vis dėlto geriau, negu konstitucinis caras. Kita, vadinamoji liberalinė pakraipa buvo priešingo pobūdžio“ ir t. t.¹

Rusijos socialistai „laikė politinį veikimą veikiau žalingu... remdamiesi analize..., padaryta jų mokytojų kapitalistinėse Vakarų šalyse“. Apie kokią „analizę“ kalba p. Tichomirovas? Kokius mokytojus jis turi galvoje? Kieno jis „portretus piešia, kur tokias šnekas jis girdi“? Yra žinoma, kad Vakarų Europos socialistinė mintis, „remdamasi analize..., padaryta kapitalistinėse Europos šalyse“, atstovavo ir ligi šiol tebeatstovauja

¹ „Viestnik Narodnoj Voli“ Nr. 2, 231 psl.

„dviejų tipų pažiūroms politinio veikimo klausimu“. Prudono sekėjai skelbia politinį santūrumą ir pataria jo laikytis „ligi pat antros dienos po revoliucijos“. Jiems „politinė revoliucija — tikslas, ekonominė revoliucija — priemonė“. Todėl jie nori pradėti nuo ekonominio perversmo, manydami, kad dabartinėmis sąlygomis politinis veikimas „veikiau žalingas pačių liaudies masių interesams“, ir kad konstitucija yra tik „įrankis buržuazijai susiorganizuoti“. Kita pakraipa „buvo priešingo pobūdžio“. Jau „Deutsch-Französische Jahrbücher“ („Vokiečių-prancūzų metraščiai“. — *Red.*), išėję Paryžiuje 1884 m., nužymėjo bendrais bruožais *politinius* darbininkų klasės uždavinius. 1847 metais Marksas rašė savo „Misère de la philosophie“ („Filosofijos skurdas“. — *Red.*): „Nesakykite, kad socialinis judėjimas daro negalimą politinį judėjimą. Niekومت nesti politinio judėjimo, kuris tuo pačiu metu nebūtų ir socialinis. Tiktai esant tokiai tvarkai, kai nebebus klasių ir klasių antagonizmo, *socialinės evoliucijos* liausis buvusios *politinės revoliucijoms*“¹. „Komunistų partijos manifeste“ Marksas ir Engelsas vėl grįžta prie to paties klausimo, įrodinėja, kad „*kiekviena klasių kova yra politinė kova*“, ir labai kandžiai juokiasi iš „tų tikrųjų socialistų“, kurių nuomone, — kaip ir p. Tichomirovo nuomone, — konstitucija „Europoje yra“ tik „įrankis buržuazijai susiorganizuoti“. „Manifesto“ autorių nuomone, socializmas, pasisakydamas prieš išvaduojamąjį buržuazijos judėjimą, „nustodavo savo pedantiškos nekaltybės“ ir tapdavo *politinės ir socialinės reakcijos* įrankiu. Ta pati mintis buvo kartojama paskui daug kartų kituose tiek pačių „Manifesto“ autorių, tiek ir jų sekėjų veikaluose. Galima sakyti, kad beveik kiekvienas socialdemokratų laikraščių numeris kiekvienoje Europos šalyje reprodukuoja tuo ar kitu pavidalu tą mintį. Karlas Marksas ir marksistai padarė viską, kad išaiškintų savo socialines-politines pažiūras ir parodytų prudinistinės „programos“ nepagrįstumą.

Ir po tokios puikios literatūrinės veiklos, veiklos, atskleidžiančios naują epochą „Europos“ socialistinės minties istorijoje,

¹ „Misère de la philosophie“, p. p. 177—178. („Filosofijos skurdas“, 177—178 psl. — *Red.*)

mes girdime, kad Rusijos socialistai neigė politinės kovos tikslingumą tik dėl to, kad „rėmėsi analize, padaryta jų mokytojų kapitalistinėse Vakarų šalyse“! Ar galima dabar rimtai kalbėti apie kurią nors kitą Vakarų Europos „visuomeninių santykių analizę“, išskyrus analizę, išdėstytą Markso ir Engelso raštuose? Tam vieta būtų tik istorijos veikale, traktuojančiame Markso pirmataky klaidas ir vienašališkumą. Bet p. Tichomirovas arba visiškai nesusipažinęs su marksizmo literatūra, arba bus ją supratęs taip pat, kaip p. Ivaniukovas, kurio „bankrutą“ buvo paskelbęs ir iš dalies įrodytas pirmoje „Viestnik“ knygutėje. Rusijos socialistai kalbėjo apie politinės veiklos žalą ne dėl to, kad jie apsimai „rėmėsi Vakarų Europos visuomeninių santykių analize“, o todėl, kad jie rėmėsi klaidinga, smulkiaburžuazine Prudono „analize“. Bet ar visi jie buvo prudonistai? Ar visi jie laikėsi Bakunino, to, taip sakant, prudonizmo reformatoriaus, mokslo? Kas gi nežino, kad toli gražu ne visi! P. N. Tkačiovas, taip pat kaip ir visi lig vieno Vakarų Europos blankistai, remdamiesi, beje, ne „analize, padaryta Europos kapitalistinėse šalyse“, o prancūzų jakobinizmo tradicijomis, žiauriausiu būdu puolė „politinio santūrumo“ principą. Argi P. N. Tkačiovas nerašė, kaip tik „dar prieš keletą metų“? Argi jo nuomonės neturėtų būti įrašytos Rusijos revoliucinės minties istorijoje? Ponas Tichomirovas padarytų labai rizikingą žingsnį, pasiryžęs atsakyti į pastarąjį klausimą teigiamai: o ką, jeigu jo paties filosofija iš tikrųjų pasirodytų tik naujas Tkačiovo filosofijos leidimas? Juk palyginimą gali labai lengvai padaryti kiekvienas skaitytojas.

Bet ar vien tik bakunininkai ir blankistai tebuvo „dar prieš keletą metų“ Rusijos revoliuciniame judėjime? Ar nebuvo kitų pakraipų? Ar nebuvo rašytojų, kurie žinojo, kad konstitucija „Europoje yra“... „įrankis susiorganizuoti“ *ne tik* buržuazijai, bet ir dar kitai klasei, kurios interesų socialistai negali ignoruoti, neišduodami savo vėliavos? Man rodosi, kad — buvo, ir buvo kaip tik Tkačiovo priešininkų stovykloje, kuris, priešindamasis tai minčiai, kad politinė veikla „veikiau žalinga pačių liaudies masių interesams“, reikalavo tačiau arba visko arba nieko, arba, kad valdžią užgrobūt socialistai, arba politinės Rusijos stagna-

cijos. Kai tuo remdamasis jis sumanė pagąsdinti Rusijos socialistus kapitalizmo ir buržuazinės konstitucijos šmėkla, tai štai ką atsakė jam vienas žinomas rusų rašytojas, kreipdamasis į mūsų „socialinį-revoliucinį jaunimą“: „Jums kalba, kad revoliucija reikalinga Rusijai dabar arba ji neįvyks niekuomet. Jums piešia besivystančios pas mus buržuazijos vaizdą ir sako jums, kad jai išsivysčius kova bus sunkesnė, kad revoliucija bus negalima. Labai blogai galvoja autorius apie jūsų mąslumą, jeigu mano, kad jus jo argumentai paveiks“. . . „Ar yra pagrindo manyti, kad liaudies kova su buržuazija Rusijoje būtų neįmanoma, jeigu iš tikrųjų Rusijoje nusistatytų visuomeninio gyvenimo formos, panašios į užsienio formas? *Argi ne buržuazijos išsivystymas kaip tik sukėlė proletariatą kovai?* Argi ne visose Europos šalyse garsiai skamba šaukimas į artimą socialinę revoliuciją? Argi nejunta buržuazija pavojaus, kuris gresia jai iš darbininkų pusės ir kuris vis artėja?.. Mūsų jaunimas ne taip jau visiškai atskirtas nuo pasaulio, kad visiškai nežinotų tos padėties, ir žmonės, norintieji įtikinti jį, kad buržuazijos viešpatavimas pas mus būtų nesugriauzamas, per daug pasikliauna jo menku nusi-manymu, *piešdami jam fantastinį Europos vaizdą*“.

Aišku, kad šių eilučių autorius jokių būdu nelaiko konstitucijos „įrankiu vien tik buržuazijai susiorganizuoti“, kaip kad, p. Tichomirovo žodžiais, „yra Europoje“. Teisus ar neteisus šis autorius — tegu p. Tichomirovas sprendžia, kaip nori, bet negalima buvo nepaminti jo, kalbant apie mūsų inteligentijos minties „pažiūrų tipus“ politinio veikimo klausimu. Jeigu mūsų cituojamas autorius — dabartinis p. Tichomirovo redakcijos narys P. L. Lavrovas¹ — ir nepripažino politinės kovos tikslingumo Rusijoje, tai jau jokių būdu ne dėl to, kad „rėmėsi“ bakunininėse „visuomeninių santykių kapitalistinėse Europos šalyse“ analize. Ponui Tichomirovui visiškai nedovanotinas toks neatidumas savo gerbiamojo literatūrinės veiklos bendradarbio atžvilgiu.

Beje, būkime bešaliai, pasistenkime nurodyti lengvinančias jo kaltę aplinkybes. Kuo paaiškinamas šis neatidumas? Kodėl

¹ Zr. jo brošiūrą „Rusijos socialiniam-revoliuciniam jaunimui“, 22—24 psl.

p. Tichomirovas visus netolimos praeities Rusijos socialistus įtraukia į bakunininkų sąrašą ir nutyli P. L. Lavrovo literatūrinę veiklą, užmiršta apie Tkačiovą jau dabar, kai „batų nesunešiojo dar“ kontrabandininkai, gabenę „Nabat“ į Rusiją? Dėl labai paprastos priežasties. „Niekio nauja nėra po mėnuliu“ — tvirtina skeptikai. Ir jeigu šios minties negalima pripažinti besąlygiškai teisinga, tai vis dėlto nėra abejonės, kad daugelyje „rusiškojo socializmo“ programų tikrai nėra „nieko nauja“. O tuo tarpu tų programų šalininkams labai malonu pareikšti, kad jų pakraipa buvo pirmasis to ir to „susipratimo“ „viešas pasireiškimas“. Norint suteikti sau tokį malonumą, lieka tik šį tą užmiršti iš Rusijos revoliucinio judėjimo istorijos ir šį tą nuo savęs jai pridėti. Tada bus aišku, kad „mūsų inteligentijos mintis“ buvo kažkokia paklydusi avis, kol atsirado kalbamoji programa; bet nuo to laiko, kai šios programos autoriai ištarė savo „tebūnie šviesa“ — prasižėję „didingas saulės tekėjimas“, kaip išsireiškia Hegelis apie Prancūzijos revoliucijos epochą. Reikiamas požiūris buvo rastas, klaidžiojimais pasibaigė, tiesa — surasta. Argi nuostabu, kad žmonės, kuriems malonus savęs apgaudinėjimas brangesnis, negu „karčių tiesų aibės“, susižavi tokios rūšies perspektyva ir, užmiršdami apie savo pirmatakus ir amžininkus, priskiria savo „partijai“ tokių kovos metodų išradimą, kurie dažnai ne tik nebuvo išrasti, bet net nebuvo tinkamu būdu partijos *suprasti*?

Ponas Tichomirovas susižavėjo kaip tik tokiais šabloniškais istorijos tyrinėjimo metodais. Jis norėjo parodyti, kad nors „bendroje masėje Rusijos revoliucinė inteligentija“, priešingai garsiajai „analizei“, ir „negalėjo atsižadėti kovos prieš politinę priespaudą“, bet visa tai pagaliau „vyko tik be jos noro ir savai. Tikrosios politinių ir ekonominių elementų lygybės idėja partijos programoje — aiškiai ir viešai buvo pripažinta tik Narodovolybei atsiradus“¹ (kuriai mūsų autorius žemai lenkiasi ir rašo didžiąja raide). Savo teiginiui įrodyti p. Tichomirovas primetė visiems Rusijos socialistams pažiūras, kurių laikėsi tik bakunininkai. Kadangi šie pastarieji tarė politinę veiklą esant „veikiau žalingą“, o narodovolcai pripažino ją veikiau naudingą,

¹ „V. N. V.“ Nr. 2, 232 psl.

tai aišku, kad narodovolcai pirmieji parodė politinės veiklos naudą ir jiems priklauso atradimo garbė. Paminėti p. Tkačiovą buvo nepatogu, nes tuomet būtų paaiškėję, kad jis skelbė kaip tik tos rūšies „politinių ir ekonominių elementų lygybę partijos programoje“, kuri „buvo aiškiai ir viešai pripažinta“ neva „tik atsiradus narodovolybei“. Paminėti literatūrinius savo redakcijos nario veikalus p. Tichomirovas taip pat manė nebūsią „sava-laikiškai“, nes juos kritikuojant ir įvertinant būtų reikėję remtis požiūriu visiškai neįprastu žmogui, ligi šiol įsivaizduojančiam, kad nėra kitos Vakarų Europos „visuomeninių santykių analizės“, išskyrus analizę, „padarytą“ Prudono ir prudonistų, Bakunino ir bakunininkų.

Ponas Tichomirovas „padarė“ savo partijai išaukštinti visą, kas galima, ir pridėjo net truputį to, kas negalima. Jis pasiryžo, pavyzdžiui, teigti, kad „buvusieji *Juodojo Perdalijimo* (Čiornij Peredel) steigėjai“ buvo kadaise „patys smarkieji konstitucijos priešininkai“. O tuo tarpu, jeigu jis savo istorijos tyrinėjimuose būtų vadovavęsis tiesos siekimu, o ne „partinės politikos“ interesais, jis nebūtų užmiršęs, kad pirmajame „*Juodojo Perdalijimo*“ numeryje, „Laiške buvusiems draugams“ reiškiamą šį pažiūrą į konstituciją, toli gražu neatitinkanti jo pažiūros į minėtojo organo „buvusiųosius steigėjus“: „*Nepagalvokite, sustmildami, draugai, kad aš aplamai prieš konstituciją, prieš politinę laisvę*, — sako to laiško autorius. — Aš per daug vertinu žmogaus asmenį, kad būčiau nusistatęs prieš politinę laisvę... Kalbėti, kad politinės laisvės idėja liaudžiai nesuprantamas, nereikalingas dalykas, — neturi pagrindo. Ji (t. y. politinė laisvė) jai toks pat būtinas poreikis, kaip ir inteligentui. Skirtumas tas, kad šis poreikis liaudyje suauga su kitais labiau kasdieniniais, pagrindiniais ekonominio pobūdžio poreikiais. Štai šiuos pastaruosius poreikius turi paimti kaip pagrindą kiekviena socialistinė-revoliucinė partija, jeigu ji nori, kad politinė laisvė būtų visiškai užtikrinta ir garantuota nuo priešišky jai elementų uzurpacijos ir iškraipymų“.

Šiose eilutėse su kai kurių netikslumų išsireiškimuose, kai kur neteisingai apibrėžtos sąvokos. Bet daryti iš jų išvadą, kad

„Juodojo Perdalijimo steigėjai“ buvo „konstitucijos priešininkai“, be to, dar „patys smarkieji“ priešininkai — gali tik žmogus, arba visiškai netekęs logikos, arba sąmoningai ignoruojąs faktus savo „partijos“ labui, arba pagaliau visiškai nežinąs tų faktų, t. y. nepažįstąs Rusijos revoliucinių idėjų tos pačios istorijos, apie kurią jis kalba su „žinovo mokslininko išvaizda“.

Bet gal būt, „Juodojo Perdalijimo“ steigėjai vėliau pakeitė savo pažiūras į konstituciją? Pažiūrėkime. Tų „steigėjų“ suredaguoti išėjo du to organo numeriai. Mes jau žinome jų pažiūras į politinę laisvę iš pirmojo numerio; ką gi mes randame antrajame?

„Žinoma, ne mums, atmetantiems bet kokį žmogaus pavergimą žmogui, gailėtis absoliutizmo žlugimo Rusijoje; ne mums, kuriems kova su esamu režimu atsiėjo tiek baisių pastangų ir tiek skaudžių nuostolių — norėti jo tolesnio gyvavimo, — skaitome mes to numerio vedamajame straipsnyje. — *Mes žinome politinės laisvės kainą* ir galime tik apgailestauti, kad ir Rusijos konstitucija suteiks jai ne per daug vietos. Mes sveikiname kiekvieną kovą dėl žmogaus teisių, ir juo ta kova energingiau kovojama, juo labiau mes jai pritariame... Tačiau be plusų, kuriuos, be abejonės, suteiks politinė laisvė, *be jos užkariavimo uždavinių*, — yra ir kitų plusų bei uždavinių; ir jų negalima užmiršti kaip tik dabar, kai visuomeniniai santykiai yra tiek paastrėję ir kai dėl to reikia būti visam kam pasiruošusiems“¹.

Ar tokia kalba šneką „patys smarkieji konstitucijos priešininkai“?

„Juodojo Perdalijimo“ programoje buvo, žinoma, labai esminių klaidų. Jų buvo joje ne mažiau, kaip „Liaudies Laisvės partijos“ programoje. Bet sėkmingai kritikuoti tas klaidas galima tik mokslinio socializmo požiūriu, bet visiškai ne „Liaudies Laisvės“ publicistų požiūriu. Šie pastarieji turi tą patį trūkumą, kurį turėjo kadaise „Juodojo Perdalijimo steigėjai“, — būtent, nesugebėjimą kritiškai žiūrėti į mūsų liaudies gyvenimo socialines-politines formas. Žmonės, susitaiką su tų formų idealizavi-

¹ Šį vedamąjį straipsnį parašė Plechanovas. Plg. Raštų rinkinys, I t 125 psl. — *Red.*

mu ir ant jų statą savo praktinius planus, parodo daugiau nuoseklumo, nukrypdami protavimuose į „Juodojo Perdalijimo“ programą, negu pasirašydami po „Liaudies Laisvės partijos“ programą.

Tegu p. Tichomirovas pamėgina įrodyti priešingą dalyką.

Tarp kita ko, vargu ar jam bus laiko tam darbui. Jam reikės pirmiau paaiškinti, kuo skiriasi jo revoliucinė pasaulėžiūra nuo P. N. Tkačiovo pasaulėžiūros, kuo skiriasi socialinė-politinė „Ko mes turime laukti iš revoliucijos?“ straipsnio filosofija nuo „Atvirojo laiško Fr. Engelsui“ socialinės-politinės filosofijos. Kol jis neatliks šio sunkaus uždavinio, jo samprotavimai apie „narodovolybės“ istorinę reikšmę neturės jokios reikšmės. Skaičiuojas gali pripažinti, kad „narodovolcu“ *darbai* buvo didvyriški, o jų *teorijos* buvo pernelyg blogos ir, svarbiausia, visiškai ne naujos; kitais žodžiais tariant, jis gali pasakyti, kad narodovolcai-teroristai buvo didvyriai, o narodovolcai-rašytojai buvo žmonės... nemokėję būti savo uždavinio aukštumoje. Tos išvados nepajudins net rėmimasis tuo faktu, kad „socialistai narodovolybėje pirmą kartą išaugo ligi partijos reikšmės, ir, be to, gal būt, stipriausios partijos šalyje“. Jeigu šiuose žodžiuose nebūtų nė krislelio perdėta, tai ir tuomet iš jų galima būtų padaryti tik tą išvadą, kad esti laikotarpis, kada, nors teorijos esti klaidingos ir nesubrendusios, energingos partijos gali „išaugti“ ligi vyraujančios įtakos šalyje. Bet tik tiek. Daryti išvadas iš tos ar kitos partijos įtakos apie jos teorijų neklaidingumą gali tik žmonės, visiškai nepažįstą istorijos. „Narodovolybė“ ne naujiena net tuo atžvilgiu, kad jos idėjų eiga toli atsiliko nuo jos pačios „vykdomų“ „veiksnių eigos“. Ar maža buvo partijų, nesupratusių savo veiklos istorinės reikšmės, ar maža buvo fikcijų, visiškai neatitinkančių „partinių“ veiksmų prasmės? Iš to, kad independentai išaugdavo laikinai „ligi partijos reikšmės... partijos, gal būt, stipriausios šalyje“, dar negalima daryti išvados, kad jų religinėse doktrinos buvo daugiau sveikos nuovokos ir logikos, negu kitų partijų doktrinos. O juk independentams pavyko net „užgrobti valdžią“, o tai kol kas tik žada padaryti rusiškieji blankistai.

Kol mūsų autorius rinks medžiagą, kad nesugriaunamiau išaukštintų „narodovolybės“ politinę filosofiją, mes turėsime pakankamai laiko pagrindinai išstudijuoti „Ko mes turime laukti iš revoliucijos?“ straipsnį ir visapusiškai apibrėžti p. Tichomirovo pasaulėžiūrą.

Mes jau žinome, kad jis arba pats nepakankamai gerai pažįsta arba nenorėjo duoti savo skaitytojams progos gerai susipažinti su naujausiąja socializmo istorija aplamai ir „rusiškojo socializmo“ istorija atskirai paėmus. Pereikime dabar prie jo samprotavimų apie istoriją aplamai ir apie kapitalizmo istoriją atskirai paėmus.

Į tuos pamokomus samprotavimus jis įsileidžia šiuo netikėtu pretekstu:

„Politinė kova, — sako jis, — pasidarė tokia kategorinė Rusijos gyvenimo išvada, kurios niekas nedrįsta paneigti. Tačiau nedrįstama to neigti, tam tikra socialistų dalis lygiai taip pat negali tos išvados susieti su įprastinėmis teorinėmis pažiūromis ir, mėgindama rasti tą sąsają, sukuria dirbtines teorijas, visiškai iškreipiančias „Liaudies Laisvės“ politinės kovos prasmę“.

Kas ta „tam tikra socialistų dalis“ ir kokios tos „įprastinės“ jų pažiūros? Pirmesniuose p. Tichomirovo straipsnio puslapiuose mes skaitėme, kad „dar prieš keletą metų socialistai... laikė politinį veikimą veikiau žalingu tikriesiems liaudies masių interesams“. Mes nusprendėme tada, kad, p. Tichomirovo nuomone, visi Rusijos socialistai „dar prieš keletą metų“ buvo bakunininkai, nes jis nė vienu žodžiu nepaminėjo kitų pakraipų. Mes sužinojome taip pat, kad „narodovolybė“ pastebėjo Rusijos socialistų klaidą ir padėjo jiems „suprasti Rusijos istorinio vystymosi pobūdį“. Dabar pasirodo, kad „tam tikra“ Rusijos socialistų „dalis“ negali susidoroti su savo „įprastinėmis pažiūromis“ ir prieina išvadas, „visiškai iškreipiančias“ narodovolcų veiklos prasmę. Matyti, p. Tichomirovas turi galvoje Rusijos bakunininkus, nespėjusius „suprasti Rusijos vystymosi pobūdžio?“ Taip turėtų kalbėti logika, bet ne visiškai taip kalba mūsų autorius.

„Manydami, kad Rusija turinti neišvengiamai pereiti kapitalistinio vystymosi fazę, kad pajėgtų persiimti ir įgyvendinti socia-

lizmo idėjas, jie (t. y. socialistai, priklausą minėtajai „tam tikrai daliai“) stengiasi nuvilioti Rusijos revoliucionierius į grynai politinės kovos kelią, išimtinai dėl konstitucijos, atsižadant, kaip neįvykdomos fantazijos, bet kurios minties kartu su politiniu perversmu didesniu ar mažesniu mastu pasiekti ekonominį perversmą“.

„Koks, dėkui dievui, pasukimas!“ — sušuksime Ščedrino žodžiais; bet, deja, tas lyrinis išsiveržimas neišspręs mus kankinančių „prakeiktų klausimų“. Iš kur gi atsirado ši „tam tikra“ Rusijos socialistų „dalis“, ir — kas dar nuostabiau — iš kur ji ėmė savo „įprastines pažiūras“, jeigu „dar prieš keletą metų“ *vist Rusijos* socialistai neigė politinės kovos tikslingumą? Kuriuo būdu žmonės, nevertinę tos kovos, gali „manyti, kad Rusija turi... neišvengiamai pereiti kapitalistinio vystymosi fazę“? Ši mintis gali būti teisinga, gali būti klaidinga, bet ji šiaip ar taip *nauja* mintis ir jokių būdu neliečia jokios „Rusijos socialistų dalies“ įprastinių teorinių pažiūrų, — šitai laiduoja mums tiek kapitalizmo klausimo istorija Rusijoje aplamai, tiek ir istorinė paties p. Tichomirovo nuoroda. O jeigu tai nauja mintis, tai remiasi ji tikriausiai kuriomis nors naujomis „teorinėmis pažiūromis“, kurios buvo nežinomos ar nesimpatiškos Rusijos socialistams „dar prieš keletą metų“. O jeigu Rusijos socialistinė mintis pakrypo nauja linkme, tai jai reikėjo duoti vardą, apibrėžti, nurodyti jos genezę, bet nepasitenkinti daliniais užsiminimais apie kažkokias „įprastines teorines pažiūras“, ničnieko šiuo atveju nepaaiškinančias.

Beje, mes jau aukščiau pastebėjome, kad p. Tichomirovas nemėgsta „tiesioginių smūgių“ ir nė kiek nepanašus į Sviatoslavą, kuris, išsiruodamas į žygį prieš tą ar kitą savo priešą, iš anksto jam pasakydavo: „Einu prieš tave“. Ponas Tichomirovas „puola“ savo priešininkus, iš anksto nepaskelbęs karo. Tai, žinoma, jo skonio dalykas, o dėl skonio, kaip žinoma, nesiginčijama.

Tačiau nesuprasdami, „kodėl taip slapukiškai“ elgiasi mūsų autorius, mes „savo protu“ turime išspręsti ypatingai dominantį mus klausimą apie naują srovę rusiškame socializme. Mes patys esame atsisakę nuo daugelio senų, Rusijos socialistams „įprastų

teorinių pažiūrų“, kas žino, gal mes ir sutarsime su p. Tichomirovo nagrinėjamais novatoriais. Tiesa, juos p. Tichomirovas vaizduoja nepatraukliai, bet juk „kiek kartų buvo teigiama žmoniems“, kad reikia išklausti ir priešingą pusę!

3. „DARBO IŠVADAVIMO“ GRUPĖ

„Tos formacijos socialistų“ nuomone, ekonominio perversmo siekimas yra „tikrai žalingas, nes gąsdina liberalus „raudonąją šmėklą“ ir mes nustojame jų paramos kovoje dėl konstitucijos“.

Tie žodžiai apie „raudonąją šmėklą“ kažkaip mums pažįstami. Kokiam straipsnyje, kokioje brošiūroje jie randami! Štai! Tai juk aš pavartoju tuos žodžius savo brošiūroje „Socializmas ir politinė kovą“, kur aš kalbėjau, kad narodovolcai gąsdina mūsų visuomenę raudonąja šmėkla.

O kas, jeigu visa, ką p. Tichomirovas pasakė, yra ne kas kita, kaip alegorinis palyginimas, kur „tam tikrą socialistų dalį“ reikia suprasti, kaip „Darbo Išvadavimo“ grupę, o „įprastines teorinės pažiūras“ — kaip tos grupės narių pažiūras. Bet ne, tai būtų jau per daug komiška.

Iš tikrųjų, ar „Darbo Išvadavimo“ grupė buvo kada nors atsisakiusi nuo „bet kurios minties kartu su politiniu perversmu *didesniu ar mažesniu mastu* pasiekti ekonominį perversmą“? Kokios nesąmonės! Mes netikime tik ta savotiška teorija, pagal kurią tam tikros *klasės* reikalas gali būti įvykdytas — „didesniu ar mažesniu mastu“ — ratelio. Mes tik sakome, jeigu advokatas gali atstovauti savo klientui *teisme*, tai joks Komitetas — Vykdomasis, Tvarkomasis, ar kaip kitaip jį pavadintume, — negali atstovauti darbininkų klasei *istorijoje*; kad tos klasės išvadavimas *turi būti jos pačios reikalas*, o šiam reikalui įvykdyti ji turi įsigyti politinį išsilavinimą, suprasti ir įsisavinti socializmo idėjas. Mes manome, kad darbininkų klasės ekonominio išsivadavimo galimybės auga tiesiog proporcingai šio išsilavinimo bei įsisavinimo proceso greičiui ir intensyvumui. Mūsų socialistinė inteligentija, kuriai vaikiška būtų net pagalvoti apie ekonominio perversmo įvykdymą savo jėgomis, gali tačiau padaryti darbininkams neįkainojamą paslaugą, paruošdama juos „visuotinei

darbininkų luomo idėjai“ įgyvendinti. Jau pirmajame „Darbo Išvadavimo“ grupės literatūriniame veikale, brošiūroje „Socializmas ir politinė kova“, aiškiai pasakyta, kad mūsų inteligentija „turi imtis darbininkų klasei vadovauti būsimame išsivadavimo judėjime, išaiškinti jam jo politinius ir *ekonominius interesus*, taip pat ir tų interesų tarpusavio ryšį. Ji turi pasirūpinti, kad dar ikikonstituciniu laikotarpiu būtų *pakeisti Rusijos visuomeninių jėgų faktiniai santykiai darbininkų klasės naudai*. . . Ji turi visomis jėgomis siekti, kad jau per pirmąjį Rusijos konstitucinio gyvenimo laikotarpį mūsų darbininkų klasė galėtų pasireikšti, kaip atskira partija su aiškia socialine-politine programa. Nuodugnus tos programos paruošimas turi būti paliktas patiems darbininkams, bet inteligentija turi išaiškinti jiems svarbesnius jos punktus, kaip, pavyzdžiui, *radikalus šiuolaikinių agrarinių santykių, mokesčių sistemos ir fabričių įstatymų leidimo pertvarkymas*, valstybinė pagalba gamybinėms asociacijoms ir pan.“¹. Ar visa tai panašu į atsisakymą nuo „bet kurios minties kartu su politiniu perversmu didesniu ar mažesniu mastu pasiekti ekonominį perversmą“! Tikiuos, kad — ne; o kadangi p. Tichomirovas per daug protingas žmogus, kad nesusprastų tokių paprastų dalykų ir per daug sąžiningas rašytojas, kad sąmoningai iškreiptų jų reikšmę, tai, matyti, kalbėdamas apie „tam tikrą socialistų dalį“, jis turėjo galvoje ne „Darbo Išvadavimo“ grupę, o kalbėdamas apie „įprastines teorines pažiūras“, ne pažiūras, išdėstytas brošiūroje „Socializmas ir politinė kova“.

Tikriausiai, ir prisiminimas apie „raudonąją šmėklą“ jo paimtas ne iš mano brošiūros. Jeigu tai būtų taip, tai aš galėčiau ne be pagrindo prikišti p. Tichomirovui, kad jis „netiksliai cituoja“. Kalbėdamas apie „raudonąją šmėklą“, aš nerekomendavau mūsų socialistams atsisakyti nuo pastangų „didesniu ar mažesniu mastu pasiekti ekonominį perversmą“. Aš rekomendavau jiems atsisakyti nuo „pastangų“ niekus pliaukšti apie ekonominio perversmo artimumą tuo metu, kai jie nieko nepadare arba labai

¹ „Socializmas ir politinė kova“, 84—85 psl.

mažai-tespadarė tikrai tokiam perversmui įvykdyti ir kai įsitikinimas jo artumu gali remtis tik vaikiškiausiu liaudies idealizavimu. Aš pliauškimą apie raudonąją šmėklą pastačiau priešpriešiais tikram veikimui darbininkų klasės ekonominės emancipacijos naudai, kaip tuo gali įsitikinti kiekvienas, perskaitęs mano brošiūros 71 ir tolesnius puslapius, kuriuose be ko kita nurodomas 1848 m. Vokietijos komunistų pavyzdys. O gal p. Tichomirovas apkaltins patį Marksą tuo, kad jis kadaise atsiskė nuo „bet kurios minties kartu su politiniu perversmu didesniu ar mažesniu mastu pasiekti ekonominį perversmą“? Tarkime, kad mūsų autorius, kaip tai matyti iš visko, labai blogai pažįsta Vakarų Europos socialistinę literatūrą, bet toks baisus nemokšiškumas jam būtų visiškai nedovanotinas. Ne, matyti, ne mano brošiūrą ir ne mano žodžius apie „raudonąją šmėklą“ turėjo galvoje p. Tichomirovas.

Bet, jau kartą pradėjus kalbėti apie tą šmėklą, ne pro šalį bus smulkiau paaiškinti, kuria proga aš paminėjau ją savo brošiūroje.

„Narodnaja Volia“ Nr. 6 vedamojo straipsnio gale skaitome tokį atsišaukimą į mūsų vadinamąją visuomenę:

„Mes, *veikiantieji visuomenės interesais*, įtikinėjame tą visuomenę atsikratyti pagaliau silpnadvasiška apatija; mes primygtinai prašome ją pakelti balsą dėl savo interesų, dėl liaudies interesų, dėl gyvybės savo vaikų ir brolių, sistemingai persekiojamų ir žudomų“¹.

„Liaudies Laisvės Kalendoriuje“ aš perskaičiau, kad „liberalų atžvilgiu reikia, neslepiant savo radikalizmo, nurodinėti į tai, kad, esant šiuolaikiniam partinių uždavinių pastatymui, *mūsų interesai* ir juos verčia kartu veikti prieš vyriausybę“².

Tuo pačiu metu p. Tichomirovo įsitikinimas, kad žlugus abso-
liutizmui, mūsų laukia „Rusijos socialistinio organizavimosi pradžia“, buvo nebe pirmas „viešas“ „Liaudies Laisvės partijos“ vilčių pasireiškimas. Žodžiais „Rusijos socialistinio organizavimosi pradžia“ turėta galvoje ne tie darbininkų programos-
minimumo laimėjimai, kuriuos Marksas vadina pirmąja darbo

¹ Cituoju iš pirmojo užsienio leidimo.

² „Kalendorius“, 129 psl.

ekonomijos pergale prieš kapitalo ekonomiką, o — „socialinė revoliucija“ pagal „Nabat“ skonį. Skaitytojams įtikinti, kad tokia revoliucija gali įvykti, buvo išgalvota doktrina apie tariamai ypatingai palankų jai politinio ir ekonominio faktorių santykį Rusijos dirvoje.

Pagaliau Liaudies Laisvės partijos „pradėtos“ teroristinės kovos agitacinė įtaka daug daugiau veikė „visuomenę“, negu „liaudį“ siaura šio žodžio prasme.

Turėdamas visa tai galvoje, aš ir klausiau save — ką gi apgaudinėja „Liaudies Laisvės partija“: save pačią ar „visuomenę“? Kokiu sofistu reikia būti, norint įtikinti „liberalus“, kad „šiuolaikinis partinių uždavinių pastatymas“, t. y. socialinė (nesakau *socialistinė*) revoliucija pagal Tkačiovo skonį, „verčia juos“ (liberalus) veikti „kartu“ su narodovolcais prieš vyriausybę? Kur rasi tokius naivius „liberalus“, kurie galėtų nepastebėti šios sofistikos baltų lopinių? Šiaip ar taip, ne Rusijoje. „Įtikinėdama“ mūsų visuomenę „atsikratyti pagaliau silpnadvasiška apatija“, „Liaudies Laisvė“ tikina ją kartu, kad, nusikratydama apatija ir griaudama absoliutizmą, ji *betarpiškai* veikia socialinės revoliucijos naudai. „Liaudies Laisvės“ propaganda, galvojau aš, negali turėti pasisekimo mūsų visuomenėje.

Iš antros pusės, teroristinė kova, kad ir neginčijamai labai svarbi, neturi visiškai nieko bendra su „Rusijos socialistinio organizavimosi pradžia“. Ką gi „Liaudies Laisvė“ padarė tokiam organizavimui paruošti? Ar ji steigė slaptus revoliucinius būrelius liaudyje? O kodėl gi nieko negirdėti apie tokius būrelius? Ar ji vedė socialistinę propagandą liaudyje? Bet kur gi jos sukurtoji liaudžiai literatūra? Be labai blogai redaguojamo „Rabočaja Gazeta“ („Darbininkų Laikraštis“), mes ničnieko nežinome. Tai reiškia, kad Rusijos „socialistinio organizavimosi pradžia“ laukia „Liaudies Laisvės“ partijos, taip sakant, be jokio pakvietimo iš pastarosios pusės. O tokio istorijos mandagumo vargu ar galima tikėtis. „Liaudies Laisvė“ ruošiasi piauti tai, ko nesėjo, ieško socialinės revoliucijos, taip sakant, augančios laukinėje būklėje. Ji taiko šautuvu į vieną kiškį ir mano šaunanti kitą. Jos *lūkesčiai* „iš revoliucijos“ visiškai neatitinka to, kas jos

padaryta tai revoliucijai. O jeigu taip, tai ar ne laikas išvadas suderinti su premisomis ir suprasti, kad teroristinė kova yra kova dėl politinės laisvės ir daugiau nieko? Ar ne laikas pripažinti, kad ta kova buvo kovojama daugiausia „visuomenės interesais“, kaip tai pripažįsta „Narodnaja Volia“ Nr. 6? Ar ne laikas liautis bauginus visuomenę „raudonosios šmėklos“ pasirodymu iš tos pusės, iš kurios niekuomet negali pasirodyti darbininkų klasės raudonoji vėliava? Kalbos apie šį logiškai negalimą pasirodymą yra žalingos ne tik dėl to, kad „nustojame liberalų pagalbą“ „kovoje dėl konstitucijos“. Jos sužadina mumyse niekuo nepagrįstą pasitikėjimą, kad socialistinė revoliucija „laukia mūsų be jokių iš mūsų pusės pastangų“, nukreipia mūsų dėmesį nuo paties svarbiausio punkto: *darbininkų klasės organizavimo kovat su jos dabartiniais ir būsimaisiais priešais*. Tokia, ir tikrai tokia prasme aš kalbėjau apie „raudonąją šmėklą“.

Prancūzijoje 1870 metų karo išvakarėse buvo žmonių, kurie šaukė, kad Prancūzijos kariuomenė „nesutiks kliūčių“ kelyje į Berlyną, ir labai mažai tegalvojo apie kareivio apginklavimą ir maitinimą. Buvo ten ir kitų žmonių, kurie sakė, kad nieko negąsdinant „dėdės“ šmėkla, reikia visų pirma imtis organizuoti šalies karines jėgas. Kas geriau suprato savo tėvynės interesus?

Bet mano paaiškinimas nukreipė mane į šalį. Aš norėjau studijuoti tichomirovinę filosofiją, o pradėjau aiškinti apie „raudonąją šmėklą“.

„Tam tikra socialistų dalis“ savo liberaline programa ir savo „įprastinėmis teorinėmis pažiūromis“ turi išvesti mus į tikrą kelią ir grąžinti prie dominančio mus „siužeto“.

Ką dar šneka ši „tam tikra dalis“ ir kaip ją sumuša p. Tichomirovas?

Pasak mūsų autoriaus žodžių, ši „dalis“ beveik apsiriboja savo argumentacijoje aukščiau minėtais šamprotavimais apie konstituciją ir baisiąją šmėklą. Ji net nepasirūpino išaiškinti savo „ypatingo konstitucijos pamėgimo“. Šis kenksmingas pamėgimas „atrodo kiek nesuprantamas, kaip apamai visos tos (kokios tos *visos*?) programos — ir, paėmus bendrai, daro kažko nebaigto sakyti, ne visiškai išryškėjusio įspūdį. Tačiau jas pagimdo vie-

nas bendras požiūris, jau visiškai aiškus“. Gerai nors tai; koks gi požiūris pagimdo „visas tas programas“, t. y. tarp kita ko, ir „tam tikros“ socialistų „dalies“ programą? Labai blogas, nes jis „sukuria pakraipą“, turinčią „ardomąją įtaką revoliucinei partijai“.

„Mes kalbame apie pakraipą, kuri laiko istoriniu neišvengiamumu Rusijos kapitalizmą ir, sutikdama su tuo tariamai neišvengiamu faktu, ramina save mintimi, kad, neišėjusi kapitalizmo mokyklos, Rusija nepajėgtų įgyvendinti socialistinės santvarkos“.

Tatai, sakysime, ne nauja, nes pirmesniame puslapyje skaitėme, kad „tam tikra socialistų dalis“ vadovaujasi mintimi, kad „Rusija turinti neišvengiamai pereiti kapitalistinio išsivystymo fazę“ ir t. t. Bendras požiūris, „pagimdąs *visas tas* programas“, pasirodo besąs ne kas kita, kaip *vienos iš tų* programų išeities taškas. Tačiau jeigu tai ne nauja ir ne visiškai logiška, tai, be abejonės įdomu. Dabar paaiškėja priežastis, dėl ko tam tikra mūsų socialistų dalis yra „ypatingai pamėgusi konstituciją“. „Iš tikrųjų, kam mums reikalinga konstitucija? — klausia p. Tichomirovas. — Juk ne tam, kad buržuazijai būtų duota nauja priemonė darbininkų klasei organizuoti ir disciplinuoti su žemės atėmimo, baudų ir antausių skaldymo pagalba. Tokiu būdu puliti stacia galva tiesiog į bedugnę gali tik žmogus, visiškai nusilenkęs kapitalizmo neišvengiamumui ir būtinumui Rusijoje“. „Tam tikra socialistų dalis“ nusilenkė tam neišvengiamumui ir tuo būdu kartą nusidėjusi savo mintimis, ji jau nebegali susilaikyti slidžioje nuodėmės ir nedorybės atšlaitėje. Maža to, kad ji turi „pomėgio konstitucijai“, smerktino kiekvieno tikratikio bakunininko akimis, ji ima arba ims netrukus atlaidžiai žiūrėti į „žemės atėmimą, baudas ir antausių skaldymą“, priešingai p. Tichomirovui, kuris nenori nei buržuazijos, nei žemės atėmimo, nei baudų, nei antausių skaldymo. Bet kam gi visos tos baisybės reikalingos „tam tikrai socialistų daliai“? Dalykas — aiškus. „Šių dienų Rusijos kapitalizmo, rusų fabrių darbininko būklėje — politinės kovos propaganda turi laikinai paveikti žmogų, tikintį į istorinį kapitalizmo neišvengiamumą, taip, kad jis visiškai atsimestų nuo socializmo. Darbininko, tin-

kamo klasei diktatūrai, beveik nėra. Vadinasi, politinės valdžios jam nesuteiksi. Ar nebūtų daug naudingiau laikinai visiškai atsakyti nuo socializmo, kaip nuo nenaudingos ir žalingos kliūtis artimiausiam ir būtinam tikslui? Taip nutars žmogus nuoseklus ir mokąs pasiaukoti“. Dabar jau žinome, iš kur atsiranda baidos ir antausių skaldymas, nors ir ne visai dar aišku, — ar jiems lemta egzistuoti tik p. Tichomirovo išgąsdintoje vaizduotėje, ar tikrai pereiti į „tam tikros socialistų dalies“ programą.

Zemiau mes pasistengsime išspręsti tą svarbų klausimą, o dabar pasiskubinkime grįžti pas p. Tichomirovą, kuris pradeda dabar generalinį mūšį su socialistais, įsitikinusiais istoriniu Rusijos kapitalizmo neišvengiamumu.

4. L. TICHOMIROVAS KOVOJE PRIEŠ „DARBO ISVADAVIMO“ GRUPĘ

„Ar jo šalininkų (t. y., reikia manyti, kapitalizmo šalininkų) argumentacija nėra pagrįsta visa eile sofizmų?“ — klausia jis skaitytoją.

„Mums rodo Prancūziją, Vokietiją (o Anglijos nerodo? „Tam tikra socialistų dalis“, matyti, dramblio nebus nė pastebėjusi), kur kapitalizmas suvienijo darbininkus. Vadinasi, — jis būtinas ir mūsų šalininkams suvienyti. Visiškai tokiu pat būdu argumentuoja vergovės šalininkai. Jie taip pat nurodinėja į vergovės vaidmenį pirmąjį istorijoje, kur ji laukinį žmogų pripratino prie darbo, sudrausmino žmogaus afektus ir pakėlė darbo našumą. Visa tai labai teisinga. Bet ar iš to išeina, kad misionierius centrinėje Afrikoje (kur vergija ir be to jau yra, priminsiu aš p. Tichomirovui) turėtų imtis negrus versti vergais arba kad pedagogas vergiškos prievartos sistemą turėtų pritaikyti vaikų auklėjimui?“

Skaitytojas, žinoma, paskubės sušikti, kad „neišeina“, ir p. Tichomirovas, iš anksto tikras dėl jo atsakymo, tęsia savo argumentaciją. „Žmonijos istorija eina kartais neįtikimiausiais keliais. Mes jau netikime į dievo dešiniąją, nurodančią kryptį kiekvienam žmonijos žingsniui ir parodančią jai greičiausius ir tikriausius kelius į progresą. Priešingai, šie keliai istorijoje būdavo kartais per daug vingiuoti ir rizikingiausi iš visų, kokius tik galima sugalvoti. Atsitikdavo, žinoma, kad istorinis faktas,

žalingas ir stabdąs žmonių išsivystymą savo vienomis ypatybėmis — kitomis, priešingai, tarnavo progreso reikalui. Tokia buvo ir vergijos reikšmė. Bet ta mokykla nėra geriausiaji ir vienintelė. Šiuolaikinė pedagogika įrodė, kad vergiška prievarta, tai — blogiausias būdas pripratinti prie darbo... Taip pat ir stambiosios gamybos išvystymo klausimu — leistina paabejoti, kad istorijos keliai šiuo atžvilgiu būtų buvę geriausi ir visiems laikams, visoms tautoms vieninteliai galimi... Visiškai tiesa, kad kai kurių Europos tautų istorijoje kapitalizmas, pagimdęs aibes pikto ir nelaimių, turėjo ir vieną gerą padarinį, būtent, sukūrė stambiają gamybą, ir tuo būdu iš dalies (?) paruošė dirvą socializmui. Bet iš niekur neišeina, kad kitos šalys, pavyzdžiui, Rusija, neturėtų kitų kelių stambiajai gamybai išvystyti... Visa verčia manyti, kad tas darbo suvisuomeninimo būdas, kuris buvo prieinamas kapitalizmui, — yra vienas iš blogiausių, nes jis iš tikrųjų, daug kuo paruošdamas socialistinės santvarkos galimumą, tuo pačiu metu kitomis savo ypatybėmis daug kuo atitolina jo atėjimo momentą. Taip, pavyzdžiui, kapitalizmas, kartu su mechaniniu darbininkų sutelkimu, išvysto tarp jų konkurenciją, kuri pakerta jų moralinę vienybę; taip pat jis siekia laikyti darbininkus daug žemesniame išsivystymo lygyje, negu tai galima pagal bendrą kultūros būklę; lygiai taip pat jis tiesiog atpratina darbininkus nuo gamybos eigos bet kokios bendros kontrolės ir t. t. Visos tos kapitalistinio darbo suvisuomeninimo žalingos pusės nepakerta galutinai jo gerųjų pusių reikšmės, bet šiaip ar taip kaišioja tarp istorijos tekinių visą eilę storų pagalių, be abejonės, stabdančių jos judėjimą socialistinės santvarkos link“.

Aš ne be tikslo padariau tą didžiulę ištrauką iš p. Tichomirovo straipsnio. Šitie būtent puslapiai ir parodo mums mūsų autoriaus originaliąją filosofinės-istorinės teorijos pusę. P. N. Tkačiovas, polemizuodamas su Engelsu, taip sakant, be išlygų atidavė „Vakarus“ savajam Vakarų Europos priešininkui. „Jūsų teorijos pagrįstos Vakarų santykiais, mano — mūsų rusiškaisiais; jūs teisus Vakarų Europos požiūriu, aš teisus — Rusijos požiūriu“, sakė kiekviena jo „Atvirojo laiško“ eilutė. Ponas Tichomirovas eina toliau. Savo „grynojo“ rusiškojo proto požiūriu jis

kritikuoja Vakarų Europos vystymosi eigą, atlieka ištisą tardymą apie „eilę storų pagalių“, įkištų „tarp istorijos tekinių“, ir, „be abejonės, stabdančių jos judėjimą socialistinės santvarkos link“. Jis laikosi, matyti, tos nuomonės, kad istorijai yra būdingas savarankiškas judėjimas „socialistinės santvarkos“ link, visiškai nepriklausomas nuo santykių, sukurtų to ar kito jos laikotarpio, šiuo atveju kapitalizmo laikotarpio. Pastarojo vaidmuo šiame „istorijos judėjime“ — antraeilis ir net gan abejotinas. „Iš tikrųjų daug kuo paruošdamas socialistinės santvarkos galimumą“, kapitalizmas „tuo pačiu metu kitomis savo ypatybėmis atitolina jo atėjimo momentą“. Tačiau ką gi duoda istorijai šis „judėjimas“? Juk p. Tichomirovas „nebetiki jau dievo dešiniąja“, kuri sėkmingai galėtų išspręsti lemtingą jo istorijos filosofijai klausimą apie „pirmąjį postūmį“. Kaip gaila, kad ši originali teorija „daro kažko nebaigto sakyti, ne visai išryškėjusio įspūdį“.

Ach, jau tas p. Tichomirovas! Mėgsta gi jis, matyti, pašnekėti apie svarbius dalykus! Nejuokai gi, iš tikrųjų, šis įsitikinimas, kad „istorija eina kartais neįtikimiausiais keliais“, įsitikinimas, kad tie „keliai būdavo kartais per daug vingiuoti ir rizikingiausi iš visų, kokius tik galima sugalvoti“! Jis tikriausiai greit „sugalvos“, jeigu dar nėra „sugalvojęs“, ir „Vakarams“ kitą kelią į socializmą, mažiau vingiuotą ir mažiau rizikingą, kaip kelias, kuriuo ėjo šios šalys, pagimdžiusios Niutoną, Hegelį, Darviną, Marksą, bet, deja, per daug lengvabūdiškai nutolusios nuo Šventosios Rusijos ir jos savitų teorijų. Ponas Tichomirovas, matyti, ne iš piršto išlaužęs, pareiškia, kad „leistina paabejoti, kad istorijos keliai šiuo atžvilgiu (t. y. perėjimo į socializmą atžvilgiu) būtų buvę geriausi“ ir t. t. Nesumiškite dėl tos abejonės kuklumo! Ponas Tichomirovas paliečia čia garsųjį klausimą apie tai, ar mūsų pasaulis yra geriausias iš visų, „kokius galima sugalvoti“, ar jis serga tam tikru „rizikingumu“? Negalima nepasigailėti, kad mūsų autorius apsiriboja savo tyrinėjimuose de optimo mundo (apie geriausiąjį pasaulį. — *Red.*) viena istorijos sritimi. Jis tikriausiai būtų davęs progos savo skaitytojams su nauda sau paabejoti, kad mūsų planetos vystymosi eiga buvo pati geriausia iš visų, „kokias tik galima sugalvoti“. Įdomu būtų

žinoti, ar dar tebegyvena maître Pangloss, buvęs metafizikos-teologijos-kosmonigologijos mokytojas Vestfalijos Tunder-ten-Tronk pilyje? Gerbiamasis daktaras buvo, kaip yra žinoma, optimistas ir ne be pasisekimo įrodinėjo, kad „istorijos keliai“ buvo geriausi „iš visų, kokius tik galima sugalvoti“. Į garsųjį klausimą, ar nebūtų galėjusi Romos kultūros istorija apsieiti be nekaltosios Lukrecijos išprievartavimo, jis būtų, žinoma, atsakęs neigiamai. Ponas Tichomirovas — skeptikas, ir „leis sau paabejoti“, ar teisingai bus išsprendęs šį klausimą Panglosas. Seksto žygis, tikriausiai, jam atrodo „rizikingas“ ir blogiausias iš visų, „kokius galima sugalvoti“. Toks nesutarimas galėtų sukelti labai pamokomą palikuonims filosofinę diskusiją.

Mums, labai mažai tesidomintiems *galimos Europos galimų Vakarų galima* istorija ir jau visiškai abejingiems dėl tų istorinių „kelių“, kokius „būtų galėjęs sugalvoti“ tas ar kitas turįs laiko metafizikas — mums svarbi čia ta aplinkybė, kad p. Tichomirovas nesuprato *tikrosios Europos tikrųjų Vakarų tikrosios* istorijos vieno iš svarbiausių laikotarpių prasmės ir reikšmės. Jo padarytas kapitalizmo įvertinimas nepatenkintų net pačių kraštutinių slavofilų, seniai jau savo *rytietišku* būdu prakeikusių visą *Vakarų* istoriją. Šis įvertinimas kupinas nepakenčiamiausių loginių prieštaravimų. Vienaame straipsnio „Ko mes turime laukti iš revoliucijos?“ puslapyje mes skaitome apie „galingą Europos kultūrą“, kultūrą, „kuri duoda tūkstančius priemonių sužadinti laukiniam žmogui žinių troškimą, išvystyti jo poreikius, įelektrinti jį morališkai“ ir t. t., o kitame — mus, laukinius rusus, šių eilučių „įelektrintus morališkai“, tuojau pat murdo į aukščiau minėto skepticizmo šaltą vandenį. Pasirodo, kad „kapitalizmas, pagimdęs aibes pikto ir nelaimių, betgi turėjo ir *vieną gerą padarinį*, būtent, sukūrė stambiąją gamybą, ir tuo būdu *iš dalies* paruošė dirvą socializmui“. Visa „verčia“ p. Tichomirovą manyti, kad tas darbo suvisuomeninimo būdas, kuris buvo prieinamas kapitalizmui, — yra vienas iš blogiausių ir t. t. [Žodžiu, p. Tichomirovas dėl kapitalizmo istorinio vaidmens klausimo visiškai sumišta, kaip tas generolas dėl žemės apvalumo klausimo:

Aš sutinku tatai prileisti,
Kad žemė, sako, rutulys,
Nors vis dėlto biauuru ir keista,
Kad aš gyvent ant jo turjs...]

Šios skeptinės filosofijos įtakoje mums iškyla aibė „neišspręstų klausimų“. Mes klausiamo save, ar yra buvus „galinga Europos kultūra“ ikikapitalistiniu laikotarpiu, ir jeigu ne, tai ar ne kapitalizmo dėka ji yra atsiradusi, o jeigu — taip, tai kodėl p. Tichomirovas tik prabėgom prisimena apie stambiąją gamybą, jos sąskaiton įrašydamas tik „mechaninį darbininkų sutelkimą“? Jeigu Egipto faraonas Cheopsas savo piramidėms statyti „mechanškai sutelkė“ šimtus tūkstančių darbininkų, tai ar jo vaidmuo Egipto istorijoje panašus į kapitalizmo vaidmenį Vakarų istorijoje? Mums atrodo, kad skirtumas tik kiekybinis: tarkime, Cheopsui pavyko „mechanškai sutelkti“ daug mažiau darbininkų, bet už tat jis tikriausiai „bus pagimdęs“ mažesnę „aibę pikto ir nelaimių“. Kaip mano apie tai p. Tichomirovas? Tai, kad ir Romos latifundijos, „mechanškai sutelkdamos“ grandinėmis apkaustytus darbininkus, „pagimdžiusios aibes pikto ir nelaimių“, tikriausiai, „bus paruošusios iš dalies dirvą“ antikinei visuomenei pereiti į socializmą? Ką pasakys mums tas pats p. Tichomirovas? Jo straipsnyje mes nerandame atsakymo į šiuos klausimus, ir

Die Brust voll Wehmuth,
Das Haupt voll Zweifel. . .
(Su sielvartu krūtinėje,
Abejone galvoje... — *Red.*)

mes nenoromis krepriamės į Vakarų rašytojus. Ar neišspręs jie mūsų abejonių?

5. ISTORINIS KAPITALIZMO VAIDMUO

„Buržuazija (vadinasi, ir kapitalizmas, p. Tichomirovai, ar ne taip?) istorijoje suvaidino nepaprastai revoliucinį vaidmenį“, — skaitome mes „Komunistų partijos manifeste“.

„Visur, kur tik ji pasiekė valdžią, buržuazija sunaikino visus feodalinius, patriarchalinius, idilinius santykius. Margus feodalinius pančius, kurie rišo žmogų prie jo „prigimtinių viešpačių“,

ji negailestingai sutraukė ir nepaliko tarp žmonių jokio kito ryšio, kaip tik vieną pliką interesą, beširdį „gryną pinigą“. Ledi-niame savanaudiško apskaičiavimo vandenyje ji paskandino šventąjį religinės ekstazės, riteriško entuziazmo, miesčioniško sentimentalumo virpesį. . .

„Buržuazija parodė, kad brutalus jėgos pasireiškimas vidur-amžiais, kuris taip žavi reaktionierius, buvo natūraliai papildomas tinginyse ir nerangumu. Ji pirmoji parodė, ką gali pasiekti žmonių veiklumas. Ji sukūrė meno stebuklus, bet visai kitos rūšies, negu Egipto piramidės, Romos vandentiekiai ir gotinės katedros; ji atliko visai kitokius žygius, negu tautų kilnojimas ir kryžiaus karai.

„Buržuazija negali egzistuoti, nekeldama nuolat perversmų gamybos įrankiuose, vadinasi, nerevoliucindama gamybinių santykių, taigi ir visos visuomeninių santykių visumos. Priešingai, pirmoji visų ankstyvesniųjų pramoninių klasių gyvavimo sąlyga buvo išsaugoti nepakeistą senąjį gamybos būdą. Nuolatiniai gamybos perversmai, nenutrūkstamas visų visuomeninių santykių sukrėtimas, amžinas netikrumas ir judėjimas skiria buržuazijos epochą nuo visų ankstyvesniųjų. Visi nusistovėję, aprūdiję santykiai su visa eile juos lydinčių, amžių pašventintų sąvokų ir pažiūrų — suardomi, visi naujai atsirandantieji santykiai pasensta, nespėję sukaulėti. Visa, kas luomiška ir sustingę, išnyksta, visa, kas šventa, išniekinama, ir žmonės pagaliau yra priversti pažvelgti blaiviomis akimis į savo gyvenimo padėtį, į savo savi-tarpio santykius.

„Eksploduodama pasaulinę rinką, buržuazija sukosmopolitino visų šalių gamybą ir vartojimą. Didžiai reaktionierių širdgėlai ji iš po pramonės kojų išmušė nacionalinį pagrindą. Senovinės nacionalinės pramonės šakos sunaikintos ir kasdien vis toliau naikamos. Jas išstumia naujos pramonės šakos, kurių įvedimas darosi gyvybinis visų civilizuotų nacijų klausimas, šakos, kurios perdirbinėja jau nebe vietinę žaliavą, o iš tolimiausių žemės rutulio sričių atgabentą žaliavą, ir kurios gamina fabrikinius produktus, vartojamus ne tik atitinkamoje šalyje, bet ir visose pasaulio dalyse. Senų, tėvyniniais gaminiais patenkinamų reikmių vietoje, iš-

kyla naujos, kurioms patenkinti reikalingi tolimiausių šalių ir įvairiausių klimatų gaminiai. Senąjį vietinį ir nacionalinį užsi-skleidimą ir egzistavimą savosios gamybos gaminių sąskaita pakeičia visapusiški nacių ryšiai, visapusiška jų savitarpio priklausomybė. Tai lygiu mastu liečia tiek materialinę, tiek ir dvasinę gamybą. Atskirų nacių dvasinės veiklos vaisiai virsta visuotiniu turtu. Nacionalinis vienpusiškumas ir ribotumas vis labiau ir labiau darosi negalimas, ir iš daugelio nacionalinių ir vietinių literatūrų susikuria viena pasaulinė literatūra.

„Sparčiai tobulindama visus gamybos įrankius ir be galo lengvindama susisiekimą, buržuazija įtraukia į civilizaciją visas, net barbariškiausias nacijas. Pigios jos prekių kainos — štai ta sunkioji artilerija, kuria ji griaua visas kinų sienas ir priverčia kapituluoti atkakliausią barbarų neapykantą svetimšaliams. Gra-sindama pražūtimi, ji verčia visas nacijas priimti buržuazinę gamybos būdą, ji verčia jas įsivesti vadinamąją civilizaciją, t. y. tapti buržua. Vienu žodžiu, ji kuriasi pasaulį pagal savo pačios paveikslą ir panašumą.

„Buržuazija pajungė kaimą miesto viešpatavimui. Ji sukūrė milžiniškus miestus, ji žymiai pakėlė miesto gyventojų skaičių, lyginant su kaimo gyventojų skaičiumi, ir tuo būdu žymią gyventojų dalį išplėšė iš kaimo gyvenimo idiotizmo. Kaip buržuazija padarė kaimą priklausomą nuo miesto, taip barbariškas ir pusiau barbariškas šalis ji padarė priklausomas nuo civilizuotų šalių, valstiečių tautas — priklausomas nuo buržuazinių tautų, Rytus — nuo Vakarų.

„Per nepilną savo klasinio viešpatavimo šimtmetį buržuazija sukūrė gausingesnes ir didingesnes gamybines jėgas, negu visos ankstyvesnės kartos, drauge paimtos. Gamtos jėgų pajungimas, mašininė gamyba, chemijos pritaikymas pramonei ir žemdirbystei, garlaivininkystė, geležinkeliai, elektros telegrafas, ištisų pasaulio dalių pritaikymas žemdirbystei, upių pritaikymas laivininkystei, ištisos, lyg iš žemės išaugusios, gyventojų masės, — kuris ankstyvesnis amžius galėjo spėti, kad visuomeninio darbo gelmėse glūdi tokios gamybinės jėgos?“

Taip suprantą kapitalizmo reikšmę „logikos ir jausmo revoliu-

cionieriai“, Karlas Marksas ir Fr. Engelsas. O kaip supranta jį išmintingi ir išlavinti *konservatoriai*?

Beveik taip pat. „Akcinės įmonės (aukščiausioji kapitalizmo vystymosi fazė, ar ne taip, p. Tichomirovai?)... turi savo istorinę misiją, — skaitome mes viename Rodbertuso laiške R. Mejeriui, — jos turi papildyti dievo rankų darbą, perkasti sąsmaukas ten, kur visagalis užmiršo ar manė, kad tam darbui dar neatėjo laikas, sujungti po jūros dugnu ar jūros paviršiumi šalis, perskirtas jūrų, pragręžti aukštus kalnus ir t. t., ir t. t. Piramidės ir finikičių akmens statiniai negali susilyginti su tuo, ką dar nuveiks akcinis kapitalas“ ir pan.

Tokia tat bendra kultūrinė-istorinė kapitalizmo reikšmė. O kokia jos įtaka konkrečiai darbininkams, jų protiniam sandarui, jų doroviniams įpročiams?

Su kokiais darbininkais teko turėti reikalą kapitalizmui savo išsivystymo pradžioje? „Nesunku įspėti, koks buvo protinis ir dorovinis tos klasės pobūdis, — skaitome mes Engelso žodžius apie Anglijos audėjus. — Atskirti nuo didžiųjų miestų, taip nepaprastai atskirti, kad seni žmonės, gyvenę arti miestų, niekada ten nėra buvę, kol mašinos atėmė iš jų uždarbį ir privertė jo ieškoti miestuose, — jie buvo to paties moralinio ir intelektualinio lygio kaip žemdirbiai... jie laikė savo skvairą natūraliu savo globėju, jie klausdavosi jo patarimų, pavesdavo jam išspręsti savo mažus ginčus ir jautė jam tokią pagarbą, kuri susidaro tokiuose patriarchaliniuose santykiuose... Trumpiau kalbant, tuometiniai Anglijos pramonės darbininkai gyveno ir galvojo taip pat, kaip ir dabar dar galima aptikti kai kur Vokietijoje¹: atsilikę ir atskirti nuo išorinio pasaulio, be protinės veiklos ir be smarkių jų padėties pakitimų. Retai kuris jų mokėjo skaityti, o dar rečiau — rašyti, jie stropiai lankė bažnyčią, nesidomėjo politika, slapta neveikė, negalvojo, mėgavosi kūno mankšta, su didžiausiu pamaldumu klausė biblijos skaitymų ir puikiai sugyveno su aukštesnėmis visuomenės klasėmis savo nereiklumo dėka. Bet kaip tik dėl to jie buvo proto atžvilgiu mirę (klausykite, klausykite,

¹ Rašyta keturisdešimtųjų metų pradžioje.

p. Tichomirovai), gyveno tik savo smulkiais asmeniniais interesais, savo verpstėmis ir daržiukais, ir nieko nežinojo apie tą stiprųjį judėjimą, kuris tada vyko žmonijoje. Jų sielai buvo artimas jų augalinis gyvenimas, ir *be pramoninės revoliucijos* (t. y. kapitalizmo, p. Tichomirovai) jie niekuomet nebūtų išėję iš to romantiško ir jausmingo, bet žmogaus neverto būvio. Jie buvo ne žmonės, o tik darbo mašinos nedaugelio aristokratų rankose, kuriems priklausė ligi tol vadovaujamas vaidmuo istorijoje; pramonės revoliucija padarė tiktai išvadą iš tos padėties, galutinai paversdama darbininkus mašinomis ir atimdama iš jų pasakutinį savarankiškumo šėšėlį, bet tuo pačiu metu sužadindama jų protinę veiklą ir žmoniškam būviui užkariauti. Ji, ta pramonės revoliucija, Anglijoje ištraukė darbininkus „iš jų apatijos bendrųjų žmonijos interesų atžvilgiu“ ir „įstūmė juos į istorijos sūkurią“¹.

Taip kalba Engelsas, kurį buržuaziniai ekonomistai kaltina, kad jis per daug rausvomis spalvomis vaizdavo darbininkų padėtį ikikapitalistiniu laikotarpiu ir pernelyg tamsiai nupiešė jų padėtį kapitalizmo laikotarpiu. Tokių kaltinimų gausiai yra, pavyzdžiui, Bruno Hildebrando knygoje „Die Nationalökonomie der Gegenwart und Zukunft“ („Dabarties ir ateities politinė ekonomija“. — *Red.*).

Bet kam mums Vakarai su jų pseudoišminčiais, kaip pasakytų p. Aksakovas, paklauskime Mozės ir jo pranašų, paskaitykime, ką rašo pats Bakuninas.

„Nuo Renesanso ir Reformacijos laikų ligi pat revoliucijos, buržuazija (įsigalinčio kapitalizmo dėka, p. Tichomirovai, ar ne?), jei ne Vokietijoje, tai Italijoje, Prancūzijoje, Šveicarijoje, Anglijoje, Olandijoje buvo revoliucinio istorijos genijaus karžygė ir atstovė. Iš jos gelmių išėjo didžioji dalis XVIII amžiaus laisvų mąstytojų, dviejų pirmesnių šimtmečių religiniai reformatoriai ir žmonijos emancipacijos apaštalai, įskaitant čia ir praėjusio amžiaus vokiečių veikėjus. Ji viena, pasiremddama, žinoma, galingsais tikėjusios ja liaudies pečiais, padarė 1789 ir 1793 metų

¹ „Die Lage der arbeitenden Klasse in England“, S. S. 13—14. („Darbininkų klasės padėtis Anglijoje“, 13—14 psl. — *Red.*)

revoliuciją. Ji paskelbė karaliaus valdžios ir bažnyčios galą, tautų brolybę, žmogaus ir piliečio teises. Štai jos teisės; jos nemirtingos!“¹

Ir nepaisant šitų štai nemirtingų Vakarų Europos kapitalizmo muopelnų, Rytų žmogus, p. Tichomirovas, negali atsisakyti nuo savo slavofiliškos paniekos Vakarams ir, tingiai žiovaudamas, pareiškia, kad tas vystymosi kelias vis dėlto nebuvo geriausias iš visų, „kokius galima sugalvoti“. Visoje buržuazijos istorijoje jis mato tik „aibes pikto“ ir „mechaninį darbininkų sutelkimą“. Tame „sutelkime“ jam glūdi visa „stambiosios gamybos“ reikšmė. Kalbėdamas apie vergovę, jis dar pamini jos sukeltą darbo našumo pakilimą, o pereidamas prie kapitalizmo, jį net neužsimena tų, „tartum su burtų pagalba sukurtų, galingų gamybos priemonių“, kurios vienos tiktai ir tegalėjo paruošti proletariato pergalę! Apie kapitalizmo įtaką filosofijos, viešosios ir privatinės teisės, istorijos filosofijos, gamtos mokslų ir literatūros vystymuisi — jis neturi nė mažiausio supratimo. O tuo tarpu apie tą įtaką negalima abejoti, ir buvo laikas, kai rusų rašytojai suprato visuomeninių klasinių santykių įtaką (o kas, jei ne kapitalizmas sukūrė *šiuolaikinės* visuomenės klasinius santykius?) mokslo aplamai ir ypač filosofinės minties vystymosi eigai. „Politinės teorijos, taip pat ir aplamai visi kiti filosofiniai mokslai, būdavo sukuriami visada stipriausiai veikiant tai visuomeninei padėčiai, kuriai priklausė jų autoriai, ir kiekvienas filosofas būdavo atstovas kokios nors politinės partijos, kovojusios jo laikais dėl vyravimo visuomenėje, kuriai priklausė filosofas“, — sako N. G. Černiševskis². . . Filosofinės sistemos kiaurai prisigėrusios tų politinių partijų dvasios, kurioms priklausė sistemų autoriai. Ar p. Tichomirovas mano, kad kapitalizmo epochos politinės ir filosofinės sistemos yra menkesnės, negu atitinkamos vidurinių amžių sistemos? Ar jis mano, kad kapitalizmui būdingos teorijos buvo blogesnės už tas, kokias jis pats gali „sugalvoti“? Tegu jis tokiu atveju „sugalvoja“ jų kiek tinkamas, tegu ir toliau ignoruoja Vakarų Europos kul-

¹ „Dieu et l'Etat“. Genève 1882, p. p. 92—93. („Dievas ir valstybė“, Ženeva 1882 m., 92—93 psl. — *Red.*)

² „Antropologinis principas filosofijoje“, 2—3 psl.

tūros istoriją! Šitame „Viestnik Narodnoj Voli“ redaktoriaus su Vakarais ginče pirmasis nufenka labai daug, o pastarasis visiškai nieko.

Beje, ne p. Tichomirovą reikia laikyti šio ginčo pradininku. Mūsų autorius kartoja šiuo klausimu tik tai, kas buvo pasakyta įvairiuose p. V. V. straipsniuose, kuris aplamai, kaip yra žinoma, linkęs siaurinti Vakarų kapitalizmo kultūrinę-istorinę reikšmę ir, priešingai, didinti tą pačią dabartinės Rusijos „valdžios“ reikšmę, valdžios, „neturinčios solidaus priešinininko visuomenėje“ ir todėl „galinčios nebijoti tų pažangos veiksmų, su kuriais kovojo nenutrūkstamą kovą Vakarų Europos vyriausybės“¹. Peržiūrėkite atidžiai visą kupiną nepabaigiamų pasikartojimų ir todėl gana storą knygą apie „Kapitalizmo likimą Rusijoje“ ir jūs nerasite kitų kapitalizmo reikšmės nurodymų, išskyrus nurodymus į „darbo suvisuomeninimą“, kuris savo ruožtu prilyginamas „darbininkų susivienijimui“ ir išsivystymui juose tų arba kitų p. V. V. simpatingų jausmų. Ir štai tą siaurą ir vienašališką įvertinimą p. Tichomirovas ištiesai perkelia į savo straipsnį, juo pagrindžia jis savo *lūkesčius* „iš revoliucijos“! Mūsų autorius, matyti, užmiršo puikų patarimą, kurį Lasalis davė vienam savo priešinininkui: „mokykitės, mokykitės, bet tik ne iš žurnalų straipsnių“.

Rusų rašytojai nesitenkina savo iki beprasmiškumo siaura kapitalizmo istorijos filosofija. Jie šią gamybos formą išanalizuoja ir, taip sakant, savo protu suranda jai būdingus prieštaravimus. Tačiau kokius! Tų prieštaravimų negalima išspręsti istorine dialektika, pakeičiant senąją socialinę formą nauja, išaugusia pirmosios gelmėse, matyti, iš nuosekliausiojo buvusio jos pagrinde principo vystymosi. Tai ne tie prieštaravimai, kurių istorinę prasmę išreiškia Gėtės žodžiai —

Vernunft wird Unsinn, Wohlthat Plage.

(Kvailyste — išmintis, blogiu taps gėris. — *Red.*)

Tai — prieštaravimai, neturį jokios istorinės prasmės ir kylą tiktai iš tos smulkiaburžuazinio stebėtojo pažiūros į savo stebimąjį objektą, kuri gali būti išreikšta žodžiais: „dešimt kartų išmatuok,

¹ „Kapitalizmo likimas Rusijoje“, Pratarinė, 6 psl.

vieną kartą nupiauk“. Tai tam tikros rūšies eklektizmas, kuris visur mato gerąją ir blogąją pusę, pritaria pirmajai, smerkia antrąją ir nusideda tik tuo, kad nemato jokio organinio ryšio tarp „šviesių“ ir „temdančių“ kalbamos istorinės epochos bruožų. Kapitalizmas galėtų sakyti tokiems kritikams Feuerbacho žodžiais: „tu smerki mano trūkumus, bet žinok, kad jie sąlygoja mano gerąsias puses“. Rusų rašytojai šiuo atveju istorinėms kategorijoms taiko Prudono metodą, kuris tarė dialektikos uždavinį esant nurodyti geras ir blogas kiekvienos *ekonominės* kategorijos puses. „Il veut être la synthèse, — pastebi apie jį Marksas, — il est une erreur composée“ („Jis siekia būti sintezė, jis yra ne kas kita, kaip sudėtinga klaida“. — *Red.*).

Sakoma, kad Prudonas buvo kurį laiką Bakunino mokinys. Ar ne iš to paties bendro mokytojo pasiskolino jis metodą, bendrą jam ir daugeliui rusiškųjų kapitalizmo kritikų?

Puikiu šio „sudėtingos klaidos“ metodo atstovu gali būti vėl tas pats p. Tichomirovas, kuris, nurodęs gerąją kapitalizmo pusę — darbininkų sutelkimą, tuojau imasi nurodinėti jo tamsiąsias puses. Mes jau matėme, kiek atitinka tikrovę jo „pagyrimas“ kapitalizmui. Nenuostabu, jeigu ir jo pareikštas papeikimas pasirodo niekuo nepagrįstas.

„Kapitalizmas, kartu su mechaniniu darbininkų sutelkimu, išvysto tarp jų konkurenciją, kuri pakerta jų moralinę vienybę“...

Ponas Tichomirovas, matyti, norėtų „sugalvoti“ tokį pereinamąjį kelią į socializmą, kuris nepažintų konkurencijos. Palikdami nuošalyje klausimą apie konkurencijos vaidmenį egzistavimui ekonominės kategorijos, vadinamos mainomąja verte ir subendravardiklinančios įvairių specialistų darbus vienu bendru žmogaus paprastojo darbo vardikliu, be tos sąvokos neįmanomos būtų sąmoningos komunistinės tendencijos, — atkreipkime dėmesį į mūsų autoriaus nurodytąją *blogąją* konkurencijos pusę. Čia visų pirma turime pastebėti, kad galima „pakirsti“ tik tai, kas yra tikrovėje, bet ne p. Tichomirovo simpatijose ir „lūkesčiuose“. Ar egzistavo moralinė darbininkų vienybė ikikapitalistiniu laikotarpiu? Mes jau žinome, kad ne. Pačiu cechinės gamybos klestėjimo metu darbininkų „moralinė vienybė“ egzistavo

tik vienoje asociacijoje arba — daugiausia — *vienoje darbo šakoje* labai siauros vietovės ribose; o darbininko, kaip darbininko, sąvokos, visos gamintojų klasės vienybės supratimo niekuomet nebuvo¹. Kapitalizmas pakirto, sugriovė, pašalino patentuotų *specialistų* „moralinę vienybę“ ir jos vietoje sukūrė „visų šaltų proletarų“ moralinę vienybę, tai jis pasiekė konkurencijos keliu. Kodėl gi p. Tichomirovas taip puola ją? Mes jau matėme, kad, jo nuomone, istorija turi kažkokį savarankišką abstraktų „judėjimą socialistinės santvarkos link“; jei jau yra toks „judėjimas“, tai galima nebaudžiamai „kritikuoti“ visus tuos variklius bei spyruokles, kurie pirmą kartą pastatė priešakinę žmoniją „prieš reikalą pažvelgti blaiviais akimis į savo savitarpio santykius ir savo gyvenimo būklę“.

Kapitalizmas „siekia laikyti darbininkus daug žemesniame išsivystymo lygyje, negu tai galima pagal bendrą kultūros būklę“.

Ši frazė atrodo ištisai paimta iš vokiečių katedersocialistų kongreso Eizenache protokolų, kurių nuomone, socialinis klausimas suvedamas į klausimą apie *darbininkų* pakėlimą į aukštesnį „išsivystymo lygį“. Bet katedersocialistai žino, ko jie reikalauja, nors dar iki šiol, kad ir labai stengėsi, jie dar nėra nusprendę, kaip pasiekti savo reikalavimų įvykdymo. Jie supranta šiuolaikinio proletariato pasaulinę-istorinę, revoliucinę reikšmę ir nori tą reikšmę pakirsti savo paliatyvais, primesti darbininkams Rodbertuso devizą — „monarchisch, national, sozial“ („monarchinis, nacionalinis, socialinis“. — *Red.*). Aukštesnį išsivystymo lygį jie

¹ „Nors visi darbininkai, kokios profesijos jie bebūtų, iš tikrųjų turi vienus interesus, — sako Simonas apie viduramžių darbininkų sąjungas, — ir todėl turėtų sudaryti vieną visuotinę asociaciją... bet, vietoje to, antagonizmo dvasia nugalėdavo visuomeniškumo dvasią, ir darbininkų tarpe nesiliovė viešpatavęs susiskaldymas. Kovų pradžia, kuriose dalyvavo įvairių asociacijų nariai, siekia pačių asociacijų atsiradimo laikus. Turint galvoje šią žūtbutinę kovą, neturinčią jokio protingo pagrindo, galima pamanyti, kad žodžius: žmogus žmogui — vilkas, yra pasakęs filosofas, turėdamas galvoje kaip tik tų priešiškų asociacijų narius“. „Étude historique et morale sur le compagnonnage“, par G. Simon, Paris 1853, p. p. 43—44. (Z. Simonas „Kompanijonų istorijos ir moralės bruožai“, 43—44 psl. — *Red.*) Reikia prisipažinti, kad kapitalizmui buvo labai nesunku „pakirsti“ tokią anksčiau buvusio laikotarpio „darbininkų moralinę vienybę“!

supranta, kaip šiek tiek didesnį ir labiau užtikrintą darbą užmokestį ir daug didesnį darbininkų klasės aprėžtumą, nepalyginamai mažesnį jautrumą. Jie žino, kad darbo užmokesčio „geležinis dėsnis“ yra mirties sprendimas šiuolaikinei visuomenei ir jie neatsisakytų šį dėsnį *paauksinti*, kad pakeistų sprendimą. Jie numato, kad, jei reikalas paliks jo dabartinėje būklėje, tai proletariatas greit paims *viską*, ir todėl jie visomis jėgomis stengiasi priversti jį, kad išmainytų savo būsimąją pirmenybę už lėšienę. Jie nori buržuazijos be proletariato. Bet ko nori p. Tichomirovas? Kuriuo ankstyvesniu ikikapitalistiniu istoriniu laikotarpiu darbininkų klasė buvo aukštesniame išsivystymo lygyje negu šiuo metu? Ar buvo taip antikiniame pasaulyje, vergovės epochoje, arba viduriniais amžiais, baudžiavos epochoje? Arba p. Tichomirovas lygina buržuazinę visuomenę su „būsimąja“, socialistine? Jeigu taip, tai, žinoma, jis teisus ta prasme, kad „būsimosios pasaulinės-istorinės epochos“ visuomeninė santvarka žmogaus vystymąsi labiau suderins su civilizacijos sukurtomis gamybinėmis jėgomis. Tačiau, nekalbant jau apie tai, kad kaltinti kapitalizmą tuo, kad jis nėra socializmas, — reiškia nesuprasti socializmo istorinės genezės, mes turime nurodyti p. Tichomirovui, kad jis, kaip paprastai, susipainiojo terminologijoje. Socialistinė visuomenė, žinoma, neįmanoma be dirbančiųjų, bet galima tikrai pasakyti, kad joje nebus *darbininkų*: darbininkas suponuoja kapitalistą-įmonininką, žemvaldį ir t. t., lygiai taip pat, kaip vergas suponuoja vergvaldį, o servas — feodalą. Pono Tichomirovo pasakymas tuo būdu veda į tų nuostabų teiginį, kad šių dienų darbininkai yra žemesnio išsivystymo lygio, kaip tos visuomenės darbininkai, kurioje visiškai darbininkų nėra.

Arba p. Tichomirovas lygina darbininkų būklę kapitalistinėje visuomenėje su jų būkle esant tiems socialiniams santykiams, „kuriuos galima sugalvoti“, kaip pereinamąsias pakopas į socializmą? Jei taip, tai linkime jam „sugalvoti“ tokius santykius, mes perskaitysime jo *išgalvojimus* su dideliu dėmesiu. Bet tegu jis ne taip jau smarkiai susižavi prasimanymais, tegu jis neužsimiršta, kad reikia skirti kultūros *laipsnį* nuo jos *tipo*, ir jeigu dabartinio proletariato materialinės kultūros laipsnis

labai neaukštas, tai vis dėlto, ji palieka aukščiausiojo tipo kultūra iš visų, ligi šiol buvusių. Mes nekalbame jau apie protinę ir moralinę kultūrą šios klasės, stovinčios savo išsivystymu nepalyginamai aukščiau už visas ankstyvesnių laikotarpių gamybines klases. Tegu p. Tichomirovas atkreipia rimtą dėmesį į šį vystymąsi, kurio neatstos nei pirmąsios žemės valdymo ir gamybos formos, nei griežta drausmė, sukurti to ar kito „Komiteto“ revoliucinėse nekilmingųjų organizacijose.

„Lygiai taip pat“ kapitalizmas „tiesiog atpratina darbininkus nuo gamybos eigos bet kokios bendros kontrolės ir t. t.“.

Į tą netikėtą kaltinimą kapitalizmas galėtų atsakyti rusų patarle: „ką turiu, tuo ir džiaugiuos“. Jis negali pripratinti darbininkų, kad jie kontroliuotų „bendrą gamybos eigą“ dėl tos paprastos priežasties, kad tokios kontrolės jis ir pats nepažįsta. Pramonės krizės, tarp kita ko, ir sąlygojamos kaip tik tos kontrolės nebuvimo. Bet klausimas, ar tokia kontrolė įmanoma ne socialistinėje visuomenėje? Tegu p. Tichomirovas pamėgina įrodyti, kad — taip, tada mes pasišnekėsime su juo pagrindiniau. O dabar pakartosime jam, kad kaltinti kapitalizmą tuo, kad jis nėra socializmas — reiškia kaltinti istoriją tuo, kad ji nepradėjo tiesiog nuo „Komunistų partijos manifesto“ programos vykdymo, vietoje savo „judėjimo socialistinės santvarkos link“.

Daugeliui skaitytojų visas šis ginčas apie Vakarų kapitalizmo reikšmę gali pasirodyti visiškai nereikalingas. — Mums įdomu ne Vakarai, bet Rusija, pasakys jie, kam gi taip ilgai gaišti bevertinant Vakarų istorinį vystymąsi? Tegu p. Tichomirovas šio to nepastebėjo, šį tą supainiojo tuo klausimu. Ką bendra tai turi su mūsų namų reikalais?

O labai daug. Ponas Tichomirovas „kritikuoja“ Vakarų kapitalizmą, turėdamas visiškai aiškų praktinį tikslą — paruošti programą Rusijos socialinei-revoliucinei partijai. Jis „laukia“ šio to gera „iš revoliucijos“, tarp kita ko, remdamasis savuoju Vakarų Europos istorijos įvertinimu. Jei tas įvertinimas teisingas — ir jo lūkesčiai pagrįsti; ir atvirkščiai: jei paaiškėja iš jo, kad autorius visiškai nepažįsta Vakarų istorijos ir šiuolaikinės filosofinės-istorinės kritikos metodų, — patys p. Tichomirovo „lūkes-

čiai“ pasirodo per daug lengvabūdiški. Dėl to aš ir skyriau daug puslapių išaiškinti šiai painiavai, kuri patogiai tilpo dviejuose „Viestnik“ Nr. 2 puslapiuose (238 ir 239). Su ja susidoroję, galime pereiti prie rusų klausimų.

6. KAPITALIZMO IŠSIVYSTYMAS VAKARUOSE

„Nedarykite sau stabų iš privatinio verslamoninio kapitalo, — sušunka p. Tichomirovas, sugrįžęs iš savo filosofinės-istorinės ekskursijos, — juoba, kad dar didelis klausimas, ar šios rūšies kapitalas pajėgs padaryti Rusijai nors tai (!), ką jis yra padaręs Europai. Mūsų šiuolaikinė padėtis žymiai skiriasi nuo Europos šalių padėties tuo momentu, kai jos pradėjo organizuoti nacionalinę gamybą privatinio kapitalo pagrindu. Ten privatus įmonininkas turėjo prieš akis didžiules rinkas ir neturėjo ypatingai baisios sau konkurencijos. Mes visiškai neturime rinkų, ir privatus įmonininkas kiekvieno darbo pradžioje sutinka neįveikiamą Europos ir Amerikos gamybos konkurenciją“.

Visi šie mūsų autoriaus samprotavimai taip pat nepriklauso jam, bet yra skolinti iš p. V. V. Tačiau nesigilindami į jų genealogiją, pažiūrėkime, kiek jie yra pagrįsti. Čia mums iškyla vėl sunkus ir nedėkingas uždavinys — nepaprastai didelės faktų ir sąvokų painiavos išpainiojimas.

Visų pirma paklausime p. Tichomirovą, kodėl jis puola kaip tik „privatinį“ verslamoninį kapitalą ir nieko nemini apie kitas to paties *verslamoninio* kapitalo rūšis? Dėl ko jis, Rodbertuso žodžiais, blondinus mėgsta labiau negu brunetus? Ar jis mano, kad *valstybinis* verslamoninis kapitalas geležinio kanclerio rankose yra geresnis, negu privatinis kapitalas Borzigo arba Krupo rankose?

O gal jis priešpastato privatinį verslamoninį kapitalą — tokiam pat darbininkų asociacijų kapitalui? Bet kodėl gi jis tuo atveju nepaminėjo, kad jo simpatijos verslamoniniam kapitalui, nepriklausančiam privatiems asmenims, liečia tik vieną to kapitalo atmainą. Bet ar galime simpatizuoti šią vieną atmainą be naujų ir labai esmingų išlygų?

Vokietijos socialdemokratija reikalauja valstybinio kredito darbininkų asociacijoms, bet ji iš patyrimo žino, kad jos gali turėti pasisiekimo, t. y. neišsigimti į svetimo darbo išnaudotojus, tik esant griežtai kontrolei socialistinių principų pagrindu. Tokios kontrolės atstovės gali ir turi būti darbininkų socialistinės partijos. Tuo būdu, kas kalba apie valstybinį kreditą darbininkų asociacijoms, — kalba apie darbininkų partijos įtakos sustiprinimą arba siūlo priemonę, galinčią sukelti tik skilimą proletariato tarpe ir sustiprinti buržuazijos arba vyriausybės įtaką. Ponas V. V. nebijo šios pastarosios baigties, ir dėl to jis drąsiai kreipiasi į „esamą valdžią“ su savo reformatoriškais projektais. Ponas Tichomirovas yra nesutaikomas absoliutizmo priešas ir kartu labai skeptiškai žiūri į galimybę atsirasti pas mus buržuaziniam režimui ir darbininkų socialistinei partijai. Dėl to jo planai pramoninėms darbininkų draugijoms sukurti, — planai, apie kuriuos mes, beje, dėl jo supainiotos terminologijos, *galime tik spėlioti*, — liečia daugiau ar mažiau tą tolimą ateitį, kada „valdžią užgrobus revoliucionieriams“, atsiras „revoliucijos išeities taškas“. O kadangi mums dar daug teks kalbėti apie šį užgrobimą ir apie galimus jo padarinius, tai mes čia nė nesvarsytysime sąlygų, kuriomis rusų pramoninės darbininkų draugijos gali paskatinti socializmo reikalą. O dabar papeikę p. Tichomirovo ekonominės terminologijos neaiškumą ir netikslumą, pereisime prie jo istorinių sugretinimų.

Kad „mūsų šiuolaikinė padėtis žymiai skiriasi nuo Europos šalių padėties tuo momentu, kai jos pradėjo organizuoti nacionalinę gamybą privatinio kapitalo pagrindu“ — ši mintis nebūtų ginčytina, jeigu bent kiek pakenčiamai būtų suformuluota. Kiekvienas mokinys žino, kad visoje istorijoje nėra dviejų faktų, kurie būtų įvykę visiškai tolygiose aplinkybėse; todėl nenuostabu, kad kiekvienos šalies kiekvienas istorinis laikotarpis „žymiai skiriasi“ nuo atitinkamo bet kurios kitos šalies laikotarpio. Bet kaip tik dėl to galima a priori pasakyti, kad šabloninis Rusijos priešpastatymas „Vakarams“ nustoja bet kurios žmogiškos prasmės, nepridėjus visos eilės išlygų, pataisų ir papildymų, kadangi Vakarų Europa suprantama ne viena, bet daug labai skirtingų ša-

lių. Ponas Tichomirovas neranda reikalo tai papildyti. Jis „šiuolaikinę Rusijos būklę“ priešpastato tam „Europos šalių istorijos „momentui“, kai jos pradėjo organizuoti nacionalinę gamybą privatinio kapitalo pagrindu“. Bet, nekalbant jau apie tai, kad negalima „organizuoti nacionalinės gamybos privatinio kapitalo pagrindu“ ir, kad visiškai anarchija, t. y. bet kurios organizacijos nebuvimas, sudaro skiriamąjį kapitalistinių šalių „nacionalinės gamybos požymį; atleisdami p. Tichomirovui už tuos loginius ir terminologinius paklydimus, — mes jį paklausime, ar tikrai vienu „momentu“ buvo padaryta kapitalistinės gamybos pradžia „Europos šalyse“? Ar nebuvo, priešingai, tokių „momentų“ kaip tik tiek, kiek buvo „Europos šalių“, įžengusių į kapitalizmo kelią? O jei taip, tai ar nesiskyrė „žymiai“ šie istoriniai „momentai“ vienas nuo kito? Ar buvo panaši Anglijos kapitalizmo pradžia į Vokietijos kapitalizmo pradžią? Kiek mums žinoma, visiškai nepanaši, taip nepanaši, kad savo laiku ir Vokietijoje buvo kilusi nuomonė, kad ši šalis visiškai neturinti duomenų stambiajai apdirbamajai pramonei vystytis ir turinti visam laikui pasilikti žemės ūkio šalimi. Žmonės, kurie buvo šios nuomonės, rėmėsi kaip tik ta aplinkybe, kad jiems „šiuolaikinė“ Vokietijos padėtis „žymiai skiriasi“ ir t. t. Ką pasakys mums p. Tichomirovas apie šį klausimą apamai ir apie šiuos pseudo-pranašus atskirai paėmus?

Brošiūroje „Socializmas ir politinė kova“ aš kalbėjau apie tuos rusų rašytojus, kurie yra šalininkai geografinės mokyklos, įsteigtos žydo berniuko Veinbergo pasakojime. „Rusų savitieji rašytojai, — sakiau aš, — įvedė vieną tik naujieną į sąmojingą vargšo mokinio geografinę klasifikaciją: jie padalijo „užsienį“ į Rytus ir Vakarų ir, neilgai galvodami, ėmėsi lyginti šiuos pastaruosius su Rusija, kuri čia vaidino kažkokios Vidurinės Imperijos vaidmenį“. Kai aš rašiau šias eilutes, man nė į galvą neatėjo, kad tokios rūšies nesąmonės gali būti pakartotos organe, redaguojamame, be ko kita, P. L. Lavrovo. Dabar aš matau, kad pats p. Lavrovo redakcijos narys pasirodo beesąs žydo berniuko sekėjas ir verčia į vieną kažkokio jo „sugalvoto“ „momento“ krūvą visą eilę itin sudėtingų ir „žymiai“ skirtingų

istorinių reiškinių. „Viestnik Narodnoj Voli“ lemta, kaip matyti, labai ir labai daug kuo apvilti savo skaitytojų lūkesčius!

Beje, ponui Tichomirovui šiuo atveju pritaikoma lengvinamoji aplinkybė. Jis buvo suklaidintas įsitikinimo, kad „Europos šalyse“ mums jau žinomu istoriniu „momentu“ „privatus įmonininkas turėjo prieš akis didžiules rinkas ir neturėjo ypatingai baisios sau konkurencijos“, tuo tarpu kai „mes visai neturime rinkų“. Jei tai būtų teisinga, tai jo priešpastatymas Rusijos Vakarams turėtų pakankamą pagrindą. Kaip bebūtų skirtingos sąlygos, kuriose gimdavo kapitalizmas kiekvienoje „Europos šalyje“, bet tarp jų būtų vienas ypatingai svarbus bendras bruožas, nesikartojęs šių dienų Rusijoje: „didžiulių“ realizavimo „rinkų“ buvimas. Ši „Europos šalims“ laiminga aplinkybė turėtų suteikti visiškai kitokią spalvą Vakarų ekonominei istorijai. Visa nelaimė, kad p. Tichomirovas, arba, teisingiau, autorius, iš kurio straipsnių jis susidarė šį įsitikinimą, smarkiai klysta. Minėtose šalyse privatus įmonininkas visiškai neturėjo prieš akis „didžiulių rinkų“. Buržuazija *sukūrė* rinkas, o nerado jų jau *paruoštų*. Iki jos buvusi feodalinio amatiniu laikotarpiu nebuvo ne tik „didžiulių rinkų“, bet ir iš viso nebuvo rinkų naujausia to žodžio prasme: tuomet buvo mainomas tik perteklius, likutis, nesuvartotas paties gamintojo, o amatininkai dirbdavo pagal konkretaus asmens konkrečioje aplinkybėje *užsakymą*, o ne parduoti rinkoje. Kas turi bent mažiausią supratimą apie vidurinių amžių ekonominius santykius, tas nesiginčys dėl to, kas čia pasakyta. Taip pat kiekvienas, „net nesimokęs seminarijoje“, supras, kad paklausa, o kartu su ja ir rinkos galėjo augti tik drauge su gamyba, būdamos jos sukeltos ir sukeldamos ją savo ruožtu. „Dažniausiai poreikiai gimsta tiesiog iš gamybos arba iš santvarkos, pagrįstos gamyba. Pasaulinė prekyba remiasi beveik išties ne asmenų poreikiais, bet gamybos“¹. O dabartinė, iš tikrųjų „didžiulė“ pasaulinė rinka apibūdinama kaip tik tuo, kad joje ne vartojimas sąlygoja gamybą, o atvirkščiai. „Stambioji pramonė, jos pačios turimųjų įrankių verčiamą ga-

¹ „Misère de la philosophie“, p. 16: („Filosofijos skurdas“, 16 psl. — Red.)

minti vis didesniu mastu, negali laukti paklausos, gamyba eina anksčiau už vartojimą, pasiūla sukelia paklausą¹.

Kad Vakarų Europa neturėjo „ypatingai baisios konkurencijos“ kapitalizmo atsiradimo laikotarpiu — tai galima trumpumo dėlei pripažinti neginčijamu dalyku, nors neretas tais laikais draudimas įvežti į „Europos šalis“ Rytų pramonės gaminius ir liudija, kad Vakarų manufaktūros bijojo Azijos konkurencijos. Bet „ypatingai baisūs“ Vakarų Europos gamintojų konkurentai buvo tie patys Vakarų Europos gamintojai. Tai nebeatrodys paradoksas, kai mes priminsime, kad kapitalizmas pradėjo vystytis įvairiose „Europos šalyse“ toli gražu ne vienu ir tuo pačiu „momentu“, kaip tatai galvoja p. Tichomirovas. Kai pramonės vystymasis vienoje iš šių šalių pakildavo ligi tam tikro intensyvumo laipsnio, kai kapitalo atstovai pasiekdavo tokią galią ir tokią įtaką, kad galėdavo paversti įstatymų leidybą savo tikslų įrankiu — pasirodydavo, kad „privatus įmonininkas kiekvieno darbo pradžioje sutinka neįveikiamą konkurenciją“ iš kaimyninių šalių pusės. Tuomet prasidėdavo agitacija, kad įsikištų valstybė. XVII šimtmečio istorija su savo tarifais, buvusiais diplomatinio derybų objektu, su savo komerciniais karais, reikalavusiais milžiniškų tiems laikams išlaidų, aiškiai rodo mums, kokių didelių pastangų turėjo dėti „Europos šalys“, kad įgytų tas, tariamai paruoštas rinkas. Reikėjo ne tik užsienio rinkas užkariauti, bet ir vidaus rinkas apginti. Ar bereikia iliustruoti šią, berods, visiems žinomą istoriją pavyzdžiais? Tai, gal būt, bus pravartu, turint galvoje mūsų primityvių ir savitų ekonomistų nemokšišumą. Pradėsime nuo Prancūzijos.

Kolberas „matė, kad Prancūzija gaudavo iš užsienio daug daugiau prekių, negu siųsdavo tenai; kad, nors buvo Turo ir Lijono manufaktūros, Italija tebetiekė jai šilko dirbinius, aukso ir sidabro audinius, aukso verpalus; kad Venecija kasmet gaudavo iš jos keletą milijonų už savo veidrodžius ir nėrinius; kad Anglija, Olandija, Ispanija aprūpindavo ją vilnonėmis prekėmis, prieskoniais, dažais, oda ir muilu... Jis matė... kad didelės

¹ „Misère de la philosophie“, p. 48. („Filosofijos skurdas“, 48 psl. — *Red.*)

kompanijos ir kolonijos, kurias rūpinosi įsteigti Rišeljė, buvo sunaikintos ir kad visa Prancūzijos jūrų prekyba tebebuvo dar anglų ir olandų rankose. Norėdamas sutrukdyti šį veržimąsi į Prancūzijos uostus, jau Fukė nustatė mokestį 50 sū už prekių toną, atvežtą svetimšalių laivais, ir nuolatiniai olandų skundai įrodinėjo Kolberui, kad jo pirmatakas sudavė jiems skaudų smūgį. Tokia buvo padėtis. Kolberas užsibrėžė tikslą pakeisti ją Prancūzijos naudai, išvaduoti naciją iš bet kurios komercinės vergovės ir pakelti ją, išvystant pramonę, ligi labiausiai klestinčių nacijų lygio¹ ir t. t.¹. Jis taip karštai ėmėsi darbo, kad 1667 m. tarifu tiesiog norėjo „panaikinti“ olandų prekybą. „Anglai ir olandai atsakė jam tuo pačiu; tarifų ginčas tapo dingstimi 1672 metų karui, ir pagaliau Nimvegeno taika privertė Prancūziją atstatyti 1664 metų tarifą“².

Mes matome, kad Prancūzija visiškai „neturėjo“ prieš akis didžiulių rinkų, jai reikėjo jas dar užkariauti tikslinga ekonomine politika, diplomatinėmis derybomis ir net ginklu. Kolberas pasikloviavo tik „laiku ir dideliu stropumu“, kurių dėka Prancūzija galėjo, jo nuomone, tapti „davusių jai pamokas, nacijų mokytoja“.

Yra žinoma, kad glbojamoji ir draudžiamoji Prancūzijos politika nesibaigė, Kolberui netekus įtakos, lygiai taip pat kaip ji ne jo buvo pradėta. Tik po Versalio taikos Prancūzijos vyriausybė 1786 metais žengia pirmąjį žingsnį prekybos laisvės kryptimi. Bet šis mėginimas pasirodė nepalankus Prancūzijos pramonei. Pagal 1786 metų traktatą su Anglija už vilnonius ir medvilninius audinius, porcelano, fajanso, molio ir stiklo dirbinius buvo imama tik 12% maito nuo jų vertės kiekvienoje susitariančioje šalyje; metalo dirbiniais: geležies, plieno, vario ir pan. muitas buvo lygus 10%; lininiai, kanapiniai audiniai buvo apdėti maitu pagal tarifą, nustatytą didžiausiu palankumu besinaudojančioms nacijoms; bet Anglija, pajėgdama gaminti visus tuos produktus 30, 40, 50% pigiau, negu Prancūzijos fabri-

¹ *Levasseur*, „Histoire des classes ouvrières en France“, t. 2, p. p. 174—175. (*Levaseras*, „Darbo klasių istorija Prancūzijoje“, 2 t., 174—175 psl. — *Red.*)

² *Zr. Henry W. Farnam*, „Die innere französische Gewerbepolitik von Colbert bis Turgot“, S. 17. (*Henri V. Fernemas*, Prancūzijos pramonės vidaus politika nuo Kolbero ligi Tiurgo“, 17 psl. — *Red.*)

kantai, greit ėmė šeimininkauti Prancūzijos rinkoje. Štai kodėl 1789 metų rinkėjai beveik vienbalsiai reikalavo energingiau globoti Prancūzijos pramonę. Restauracinė ir liepos monarchijos vyriausybė taip pat griežtai laikėsi globojamojo tarifo. Norint užtikrinti Prancūzijos prekėms rinką, kolonijoms buvo uždrausta prekiauti su kuria nors kita šalimi, išskyrus metropoliją. Tiktai nuo 1860 metų prasideda posūkis laisvos prekybos naudai, bet ir šis posūkis sukelia labai stiprią opoziciją šalyje ir yra peikiamas, be kita ko, Prudono. Pagaliau, ne vėliau kaip 1877 m. anglų konkurencijos baimė paskatina protekcionistus įsteigti „Asociaciją nacionaliniam darbui ginti“. 1882 m. tarifas yra kompromisas tarp globos reikalavimų ir laisvos prekybos siekimų, reiškiamų daugiausia komercinio kapitalo atstovų¹.

Tokia yra „didžiulių rinkų“ istorija, kurias turėjo savo žinioje Prancūzijos kapitalistai. Ar ką nors girdėjo apie ją p. Tichomirovas?

O Vokietija, kurią „nurodo“ mūsų autoriui „tam tikra socialistų dalis“?

Čia reikalai buvo negeresni. Čia taip pat „privatus įmonininkas kiekvieno savo darbo pradžioje“ sutikdavo pažangesnių šalių „nejveikiamą konkurenciją“. Yra žinoma, kad Vokietijos kapitalizmas yra palyginti neseniai atsiradęs. Ne tik praėjusiais šimtmečiais, bet ir šio šimtmečio pradžioje Vokietija negalėjo net ir galvoti apie konkurenciją su Prancūzija ir Anglija. Paimkime pavyzdžiui Prūsiją. 1800 metais Prūsija visiškai uždraudžia įvežti užsieninius šilkinčius, pusiaušilkinčius ir medvilninius gaminius. Per praėjusius 80 metų vyriausybė vien tik šilkų fabrikams Berlyne, Potsdame, Frankfurte prie Oderio ir Kepenike išleido daugiau, negu dešimt milijonų talerių (iš to p. Tichomirovas gali aiškiai matyti, kad ne viena Rusijos vyriausybė stengėsi „organizuoti“ nacionalinę gamybą „buržuazijai vadovaujant“). Bet Prancūzijos ir Anglijos gaminiai buvo tiek geresni už Prūsijos, kad draudimą įvežti iš užsienio laužė kontrabanda, kurios negalima buvo panaikinti jokiais griežčiausiomis įstatymų leidy-

¹ Zr. „Histoire du commerce français“ par Ch. Périgot, Paris 1884. (S. Perigo, „Prancūzijos prekybos istorija“, Paryžius 1884. — Red.)

bos priemonėmis. Napoleono pergalės atima galimybę Prūsijai gelbėti savo manufaktūras už draudžiamojo tarifo „sienos“. Kartu su Prancūzijos kariuomenės įsiveržimu prasideda Prancūzijos prekių antplūdis į užkariautas sritis. 1806 metais gruodžio mėn. pradžioje užkariautojai reikalauja praleisti visas Prancūzijos prekes, sumokant tik nedidelį muitą, į visas Prūsijos dalis, užimtas Napoleono armijos. Veltui Prūsijos vyriausybė nurodinėja jiems, kad vietos pramonė negali išlaikyti Prancūzijos fabrikantų konkurencijos. Veltui ji įrodinėja, kad Berlyno fabrikai laikėsi iki šiol tik globojamojo tarifo dėka, kurį, panaikinus, gyventojai galutinai nuskurs, ir fabrikų darbininkai išeis elgetauti. Buržuazinės Prancūzijos pergalingieji karvedžiai atsako, kad įvežimas į šalį Prancūzijos prekių yra užkariavimo „natūrali pasekmė“. Tuo būdu šalia vyriausybių politinės kovos vyko tautų ekonominė kova, arba, teisingiau, kova tų tautų sluoksnių, kurių rankose ligi šiol tebėra susitelkusios gamybos priemonės. Greta armijų kovos vyko fabrikantų kova, greta karo vadų varžytynių vyko prekių konkurencija. Prancūzijos buržuazijai reikėjo užvaldyti naują rinką, Prūsijos buržuazija visomis jėgomis stengėsi apginti tą rinką, kuri buvo jos rankose globojamojo tarifo dėka. Kur gi čia gatavos „didžiulės rinkos“? Kada, po 1813 metų karo paskelbimo, Prūsijos pramonininkai pagaliau atsikratė savo prancūziškaisiais konkurentais, prieš juos stėjo nauji, dar pavojingesni priešininkai. Kontinentinės sistemos žlugimas atidarė Anglijos prekėms kelią į Europos rinkas. Didžiulis jų kiekis užplūdo Prūsiją. Dėl jų pigumo konkurencija su jomis buvo negalima vietiniams gamintojams, esant žemiems muitams, kuriais dabar buvo apdėtos draugingų ir neutralių valstybių prekės. Prūsijos fabrikantų skundai vėl priverčia vyriausybę apriboti įvežimą į Prūsiją, bent medvilninių dirbinių¹. Nuo to laiko ligi šiol Prūsijos, o ir apamai visos Vokietijos vyriausybė nesiryžta atsisakyti nuo globojamojo tarifo, bijodamasi pažangesniųjų šalių „neįveikiamos konkurencijos“. Ir jeigu Rusijos blankistai užgrobs valdžią dar Bismarkui gyvam

¹ „Die neuere Nationaloekonomie“ von Dr. Moritz Meyer. (Dr. Morico Mejerio „Naujausioji politinė ekonomija“. — Red.)

tebesant, tai geležinis kancleris tikriausiai neatsisakytų atskleisti jiems savo prekybinės politikos paslaptį ir įtikintų mūsų žurnalistus, kad „didžiulės rinkos“ neauga ir niekuomet neaugo ant medžių.

Pereikime prie Amerikos.

„Šiaurės Amerikos kolonijos pramonės atžvilgiu savo metropolijos buvo taip visiškai suvaržytos, kad jose neturėjo būti jokių kitų pramonės rūšių, išskyrus namų gamybą ir paprastuosius amatus. 1750 metais įsteigtas Masačusetse skrybėlių fabrikas atkreipė į save tokį parlamento dėmesį ir sukėlė tokį jo pavydą, kad visų rūšių fabrikai (kolonijose, žinoma) buvo apšaukti žalingomis įstaigomis (common nuisances). Dar 1770 metais didysis Čatamas, susirūpinęs pirmaisiais fabrikinės gamybos mėginimais Naujojoje Anglijoje, pareiškė, kad nei viena vinis neturi būti pagaminta kolonijose“. Nepriklausomybės karo metu, nutrūkus ryšiams su Anglija, „visų rūšių fabrikai gavo stiprų akstiną“, tai savo ruožtu paveikė žemės ūkį ir pakėlė žemės kainą. „Bet kadangi po Paryžiaus taikos valstijų konstitucija trukdė sudaryti bendrą prekybos sistemą ir tuo būdu atvėrė laisvą kelią Anglijos fabrikatams, su kuriais negalėjo konkuruoti tik ką atsiradę Šiaurės Amerikos fabrikai, tai šalies pramonės suklestėjimas sunyko dar greičiau, negu atsirado. — Naujųjų teoretikų patarimu, — kalbėjo paskui vienas oratorius kongrese apie tą krizę, — mes pirkome ten, kur galėjome pigiausiai pirkti, ir mūsų rinkas užtvindė svetimos prekės. *Mūsų manufaktūrinių* *kai susmuko*, mūsų pirkliai subankrutavo, ir visos šios priežastys taip žalingai paveikė žemės ūkį, kad žemėvaldos tapo visiškai bevertės, o kartu bankrutavo ir mūsų žemėvaldžiai“.

Taigi mes matome, kad audra buvo kitados pakilusi ir Amerikos gamyboje, kurios „neįveikiama konkurencija“ gresia dabar Rusijos „privatiniam įmonininkui“. Kokių gi perkūnsargius išgalvojo amerikiečiai? Ar tai įtikino juos, kad jų padėtis „žymiai skiriasi nuo Europos šalių padėties tuo momentu, kai jos pradėjo organizuoti nacionalinę gamybą privatinio kapitalo pagrindu“? Ar jie atsisakė nuo stambiosios pramonės? Jokių būdu ne. Kartaus patyrimo pamokyti, jie pakartojo tik seną savo vi-

daus rinkos apsaugos nuo svetimšalių konkurencijos istoriją. „Kongresas buvo užgrūstas visų valstijų peticijomis dėl globojamųjų priemonių vietos pramonei“, ir jau 1789 metais buvo paskelbtas tarifas, žymiai nusileidęs ta prasme vietiniams fabrikantams. 1804 metų tarifas nuėjo dar toliau šia kryptimi, ir pagaliau po kelių svyravimų į priešingą pusę griežtai globojamasis 1828 m. tarifas galutinai apsaugojo Amerikos gamintojus nuo Anglijos konkurencijos¹.

Dar kartą, kurgi tos „didžiulės“ rinkos, apie kurias kalba p. Tichomirovas? Aš visiškai sutinku, kad jo nurodomas Vakarų Europos kapitalizmo vystymosi kelias turi būti pripažintas daug „tiesesniu“ ir daug mažiau „rizikingu“: kuo rizikuoja „privatus įmonininkas“, turėdamas prieš akis „didžiules rinkas“? Bet p. Tichomirovas iš savo pusės turi sutikti, kad šis vystymosi kelias yra jo arba, tikriaus, jo mokytojo „išgalvotas“ doktrinai pateisinti ir neturi nieko bendra su tikrąja Vakarų istorija. Reikalai vyko ten tiek skirtingai, kad Fridrichas Listas nustato net tam tikrą dėsni, pagal kurį kiekviena šalis gali stoti į kovą pasaulinėje rinkoje, — tiktai pirmiau leidus sustiprėti savo pramonei viešpatavimo savo vidaus rinkoje keliu. Jo nuomone „kiekvienos nacijos perėjimas iš laukinės būklės į piemenų būklę, ir iš piemenų būklės — į žemdirbių, lygiai kaip ir pirmieji žemdirbystės žingsniai, geriausiai vyksta laisvos prekybos įtakoje“. Po to, „žemdirbių tautų perėjimas į žemdirbinių-manufaktūrinių prekybinių nacijų klasę galėtų tik tuo atveju įvykti esant laisvai prekybai, jei visų nacijų, pasaulių vystyti manufaktūrinės jėgas, *vienas ir tas pats gyvenimo procesas vykėtų vienu ir tuo pačiu metu*, jei nacijos nedarytų viena kitai jokių kliūčių ekonominio vystymosi kelyje, jei jos netrukdytų viena kitos laimėjimams karu ir muitų sistemomis. Bet kadangi nacijos, pasiekusios pranašumo manufaktūrose, prekyboje ir jūreivystėje, matė tuose laimėjimuose tikriausią priemonę politinei įtakai kitoms

¹ Zr. „Das nationale System der politischen Oekonomie“, von *Friedrich List*, zweite Auflage, 1842, B. I, Kap. 9. Palygink taip pat „Geschichte der National-oekonomie“ von *Eisenhart*, III Buch, 2 Kapitel. (Zr. *Fridricho Listo* „Nacionalinė politinės ekonomijos sistema“, 2 leid., 1842 m., I t., 9 sk. Plg. taip pat *Eisenharto* „Politinės ekonomijos istoriją“, III kn., 2 sk. — *Red.*)

nacijoms įsigyti ir sustiprinti, tai jos (t. y. priešakinės nacijos) ir siekė sukurti tokias įstaigas, kurios buvo ir ligi šiol palieka numatytos tam, kad užtikrintų toms nacijoms monopolį manufaktūrose ir prekyboje ir sutrukdytų atsilikusių tautų laimėjimus. Šių įstaigų (uždraudimas įvežimo ir jo muitai, laivininkystės apribojimas, išvežimo premijos ir t. t.) visuma vadinama muitų sistema. Veikiant kitų nacijų ankstesniems laimėjimams, svetimų šalių muitų sistemoms ir karams, labiau atsilikusios nacijos yra priverstos ieškoti pas save priemonių pereiti iš žemdirbių būklės į manufaktūrinę; jos turi apriboti prekybą su priešakinėmis šalimis, — kiek ji trukdo tam perėjimui, — nuosava muitų sistema. Ši pastaroji dėl to visiškai nėra spekuliatyvių galvų prasiimanymas, kaip tai kai kurie teigia, bet natūralus nacijų siekimų padarinys, norint užtikrinti savo egzistencijos ir pažangos pastovumą arba net savo vyraujančią įtaką. Bet šis siekimas gali būti pripažintas teisėtu ir protingu tik tiek, kiek jis *netrukdo* jį pareiškiančios nacijos ekonominiam vystymuisi, bet, *priešingai, skatina* jį ir neprieštarauja aukštesniam žmonijos tikslui — būsimajai pasaulinei konfederacijai¹.

Taip kalbėjo Fridrichas Listas, gerai supratęs to laiko Vokietijos kapitalizmo interesus ir tik kiek nusidėjęs, išpūstomis frazėmis apibrėždamas būsimuosius „aukštesnius žmonijos tikslus“, kurie buržuazijai yra ne „pasaulinė konfederacija“, o įnirtinga kova pasaulinėje rinkoje. Listas nesijaudino nei kaltinant jį pažiūrų atsilikimu, nei nurodant Vokietijos negalimumą įsigyti šiek tiek laimingesnių būsimosios kovos šansų pasaulinėje rinkoje. Į pirmąjį priekaištą jis atsakydavo, kad jis visai nesąs sąlyginis laisvosios prekybos priešininkas, nes reikalaujantis laikinių jos apribojimų ir be to ją palaikantis Vokietijos muitų sąjungos ribose. Į antrąjį priekaištą jis atsakydavo pačios rinkų teorijos arba, tikriaus, jų užkariavimo sąlygų kritika. Jis nurodinėdavo tą aplinkybę, kad atsilikusios šalys gali ir turi sudaryti tarp savęs sąjungas bendrai kovai su stipresniais priešais, kad tos atsilikusios šalys turi susirūpinti savo kolonijų steigimu. „Kiekviena

¹ „Das Nationale System“ etc., S. S. 18—19. („Nacionalinė sistema“, 18—19 psl. — *Red.*)

pramoninė nacija turi stengtis, kad sudarytų tiesioginius mainų santykius su atogrąžų šalimis, ir jeigu manufaktūrinės antrosios rūšies nacijos supranta savo interesus, jos turi veikti taip, kad nė viena nacija neįgytų vyraujančios įtakos kolonijinių valdų srityje“¹. Naujų kolonijų įsigijimo galimybę jis pagrindė nurodydamas, kad ligi šiol dar atogrąžose didžiulė daugybė patogių žemių nėra tuo atžvilgiu europiečių išnaudota.

Tuo metu, kai Listas agitavo, daug kas abejojo, ar Vokietijoje galės įsikurti stambioji apdirbamoji pramonė. Dabar tuo niekas jau neabejoja, o tuo tarpu jo pasiūlytoji ekonominės politikos programa ir ligi šiol galutinai neįvykdyta. Tik dabar Vokietijoje keliamas klausimas apie kolonijų įsteigimą. Tikrovė prašoko jo lūkesčius. Vokietijos stambiajai pramonei sustiprinti užteko vienos jo programos dalies.

Dabar ne tik nė vienas skeptikas neklausia, ar galima yra stambioji apdirbamoji pramonė Listo tėvynėje, bet p. Tichomirovui „nurodo“ tarp kitko „į Vokietiją, kur kapitalizmas suvienijo darbininkus“ ir kur „privatus įmonininkas“ turėjęs neva prieš akis „didžiules rinkas“. Taip smarkiai buvo pamiršti pirmieji sunkūs šios šalies žingsniai kapitalizmo dirvoje! O ar daug laiko praėjo nuo to, kai rašė Listas? Iš viso pusė šimtmečio, iš viso penkis kartus daugiau už tą laikotarpį, kurio būvyje Rusijos blankistai nesėkmingai stengiasi „užgrobti valdžią“. O ką, jei Marksas, Engelsas ir jų sekėjai būtų įsitikinę, kad liaudis reikia imti tokią, „kokia ji yra“, ir kad keturiasdešimtųjų metų vokiečių komunistams reikėjo, anot p. Tichomirovo vaizdingo išsireiškimo, „dar tiktai rūpintis sukurti klasę, kurios vardan jie norėjo veikti“, jei Marksas ir Engelsas, sakau, būtų numoję ranka į „Vakarų“ ir nusprendę, kad Vokietijos socialinės revoliucijos „išėities punktas“ turi būti „valdžios užgrobimas“ tuometinės „Komunistų Sąjungos“ jėgomis? Kas būtų atsitikę, jei jie būtų nukreipę į tą tikslą visą savo veiklą? Ar toli dabar būtų buvusi Vokietijos socialdemokratija? O juk klausimas apie tokį „valdžios užgrobimą“ visiškai nėra išimtinis Rusijos judėjimo bruožas. Jis buvo kelia-

¹ List, *ibid.*, S. S. 560—561. (*Listas*, ten pat, 560—561. — Red.)

mas net „Komunistų Sąjungoje“, suskaldydamas ją į dvi frakcijas: Markso—Engelso iš vienos pusės, ir Vilicho—Šaperio — iš antros.

To suskilimo istorija tokia yra pamokoma, kad pravartu ją papasakoti skaitytojams.

„1848—1849 metų revoliucijai pralaimėjus, proletariato partija kontinente neteko viso, ką ji turėjo tuo trumpu laikotarpiu: spaudos, žodžio laisvės ir asociacijų teisės, t. y. legalių priemonių partijai organizuoti. Po 1849 metų, kaip ir ligi 1848 metų, proletariatui buvo tik vienas kelias — slaptų sąjungų kelias... Viena tokių slaptų sąjungų dalis turėjo tiesioginį tikslą nuversti esamą valstybinę valdžią. Tai tiko Prancūzijoje, kur proletariatas buvo buržuazijos nugalėtas, ir kur esamos vyriausybės puolimas buvo tolygus buržuazijos puolimui“. Antra tų slaptųjų draugijų dalis veikė tokiose šalyse, kaip Vokietija, „kur ir buržuazija, ir proletariatas tuo pačiu metu buvo pusiau feodalinių vyriausybių priešpaujoje, kur, vadinasi, pergalinga kova su esamąja valdžia neturėjo paveržti viešpatavimo iš buržuazijos, o, priešingai, perduoti jį į jos ar į vadinamųjų viduriniųjų luomų rankas“, — tokiose šalyse priešakiniai proletariato atstovai, neatsisakydami dalyvauti būsimoje revoliucijoje, matė savo artimiausią tikslą ne valdžios užgrobimą, bet ateities darbininkų partijos paruošimą. Toks, tarp ko kita, buvo „Komunistų Sąjungos“ tikslas, kurioje svarbiausias vaidmuo priklausė Marksui ir Engelsui. „Komunistų Sąjunga“ buvo todėl ne sąmokslininkų draugija, bet draugija, siekusi sudaryti slaptą proletariato organizaciją, nes Vokietijos proletariatas buvo po interdiktų, jis buvo netekęs *ugnies ir vandens*, spaudos, žodžio ir asociacijų“. Savaimė suprantama, kad tokios rūšies veikimas, „kuris turėjo tikslą sudaryti ne *vyriausybę, bet opozicinę ateities partiją*“, buvo mažai patrauklus žmonėms, menkai išlavintiems ir nekantriems, ir tuomet „nuo *Komunistų Sąjungos* atsiskyrė frakcija, kuri reikalavo, jei ne tikrų sąmokslų, tai bent sąmokslinės išvaizdos ir tiesioginės sąjungos su demokratiniais dienos didvyriais“. Skilimą, kuris daugelio nuomone įvykęs dėl asmeninių abiejų frakcijų vadų kivirčių, šiaip motyvavo patys šių įvykių dalyviai.

Anot Markso, „mažuma (Vilicho ir Šaperio frakcija) kritiškos pasaulėžiūros vietoje stato dogmatinę, materialistinę vietoje — idealistinę. Tikrovės santykių vietoje ji savo pačių valių laiko svarbiausiu revoliuciniu varikliu. Tuo tarpu kai mes sakome darbininkams: jūs turite dar išgyventi 5, 20, 50 metų pilietinio karo ir liaudies judėjimų ir tai ne tik tam, kad pakeistumėte esamus santykius, bet taip pat ir tam, kad persiauklėtumėte patys, kad taptumėte sugebančiais viešpatauti; mažuma kalba atvirksčiai: mes tuojau pat turime iškovoti valdžią, arba mums nelieta kas veikti. Tuo tarpu kai mes kaip tik nurodome Vokietijos darbininkams neišsivysčiusią Vokietijos proletariato būklę, jūs šlykščiai pataikaujate vokiečių amatininko nacionaliniam jausmui ir luominiams prietarams¹, tai, žinoma, yra daug populiariesnis metodas... Panašiai kaip demokratai, jūs pakišate vietoje revoliucinio išsivystymo revoliucines frazes“ ir t. t., ir t. t.

Iš savo pusės Šaperis taip suformulavo savo pažiūras.

„Aš tikrai pareiškiu čia atakuotą pažiūrą, nes aš aplamai laikausi jos entuziastiškai. Visas klausimas yra — ar mes imsime kapoti galvas, ar jas mums nukapos. Pirmiau sukils darbininkai Prancūzijoje, o paskui ir mes Vokietijoje. Jei tai būtų ne taip, tai man iš tikrųjų nebūtų ko veikti. Bet jei mūsų planai bus įgyvendinti, tai mes galime imtis priemonių, kurios užtikrins proletariato viešpatavimą (kaip p. Tichomirovas žada imtis priemonių, kurios užtikrintų Rusijai „liaudies valdžią“, — pastebėsime mes skliaustuose). Aš fanatiškai laikausi šios pažiūros, o centro komitetas (Markso frakcijos) nori priešingai“ ir t. t.

Tas ginčas vyko 1850 m. rugsėjo 15 d., kai galutinai išsiskyrė minėtosios frakcijos. Kiekviena iš jų ėmėsi savo darbo. Vilichas ir Šaperis ėmė ruošti užgrobti valdžią, Marksas ir Engelsas ir toliau ruošė „opozicinę ateities partiją“. Praėjo 15 metų, ir ši „ateities partija“ tapo visų tautų ir šalių buržuazijos pabaisa, „Komunistų Manifesto“ autorių pažiūras pasisavino dešimtys

¹ Beje, vargu ar net Šaperio frakcija yra leidusi kuomet nors atsišaukumus, kaip žinoma proklamacija ukrainiečių kalba priešžydiškų riaušių proga, su kuria „Liaudies Laisvės“ redakcija pareiškė visiškai solidarizuojanti ir kuri kaip tik šlykščiausiai pataikavo rusų liaudies nacionaliniams prietarams.

tūkstančių darbininkų. O ką padarė Vilichas ir Šaperis? Ar pa-
vyko jiems tuojau „užgrobti valdžią“? Visi žino, kad ne, bet ne
visi žino, kad tas pats „fantastinis“ Šaperis turėjo labai greit
įsitikinti, kad jo planai buvę neįvykdomi, ir net „daugeliui metų
praėjus, mirdamas, paskutinę dieną prieš savo mirtį“, negalėjo
kalbėti apie savo neįvykusius sumanymus be „karčios ironijos“¹.

Frakcijos, panašios į Vilicho—Šaperio frakciją, yra natūralus
neišsivysčiusių visuomeninių santykių padarinys. Jos atsiranda ir
gali turėti šio-čio-čio pasisekimo tuo laikotarpiu, kai proleta-
riatas tebėra labai žemoje išsivystymo būklėje ir kai jis daro
pačius pirmuosius savo išsivadavimo mėginimus. „Revoliucinė
literatūra, lydėjusi tuos pirmuosius proletariato judėjimus, savo
turiniu būtinai buvo reakcinė“, — kaip sako „Komunistų partijos
Manifestas“. Kada, labiau išsivysčiusių santykių įtakoje, prieša-
kinėse šalyse išauga pagaliau rimta socialistinė literatūra, tai ji
iš dalies daugiau ar mažiau savotiškai perdirbama šalyse, kurios
savo atsilikimą laiko „savitumo“ požymiu, iš dalies duoda progos
neteisingiems aiškinimams ir reakcinėms praktinėms progra-
moms. Ne tik Rusijoje, bet taip pat ir Lenkijoje, ir apamai visoje
Rytų Europoje, mes ir dabar dar sutinkame arba galime sutikti
Vilicho ir Šaperio pobūdžio „socialinių revoliucionierių“². Savai-
me suprantama, kad Europos Rytų tolesnis vystymasis taip pat
diskredituoja jų „lūkesčius iš revoliucijos“, kaip jis diskreditavo
Vilicho—Šaperio lūkesčius Vokietijoje.

¹ Zr. „Enthüllungen über den Kommunisten-Process zu Köln“ von *Karl Marx*, 2 leidimas, iš kurio paėmėme anksčiau minėtas smulkmenas. (*K. Markso*
„Tiesa apie Kelno komunistų procesą“. — *Red.*)

² Tos eilutės buvo parašytos tuo metu, kai mes dar negalėjome išsiaiškinti
„tarptautinės socialinės-revoliucinės partijos organo“ (?) „Walka Klas“ („Kla-
sių kova“. — *Red.*) pakraipos. O dabartiniu metu, pasirodžius to organo trims
numeriams, galima tikrai pasakyti, kad jis svarbiausiu savo uždaviniu užsibrė-
žė propaguoti Vilichui—Šaperiui būdingas „teorijas“. Beje, apie tai pakraipai
būdingas teorijas reikia kalbėti labai atsargiai, nes anot Markso, „Partei Schap-
per—Willich hat nie auf die Ehre Anspruch gemacht eigne Idee zu besitzen.
Was ihr gehört ist, das eigentümliche Missverständniss fremder Ideen, die
sie als Glaubensartikel fixirt and als Phrase sich angeeignet zu haben meint“.
(„Šaperio—Vilicho partija niekuomet nepretendavo į garbę turėti savas idė-
jas. Ji tik savotiškai klaidingai suprasdavo svetimas idėjas, kuriąs ji savaip
nustato kaip tikėjimo simbolį ir išmoksta kaip frazę“. — *Red.*)

KAPITALIZMAS RUSIJOJE

I. VIDAUS RINKA

Mes žinome dabar, kad kiekviena atsilikusi šalis pradžioje, kol perpildoma vidaus rinka, gali pašalinti savo labiau išsivysčiusių kaimynų „neįveikiamą konkurenciją“ munitų sistemos keliu. Pono Tichomirovo samprotavimas, kad mes beveik visiškai neturime rinkų, netenka tuo būdu žymios savo lyginamojo svorio dalies. Atsilikusioms šalims klausimas gali būti tik taip formuluotas: ar suspės — ir kiek būtent suspės — Vakarų kapitalizmas įtraukti jas į savo sukurį anksčiau, negu užleis vietą aukštesnei visuomeniškumo formai? Norint į tai atsakyti, reikia atidžiai apsvarstyti šiuolaikinę kiekvienos šalies būklę atskirai. Iš savo pusės, mes tatai padarysime sekančiame skyriuje, o dabar grįšime prie p. Tichomirovo ir pažiūrėsime, kaip jis daro šią analizę.

Kiekvienas, sekęs mūsų pastarojo laiko visuomenines sroves, aišku, žino, kad kaip tik mūsų „privačių įmonininkų pastangos ir nukreiptos į vidaus rinkos aprūpinimą. Tas pastangas remia tiek vyriausybės sferos, tiek ir spauda, o taip pat ir tie sluoksniai, kurių nelaikyti „inteligentija“ galima tik remiantis savotiška p. Tichomirovo terminologija. Nemaža mūsų profesorių ir mokslininkų spiečiasi jau po šia vėliava. Tačiau Rusijos kapitalizmo reikalas p. Tichomirovui atrodo labai sunkus, „jei ne visiškai beviltiškas“. Jo nuomone, „pramonė vystosi labai sunkiai. Ji nuolat nusiskundžia inteligentinių ir energingų jėgų trūkumu“. Tai, žinoma, iš dalies teisinga; bet ar ši aplinkybė reiškia „Rusijos kapitalizmo siekimų beviltiškumą“? Ar nesąlygoja Rusijos pramonės „sunkaus vystymosi“ šiuolaikinės politinės priespaudos įtaka? Kad laisvos įstaigos yra būtina kapitalizmo sąlyga tam tikroje jo vystymosi stadijoje — tai jau seniai yra žinoma kiekvienam tiek „Europoje“, tiek ir Rusijoje, kur dar penkiasdešimtaisiais metais buvo girdimi balsai, reikalavusieji laisvės, kad galėtų kilti pramonė. Ponas Tichomirovas didelei savo naudai galėtų pasiskaityti velionies I. Babsto kalbą „Apie kai kurias

sąlygas, padedančias didėti tautos kapitalui“, pasakytą 1856 m. birželio mėnesį Kazanės universiteto iškilmingame susirinkime. Ši kalba padėtų jam suprasti, kuriuo būdu tas pats kapitalizmas, kuris slepiasi pradžioje po „patvaldžio mantija“, palengva ima prieštarauti absoliutinės monarchijos interesams ir pradeda daryti sąmokslus, žinoma, savaip, nuosaikiai ir tvarkingai. „Sunku įsivaizduoti, kiek daug bloga administracija, saugumo nebuvimas, savavališkos rinkliavos, plėšimas, blogos įstaigos pragaištingai veikia taupumą, kaupimą, o kartu ir tautos kapitalo didėjimą, — sako minėtasis ekonomistas. — Tarpusavio karai, politinių partijų kova, invazijos, maras, badas negali taip pragaištingai veikti tautos turto, kaip despotiškas ir savavališkas valdymas. Ką iškentėjo palaimintosios Mažosios Azijos šalys, kokius iškentėjo jos perversmus, ir visuomet vėl jos tapdavo žemės rojumi, kol jų nepavergė turkų administracija. Kas dėjosi Prancūzijoje XVIII šimtmečiu, kai žemdirbius gyventojus slėgė biauri mokesčių sistema ir kai, dar šalia to, mokesčių pretekstu, kiekvienas valdininkas galėjo drąsiai ir nebaudžiamas plėšti? Prieš vagis ir galvažudžius yra dar priemonė, bet ką gi daryti su aukščiausios valdžios organais ir pareigūnais, kai jie paverčia savo tarnybą pelninga įmone? Čia išsenka bet kokia darbo energija, bet koks rūpinimasis ateitimi, savo buities pagerinimu. . . kapitalai, gerbiamas pone, ir jų kaupimas tuomet tik atlieka savo tikrąją paskirtį, *kai jie turi visišką ir laisvą galimybę savo veikimui*“. Veltui p. Tichomirovas remiasi ta aplinkybe, kad „Aleksandro II viešpatavimas buvo tolydinis monarchijos mėginimas atstatyti savo tvirtumą organizuojant Rusiją buržuazijos vadovybėje(?)“, kaip argumentu Rusijos kapitalizmo pastangų beviltiškumui įrodyti. Prancūzijos absoliutinės monarchijos istorija, pradedant nuo Henriko IV, buvo taip pat beveik „tolydinis mėginimas“ palaikyti senosios valstybinės santvarkos tvirtumą, organizuojant Prancūziją „vadovaujant buržuazijai“. Jau 1614 metų Generalinių Štatų susirinkime bajorija skundžiasi tuo pačiais nedviprasmiškiausiais išsireiškimais. Mes jau kalbėjome aukščiau, kaip rūpinosi Liudviko XIV ministras Prancūzijos pramonės išsivys-

tymu. XVIII amžiuje, revoliucijos išvakarėse, susidaro ištisa ekonomistų mokykla, kuri skelbia kapitalizmo ir absoliutinės monarchijos interesų solidarumą, paskelbia buržuazinį principą „Laissez faire, laissez passer“ („Leiskite įvykiams eiti kaip tinkamiems“. — *Red.*) ir kartu nurodo Kiniją, kaip politinės santvarkos pavyzdį. Monarchija visomis jėgomis stengiasi prisitaikyti prie naujų sąlygų, kiek tai galima, neatsisakant nuo absoliutinės valdžios. Savo mirties patale, 1789 m. Generalinių Statų atidarymo metu, ji Liudviko XVI lūpomis, pasmerkdamą „iluzijas“, žada patenkinti visus „išmintingus“ šalies reikalavimus. Bet nepermaldausioji logika parodo netikėtą, — dargi daugeliui ir labai daugeliui buržuai būdu, — kad „protingiausias“, nors ir ne visų įsisiemonintas, šalies reikalavinas buvo absoliutizmo žlugimas. Politiniai fiziokratų idealai pasirodė labiausiai neįvykdoma utopija. Ir šį absoliutizmo nesuderinamumą su tolesniu buržuazijos išsivystymu suprato labai daugelis fiziokratų amžininkų. Nurodysime kad ir socialistą Mablį ir jo „Doutes proposées aux philosophes économistes“ („Abejonės, iškeltos filosofams ekonomistams“. — *Red.*). Jo laikais buržuazija, kaip klasė, dar negalvojo apie aukščiausios politinės valdžios „užgrobimą“ šalyje, bet jis nekalbėjo kaip p. Tichomirovas, kad „jeigu ji turėtų pakankamai jėgos, tai ji šitai padarytų dabar“. Jis žinojo, kad esti istorinių epochų, kada tam tikros klasės jėga ir politinė sąmonė kyla tokiu pat greitumu, kaip upės vandens lygis ledams einant. Jis žinojo taip pat, kad kiekvienos klasės jėga yra lygtinė sąvoka, kurią, tarp kita ko, nustato jo pirmatako susmukimo laipsnis ir jo paveldėtojo išsivystymo lygis. Dėl liaudies atsilikimo Prancūzijos buržuazija buvo vienintelė klasė, pajėgianti viešpatuoti. Absoliutizmas trukdė Prancūzijai toliau vystytis buržuazijai vadovaujant, ir todėl buvo pasmerktas žlugti. Buržuazija sukilo prieš patvaldystę, po kurios „mantija“ ji išaugo ligi „maišto“. Mablis numatė tą išeitį ir, nors turėjo komunistinius idealus, suprato, kad artimiausia ateitis priklauso buržuazijai.

Jeigu ne tik visuomeninėms klasėms, bet net filosofinėms ir politinėms teorijoms galima būtų nepripažinti reikšmės ir ateities remiantis tik tuo, kad visos jos vystosi kai kurį laiką globojant

principui, nesuderinamam su jų tolesniu išsivystymu, tai mums reikėtų paneigti visą žmonijos kultūrą ir „išgalvoti“ jai naujus, mažiau „rizikingus kelius“. Argi filosofija neužgimė teologijos gelmėse ir jos sąskaita? „Vienybė, pavaldumas, laisvė yra tie trys santykiai, į kuriuos nuolat sueidavo krikščioniškosios epochos filosofija su bažnytine teologija“, — sako Fridrichas Ibervegas savo filosofijos istorijoje¹, ir ši mokslo ir tikybos savitarpio santykių tvarka gali būti pripažinta visuotiniu dėsniu, jeigu mes, iš savo pusės, pridėsime, kad „laisvė“ skina sau kelią tik žiauriausia kova dėl būvio. Kiekvienas naujas visuomeninis ar filosofinis principas prasideda seno, jam *priešingo* gelmėse — ir dėl to jo maitinamųjų syvų sąskaita. Iš to išvedžioti naujo principo likimo „beviltiškumą“ reiškia nepažinti istorijos.

Mūsų savitieji žmonės iš tikrųjų pažįsta ją labai blogai. Klausydami mančesterininkų samprotavimų apie valstybės įsikišimo žalą ir kartu žinodami, kad Rusijos kapitalistai labai trokšta tokio įsikišimo, kiek jis pasireiškia globojamuoju tarifu, subsidijomis, garantijomis ir pan., rusų primityvūs sociologai daro iš to išvadą, kad mūsų kapitalizmo vystymosi kelias yra diametraliai priešingas Vakarų Europos kapitalizmo vystymosi eigai: Vakaruose buržuazija kalba tik apie „nesikišimą“, pas mus — tik apie subsidijas ir garantijas. Bet jei ponai V. V. ir Ko nepatikėtų mančesterinės mokyklos ekonomistų plikais žodžiais ir nors laikinai atsitrauktų nuo savųjų „savitų“ šaltinių, tai jie sužinotų, kad ne visuomet ir ne visur Vakarų Europos buržuazija laikėsi nesikišimo principo pas save namie ir dar mažiau jo laikėsi kolonijose. Sužinoję tai, jie pamatytų, kad jų priešpastatymai netenka bet kokios prasmės. Yra žinoma, kad pagrindinė buržuazinių mančesterinės mokyklos ekonomistų klaida kaip tik ir yra ta, kad jie iškelią kaip amžinus ir nekintamus „gamtinius dėsnius“ tuos principus, kurie turi tik laikiną reikšmę. Nesutikdami su buržuaziniais ekonomistais dėl ateities „lūkesčių“, daugelis Rusijos „savitųjų žmonių“ tačiau yra įsitikinę savo pažiūrų į

¹ „Grundriss der Geschichte der Philosophie“, III Th., S. 2. („Filosofijos istorijos bruožai“, III d., 2 psl. — *Red.*)

praeitį teisingumu. Jie tiki, kad Vakarų istorijoje valstybės įsikišimas ir vyriausybės parama niekuomet nebuvo reikalinga Vakarų Europos buržuazijai ir nieko, išskyrus žalą, jai neduodavo. Čia ir yra mūsų savitųjų teorijų ir programų svarbiausias trūkumas. Ponas V. V. tiki plikais mančesterininkų žodžiais ir laiko nereikalinga nors truputį susipažinti su Europos ekonomine istorija. Ponas Tichomirovas tiki plikais pono V. V. žodžiais, ir Rusijos buržuazijos interesų įtakos į pastarųjų dvidešimt penkerių metų ekonominę politiką didėjime („Aleksandro II viešpatavimas buvo tolydinis mėginimas“ ir t. t.) įžiūri svarbiausią Rusijos kapitalizmo silpnumo ir jo gimimo negyvėliu požymį.

Pats p. V. V., absoliutizmo šalininkas ir jau vien dėl to pikčiausias reakcionierius, mums visiškai nerūpi. Bet, prisipažįstame, mums labai skaudus revoliucinio organo redaktoriaus lengvabūdiškumas.

Kad Rusijos buržuazijos interesai dabar darosi nebesutaikomi su absoliutizmo interesais — tai žino kiekvienas, kas yra nors kiek atidžiau sekęs Rusijos gyvenimo eigą per pastarąjį dešimtmetį. Bet kad ta pati buržuazija moka išnaudoti esamąjį režimą ir todėl ne tik palaiko jo kai kurias puses, bet tam tikri sluoksniai ištiesai palaiko jį patį — tai taip pat nenuostabu. Kalbamosios visuomeninės klasės vystymasis yra itin sudėtingas procesas, kad iš kai kurių atskirų jo reiškinių galima būtų daryti išvadą apie visą jo linkmę. Mūsų buržuazija gyvena dabar svarbią metamorfozę: jai išsivystė plaučiai, kurie jau reikalingi politinės savivaldybės gryno oro, bet tuo pačiu metu nesiatrofavo jos dar ir žiaunos, kurių pagalba ji ir toliau kvėpuoja drumstame pūvančio absoliutizmo vandenyje. Jos šaknys lindi dar senojo režimo dirvoje, bet jos viršūnė jau tiek išsivystė, kad reikalauja būtino ir neišvengiamo jos persodinimo. Buožės ligi šiol tebelobsta dėl mūsų valstybinio ūkio grobuoniško pobūdžio; bet stambieji įmonininkai, fabrikantai, pirkliai ir suburžuazėję žemdirbiai jau suprantą, kad politinių teisių įgijimas yra būtinas jų gerovei. Tai mums liudija neretos pastarąjį dešimtmetį peticijos vyriausybei, iš kurių vienoje mūsų stambieji pramonininkai ir pirkliai net prašė vyriausybę nesiimti jokių finansinių priemonių, nepasitarus

su stambiojo kapitalo atstovais. Kokia tokios peticijos tendencija? Ar ji nerodo, kad pražūtinga absoliutizmo įtaka akivaizdžiausiu ir apčiuopiamiausiu būdu veikia prekybinių-pramoninių kompanijų pajamas? Ar ji nesako mums, kad kiekvieno atskiro įmonininko asmeninio poveikio sistema į ministrus ir ministerijas, — visokių rūšių „prašymų“, „patriotinių“ aukų ir atvirų papirkimų keliu, — darosi jau nebepakankama ir neveiksminga, ir todėl siekia užleisti vietą organizuotam ir teisėtam pramoninės klasės dalyvavimui šalies valdyme? S. S. Poliakovas ir ligi šiol gali manyti, kad jo papirktieji ministrai geresni, negu atsakingieji konstituciniai ministrai. Bet Jo Ekselencijos konkurentai, jo nugalėtieji dovanomis ir kyšiais, tikriausiai nesutinka su jo nuomonėmis. Politinis režimas, naudingas atskiriems *asmenims*, tampa nenaudingas įmonininkų *klasei*, kaip visumai. Šios klasės atstovai, žinoma, neina į gatvę, nestato barikadų, net neleidžia nelegalių lapelių. Bet buržuazija apleičia nemėgsta tokių „rizikingų“ priemonių. Net ir Vakarų Europoje ji tik labai retais atvejais pirmoji iškeldavo sukilimo vėliavą; dažniausiai ji tik palengva išklindavo jos nekenčiamą santvarką ir pasinaudodavo liaudies pergalių vaisiais, liaudies, kuri kovojo „prieš savo priešų priešus“. O dėl slaptos politinės propagandos, tai kokia ji būtų buržuazija, jei nesuprastų darbo padalijimo reikšmės? Ji užleidžia tą darbą vadinamajai inteligentijai, neatsitraukdama pati nuo savo materialinio pralobimo uždavinių. Ji žino, kad jos dalykas „tikras“ ir kad mūsų inteligentijos pradėtoji politinė kova anksčiau ar vėliau paruos dirvą jos viešpatavimui. Argi Italijos buržuazija neleisdavo revoliucionieriams traukti iš politinio išsivadavimo ir susivienijimo ugnies kaštonų, ir argi ne ji dabar mintais kaštonais?

O jei revoliucionieriai „užgrobs valdžią“ ir padarys socialinę revoliuciją? Tuo ji netiki, o greit nustos tikėti ir patys revoliucionieriai. Greit jie visi supras, kad, jei žmonės lyjant lietui išskečia skėčius, tai tatau dar nerėškia, kad lietų gali sukelti išskėsti skėčiai; greitai jie įsitikins, kad jei politinės valdžios „užgrobimas“ yra neišvengiamas darbininkų klasės, kaip ir bet

kurios kitos klasės, išsivystymo padarinys, tai iš to dar jokiū būdu negalima padaryti išvados, kad pakanka „revoliucionieriams iš privilegijuotųjų sluoksnių“ užgrobti valdžią, kad padarytų Rusijos darbo žmones pajėgius įvykdyti socialistinį perversmą. Greit visi mūsų socialistai supras, kad liaudies interesams tarnauti galima tik organizuojant ir paruošiant liaudį *savarankiškai kovai* dėl tų interesų.

Bet Rusijos buržuazijai ypatingai naudingas kai kurių revoliucionierių įsitikinimas jos bejėgiškumu. Ji ir pati, berods, yra pasiruošusi kartoti jų dainą. Ji tai daro net kiekviena patogia proga. Imkime kad ir klausimą apie mūsų pramonės darbininkų skaičių. Mūsų autoriaus žodžiais, Rusijoje „100.000.000 gyventojų tenka iš viso 800.000 kapitalo sujungtų darbininkų“; be to šis palyginti menkas darbininkų skaičius pas mus... „neauga, o gal būt, net (!) visai stovi vienoje vietoje“. Pastebėję, kad — „neauga“ ir kaip tik, vadinasi, „stovi vienoje vietoje“, patyrinėkime to įsitikinimo genezę.

2. DARBININKŲ SKAIČIUS

Ponas Tichomirovas čia kartoja p. V. V. žodžius, kuris turėjo garbę konstatuoti mūsų darbininkų klasės skaičiaus sustingimą. Ponui V. V. visą kapitalizmo reikšmę sudaro „darbininkų susivienijimas“; suprantama, kodėl jis padėjo tiek daug pastangų įrodyti teiginiui, kad mūsų darbininkų skaičius „stovi vienoje vietoje“. Jei įrodytas šis teiginys, — įrodytas ir kapitalizmo nesugebėjimas bent kuria nors prasme padėti rusų kultūros laimėjimams. Žmonės, kurie žino, kad kapitalizmo vaidmuo neapsiriboja vien „darbininkų suvienijimu“ — taip pat žino, kad p. V. V. konstatuojamas faktas vis dėlto dar nieko neįrodytų net tuo atveju, jeigu jis būtų ir teisingas. O žmonės, susipažinę su dabartinės Rusijos statistika, žino, be to, kad ir pats faktas neteisingas. Iš tikrųjų, kaip jį įrodinėja p. V. V.? Iš vieno „Viestnik Evropi“ („Europos Žinyno“) straipsnio jis „paėmė šią lentelę, kuri liečia Rusijos fabrikų ir gamyklų, neapdėtų akcizu, istoriją“:

Metai	Darbininkų skaičius	Fabrikų skaičius	Gamybos suma rub.	1 darb. gamyba rub.:
1761	7.839	200	2.122.000	} apie 300
1804	95.202	2.423	26.750.000	
1842	455.827	6.930	97.865.000	
1854	459.637	9.444	151.985.000	„ 330
1866	393.371	16.451	342.910.000	„ 870

Iš šių duomenų p. V. V. daro išvadą, kad nuo 1842 m., t. y. nuo to laiko, kai Anglija leido laisvai išvežti mašinas, o ypačiai nuo 1854 m. Rusijos gamybos vystymasis ėmė laikytis jo nustatyto „dėsni“, t. y. kad „didėjant jo (kapitalo) apyvartai, mažėja darbininkų skaičius, — gamyba auga ne platyn, bet gilyn“¹. Ar taip iš tikrųjų? Ne visiškai.

Rusijos gamybos „dėsniui“ surasti reikia turėti galvoje visą Rusijos gamybą ištisai, o ne jos atskiras dalis. Kodėl gi p. V. V. savo išvadą remia tik „fabrikų ir gamyklų, neapdėtų akcizu“ duomenimis? To nežinome nei mes, nei, tur būt, p. Tichomirovas, kartojas svetimus žodžius be reikiamos kritikos. O tuo tarpu, kol šis klausimas lieka neatsakytas, p. V. V. rastas „dėsnis“ stovės tik ant vienos kojos. Vakarų Europos kapitalizmo istorijoje galima rasti nemaža „gamybos augimo ne, platyn, bet gilyn“ pavyzdžių. Prancūzijoje, Morode-Zoneso žodžiais, bendra vilnionių gaminių gamybos vertė išaugo laikotarpiu nuo 1811 ligi 1850 metų 74%, jos vartojamų staklių kiekis padidėjo beveik dvigubai, o dirbančiųjų joje darbininkų skaičius „sumažėjo 15.000“². Ar tai įrodo, kad Prancūzijos darbininkų skaičius, pradedant nuo 1811 metų, „stovi vienoje vietoje“ arba net mažėja? Jokiu būdu ne; jų sumažėjimas vienoje gamybos šakoje išsilygina didėjimu kitose; per keturis dešimtmečius prieš 1850 metus kapitalizmas, be abejonės, įtraukė į savo sūkurį didelę darbininkų masę, nors, žinoma, neap rūpino jų pakankamu uždarbiu, kaip nori tuo įtikinti skaitytojus buržuaziniai ekonomistai. Ponui V. V. reikėjo įrodyti, kad panašaus reiškinio nebuvo Rusijoje, juo labiau, kad kaip

¹ Zr. „Kapitalizmo likimas Rusijoje“, 26—27 psl.

² „Statistique de l'industrie de la France“, p. 34. („Prancūzijos pramonės statistika“, 34 psl. — *Red.*)

tik nuo keturiasdešimtųjų metų pas mus pradėjo sparčiai vystytis kai kurios gamybos šakos, apdėtos akcizu.

Ar jis tai padarė? Jis negalėjo to padaryti, nes jo nurodomieji skaitmeniniai duomenys netinka jokioms rimtoms išvadoms; pavyzdžiui, 1842 metų skaitmenys iš viso nepalyginami šešiasdešimtųjų metų antrosios pusės skaitmenims: jie buvo renkami įvairių įstaigų, įvairiais metodais, ir todėl turi nevienodą patikimumo laipsnį. Ligi 1866 metų statistikos skaičiavimų pagrindą sudarė daugiausia finansų ministerijos žinios, suteikiamos pačių fabrikantų ir dažniausiai labai netikslios. Ligi 1861 metų gamyklos, apdėtos akcizu, visiškai nebuvo įskaitomos. Ir pagaliau tik 1866 metais, centrinio statistikos komiteto pastangomis, gauti jau tikslesni skaitmenys. Ponas V. V. būtų pasielgęs atsargiau, jei visai nebūtų sudarinėjęs jokių dėsnių ant slidaus tokios „statistikos“ pagrindo. Bet, jau nekalbant apie tai, jo pateikiamieji skaitmenys nesutampa su centrinio statistikos komiteto duomenimis, t. y. su vieninteliais, bent kiek patikimais, duomenimis. Šio komiteto žiniomis, bendras darbininkų skaičius, dirbančių „manufaktūros pramonėje“ Europos Rusijoje (neskaitant Lenkų Karalystės ir Suomijos), buvo lygus 829.573. O pagal įvairias gamybos grupes, jis buvo taip pasiskirstęs:

Gamybos rūšis	Darbininkų skaičius
Pluošto gaminiai	294.866
Medžio dirbiniai	14 639
Gyvulininkystės gaminiai	38.757
Mineraliniai gaminiai	49.332
Metalo dirbiniai	128.058
Chemijos gamyba	13.728
Tabako gamyba	26.116
Maisto produktų gamyba	262.026
Įvairi gamyba	3.052 ¹

„Ką gieda šie skaitmenys“? — paklausime mes p. V. V. žodžiais. Visų pirma tai, kad net gamybos šakose, neapdėtose akcizu, dar-

¹ Žr. „Karinis-Statistinis Rinkinys“, IV knyga, Sankt Peterburgas, 1871 m. Rusija, 322—325 psl.

bininkų skaičius 1866 m. buvo daug didesnis, negu tas skaičius, kuris turėjo liudyti jo „dėsni“ naudai.

Bet ir šie skaitmenys netikslūs, ir jie žemesni už tikruosius. Priede prie skyriaus apie manufaktūros pramonę ponai „Karinio Statistinio Rinkinio“ leidėjai prisipažįsta, kad „parodos (1870 metų) rodyklėje ir Timiriazevo atlase“ jie „rado daug fabrių ir gamyklų, kurių nebuvo ankstesniuose šaltiniuose“. „Rinkinio“ 913—914 puslapiai, išspausdintieji smulkiu, per daug talpiu šriftu, ištiesai užimti tų fabrių sąrašais. Šiame naujame sąraše minimos tik tokios įmonės, kurių gamyba ne mažesnė kaip 25.000 rub., o didžioji jo dalis kalba apie fabrikus, kurių gamyba prašoksta 100.000 sidabro rublių. Bet ir p. Timiriazevo atlasas buvo nepilnas. Pono Skalkovskio pareiškimu, paremtu „daugelio fabrikantų“ žodžiais, pateiktieji šiame atlase skaitmenys „pasirodo vis dėlto tolimi nuo tiesos“ net atitaisius juos ponams Alafuzovui ir Aleksandroviui¹.

Ir tai visiškai suprantama. Būtent nuo 1842 metų, t. y. nuo to laiko, kai buvo leista laisvai išvežti iš Anglijos mašinas, daugelis „mūsų neapdėtų akcizu pramonės šakų smarkiai išsivystė ir „platyn“ ir „gilyn““. Nuo tol aiko, pavyzdžiui, ir pradeda tik vystytis mūsų medvilnės verpyklos. Šiam vystymuisi „iš dalies padėjo ir tai, kad 1841 metais... pas mus buvo pakelti muitai įvežamiems verpalams“. Ir nors šie muitai buvo panaikinti 1850 metais, vis dėlto Rusijos medvilnės verpyklų laimėjimas buvo jau užtikrintas, savieji verpalai vis daugiau ir daugiau pradėjo ištumti importuosius. Koks perversmas įvyko mūsų medvilnės gamyboje per maždaug keturiasdešimt metų, apie tai galima spręsti iš šių skaitmenų:

1824—1825 m.	buvo įvežta	74.268 pūdai žaliavos	2.400.000 pūdai verpalų
1844 m.	„ „	590.000 „ „	600.000 „ „
1867 m.	„ „	3.394.000 „ „	186.804 „ „

O kad šį „perversmą“ sukėlė mūsų kapitalistinės pramonės išsiplėtimas po 1842 m., tarp kita ko, ir „platyn“, matyti iš tos aplinkybės, kad daugelis verpyklų, medvilnės gamyklų ir kitų

¹ Zr. „Pirmojo visos Rusijos fabrikantų suvažiavimo 3-jo skyriaus posėdžių stenografinę ataskaitą“ ir t. t., 37 psl.

fabrikų yra įsteigti pas mus labai neseniai. „Medvilnės verpyklų išsivystymas paveikė ir tolesnį medvilninių verpalų apdirbimą. Valstiečių audžiamosios staklės iš ankštų trobelių pamažu ėmė keltis į erdvas seklyčias su 10 ir daugiau staklių, kuriomis *dirbo*, be šeimininko, ir *samdiniai*.

...Pagaliau visiškai naujai persitvarkė baltinamoji, dažomoji ir raštų spaudžiamoji gamyba. *Iš naminių ir amatinių dirbtuvių šiose šakose susikūrė tikri fabrikai*, iš kurių kai kurie trumpu laiku susilygino su užsieniniais¹. „Vienoje mažiausiai pramonėje Maskvos gubernijos apskrityje“, būtent, Klino, p. Erismano žodžiais, „dauguma dabartinių smulkių audimo fabrikų buvo įsteigta 60-tųjų metų pabaigoje ir 70-tųjų pradžioje. Balino ir Makarovo (432 abiejų lyčių darbininkai) medvilnės verpykla buvo įsteigta 1840 metais; Kauleno, Kapustino ir Krasnogorovo automatinis medvilnės fabrikas (776 abiejų lyčių asm.) — 1849 metais; Flandeno šilko audžiamasis ir kilimų fabrikas (275 darb.) — 1856 metais; Kašajovo automatinis medvilnės fabrikas (500—700 darb.) — 1864 metais. Degtukų gamyba prasidėjo 1863 metais, pastačius Zacharovui pirmąją jų gamyklą (jo dviejose gamyklose 90 žm., Šramo gamykloje 60 žm.). Beveik tuo pačiu metu žymiai išsiplėtė jau prasidėjęs odų išdirbimas, pastačius kelias naujas gamyklas Stešine. O dėl fabrikų pramonės išsivystymo apskrityje 70-tųjų metų laikotarpyje galima spręsti iš šių skaitmenų, kurie rodo *mūsų apžiūrėtųjų* fabrikų ir gamyklų skaičių, tikrai įsteigtų *po 1871 metų*:

Audimo fabrikų	16
Baltinimo ir dažymo įmonių	3
Dažymo įmonių	3
Odos gamyklų	3
Veidrodžių dirbtuvės	6
Santalinių dažų įmonė	1
Galionų dirbtuvė	1
Mechaninė gamykla	1
Sirupo gamykla	1
Bulvių-krakmolo gamykla	1
Degtukų gamykla	1
Chemijos gamykla	1
Batų dirbtuvė	1

¹ „Karinis-Statistinis Rinkinys“, IV knyga, 378 psl.

Iš tikrųjų, fabrikų įmonių, įsteigtų po 1871 metų, o ypač smulkių audimo fabrikų, įsteigtų 1870-tais metais, kiekis žymiai didesnis, negu čia parodyta, nes, pirma, mes neaplinkėme visų smulkių įmonių ir, vadinasi, negalime nieko pasakyti apie jų įsteigimo laiką, o antra, — net mūsų apžiūrėtose įmonėse mes ne visada gaudavome tikslų žinių apie jų įsikūrimo laiką.

Be to, reikia pastebėti, kad ir šiuo metu (1880 m.) Klino apskrityje statomi nauji fabrikai. Taip, pvz., Kašajevo bendrovė plečia savo gamybą, statydama medvilnės verpyklą; F. O. Zacharovas pastatė naują degtukų gamyklą prie Klino m.; prie Ščiokino kaimo Trojos valsčiuje įsikūrė nauja sietų pinamoji įmonė, priklausanti valstiečiui Nikiforui Pavlovui; garinė lentpiuvė prie Zavidovo stoties Nikolajaus geležinkelio ruožo išplėtė savo gamybą; pagaliau prie Solnečnogorsko stoties įsteigta Prišmako gamykla, gaminanti tepalų ratams¹.

„Apie ką gieda“ šie faktai, paimtieji iš vienos mažiausiai pramoninės Maskvos gub. apskrities ekonominio gyvenimo? Jokiu būdu ne apie tai, kad fabriko darbininkų skaičius „stovi vienoje vietoje“. Greičiausiai jie gieda apie tai, kad mūsų savitieji rašytojai vartoja perdaug jau savitas priemones rusų savitumui įrodyti. Tai — aplamai; o p. Tichomirovui jie niūniuoja apie tai, kad jo programos pagrinde glūdi perdaug paviršutinis mūsų šių dienų pramonės būklės pažinimas. Ponas Tichomirovas visiškai klysta, jeigu rimtai galvoja, kad pas mus „fabrikų-gamyklų darbininkų skaičius neprašoksta 800.000 žmonių“. Europos Rusijos (neskaitant, žinoma, Lenkijos Karalystės) fabrikams ir gamykloms tas skaičius, oficialiais duomenimis, tikrai „neprašoksta“ p. Tichomirovo nurodyto skaičiaus: 1879 m. jis buvo lygus 711.097, tačiau čia *neįskaitytas darbininkų skaičius spirito varyklose*. Bet p. Tichomirovas užmiršo, kad tas „skaitmuo“ liečia tik perdirbamąją pramonę. Jis visiškai praleido kasyklų darbininkus. O tuo tarpu kasyklose tais pačiais 1879 metais darbininku dirbo 282.959 žmonės, o sekančiais 1880 metais šis skaičius *padidėjo* beveik

¹ „Statistinių Maskvos gub. žinių rinkinys“, Sanitarinės statistikos skyrius, III t., I knyga, Erismanas, „Klino apskrities fabrikinų įmonių tyrinėjimas“, Maskva, 1881 m., 7—8 psl.

dešimčia tūkstančių. Iš viso tad turime 1.003.143. Bet ar galima šį skaitmenį laikyti tikslu nors ir apytikriai? Neužmirškime, kad tai oficialūs skaitmenys, kuriuos renka mūsų administracija ir kuriuos ta pati administracija pajuokiamai vadina „ministeriniais skaitmenimis“. Mes jau žinome, kad dar „Karinio-Statistinio Rinkinio“ leidėjai nurodinėja į tą aplinkybę, kad tuo būdu gaunamieji skaitmenys „daugiausia nepilni ir žemesni už tikruosius“. „Pirmajame visos Rusijos fabrikantų, įmonininkų ir asmenų, kurie domisi tėvynine pramone, suvažiavime“, jo 3-jo skyriaus posėdyje 1870 m. gegužės 29 d. taip pat buvo konstatuota, kad „esamas statistinių žinių apie pramonę rinkimo būdas vien tik su pagalba terminuotų pranešimų, pateikiamų zemstų policijos, *per daug nepatenkinamas*“, ir kad tuo būdu surinktieji statistikos duomenys žymiai žemesni už tikruosius. N. S. Iljino nuomone — „kad pas mus nėra nei pramonės, nei prekybos *statistikos* — yra tiek aiškos tiesos, kurias kiekvienas žino“¹. Tas nepilnumas ir netikslumas palieka neginčijamu faktu ir šiuo metu. Jau cituotame p. Erismano tyrinėjime mes skaitome (6 psl.), kad jo surinktomis žiniomis, „*darbininkų skaičius pasirodė dvigubai didesnis, negu jis parodytas apskrities viršininko pranešimuose*“. Tatai priklauso, anot jo žodžių, „daugiausia nuo to, kad fabrikų ir gamyklų savininkai, oficialiai paklausti apie darbininkų skaičių jiems priklausomose įmonėse, *beveik visuomet parodo žymiai mažiau ne kaip iš tikrųjų yra*“. Ar yra koks nors pagrindas manyti, kad turėdami tikslesnius statistinius tyrinėjimus, mes nesusidurtume su tuo pačiu reiškiniu ir kitose Rusijos apskrityse ir gubernijose? O jeigu nėra, tai juk ir bendrą fabrikų-gamyklų darbininkų skaičių reikės padidinti beveik „dvigubai“. Kad šis spėjimas vargu yra perdėtas, matyti iš ginčų, kilusių jau minėtame „Fabrikantų suvažiavime“. Pono A. B. fon Bušeno žodžiais, kai kurie fabrikantai „tiesiog jam prisipažinę, kad jie *pusiau sumažinę tikrovę*“. Ponas T. S. Morozovas, vienos stambiausių Rusijoje firmų atstovas, pranešė, kad „policijai renkant žinias, tai, pavyzdžiui, stambus fabrikantas įsako tarnautojui: pa-

¹ Zr. Miņetojo Suvažiavimo III skyriaus stenografinę ataskaitą, 47 ir 54 psl.

rašyk taip, kaip buvo perėtais metais; ir tokios žinios teikiamos kasmet, tie patys skaičiai per dešimtmetį, tuo tarpu kai ir perdirbamosios medžiagos kiekis, ir darbininkų skaičius, viskas pasikeitė. Valdininkas rašo visa, ką jam sako; jis nežino reikalo“. Pono M. P. Siromiatnikovo žodžiais, „yra daug pavyzdžių, kad gamybą mažina *dvigubai* ir ne smulkūs, bet labai solidūs gamintojai; *kartais sumažina* savo parodymus ir *dešimtertopai*. Tai — tikras faktas“. Prašome skaitytojus neužmiršti, kad visa tai demaskuoja patys fabrikantai, kuriems tokių sukybių klausimas yra vis dėlto „keblus klausimas“. Ką gi mes turime galvoti apie rašytojus, ne tik kuriančius savo socialines-politines teorijas, remiantis duomenimis, kurių netikslumas aiškus a priori, bet ir vis dar tebeteigiančius, kad „fabrikų darbininkų skaičius stovi vienoje vietoje“ net po to, kai patys fabrikantai paaiškino jiems labai nesudėtingą šio reiškinių priežastį? Geriausiu atveju mes turime pripažinti, kad tie rašytojai nepažįsta dalyko, kurį svarstol

Bet kodėl gi fabrikantai taip gudrauja? „Didžioji dalis, — at-sako p. fon Bušenas, — sąmoningai sako netiesą, bijodami, kad neapkrautų kokiais nors mokesčiais... kiti tiesiog pareikšdavo, kad kai kurios žemstvos apdeda fabrikus mokesčiais proporcingai *staklių, darbininkų* ir pan. skaičiui, vadinasi, yra tiesioginė nauda parodyti mažiau“. Atvykus statistinių žinių rinkėjams, „fabrikantas sako, — na, jie tikriausiai iš žemstvos, nori, tūr būt, apdėti kokiais nors mokesčiais pagal darbininkų skaičių, ir įsako nurodyti darbininkų skaičių *dvigubai mažesni*“¹.

Iš čia mes aiškiai matome, kuriuo būdu Rusijos buržuazijai yra naudingas mūsų revoliucionierių įsitikinimas jos ekonominiu bejėgiškumu. Bijodami pajamų mokesčio ir visokių kitų pasikėsinių į savo kapitalus, mūsų „privatūs įmonininkai“ visomis jėgomis stengiasi nuslėpti tikrąjį savo gamybos dydį. Mūsų revoliucionieriai nuostabių naivumu jų visas aimanas priima už gryną pinigą; nei minutės nepaabejoja jų pateikiamųjų duomenų tikslumu; jais remdamiesi kuria ištisas teorijas apie „jėgų santykiavimą rusų dirvoje“ ir skleidžia mūsų jaunimo tarpe

¹ Ibid., 31 psl. (Ten pat, 31 psl. — *Red.*).

klaidingą pažiūrą apie rusų liaudies išnaudojimo formas. Bet kaip tik tuo pačiu mūsų revoliucionieriai pučia į dūdą „pirminio kaupimo“ ir kapitalistinės gamybos „riteriams“.

Beje, neteisinga būtų kaltinti „Viestnik Narodnoj Voli“ skleidžiant tokias klaidingas nuomones. Svarbiausia „Viestnik“ kaltė yra ta, kad jis nuolat prieštarauja pats sau, kad, anot evangelijos pasakymo, jo dešinė ranka nežino, ką daro kairė. Ponas Tichomirovas tikina skaitytojus tuo, kad Rusijos „pramonė vystosi sunkiai“. O straipsnyje „Kalnakasių ir fabrių darbininkų būklė Urale“, parašytame „pagal asmeninius stebėjimus“ ir įdėtame „Viestnik Narodnoj Voli“ tame pačiame 2 Nr., mes randame visai priešingą dalyką. To straipsnio autorius „įsitikinęs“, kad jeigu jo skaitytojai yra kuomet nors matę „įvairius lokomotyvus, sėjamasias, vėtykles ir kt. ir kt. stambias mašinas, padarytas pas mus Rusijoje, mūsų darbininkų“, tai daugeliui jų „Viestnik“ skaitytojų išsprukdavo šis šūkterėjimas: „Žiūrėk tu! Taip, taip, trauk velniai! Rusija milžiniškais žingsniais eina pirmyn! Juk dar, taip sakant, vakar Rusijoje nepajėgė nieko šioje srityje ne tik gerai, bet net šiek tiek pakenčiamai padaryti... Juk dar prieš kokius 50 metų pas mus buvo vos ne dešimt gamyklų visoje Rusijoje, o dabar? dabar vien Urale vien geležies apdirbimo įmonių yra ar tik ne 200, o kiek jų Peterburge, Maskvoje ir kt. ir kt. Bet tai dar niekai, duokite mums tik laisvę... Per kokius 10—15 metų po to gamyklų skaičius pas mus padvigubėtų, ir pati gamyba, technika pagerėtų“¹ ir t. t. Straipsnio autorius mano, kad šis kiek išstėtas „šūkterėjimas“ „teisingai“ išreiškia tikrąją padėtį. Jo žodžiais, — o jo žodžiai, kaip mes žinome, paremti „asmeniniais stebėjimais“, — mes „pastaruoju metu čia (t. y. pramoniniu atžvilgiu) pasiekėme didžiulių laimėjimų: gamyklų skaičius vis didėja, technika gerėja (štai tau „ir vystosi sunkiai!“). Pastaroji mūsų paroda parodė, kad ką kurios mūsų metalo gamyklos beveik lygios su geriausiomis Europos gamyklomis“². Prašom susigaudyti visoje toje painiavoje! Kuo

¹ Savaiame suprantama, kad mes neatsakome už mūsų cituojamo autoriaus stiliaus gražumą.

² „V. N. V.“ Nr. 2, 155—156 psl.

tikėti, p. Tichomirovu ar žmogumi, kuris „asmeniškai stebėjo“ mūsų pramonės vystymąsi? Kuriozui apvainikuoti pastebėsime, kad kai šiam pastarajam „tenka skaityti“ parašytus ne pagal asmeninius stebėjimus „kurio nors mūsų mokyto ar nemokyto rašytojo straipsnius apie mūsų darbininkų būklę, tai, be karto, juoko“, jie jam „nieko nesukelia“. Įsivaizduoju, kaip mefistofeliškai jis nusijuokė, perskaitęs p. Tichomirovo pranešimą apie „sunkų“ mūsų pramonės vystymąsi!

Bet palikime *ekonominius* „Viestnik Narodnoj Voli“ *prieštaravimus* ir grįškime prie p. Tichomirovo: šiuo metu dalis labiau mus domina, negu visuma.

Mes parodėme mūsų autoriui, kad jo suteiktieji duomenys neatitinka net „oficialios tiesos“. Mes pateikėme, be to, duomenis, kuriais pasiremiant, galima būti tikriems, kad ši „oficiali tiesa“, savo ruožtu, neatitinka tikrovės. Dabar mes pasakysime jam, kad jis, paprastai tariant, nemoka naudotis net tais netikrais statistikos skaitmenimis, kuriuos jis turi, nes operuoja su visiškai nepalyginamais dydžiais. Jo žodžiais, mūsų „šalyje 100 milijonų gyventojų tenka 800.000 kapitalo suvienytų darbininkų“ — santykis labai nepalankus mūsų pramonei. Bet skaitmuo 100.000.000 (tiksliau — 101.342.242) reiškia visos imperijos gyventojus, t. y. ne tik Europos Rusijos (76.589.965), bet Lenkijos Karalystės (7.319.980), Suomijos (2.060.782), Kaukazo su Karsko ir Batumo sritimis (6.254.966), Sibiro (3.965.192), Vidurinės Azijos (5.151.354). O p. Tichomirovo nurodytas darbininkų skaičius remiasi policijos duomenimis, kurie liečia vien tik Europos Rusiją ir be to vien tik „manufaktūrinę pramonę“. Ką galima pasakyti apie tokių palyginamojo statistinio tyrimo metodus?

3. AMATININKAI

Bet tai ne viskas. Pateikdamas savo skaitmenis, jis turi galvoje „kapitalo suvienytus“, darbininkus, „daugiau ar mažiau priklausomus nuo buržuazijos“ ir t. t. Ar jis žino, kad tokių darbininkų skaičius yra daug didesnis, negu spėjamasis fabrikų-gamyklų darbininkų skaičius, kurie tikrai taip vadinami? To-

je priklausomybėje yra didžiulis skaičius amatininkų, netekusių beveik visiško savarankumo ir labai sėkmingai „vienijamų“ kapitalo. Ši aplinkybė buvo iškelta jau „Kariniame-Statistiniame Rinkinyje“, išėjusiame 1871 metais. Naujesnieji tyrinėjimai visiškai tuos nurodymus patvirtina. Taip, pavyzdžiui, iš p. V. S. Prugavimo mes sužinome, kad „vien Maskvos gubernijoje audėjų-amatininkų skaičius siekia iki 50.000 žmonių. Tuo tarpu, iš viso didžiulio Maskvos gub. audėjų rajono į parodą atvyko eksponentais *viso labo tik 12 amatininkų*. . . To fakto priežastis svarbiausia yra ta, kad *didžiulė audėjų-amatininkų dalis dirba ne sau*, bet stambesniems ar sunkesniems šeiminiškams, kurie išdalina gamybos žaliavą valstiečiams į namus. Žodžiu, *audėjų versle viešpatauja naminė stambiosios gamybos sistema*¹. Vladimiro gubernijoje „nepaprastai įvairūs“ audimo verslai vaidina itin svarbų vaidmenį gyventojų ekonominiame gyvenime. *Vien name* buv. Oparino valsčiuje, Aleksandrovo apskr., vien tik vilnionių medžiagų gamyboje „dirba 22 kaimai su 1.296 darbininkais“. Kasmet amatininkų pagamintųjų produktų vertė siekia 155.000 rublių. Ką gi, ar šie amatininkai nėra daugiau ar mažiau visiškai priklausomi nuo buržuazijos? Deja, taip. „Nagrinėdami verslo ekonomiką, mes čia visų pirma susiduriame su tuo faktu, kad amatininkų masė yra praradusi savarankišką amatininkų ir dirba meistrams ar fabrikantams“. Reikalas šiuo atveju taip toli nuėjo, kad „dažų gamyboje, kur savarankis amatininkas gauna 1½ karto daugiau, kaip priklausomas gamintojas, *dirbančiųjų savarankiškai gamintojų skaičius lygus tik 9%* bendro amatininkų skaičiaus“².

Kad vilnionių medžiagų amatininė gamyba bus jau įžengusi į kapitalizmo „natūralaus judėjimo kelią“ — matyti tiek iš pačios to verslo „ekonomikos“ , tiek ir iš nelygybės, kurią jis sukuria valstiečių tarpe. „Vilnionių medžiagų verslas su savo staigiais svyravimais tarp visiško sustingimo ir pagyvėjimo karo metu — supažindino juos (amatininkus), bent stambesniusius gamin-

¹ V. S. Prugavinas, „Amatininkas 1882 metų parodoje“, Maskva 1882 m., 9 psl.

² Ibid., 10 psl. (Ten pat, 10 psl. Red.)

tojus, su pramonine spekuliacija, su visu ažiotažo žavumu, su greitu pralobimu ir dar greitesniais krachais... Pralobę fabrikantai¹ visų pirma skuba pasistatydinti rūmus po 9—15 langų kiekviename aukšte. Koritcevo kaime tokie namai sudaro pusę visų namų. Oparino apygardoje, pamatę mūrinį arba šiaip didelį namą, galite būti tikri, kad ten gyvena meistrelis-fabrikantas“².

Labiausiai yra išsivystęs Vladimirio gub. medvilnės audimo verslas. „Vien Pokrovo apskrityje dirba daugiau, negu 7.000 audžiamųjų staklių, gaminančių kasmet prekių už 2½ milijono rublių. Aleksandrovo apskrityje medvilnės gamyba apėmė 120 kaimų, kuriuose dirba beveik 3.000 audžiamųjų staklių“. Bet ir čia pasireiškia anksčiau minėtas amato verslo pavirtimas kapitalistine stambiosios gamybos sistema. „Įdomu pasekti, — sako p. V. S. Prugavinas, — šiame versle laipsnišką smulkiosios amatinės gamybos formos vartimo procesą į stambiają, fabrikinę. Tarp šių dviejų ekonominių gamybos formų yra daug tarpinių; kalbėti apie jas — reiškia nagrinėti laipsnišką amatinės audininkystės kapitalizacijos procesą. Pokrovo apskrityje mes matome, pavyzdžiui, medvilnės gamyboje įvairiausias pramoninių vienetų formas. Viešpataujanti forma ligi šiol yra amatinė pirkia. Šiuo metu Pokrovo apskrityje dirba namuose 4.903 staklės, o fabrikuose — 3.200 staklių. O tarpinės pakopos yra seklyčios, kuriose sutelkta 2.330 staklių ir kurios nuo 6—10 staklių pasiekia tikrųjų fabričių mastą — ligi 100 ir daugiau staklių. Tokiose stambiose rankinių staklių seklyčiose audėjo priklausomybė nuo fabriko pasireiškia aščiau, amatininko grynas uždarbis mažesnis, darbo sąlygos mažiau palankios, kaip smulkiuose pramoniniuose vienetuose. Dar žingsnis — ir mes esame fabrikinės gamybos srityje, kur amatininkas-audėjas jau galutinai virsto veikliu darbininku. *Stambių seklyčių skaičius Pokrovo apskrityje nuolat auga, ir jų dalis pačiu pastaruoju metu jau perėjo į fabrikinę darbą.* Smulkių savarankių audėjų-amatininkų skaičius labai ribotas. Aleksandrovo apskrityje jų *visiškai nėra*. Pokrovo apskrityje jų skaičius ne didesnis kaip 50 žmonių. Nors stam-

¹ Prašome įsidėmėti, kad jie yra kilę iš tų pačių valstiečių.

² Ibid., 11 psl. (Ten pat, 11 psl. — *Red.*)

biosios seklyčios iš esmės niekuo nesiskiria nuo smulkiųjų, tačiau erdvios tų seklyčių patalpos ir jų nuolatinis augimas kiekybiniu atžvilgiu be abejonės rodo tendenciją ir laipsnišką faktišką grynai amatinės medvilnės gamybos formos artėjimą į stambiosios, fabrikinės formą, į liaudies darbo kapitalistinės organizacijos tipą¹.

Pereikime prie kitų tos pačios Vladimiro gubernijos apskričių. „Ekonominė medvilnės audyklų organizacija Jurjevo apskrityje, — skaitome mes kitame to paties Prugavino veikale, — aplamai panaši į tą, kurią mes stebėjome Aleksandrovo ir Pokrovo apskrityse. Kaip ir dviejose anksčiau mūsų išnagrinėtose apskrityse, medvilnės gamybos ekonominės sąlygos įgavo čia stambiosios gamybos naminės sistemos formą... 98,95% visų pagaminamų Jurjevo apskrityje medvilninių prekių gamina naminė *stambiosios gamybos* sistema, ir tik 1,05% tenka“... jūs manote savarankiems amatininkams? Ne, „smulkiesiems savarankiems fabrikantams“².

Aplamai, -visoje šiaurės vakarinėje Vladimiro gubernijos dalyje „verpiamieji ir audžiamieji fabrikai paėmė sau beveik visas laisvasias rankas, ir vietos gyventojai beveik visi virto fabriku darbininkais, ir smulkioji rankų gamyba čia yra ne daugiau, kaip *paskutinės* kadaise stiprios amatinės pramonės *liekanos*. Žinoma, žemės valdymas dar teikia to krašto valstiečiui *kaip kurių* žemdirbio požymių, ypač tose vietose, kur žemė derlinga, bet jo priklausomybė nuo kapitalo vargu ar yra silpnesnė, kaip ir bet kurio benamio fabriko darbininko. Daugelis grynų amatininkų, nors ir atrodo savarankiai gamyboje, visiškai priklauso nuo perpirklių, kurie iš esmės yra fabrikantai-užsakytojai, tiktai be firmos“³.

Sujsko medvilnės audyklų apygardoje dar šešiasdešimtųjų me-

¹ Ibid., 13 psl. (Ten pat, 13 psl. — *Red.*)

² Bendras staklių skaičius Jurjevo apskrityje yra 5.690, iš jų stambiems šeimininkams dirba 5.630, smulkiesiems fabrikantams — 60. Kas lieka savarankiems gamintojams? Žr. „Kaimo bendruomenė, amatiniai verslai ir žemės ūkis Jurjero apskrityje Vladimiro gub.“, Maskva 1884 m., 60—61 psl.

³ Žr. „Rusijos Imperijos Statistikos Metraštis“, III knyga, Medžiaga amatinei pramonei ir rankų darbui Rusijoje tyrinėti, Sankt Peterburgas, 1872 m., 198 psl.

tų pabaigoje ir septyniasdešimtųjų pradžioje, „atsidarius naujoms mechaninėms audykloms, kaimo gyventojai labai greit ėmė įsitraukti į didelius fabrikus ir darytis grynai fabriko darbininkų klase. Tuo būdu audėjų kaimiškas darbas galutinai netenka ir to paskutinio savarankumo šešėlio, kurį jis turėjo kai buvo dirbama „seklyčioje“, tose žemose, dvokiančiose daržinėse, pristatytose staklių ir kimšte prikimštose abiejų lyčių ir visokio amžiaus darbininkų“¹.

Būtų klaidinga manyti, kad minėtųjų faktų esama *tik* Maskvos ir Vladimiro gubernijose. Jaroslavlio gubernijoje mes matome visiškai tą patį. Dar N. F. Štukenbergas savo „Jaroslavlio gubernijos aprašyme“² kalbėjo apie kaimo Vielikoje audėjus, kurių pasak jo buvo 10.000 žmonių, kaip apie savarankius gamintojus. Jis rašė šią apybraižą, remdamasis keturiasdešimtųjų metų Vid. Reik. M-jos duomenimis. Tuo metu ir „ligi 1850 metų drobės gamyba kaime Vielikoje buvo grynai valstietinio, amatinio pobūdžio. Kiekviena valstiečių pirkia buvo drobės fabrikas. Bet 1850 metais šio kaimo *valstietis* Lakalovas įsitaisė audžiamąsias stakles ir pradėjo supirkinėti Tulos gub. verpalus, kurių dalį atiduodavo valstiečiams austi. Lakalovo pavyzdžiu pasekė daugelis kitų, ir tuo būdu ėmė kurtis drobės fabrikai. Kaimo Vielikoje fabrikuose kasmet buvo išdalinama valstiečiams, ne tik saviškiams, bet ir kostromiečiams, ir vladimiriečiams iki 30.000 pūdų verpalų. Vien kaime Vielikoje 1867 metais buvo išaudžiama iki 100.000 rietimų. . . Dar prieš keletą metų Vielikoje kaime drobės gamyba vertėsi tik moterys, bet dabar, įtaisius šaudyklines (patobulintas audžiamąsias stakles), audimas tapo beveik išimtinai vyrų ir berniukų nuo 10 metų amžiaus darbu“³. Ši pastaroji permaina reiškia, kad audimui priskiriamas jau svarbesnis vaidmuo, paskirstant darbą tarp valstiečių šeimos narių. Ir tikrai. Linų verpimas ir drobės audimas dabar sudaro „svarbiausią valstiečių verslą kaimo Vie-

¹ Ibid., 200 psl. (Ten pat, 200 psl. — *Red.*)

² Statistiniai Štukenbergo veikalai, X straipsnis, „Jaroslavlio gubernijos aprašymas“, Sankt Peterburgas, 1858 m.

³ Žr. jau cituotąją „Rusijos Imperijos Statistikos Metraščių“ knygą, 149—150 psl.

likoje apylinkėse“. Kokį vaidmenį vaidina *fabrikas amatiname* valstiečių audime, matyti iš tos aplinkybės, kad „besivystant šioje apylinkėje linų verpimo ir linų brukimo fabrikams, lygiai ir gamykloms drobei baltinti cheminiu būdu, drobės pramonė plečiasi ten kasmet“¹.

Kostromos gubernijoje linų verpimas ir audimas teikė ir teikia „uždarbio abiejų lyčių valstiečiams, ypač Kinešmos, Nerechtos, Kostromos ir Jurjevco apskričių kaimuose“. Bet ir čia nelaimėta, kad „besivystant linų verpykloms, lininių dirbinių gaminimas iš naminių verpalų beveik visiškai susmuko krašte, nes valstiečiai įsitikino negalėsią varžytis su fabrikinė verpalų gamyba ir ėmė rūpestingiau auginti ir pardavinėti pačius linus, nepaversdami jų naminiais verpalais ir *savo* drobe“.

Nereikia užmiršti, kad audimas namuose teikdavo kartais darbo visai valstiečių šeimai per 9 mėnesius, t. y. per tris metų ketvirtis. Kurgi dings su savo darbu ši šeima dabar, kai „įvedus automatines mašinas ir mechaninį verpimą, rankinis audimas ir rankinis tų dirbinių apretūravimas sumažėjo daugiau kaip per pusę“? Aišku — kur. „Valstiečiai bevelija dirbti artimuose fabrikuose, negu gaminti audinius namie“².

Kai kurios amatinės gamybos šakos Kalugos gubernijoje, atrodo, sudaro išimtį iš bendrės, mūsų nurodomosios, taisyklės. Ten valstiečių audyklos nugali didelius pirklių fabrikus. Taip, pvz., kaspinių ir raikščių gamyba „atsirado Malojaroslavlio apskrityje, įsteigus 1804 m. valstiečiui Maliutinui medvilninių raikščių fabriką, kurio gamyba nuo 20.000 rublių pasiekė 1820 m. ligi 140.000 rub., įtaisius jai malūnines Rošė stakles, kuriomis vienas darbininkas gali iš karto austi 50 kaspinių ar raikščių. Bet kai tokias pat stakles įsitaissė ir apylinkės valstiečių audyklos, tai Maliutino fabriko gamyba nukrito 1860 metais ligi 24.000 rub. ir pagaliau šis fabrikas visiškai užsidarė“. Mūsų savitieji rašytojai iš to padarys išvadą, kad rusų amatininkui nebaisi kapitalisto konkurencija. Bet tokia išvada būtų tiek pat lengva-

¹ Zr. „Caro įsakymu įsteigtos komisijos pranešimas dabartinei žemės ūkio būklei tirti“, I priedas, II skyrius, 166 psl.

² Ibid., 170—171 psl. (Ten pat, 170—171 psl. — *Red.*)

būdiška, kaip ir visi kiti jų mėginimai nustatyti tuos ar kitus ekonominius „dėsnius“. Pirma, jeigu Maliutino fabriką ir tikrai būtų nugalėjęs savarankis amatininkas, tai reikėtų dar įrodyti, kad ši pergalė gali būti ilga. Audimo verslo istorija toje pačioje gubernijoje verčia tuo labai paabejoti. 1830 m. įsteigtoji pirmoji medvilnės audykla P. M. Gubino dvare taip pat negalėjo išlaikyti kaimo gamintojų konkurencijos, ir amatinis verslas žydėjo ligi 1858 m. Bet „nuo to laiko ėmė steigtis *mechaniški* automatiniai fabrikai su garo varikliais, kurie, savo ruožtu, pradėjo išstumti rankinį audimo darbą. Taip, Medinės apskrityje pirmiau dirbo iki 15.000 rankinių staklių, o šiuo metu dirba tik 3.000“¹. Kas gali laiduoti mums, kad ir raikščių bei kaspinių gamybos srityje naujieji technikos pagerinimai nenusvers svarstyklių į stambiųjų kapitalistų pusę? Juk pramonės pažangą nuolat lydi reliatyvus pastoviosios kapitalo dalies augimas, ypatingai pragaištingas smulkiems gamintojams. Be to, būtų labai klaidinga manyti, kad mūsų minėtais atvejais kova vyko tarp savarankių gamintojų, iš vienos pusės, ir kapitalistų — iš antros. Gubino fabriką pakirto ne savarankiai gamintojai, bet „nedidelės audyklos valstiečių pirkiose“, tuojau pat numušdamos „*vienettnį fabrikinį darbo užmokestį*“. Kova vyko tarp stambaus ir smulkaus kapitalo, ir šis pastarasis nugalėjo, padidindamas darbo žmonių išnaudojimą. Tas pat buvo ir raikščių bei kaspinių gamyboje. Rošė stakles įsitaisydavo „meistreliai“, bet ne savarankiai amatininkai. Audėjas, kaspininkas ir raikštininkas vis daugiau nustoja bet kurio savarankumo šešėlio, ir jiems tenka rinktis tik tarp vietos fabrikanto ir „meistrelių“, kurie „ima metmenis iš Maskvos fabrikantų, audžia iš jų medžiagą savo naminiame fabrike, gaudami *apmokėjimą nuo aršinių*, arba išdalina kitiems valstiečiams dirbti ir paskui jau pagamintus dirbinius siunčia fabrikantui“. Daugelis iš šių meistrelių dirba savaip gan stambių mastu ir tampa tikrais „fabrikantais“. Malojaroslavlio apskrityje 2 medvilnės audimo „amatiniai fabrikai“ turi ligi 40 darbininkų; valstiečių 5 medvilninių raikščių fabrikai. Ovčinino ir

¹ „Pranešimas“ ir t. t., II sk., 158—159 psl.

Nedielnio valsčiuose turi 145 stakles su 163 darbininkais; medvilninių kaspinių fabrikas Ovčinino valsčiuje — 7 stakles su 8 darbininkais ir t. t.¹ Maskvos gubernijoje „amatinėje“ brokato gamyboje dirba „valstiečių brokato fabrikai su šimtais tūkstančių rublių apyvartos“².

„Apie ką gieda šie skaitmenys“ ir faktai? Poną Prugaviną jie įtikino tuo, kad „amatinis audimas faktiškai, nors ir palengva, virsta stambiaja gamybos forma“. Bet ar galima šią išvadą apriboti vien audininkyste? Deja! Yra nemaža kitų amatinės gamybos šakų, kuriose tik aklas nepastebės to paties proceso.

Štai yra kurpių verslas Aleksandrovo apskrityje, Vladimiro gub. Šiame versle „žymūs pagrindinio ir apyvartos kapitalo kiekiai ir menkas smulkiųjų dirbtuvių vaidmuo gamyboje, griežtai suorganizuotas stambiose įmonėse detalus darbo padalijimas ir nežymios išlaidos darbui pirkti, palyginus su bendrąja apyvartos suma, — visa tai nepaprastai aiškiai liudija, kad mes turime reikalo su gamyba, kuri pereina iš amato stadijos į manufaktūros stadiją“³.

O štai amatininkai-odininkai, kurių „skaičius vis labiau mažėja“ ir šio mažėjimo priežastis yra konkurencija iš stambių gamyklų pusės. „Gamyklos dėl geresnių tiek materialinių, tiek techninių sąlygų gali dirbti geriau ir pigiau, negu amatininkai. Nėra jokios abejonės, kad amatininkams-odininkams sunku atsispirti prieš fabrikinės gamybos, labiau atitinkančios laiko reikalavimus, konkurenciją“.

Štai pagaliau bulvinio krakmolo ir sirupo gamyba. Maskvos gubernijoje „šis verslas sutelktas 43 kaimuose, kuriuose yra 130 įmonių, iš jų 117 krakmolo ir 13 sirupo. Čia nėra dar stambių fabričių, kuriuos mes matome audimo apygardose, bet amatinė gamyba ir čia pradeda įgauti kapitalistinį pobūdį. Šiame versle žymų vaidmenį vaidina samdomasis darbas: taip, 29,8% visų įmonių vien tik jis suteikia darbo jėgą, 59,7% jis dalyvauja

¹ „Pranešimas“ ir t. t., II sk., 158—159 psl.

² „Statistikos Metraštis“, 3 knyga, 308 psl.

³ V. S. Prugavinas, „Amatininkas parodoje“, 28 psl.

gamyboje lygiai su šeimnininko šeimos nariais¹, ir tik 10% apsieina beveik be jo pagalbos. Šio fakto priežastys yra žymus pagrindinio kapitalo dydis, kuris nepakeliamas daugumai valstiečių“.

Kalvio verslas Novgorodo, Tverės ir visose tose gubernijose, kuriose jis šiek tiek reiškia valstiečio buityje, visa smulkioji Nižnij Novgorodo gub. metalo pramonė — taip pat rodo, kad gamintojai galutinai netenka bet kokio savarankumo². Amatininkai čia dar nepatyrė stambiojo pramoninio kapitalo konkurencijos, bet išnaudotojo vaidmenį vaidina puikiai savas brolis-valstietis arba pirkliai, iš kurių gamintojai gauna žaliavą ir kuriems jie perduoda padirbtuosius gaminius.

Nižnij Novgorodo gub. „yra nemaža tokių vietovių, kur ištisos bendruomenės verčiasi išimtinai rankų dirbiniais ir savo buities sąlygomis mažai kuo tesiskiria nuo fabriko darbininkų. Tokie yra žinomi Pavlovo, Vorsmos, Bogorodsko, Liskovo ir kai kurie kiti Semionovo ir Balachnos apskričių valsčiai ir kaimai“³. Darbininkai čia kapitalo „nesuvienyti“, bet jie be abejonės jo *pavergti* ir sudaro, taip sakant, nereguliarią kapitalizmo armiją. Jų įskaitymas į reguliarią kariuomenę yra tik laiko ir ūkiško intereso reikalas.

Siuolaikinė amatininkų būklė tiek nepastovi, kad dažnai pavojus netekti savarankumo gamintojams kyla vien tik dėl gamybos būdų pagerėjimo. Taip, pavyzdžiui, amatininkas I. N. Kostilkovas išrado keturias mašinas šukoms gaminti. Jos labai žymiai padidina darbo našumą ir kainuoja, tikrai pasakius, labai nebrangiai. Vis dėlto p. Prugavinas labai teisingai būkštauja, kad „jos padarys labai žymių pakeitimų ekonominėje šukų gamybos organizacijos srityje“, žinoma gamintojo savarankiškumo

¹ Kokia darbininkų būklė šiose įmonininkų šeimose, matyti iš šių P. Erismano žodžių: „Veidrodžių įmonės savininko sūnus, mūsų paklaustas, ar jis dirba veidrodžius (t. y. trina gyvuoju sidabru veidrodinius stiklus), atsakė: „ne, mes savęs nežalojam“. *Erismanas*, Ibid., 260 psl. (Ten pat, 260 psl. — *Red.*)

² Žr. straipsnį apie „Kalvio verslą Uomo valsčiuje, Cerepoveco apskr., Novgorodo gub.“, jau cituotame „Pranešime“.

³ „Rusijos Imperijos Statistikos Metraščių“, 3 knyga, 83 psl.

pakirtimo prasme. Ponas Prugavinas mano, kad reikėtų „šiuo atveju ateiti į pagalbą amatininkų — šukų dirbėjų masei, suteikti jiems galimybę įsigyti mašinas kolektyvizmo pagrindais“. Žinoma, būtų labai gerai tai padaryti; bet klausimas, ar *bus* tai padaryta? Šių dienų valdovai, kaip žinoma, labai mažai pritaria „kolektyvizmo pradams“, ir mes iš tikrųjų nežinome — ar greit mes turėsime valdžią, kuri tiems pradams pritartų, ar greit, pavyzdžiui, prie valdžios vairo atsistos „Liaudies Laisvės partija“, kuri duotų „pradžią Rusijos socialistiniam organizavimui“. O kol ši partija tik šnekės apie valdžios užgrobimą, dalykas gali tik į blogąją pusę nukrypti; dabartiniai kandidatai į proletarus — ryt gali visiškai tapti proletarais. Ar galima ignoruoti šį faktą, tiriant šių dienų Rusijos ekonominius santykius? Amatininkų skaičius lygus pas mus keliems *milijonams*, ir daugelis amatinio verslo šakų iš dalies virsta, iš dalies jau visiškai virsto namine stambiosios gamybos sistema. Dar 1864 metų surinktomis žiniomis „apytikris darbininkų skaičius, besiverčiąs kaimuose medvilninių dirbinių gamyba iš verpalų fabrikantų sąskaita (vien tik tokių darbininkų!), buvo 350.000 žmonių“. Kalbėti po to, kad mūsų pramonės darbininkų skaičius neprašoksta 800.000 žmonių — reiškia tyrinėti Rusiją tik su raštvedžių, pristavų ir nuovados viršininkų statistinių pratimų pagalba.

4. AMATINĖ PRAMONĖ IR ŽEMĖS ŪKIS

Ligi šiol mūsų amatininkai yra dar valstiečiai. Bet kokie jie valstiečiai! Iš vadinamojo pagalbino verslo naminė gamyba pavirto daugelyje vietų svarbiausiu valstiečio pajamų šaltiniu. Tai stato žemės ūkį į priklausomą, antraeilę padėtį. Joje atsispindi visi mūsų pramonės svyravimai, visos jos vystymosi peripetijos. To paties p. Prugavino žodžiais, audėjų „*valstiečių ūkio irimas*“ Vladimiro gubernijoje yra neišvengiamas mūsų pramonės krizių padarinys. Esant žemės ūkiui tiek priklausomam nuo pramonės darbo, nesunku išpranašauti audėjų žemės ūkio galutinio susmukimo laiką: jis sutampa su „naminės stambiosios gamybos sistemos“ — perėjimu į fabrikinę sistemą.

Buvęs amatininkas turės atsisakyti nuo vieno kurio savo amato, kad nenustotų jų abiejų. Ir jis, žinoma, geriau mes žemę, kuri pramoniniame Rusijos ruože toli gražu neapmoka užkraunamų jai mokesčių ir prievolių. Jau ir dabar atsitinka, kad valstiečiai atsisako nuo savo žemės ūkio.

Pono A. Isajevo žodžiais, aukščiau minėtas kaimas Vielikoje „jau seniai liovėsi buvęs kaimu. Iš viso kiemų skaičiaus (iki 700) tik 10—15 dirba žemę, o dauguma nebemoka nei arti, nei net dalge piauti... Šie 10—15 kiemų ir artimųjų kaimų valstiečiai nuomoja iš Vielikoje kaimo gyventojų visą bendruomeninę žemę po 1 rub. už ariamos žemės dešimtinę (esant tokiam „žemės rentos“ dydžiui nesunku yra ir visiškai nuo žemės atsisakyti, tarp kitko pastebėsime). Menką žemdirbystės laipsnį visiškai atitinka ir gyvulininkystės būklė: vos trims kiemams tenka 1 karvė ir 1 arklys... Vielikoje kaimo gyventojas prarado valstiečio veidą“.

Bet ar viename Vielikoje kaime mes galime stebėti šį praradimo procesą? Dar „Karinis-Statistinis Rinkinys“ konstatavo faktą, kad medvilnės amatinė pramonė „daugelyje vietų yra pagalbinis verslas; bet yra vietų, kur ji yra pagrindinis ir net vienintelis“¹. Taip pat „kurpio amatas yra dabar pagrindinis pragyvenimo šaltinis Kimrų valstiečiams ir jis nustūmė žemės ūkį į antrą vietą. Kimrų rajone tyrinėtojo dėmesį atkreipia daug apleistų žemės rėžių; žemės ūkio smukimas nenoromis krenta į akis“, — skelbia mums p. Prugavinas. Kaip tikras narodnikas, jis ramina save mintimi, kad „šiuo atveju reikia kaltinti ne tiek patį verslą, kiek nepalankias sąlygas, kuriomis vyksta žemdirbystė“, ir kad dauguma amatininkų „*dar negalutinai* metė žemę“. Bet, pirma, jau cituotas „Caro“ įsakymu įsteigtosios komisijos pranešimas šių dienų žemės ūkio padėčiai tirti“ parodo, priešingai p. Prugavino žodžiams, kad kaip tik dauguma Kimrų valstiečių „metė žemę“ galutinai²; o, antra, visa, kas jo ta proga

¹ 384 psl.

² „Šiame kaime visų valstiečių ir bežemių kiemų yra 670 ir tik ne daugiau kaip 70 savininkų dirba žemę, naudodamiesi visa priklausančia kaimui žeme“ (kurpio amatu jie jau nebesiverčia. „Pranešimas“, II sk., 153 psl.). Tas žinias suteikė „Kimrų valsčiaus viršaitis ir valstiečiai“.

pasakyta, yra labai abejotinas nuraminimas. Kokia bebūtų žemės ūkio susmukimo priežastis, jis yra tikras faktas, kurio dėka daugelis amatininkų gali greitai visiškai ištrūkti iš „žemės valdžios“. Žinoma, dabar dar būtų galima šį procesą sulėtinti, suteikus žemės ūkiui geresnes sąlygas. Bet čia vėl kyla klausimas — kas gi sudarys jam tas sąlygas? Dabartinė vyriausybė? Ji nenori. Revoliucinė partija? Ji dar negali. O kol saulė patekės, rasa ir akis išės, kol mūsų revoliucionieriai įgaus jėgos savo reformatoriškiems planams įgyvendinti, — apie valstiečių žemės ūkį daugelyje vietų gali likti vien tik atsiminimas.

Žemės ūkio smukimas ir valstiečių bendruomenės senųjų „pagrindų“ sugriuvimas yra neišvengiamas amatinės gamybos vystymosi padarinys, žinoma, dabartinėmis, *realiomis*, o ne tomis *galimomis* sąlygomis, kuriomis ramina save mūsų Manilovai ir kurios nežinia dar kada bus. Taip, pavyzdžiui, Maskvos gubernijoje „dažni (amatininkų) santykiai su Maskvos prekybiniu pasauliu ardamai veikia paprotinius-teisinius santykius. Bendruomenė visiškai nesikiša į šeimos dalybas, o atlieka jas viršaitis arba valščiaus teismas „pagal įstatymą“, tėvas vaikams skiria dalis *pagal testamentą*. . . vyrui mirus bevaikė našlė netenka nekilnojamojo turto (namo), kuris pereina vyro giminei, o pati gauna $\frac{1}{7}$ dalį“¹. Koku būdu tas pats amatinis verslas, pasiekęs tam tikrą išsivystymo laipsnį, siekia pakirsti žemės ūkį, — matyti iš krakmolo-sirupo gamybos pavyzdžio. „Būdingas faktas nagrinėjamojo verslo rajone yra *be galo nelygus padalijimas tarp ūkininkų skirtingos žemės*. Taip Cibino kaime, Bronicos apskrityje, 44,5% visos padalintos 166 ūkininkams žemės yra viso tik 18-kos įmonininkų iš *valstiečių* tarpo rankose, ir kiekvienas iš jų turi po 10,7 atskiro sklypo, tuo tarpu kai 52 tvirti ūkininkai turi iš viso 172 atskirus sklypus arba po 3,3 sklypo vienam kiemui. Suprantama, kad juo labiau didės verslo pelningumas. . . juo daugiau įmonininkai turės akstino užgrobti į savo rankas kaip galima daugiau žemės, ir labai galimas dalykas, kad ir tie 35 valstiečiai, kurie dabar dirba savo

¹ Prugavinas, „Amatininkas parodoje“.

sklypus, naudodamiesi samdiniais, pakilus nuomos kainoms, geriau atsisakys juos dirbę ir perduos įmonininkams. Lygiai tokie pat reiškiniai pastebimi ir kituose kaimuose, kur daugiau ar mažiau išplitęs yra krakmolo-sirupo verslas“.

5. AMATININKAS IR FABRIKAS

Tačiau užtenka, mes nerašome tyrinėjimo apie amatinę pramonę Rusijoje. Mes norime tik nurodyti neginčijamus faktus, kurie nesugriaunamai byloja apie mūsų liaudies ūkio pereinamąją būklę. Tuo metu, kai žmonės, kurie liaudies reikalų gynimą yra pasistatę savo gyvenimo svarbiausiu tikslu, užmerkia akis prieš svarbiausius reiškinius, kapitalizmas eina savo keliu, išmuša savarankius gamintojus iš jų netvirtų pozicijų ir sukuria Rusijoje darbininkų armiją tuo pačiu išbandytu būdu, kuris jau buvo jo praktikuotas „Vakaruose“. „Eksproprijuojant anksčiau savarankius valstiečius ir atimant iš jų gamybos įrankius, vyksta kaimo pagalbinių verslų panaikinimas, manufaktūros atskyrimo nuo žemės ūkio procesas. Tačiau tikrasis manufaktūros laikotarpis neveda dar į jokių radikalių pertvarkymus. Reikia atminti, kad manufaktūra tik po truputį užkariauja nacionalinę gamybą ir kad jos pagrindą sudaro miesto amatai ir kaimo naminiai, pagalbiniai verslai. Jeigu tam tikruose punktuose, tam tikrose gamybos šakose ji naikina šiuos pastaruosius, tai ji *pašaukia gyventi juos kitoje vietoje*, nes jie jai reikalingi žaliavai apdirbti... Ji *sukuria* dėl to, naują smulkiųjų kaimo gamintojų klasę, kuri verčiasi žemdirbyste, kaip pagalbine šaka, o svarbiausia verčiasi pramonės darbu, kurio gaminius tiesiog arba pirkliams tarpininkaujant parduoda manufaktūroms... Tiktai stambioji pramonė su savo mašinomis teikia kapitalistiniam žemės ūkiui tvirtą pagrindą, galutinai eksproprijuoja didžiulę kaimo žmonių daugumą ir užbaigia žemės darbo atskyrimą nuo kaimo naminės pramonės“¹. Mes gyvename šiuo metu kaip tik šį mūsų nacionalinės pramonės laipsniško perėjimo į

¹ „Das Kapital“, 2 Aufl., S. 779—780. („Kapitalas“, 2 leid. 779—780 psl. — Red.)

manufaktūrą procesą. Ir šis, būtent, „pašaukimo gyventi“ procesas arba bent daugelio smulkiosios amatinės pramonės šakų laikinio pagyvėjimo procesas duoda p. V. V. et cons. galimybę su tariamu pasisekimu įrodinėti, kad pas mus nevyksta „amatinio verslo kapitalizmas“¹. Menkas darbo užmokestis, už kurį amatininkai parduoda savo darbą, kiek sulėtina perėjimą į stambiąją mašininę industriją. Bet tiek šiame reiškinyje, tiek ir jo neabejotinuose padariniuose nėra ir negali būti nieko *savita*. „Darbo jėgos atpigimas tiesiog piktam išnaudojant moterų ir mažamečių darbą, stačiai plėšikiškai nusizengiant visoms normalioms darbo ir buities sąlygoms, lygiai kaip ir iš čia kyląs prekių atpigimas ir aplamai kapitalistinis išnaudojimas, — susiduria pagaliau su tam tikromis, nenugalimomis labiau natūraliomis ribomis. Pasiekus tą tašką... išmuša valanda, kada įvedamos mašinos ir kada izoliuotas namų (arba taip pat manufaktūros) darbas greit virsta fabrikinę gamyba“². Mes matėme, kad ta valanda jau išmušė Šujsko medvilnės audžiamosios apygardos apskrityms. Greit ji išmuš ir kitoms pramoninėms vietovėms. Darbo išdalinimas „po namus“ yra pelningas kapitalistams tik ligi tol, kol pramoninis darbas yra pašalinis, pagalbinis amatininko verslas. Žemdirbystės pajamos leidžia darbininkui tenkintis neįtikimai žemu darbo užmokesčiu. Bet lyg tiktai tos pa-

¹ Kaip minėtasis procesas vyksta, suprantama yra kiekvienam, kas supranta stambiosios gamybos naminės sistemos esmę. Dėl visa ko pateikiame aiškinamųjų faktų. „Kartūno fabrikantai paprastai įspaudžia raštus arba svetimiams audiniams pagal pašalinių asmenų užsakymus arba savo pačių prekioms, nupirkę verpalus ir išdalinę juos austi įvairiose vietose“. Kartūno fabrikantų sėkmingas reikalų tvarkymas turi d.dinti verpalų išdalinimą „įvairiose vietose“, vadinasi, ir išplėsti smulkiąją amatininkų pramonę. Amatinė medvilnės gamyba labai išplito *dalyvaudant daugeliui pirklių kapitalistų*, kurie, užpirkę medvilninius verpalus, arba apmeta juos savo įmonėse ir paskui perduoda audėjams, arba neapmestą perduoda meistrams, kurie, versdamiesi vien tik metimu ir verpalų išdaliniu po kaimus, yra tarpininkai tarp kapitalistų ir audėjų. „Karimis-Statistinis Rinkinys“, IV knyga, 381 ir 384—385 psl. Firma „Savos Morozovo sūnūs“, turinti 18.310 nuolatinių darbininkų, be to, turi dar 7.490 „pašalinių“ darbininkų. Tie „pašaliniai“ darbininkai yra ne kas kita, kaip amatininkai, kurie egzistuoja dėka stambiosios pramonės. Tokios rūšies faktai, kurie visiškai nedviprasniškai byloja apie kapitalizmą, įaudina betgi narodnikus ligi paprasčiausių politinės ekonomijos tiesų užmiršimo.

² „Kapital“, S. 493—494. („Kapitalas“, 493—494 psl. — Red.)

jamos nutrūksta, lyg tiksliai žemdirbystę gaštinau išstumia pramoninis darbas, — kapitalistui tenka pakelti darbo užmokesį ligi garsiojo darbo žmogaus reikmių minimumo. Tada jam pelningiau išnaudoti darbininkus fabrike, kur pats darbo kolektyvumas pakelia jo našumą. Tada tai ir prasideda stambiosios mašininės pramonės era.

Medvilnės verpiamoji ir audžiamoji gamyba yra, kaip žinoma, labiausiai priešakinės dabartinės kapitalistinės industrijos šakos. Štai kodėl jose yra beveik visiškai užbaigtas procesas, kuris tik prasideda, o gal ir visiškai dar neprasidėjo kai kuriose kitose gamybos šakose. Kartu reiškiniai, vykę labiau ištobulintose pramonės šakose, gali ir turi būti laikomi pranašingais kitų jos sferų atžvilgiu. Kas ten įvyko vakar, čia gali įvykti šiandien, rytoj arba aplemai labai artimoje ateityje.

6. RUSIJOS KAPITALIZMO LAIMEJIMAI

Ponas Tichomirovas nepripažįsta Rusijos kapitalizmo laimėjimų. Mes ir patys pasiruošę pasakyti mūsų buržuazijai: „ką darai, daryk greičiau“. Bet „nelaimei ar laimei“, ji neprivalo raginimų. Dar p. A. Isajevąs, atsikirsdamas rusų „statsocialisto“ knygai, atkreipė skaitytojų dėmesį į mūsų perdirbamąją pramonę. Jo nuomone, neseniai įvykusi visos Rusijos paroda gali būti geriausias atsakymas į perankstyvus džiūgavimus dėl liūdno neva „kapitalizmo likimo Rusijoje“. — „Užtenka pažvelgti į pluoštinių medžiagų branžą, — kalbėjo jis, — nuo jos taip ir dvelkia milijonais. Net drobei gaminti mes turime nemaža fabrikų, pagaminančių už 1—1,5 mil. rub. per metus. O medvilnės gaminių branžoje 1 milijonas laikomas visiškai menku skaitmeniu. Danilovo manufaktūra pagamina už 1,5 mil. per metus, Giubneris — už 3, Karetnikovai — už 5,5, Baranovų 2 firmos, — už 11, Jaroslavlilio manufaktūros bendrovė — už 6 mil., Prochorovų — už 7, Krenholmo manufaktūros — apie 10 mil. ir t. t. Cukraus gamyklos taip pat rodo didžiulę gamybą už 5, 6, 8 mil. Net tabako gamyba turi milijonierius savo atstovais... O 1878—1882 m. skaitmenys rodo mums stambų gamybos išplėtimą, pašlijusį Rusijos-Turkijos karo metais“. Tie ir daugelis

kitų faktų davė progos p. Isajevui padaryti išvadą, kad „stambi privatinė-kapitalistinė gamyba Rusijoje nuolat vystosi“¹. O juk ne vienas p. Isajevas laikosi tos nuomonės. Paskutinioji visos Rusijos paroda įtikino p. V. Bezobrazovą, kad mūsų pramonėje „praėjusio dešimtmečio pažanga (nuo 1870 m. Peterburgo parodos laikų) aiški: lyginant su padėtimi, buvusia prieš 25 metus, ši mūsų pramonės pažanga — ypač manufaktūrinės — didžiulė: jos daugeliu atžvilgių nebepažinsi... Kartu su mūsų produktų kokybės pagerėjimu reikia pažymėti dar jos didžiulį plėtimą, užsimotą visose mūsų pramonės šakose per pastaruosius 25 metus. Šis išsiplėtimas ypatingai žymus pastarajame dešimtmetyje, po to; kaip praėjo krizė, kilusi dėl baudžiavos panaikinimo ir turkų karo. Norint tuo įsitikinti, užtenka palyginti mūsų fabrikantų faktūras su žiniomis, kurias teikia paskutinė mūsų finansų ministerijos oficiali statistika. Ši statistika yra iš 1877 metų. Manufaktūrinės gamybos skaitmenų palyginimas už 1877 ir 1882 metus (pastarųjų metų skaitmenys pagal faktūras) rodo nepaprastą produktų kiekio padidėjimą per šį penkmečio laikotarpį: daugelyje didesnių įmonių jis padvigubėjo². Labai didelis fabriky skaičius įsteigtas per pastaruosius 5 metus. Pirmoji vieta priklauso pramonei, apdirbančiai pluoštinę medžiagą (šilką, gelumbę, lino ir medvilnės audinius). Mūsų medvilnės pramonė nepaprastai išsivystė; kai kurie jos produktai gali būti pastatyti šalia visa to, kas yra tobuliausia ir gražiausia Europoje“³. Tas mokslo žmonių išvadas visiškai patvirtina aukščiau pažymėtos citatos „Viestnik Narodnoj Voli“ korespondento, asmeniškai stebėjusio stambiosios gamybos „didžiulius laimėjimus“ mūsų tėvynėje. Pagaliau tą patį sako svetimšaliai, rašiu-

¹ „Juridičeskij Viestnik“ („Juridinis Žinynas“), 1883 m. sausio mėn., str. „Ekonominės literatūros naujienos“, 102 psl.

² Šį palyginimą darant reikia, žinoma, turėti galvoje minėtąjį jau anksčiau oficialinės statistikos netikslumą ir nepilnumą, kuria remiantis nustatomi 1877 metų gamybos kiekiai. Bet, apamai, p. Bezobrazovo išvadas patvirtina ir jo asmeniniai stebėjimai. „Aš pats — sako jis, — galėjau konstatuoti tą mūsų manufaktūrinės pramonės didėjimą savo keļionės po Maskvos pramoninę apygardą metu“.

³ „Economiste français“, 26 Août 1882, lettres de Russie par Wlad. Besobrasoff. („Prancūzijos ekonomistas“, 1882 m. rugpiūčio 26 d., Wlad. Bezobrazovas, iš Rusijos. — Red.)

sieji ir rašantieji apie Rusiją. Kai kurias mūsų pramonės šakas ir dabar jie jau stato greta Vakarų Europos. Taip, pavyzdžiui, cukraus gamyba, kuri, Ed. de Molinario žodžiais, stovi „au premier rang de l'industrie de l'Europe“ („pirmoje vietoje Europos pramonėje“. — *Red.*)¹. 1877 metais rusų rafinadas pasirodė net užsienio rinkose, būtent Prancūzijoje. Šalia tų faktų užsienio *gamybinių* kapitalų veržimasis ir plaukimas į šalį yra tikra žymė, kad kapitalizmas randa joje palankią dirvą savo tolesniam vystymuisi. O mes matome, kad užsienio kapitalistai labai meiliai dairosi į Rusiją ir nepraleidžia progos steigti joje naujų pramonės įmonių. Kokią prasmę turėtų šios pastangos, jeigu pramonė iš tikrųjų vystytųsi taip „sunkiai“, kaip tatai atrodo p. Tichomirovui? Bet visas reikalas yra tas, kad ši nuomonė ginama, svarbiausia, doktrinos labui, kurios pergalei mūsų savitieji rašytojai yra pasiruošę ignoruoti visą eilę labai nedviprasmiško pobūdžio faktų. „Sunkus vystymasis“ būdingas ne tiek Rusijos kapitalistinei gamybai, kiek tiems mūsų revoliucionieriams, kurių programos nė kiek negali susiderinti su mūsų šiuolaikine tikrove.

O kapitalistinis kaupimas, pinigų cirkuliacija šalyje, kredito operacijos? Jų laimėjimai iš tikrųjų didžiuliai. Ligi 1864 metų pas mus beveik visiškai nebuvo privatių kredito įstaigų; tais metais „Valstybinio Banko kapitalas siekė iki 15 mil. rublių, ir įvairių asmenų buvo įdėta indėlių 262,7 mil. rub.; iš tų sumų prekybos reikalams buvo panaudota viso 42 mil. rub. (23,7 mil. buvo išduota pagal vekselius ir 18,6 mil. paskolų pagal procentinius lakštus)“. Praėjo 13 metų, ir padėtis tapo visiškai kitokia. „1877 metų pradžioje visų kredito įstaigų kapitalas sudarė jau 167,8 mil. rub., ir įvairių asmenų buvo įnešta indėlių (% einamoji sąskaita, terminuotieji indėliai ir kt.) 717,5 mil. rub., t. y. kapitalas išaugo 1018%, einamosios sąskaitos, indėliai ir kita — 173%, o drauge — 220%, vadinasi, tos sumos išaugo daugiau, negu trigubai. Kartu ir jų pasiskirstymas visiškai pasikeitė.

¹ Zr. „Journal des Economistes“, Juillet 1883, „L'industrie du sucre en Russie“. („Ekonominis žurnalas“, 1883 m. liepos mėn., „Cukraus pramonė Rusijoje“. — *Red.*)

1864 metais paskoloms ir pagal vekselius iš tų sumų buvo išduota tik 15%, 1877 metais jos beveik visos buvo įdėtos į paskolas bei vekselius, būtent 96%... Paskolos nuo 1864 m. ligi 1877 metų iš 18,6 išaugo iki 337,9 mil. rublių, arba 1829%. Diskonto operacijos, prekybinės siaura prasme, augimas per tą laiką buvo dar stipresnis: iš 23,7 mil. rublių diskontuotų vekselių suma padidėjo ligi 500 mil. rublių, t. y. 2004%!! Kartu su padidėjimu visos pinigų sumos, įdėtos iš procentų, jų judėjimas daugiau negu padvigubėjo. 1863 m. įdėtųjų pinigų suma apsivertė mažiau negu du kartus, 1876 m. ji jau apsivertė 4,75 karto“.

„Kreditas ir geležinkeliai paskubina natūralinio ūkio vartimą piniginiu. O piniginis ūkis — prekinis ūkis — yra kapitalistinis ūkis; vadinasi, ir kreditas, ir geležinkeliai paskubina perversmą ūkinių gamybos sąlygų, kurioms esant gamintojai yra gamybos įrankių savininkai, į tokias sąlygas, kur gamintojai tampa samdomaisiais darbininkais“¹.

7. REALIZAVIMAS

Minėtieji faktai nereikalingi tolesnių komentarų. Aiškiai, suprantamai, įtikinamai kalba jie, kad bent dirbamosios pramonės atžvilgiu mums laikas jau pažvelgti atviromis akimis į tikrovę, laikas jau įsitikinti, kad ši tikrovė turi labai mažai bendra su tomis naiviomis iliuzijomis, kurios apibūdino narodnikinį mūsų judėjimo laikotarpį. Laikas drąsiai pasakyti sau, kad šioje sferoje ne tik artimoji ateitis, bet ir dabartis priklauso pas mus kapitalizmui. Visos mainų sąlygos, visi gamybos santykiai vis daugiau ir daugiau susideda jam palankia prasme.

O dėl realizavimo, tai mes jau kalbėjome, kad jo klausimas nėra jau taip visai neišsprendžiamas, kaip tatai mano p. V. V. ir jo epigonai. Kiekviena šalis, pereidama iš natūralaus ūkio į piniginį, neišvengiamai išplečia didžiu mastu savo vidaus rinką, ir, be jokios abejonės, ši rinka visa pateks pas mus mūsų buržuazijai. Bet tai dar ne viskas. Apdairus kapitalistas numato jau jos perpildymą ir skuba įsigyti rinkų užsienyje. Kai kurios

¹ *Nicholajus* — *onas*, Mūsų poreforminio visuomeninio ūkio bruožai, „Slovo“ („Zodis“), 1880 m., 10 kn., 86 ir 135 psl.

rusų prekės ras, žinoma, sau rinką ir Vakaruose, o kitos pasuks į Rytus, lydimos „baltųjų“ ir kitokių generolų, turinčių patriotinę misiją „sustiprinti mūsų įtaką Vidurinėje Azijoje“. — Pasakutiniajame mūsų įmonininkų ir fabrikantų suvažiavime ne be reikalo buvo svarstytas klausimas apie „priemonės prekybiniams santykiams su Balkanų pusiasaliu išvystyti“ ir apie sudarymą „prekybinių traktatų su Azija“. Šia kryptimi jau buvo padaryti praktiški bandymai, ir nėra pagrindo laukti, kad jiems lemta nepasisekti. Santykiai su Rytais — ne naujiena rusų įmonininkams, ir nors užsienio konkurencija dažnai skaudžiai paliisdavo jų interesus, bet būtų klaidinga manyti, kad šalys, anksčiau kitų įžengusios į kapitalizmo kelią, turi ar gali amžinai išlaikyti pigesnio pervežimo, pigiau apsieinančios gamybos ir geriausios prekių kokybės monopoliją. Prancūzija vėliau kaip Anglija įžengė į tą kelią, o tuo tarpu spėjo užkariauti sau garbingą vietą tarptautinėje rinkoje. Tą pat galima pasakyti lyginant Vokietiją su Prancūzija ir t. t. „Vakaruose“ yra daug šalių, kurioms taip pat, kaip ir Rusijai, yra sunki pramoninė kova su priešakinėmis valstybėmis, o tuo tarpu jokiam tų šalių revoliuciniam rašytojui nė į galvą neateidavo „dėtis savitu“, panašiai į mūsų narodnikus. Tiesa, šiuolaikinės gamybinės jėgos, besiplėsdamos, toli pralenkia galimumą išplėsti realizavimą, tarptautinė rinka tampa beveik visiškai perpildyta, periodinės krizės siekia tapti viena ištisa chroniška krize. Bet kol dar neatejo toks laikas, — niekas netrukdo atsirasti rinkoje naujiems konkurentams, besiremiantiems kuriomis nors savo šalies fizinėmis ypatybėmis arba istorinėmis savo visuomeninio vystymosi sąlygomis: darbo rankų, žaliavos pigumu ir pan. Galima pasakyti dar daugiau, — kaip tik tokių konkurentų pasirodymas ir priartins kapitalizmo žlugimą labiausiai išsivysčiusiose šalyse. Žinoma, darbininkų klasės pergalė Anglijoje arba Prancūzijoje neišvengiamai atsilies į viso civilizuoto pasaulio išsivystymą, ji sutrumpins kapitalizmo viešpatavimą likusiose šalyse. Tačiau ir visa tai ateities reikalas, nuo kurios mus skiria ilgesnis ar trumpesnis laikotarpis, per kurį mūsų kapitalizmas gali tapti ir, kaip jau matėme, tampa

visagaliu Rusijos šeimininku. Kiekvienai dienai užtenka savo rūpesčių, ir ko ateityje mums nelemtų būsimoji Vakarų socialistinė revoliucija, — šios dienos rūpestis pas mus vis dėlto yra kapitalistinė gamyba.

III SKYRIUS

KAPITALIZMAS IR BENDRUOMENINIS ŽEMĖS VALDYMAS

1. KAPITALIZMAS ŽEMĖS ŪKYJE

Bet svarbiausias, vienintelis mūsų visuomeninio ūkio pagrindas yra žemdirbystė, — sako paprastai p. V. V. ir Ko. Kapitalistiniam ūkiui šioje srityje vystytis, „privatiniam verslamoniniam kapitalui“ žemės ūkyje investuoti trukdo bendruomenė, kuri buvo ir palieka nesugriauinama atrama prieš kapitalizmą. Stambusis žemės ūkis pas mus ne tik neištumia smulkiojo, bet atvirkščiai, vis labiau ir labiau pasitraukia jam iš kelio. Stambieji žemės savininkai ir nuomininkai spekuliuoja tik žemės rentos kilimu, perleisdami į valstiečio rankas visą žemės ūkį. O valstiečių ūkis turi suteikti pergalę valstietišioms, o ne kapitalistinėms gamybos formoms.

Nors visoje šioje argumentacijoje klaidos labai glaudžiai susijusios su tiesa, bet ir įsiterpusi joje tiesa jokių būdu nėra įtikinama. Žemdirbystė beveik visur yra labiausiai atsilikusi nacionalinės gamybos šaka, kurioje kapitalizmas imdavo įsigalėti tik po to, kai jis stipriai įsitvirtindavo pramonėje, tikra to žodžio prasme: „Tik stambioji pramonė su savo mašinomis sudaro kapitalistiniam žemės ūkiui tvirtą pagrindą“. Todėl nelogiška būtų daryti išvadą, kad kalbamojoje šalyje nėra arba net ir iš viso negali būti buržuazinių gamybos santykių dėl to, kad tie santykiai dar nespėjo apimti žemės ūkio. Ponui Tichomirovui atrodo, pavyzdžiui, kad didžiosios revoliucijos metu Prancūzijos buržuazija buvo tiek stipri, kad negalėjo užkirsti kelio faktiškai įsigalėti liaudies patvaldystei. O tuo tarpu ligi pat revoliucijos „privatinio verslamoninio kapitalo“ investavimą žemės ūkyje trukdė daugybė feodalinų santykių likučiai, žemės ūkis buvo bai-

siai nusmukęs, žemės savininkai bevelijo gyventi miestuose, išnuomodami savo žemę „pusininkams“ arba nuomininkams ir buržuazijos tarpó; šie pastarieji taip pat, kaip ir mūsų šių dienų „Razuvajevai“, visiškai negalvojo apie teisingą žemdirbystės kultūrą, savo ruožtu perleisdavo išnuomotą žemę valstiečiams ir rūpinosi tik tuo, kaip pelningiau tą perleidimą atlikti¹. Ar ši aplinkybė sutrukdė buržuazijos pergalę ir kapitalizmo pergalę Prancūzijoje? Jeigu ne, tai dėl ko pas mus ji turės ne tikrai didesnę, bet, — kaip mano narodnikai, — lemiamą įtaką visiems mūsų gamybos santykiams? Ar Prancūzijoje nebebuvo jau tuo laiku bendruomenės? Puiku. Bet kaip Prancūzijoje, taip ir visoje „Vakarų Europoje“ buvo feodalinis režimas, buvo savo laiku cechai, kurie labai sunkino kapitalizmo vystymąsi, „varžė gamybą, o ne lengvino ją“. Tie „pančiai“ nesustabdė tačiau visuomeninio-ekonominio vystymosi. Atėjo laikas, kada „juos reikėjo sutraukti ir jie buvo sutraukti“. Kuo apdrausta yra nuo tokio pat likimo rusiškoji bendruomenė?

Ponas Nikolajus — onas daug nuodugniau pažįsta mūsų poreforminį ūkį, kaip visi kartu paimti rusų revoliuciniai ir konservatyvūs savitieji rašytojai, jis nesvyrudamas pripažįsta, kad patys „Nuostatai“ (apie valstiečius, atleistus iš baudžiavos) buvo pas mus „senojo gamybos proceso gulgės giesmė“, ir kad po jos pasireiškusi įstatymų leidimo veikla, *nukreipta į visiškai priešingą pusę*, „rezultate turėjo daug reikšmingesnę įtaką visai liaudies „ūkio buičiai“, kaip valstiečių reforma. To rašytojo nuomone, „kapitalo investavimą žemės ūkyje, jo istorinės misijos įvykdymą trukdo pas mus „Nuostatai“, suteikę gamintojams darbo įrankius. O kapitalistiniam ūkiui padeda visa poreforminė valstybinė-ūkinė veikla... Tačiau kapitalistinė srovė, *matyti, nugali*. Visi duomenys kalba apie tai, kad vis didesnė ir didesnė gamintojų dalis eksproprijuojama: gamintojo dalies mažėjimas produkte ir kapitalisto dalies didėjimas, vykstas mūsų akyse, verčia vis didesnę pirmųjų dalį atsižadėti žemės, jos „nebearti“. Kartu ir pačioje bendruomenėje vyksta labai įdomus reiškinys: netvirtiems

¹ N. Karejevas, „Valstiečiai ir valstiečių klausimas Prancūzijoje XVIII amžiaus paskutiniame ketvirtyje“, Maskva, 1879 m., II sk., 117 psl. ir tol.

valstiečiams bendruomenė ima skirti blogiausius sklypus (vis vieną jie žemės nedirba), o tvirtiems ūkiškų sklypų žemės padalinimo terminai vis ilgėja ir ilgėja, tuo būdu mes turime progos stebėti bendruomeninio valdymo virtimo individualiniu aktu¹. Ponas Tichomirovas visiškai ignoruoja p. Nikolajaus — ono nuostabaus tyrinėjimo išvadas ir atkakliai teigia, kad pas mus „valstiečiai valdo ligi šiol 120.628.246 dešimtinės žemės“. Jis užmiršta, kad dalyko esmę sudaro ne juridinės *normos*, bet ekonominiai *faktai*. O šie faktai rodo, kad daugelyje ir labai daugelyje vietų bendruomenė tiek jau iškreipta nepalankių jai įtakų, kad vietoje gamintojų apsigynimo priemonės prieš kapitalistinį išnaudojimą ji jau tampa galingu šio pastarojo įrankiu. Kad nebūtume tuščiakalbiai, imkime vėl liaudį, „kokia ji yra“, pažvelkime iš tos pusės į šiuolaikinę Rusijos tikrovę.

Bet prieš tai — keletas bendrų pastabų apie pirmykščio agrarinio komunizmo istoriją.

2. BENDRUOMENĖ

Paklausius mūsų narodnikų, iš tikrųjų galima pagalvoti, kad rusų bendruomenė yra visiškai ypatinga savo tvirtumu organizacija. „Nei feodalinio susiskaldymo laikotarpio tarpusavio vaidai, nei mongolų jungas, nei Jono Žiauriojo kruvinoji epocha, nei maištingi tarpkaralmečio metai, nei Petro, nei Jekaterinos reformos, įdiegusios rusų buityje Vakarų Europos kultūros pradus, — niekas nepajudino, nepakeitė tos paveldėtos valstiečių gyvenimo įstaigos, — sako vienas iš lengviausiai užsidegančių narodnikų, p. K—nas, knygoje „Rusų liaudies žemės valdymo formos“, — jos negalėjo sunaikinti baudžiava; jai panaikinti nieko nepadarė nei savanoriški valstiečių išsikėlimai į naujas žemes, nei priverstiniai iškėlimai“ ir t. t., ir t. t., žodžiu,

Praeidavo amžiai, ir laimė vis švito,
Pasaulyje viskas ne kartą pakito,

o rusų bendruomenė liko nepasikeitusi ir nekintama. Deja, tas garbinimas, kad ir neabejotinai iškalbingas, nišnieko neįrodo.

¹ Nikolajus — onas, „Apybraižos“, 132 ir 136 psl.

Kaimo bendruomenės rodo neabejojamą gajumą ligi tol, kol neišauga iš natūralinio ūkio sąlygų. „Paprastas gamybinis mechanizmas šių bendruomenių, pasitenkinančių savais produktais ir nuolat-atsigaminančiu vienu ir tuo pačiu pavidalu, o iširimo atveju vėl atsirandančių toje pačioje vietoje, tuo pačiu vardu, — šis mechanizmas atskleidžia mums nekintamos azijinių bendruomenių būklės paslaptį, bendruomenių, taip griežtai nesutaikomų su nuolatinėmis valstybių ir dinastijų keitimusi. Tų bendruomenių pagrindinio ekonominio elemento struktūros nepaliečia politinio akiračio audros“¹.

Bet tas pats pagrindinis barbariškųjų bendruomenių elementas, tvirtai atlaikęs politinių revoliucijų audras, pasirodo bejėgis ir beginklis prieš ekonominės evoliucijos logiką. Piniginio ūkio ir prekinės gamybos vystymasis pamažu griauja bendruomeninį žemės valdymą“². Čia dar prisideda griunamoji valstybės įtaka, kuri pačių aplinkybių yra verčiama palaikyti individualizmo principą. Tuo keliu stumia ją tiek savo pačios vis didėjęs reikalas, tiek ir aukštesniųjų luomų spaudimas, kurių interesai priešingi bendruomeniniam principui. Piniginio ūkio išsivystymas,

¹ „Das Kapital“ 2 Aufl., S. 371. („Kapitalas“, 2 leid., 371 psl. — *Red.*)

² Piniginio ūkio įtaką pirmąkart komunistų irimui gražiai apibūdina p. G. Ivanovas (Uspenskis) šeiminės bendruomenės atžvilgiu.

„Šiuo laiku, — kalba p. Ivanovas („Iš kaimo dienoraščio“, „Otečestvennija Zapiski“ („Tėvynės Užrašai“), 1860 m. rugsėjis, 38—39 psl.), — valstiečių šeimų gyvenime yra tokia bėgalė neišsprendžiamų ir sunkių uždavinių, kad jeigu dar ir laikosi stipriai didelės valstiečių šeimos (aš kaibu apie priemiesčių šeimas), tai tiktai, taip sakant, išviršinio ritualo laikymusi, o vidinės tiesos jau mažai bėra. Gana dažnai man tenka susidurti su viena tokia didele valstiečių šeima. Šeimos galva yra kokių 70 metų senė, moteris, stipri ir savotiškai išmintinga bei prityrusi. Bet visas jos patyrimas remiasi baudžiavos teise ir liečia vien tik žemės ūkį, kur dalyvauja savo darbu visas namas, o visas pajamas suima į savo rankas senė, o ji skirsto jau jas savo nuožiūra ir bendru susitarimu. Bet štai pravedamas plentas, ir staiga kopūstų kubiliukas, parduodamas vežikams, ėmė duoti tiek pajamų, kad jis tapo pelningesnis, negu visų metų, sakysime, vieno žmogaus lauko darbas. Štai jau aiškus darbo ir uždarbio vienodumo pažeidimas. Nutiesė geležinkelį, veršiukai ėmė brangti, pareikalavus jų į sostinę. Vienas sūnus išėjo vežikauti, ir per pusmetį uždirbo daugiau, kaip visa šeima, dirbusi kaime metus. Kitas brolis pagyveno Peterburge kiemsargiu, gaudamas per mėnesį po 15 rub., kiek anksčiau neuždirbdavo ir per metus. O jaunesnysis brolis su seserimis visą pavasarį ir vasarą plėšė karnas ir neuždirbo ir trečdalis to, kiek uždirbo vežikas per du mėnesius... Ir štai, to dėka kad ir iš pažiūros šeimoje viskas tvarkoje, visi „lygiai“ atiduoda savo darbo vaisius, bet iš tikrųjų ne taip:

savo ruožtu būdamas gamybinių jėgų išsivystymo, t. y. visuomeninio turto didėjimo padariniu, gimdo naujas visuomenines funkcijas, kurių neįmanoma būtų palaikyti pirmąjį mokesčių rinkimo natūra sistema. Pinigų reikalas verčia vyriausybę palaikyti visas tas visuomeninio ūkio priemones ir visus tuos principus, kurie didina pinigų plaukimą į šalį ir greitina visuomeninio-ekonominio gyvenimo pulsą. Bet šie abstraktūs visuomeninio ūkio principai veikia ne patys savaime, o tik yra bendra tikrųjų tam tikros — būtent, prekybinės-pramoninės — klasės interesų išraiška. Susidariusi iš dalies iš buvusių bendruomenininkų, iš dalies iš kitų luomų asmenų, ši klasė esmingai yra suinteresuota sumobilizuoti tiek nekilnojamąją nuosavybę, tiek ir pačius savininkus, kiek šie pastarieji yra darbininkai. Bendruomeninio žemės valdymo principas trukdo pasiekti kiekvieną iš šių tikslų. Štai kodėl jis ir tampa iš pradžių antipatijos objektu, o paskui susilaukia smarkesnių ar lėtesnių puolimų iš gimstančios buržuazijos pusės. Bet ir šie smūgiai ne iš karto sugriauna bendruomenę. Jos žlugimas ruošiamas palaipsniui. Ilgą laiką išviršiniai bendruomenininkų santykiai lieka, atrodo, visiškai nepasikeitę, tuo tarpu kai vidinis bendruomenės pobūdis gyvena sunkias metamorfozes, kurios pagaliau visiškai ją ir suardo. Šis procesas vyksta kartais per labai ilgą laikotarpį,

kiemsargis „nuslėpė“ nuo mamytės keturis raudonus popieriukus, o vežikas nuslėpė dar daugiau. Na, ir kaip gi kitaip pasielgti? Štai mergaitė ligi kraujo nutrynė sau rankas ir visą vasarą plušo su karnomis, kad uždirbtų penkis rublius, o vežikas uždirbo 25 rub. per vieną naktį tik už tai, kad trunkėsi su ponais po Piterį nuo 12 val. vakaro ligi aušros. Be to, senės autoritetas dar būtų reikšęs ir būtų reikšęs labai daug, jeigu šeimos uždarbis būtų buvęs išimtinai žemės darbo rezultatas. Šiuo atveju ji tikrai autoritetas; bet klausimas, ką gi ji gali suprasti apie kiemsargio, vežiko ir kitus naujus uždarbius? Ką ji čia supranta ir ką gali patarti? Todėl jos autoritetas grynai fiktyvus ir jeigu ką nors reiškia, tai likusioms namie moterims, ir moterys labai gerai žino, kad jų vyrai elgiasi su senute pagarbiai ir klusnūs tik dėl akių, nes gana smulkiai žino savo vyrų pajamas, žino, kiek ir kieno nuo jos nuslėpta, ir pačios rūpestingiausiai saugo tas paslaptis. Šeimos galvos autoritetas fiktyvus ir fiktyvūs visi šeiminių bendruomenės santykiai; kiekvienas ką nors turi nuslėpęs nuo senės, tų santykių atstovės, nuslėpęs sau. Senutei mirus, ši didelė šeima nebeišsilaikys tuo pavidalu, kaip šiandien, nė dviejų dienų. Visi panorės nuoširdesnių santykių, ir tas noras būtinai atves į kita — gyventi kiekvienam pagal savo išgales: kiek kas uždirbo, tuo tegu ir naudojasi“.

bet, kartą pasiekęs tam tikrą intensyvumo laipsnį, jis jau negali būti sustabdytas jokių „valdžios užgrobigių“ iš tos ar kitos slap-
tos draugijos pusės. Vienintelį rimtą atkirtį pergalingajam indi-
vidualizmui gali duoti tik tos visuomeninės jėgos, kurias gimdo
pats bendruomenės irimo procesas. Jos nariai, kitados lygūs
savo materialine būkle, savo teisėmis ir pareigomis, šio proceso
dėka yra paskirstomi į du sluoksnius. Vienas linksta į miesto
buržuaziją, stengdamasis susilieti su ja į vteną išnaudotojų
klasę. Šio privilegijuotojo sluoksnio rankose susikaupia pamažu
visa bendruomeninė žemė. Antrasis sluoksnis — iš dalies išme-
tamas iš bendruomenės ir, atplėštas nuo žemės, neša savo darbo
rankas į rinką, o iš dalies sudaro naują bendruomenininkų-parių
kategoriją, kurių išnaudojimas palengvėja tarp kitko dėl pato-
gumų, teikiamų bendruomeninės organizacijos. Tiktai ten, kur
istorinės aplinkybės paruošia naują ekonominę bazę visuomenei
pertvarkyti tos žemesniosios klasės interesais; tik tuomet, kai ši
klasė pradeda sąmoningai suvokti savo vergovės pagrindines
priežastis ir savo išvadavimo esmines sąlygas, — tiktai ten ir
tik tuomet, — galima, neatsiduriant manilovizme, „laukti“ nau-
jos socialinės revoliucijos. Šis naujas procesas vyksta taip pat
tik palengva, bet, kartą prasidėjęs, jis lygiai taip pat prieina
savo loginį galą su astronominių reiškiinių nenukreipiamumu.
Socialinė revoliucija remiasi šiuo atveju ne „galimu“ sąmokslin-
kų laimėjimu, bet tikra ir nesulaikoma visuomeninės evoliu-
cijos eiga.

Mutato nomine de te fabula narratur (pasakėčioje kalbama
apie tave, — reikia tik vardą pakeisti. — *Red.*), — galime mes
pasakyti, kreipdamiesi į rusų bendruomenę. Kaip tik neseniai
prasidėjęs Rusijoje piniginio ūkio vystymasis ir išaiškina tą
patvarumą, kuris pasireiškėdavo *ligi pastarojo laiko* mūsų bend-
ruomenėje ir kuris *ligi šiol* tebejaudina silpnoko protavimo žmo-
nes. Ligi baudžiavos panaikinimo beveik visas visuomeninis,
o žymia dalimi ir valstybinis Rusijos ūkis buvo natūralus ūkis,
nepaprastai palankus žemės bendruomenei išsilaikyti. Štai kodėl
šios pastarosios ir negalėjo suardyti nei feodalinio susiskaldymo
bei sueigų santvarkos, nei maskvinės centralizacijos, nei Petro

reformų ir Peterburgo patvaldžių „būgninio švietimo“ laikų politiniai įvykiai. Nors ir labai sunkiai atsiliepdavo liaudies gerovei daugelis tų įvykių, tačiau, be abejonės, jie patys galų gale buvo ne gilių perversmų pranašai visuomeniniame ūkyje, o tik padarinys tų savitarpio santykių, kurie siejo atskiras bendruomenes. Maskvos despotizmo pagrindą sudarė kaip tik tie „liaudies buities amžninieji ramsčiai“, kuriais gėrisi mūsų narodnikai. Tai lygiai aiškiai suprato ir reakcinis baronas Haksthauzenas ir revoliucinis agitatorius Bakuninas. Jei Rusija būtų buvusi izoliuota nuo ekonominių ir politinių Vakarų Europos gyvenimo įtakų, — būtų buvę sunku ir numatyti, kada istorija pakirs pagaliau ekonominį jos politinės santvarkos pamatą. Bet tarptautinių santykių įtaka paskubino natūralų, nors ir lėtą piniginio ūkio ir prekinės gamybos vystymosi procesą. Vasario 19 d. reforma buvo būtina nuolaida naujai ekonominei srovei ir savo ruožtu suteikė jai naujos jėgos. Bendruomenė nesugebėjo, be to, ir negalėjo prisitaikinti prie naujų sąlygų. Jos organizmas palūžo ir tik apakę žmonės nepastebi dabar jos irimo požymių. Štai faktai.

3. MŪSŲ BENDRUOMENĖS IRIMAS

Mūsų kaimo bendruomenės irimo procesas atsispindi net jos išviršiniame pavidale. „Aš ilgai stovėjau kapinių pakraštyje, žiūrėdamas į išorinę kaimų išvaizdą (ištįsusių apačioje, pakalnėje), — sako p. N. Zlatovratskis. — Tačiau koks įvairumas! Ten pirklių krūva, atrodo, sukrypusių dvilangių, šiaudiniais stogais. ... Čia, priešais, dengti lentelėmis nauji, trilangiai namai, platūs gatvės protarpiai, o tarp jų šmėsteri net žali skardiniai stogai su fliugeriais ant dūmtraukių. O šit trečia krūva — ilga, išsirangiusi kaip kirminas, kur šalia pasiturinčio buožės rūmų šmėkšo, vos vos išlindusi iš žemės, lyg palapinė, lyg šunidė“¹. Šį labai vaizdingą savo išorę įvairumą atitinka įvairumas skaitmenų, rodančių atskirų ūkių biudžetus. Pono Zlatovratskio žodžiais, jo pasirinktoji tyrimui bendruomenė sudarė, „nors ji buvo

¹ N. Zlatovratskis, „Kaimo šiokiadieniai“, Sankt Peterburgas, 1880 m., 9 psl.

labai maža, gana kraštutines ekonominės nelygybės pakopas, pradedant nuo žmonių, *pertekusių kapitalu*, bekramtančių ištisas dienas riešutus, ligi gusarienės (kareivio-gusaro našlės), vargstančios su visa krūva vaikų; be to, šis kaimas labai ryškiai dalijosi į *gražiąją pusę ir šaltąją pusę*¹. O tuo tarpu ši bendruomenė „buvo tas šiuolaikinio *naujojo* kaimo vidurkio tipas, prie kurio arba stengiasi priartėti visi aplamai Rusijos kaimai, arba kai kurie spėjo jau pažengti toli ir toliau ta pačia kryptimi, t. y. senojo kaimo kaip darbo ir ekonominės lygybės principo atstovo pagrindų dezorganizacijos kryptimi“. Ponas Zlatovratskis žino, kad yra dar tokių kaimų, „ir daug dar jų yra, kur jūs jaučiate ir matote stiprius, nepajudinamus“ senosios bendruomeninės buities „pagrindus“. „Bet tokių kaimų daugiau *buvo*, negu dabar yra“¹. O dabar kaime vis labiau ir labiau stiprėja tai, ką „Šiokiadienių“ autorius vadina „kaimo dvilypumo ir dviveidiškumo atmosfera“ ir kas yra neišvengiamas bendruomenės suskilimo į keletą skirtingų sluoksnių su visiškai nesutaisomais interesais padarinys.

Iš vienos pusės, jūs matote atviraširdį *tvirtą ūkininką*, „kuris turi sklypą iš viso tik vienam asmeniui, o tuo tarpu įdirba tris, keturis, net penkis savo kaimynų, kurie nepajėgia jų dirbti, sklypus“; iš antros pusės — kaip tik tie „nepajėgūs“ ūkininkai, „juodžiai“, „varguomenė“ ir t. t., kurie „arba patys, kaip samdiniai, dirba pas savo nuomininką, arba visiškai užkala savo pirkias ir išeina kitur, nežinia kur, niekuomet kartais net nebesirodudami savo gimtojoje bendruomenėje“. Ir tokių varguolių nemaža. Šių metų balandžio 18 d. „Novoje Vremja“ („Naujas Laikas“) 2922 Nr. mes perskaitėme šį labai reikšmingą pranešimą: „Štai faktas, kurio tikrumas paliudytas oficialiai. Iš 9.079.024 kiemų Rusijos kaimo bendruomenėse (išskyrus Pavislio ir Pabaltijo kraštus) 2.437.555 kiemų neturi arklių. Tai reiškia, kad iš 4 valstiečių kiemų vienas kiemas neturi arklio. Bet valstietis, neturįs arklio, jau negali būti savarankis žemdirbis-ūkininkas. Tai reiškia, kad ketvirtąją Rusijos kaimo gyventojų dalį

¹ „Kaimo šiokiadieniai“, 191 psl.

reikalinga išbraukti iš turinčių savarankiškus ūkius žemdirbių skaičiaus“¹. O valstietis, negalįs savarankiškai ūkininkauti, yra kandidatas proletaro vardui, kandidatas, kurio patvirtinimas šioje luominėje padėtyje turi įvykti labai greitai. Išvengdamas kol kas tiesioginio stambaus kapitalisto-įmonininko išnaudojimo, toks valstietis tačiau jau visiškai priklauso nuo savo kaimo buožių arba net tiesiog „protingųjų valstiečių“ smulkiojo lupikiško kapitalo. Kaip elgiasi „protingieji tvirti valstiečiai“ su nusigyvenusiais savo bendruomenininkais — matyti iš jau cituotos p. Zlatovratskio knygos.

„— O tos štai užkaltosios pirkios „lakūnams“ priklauso? — klausia autorius savo pašnekovus.

— Lakūnams... taip! — nusišypsojo pašnekovai: — nes lekia, kaip paukščiai! Vis sėdi, laikosi, šiaip taip prasistumdami ant savo dešimtinės, o paskiau — purpt! ir išlėkė... Paprašo kaimyną, kad jo paso nesulaikytų, išsinuomoti jo sklypą, *dievo vardu dar prašo*, degtine dar girdo ir pinigų žada atsiųsti priedo, tik padaryk malonę, paimk! Na, ir ima... mums, tvirtiems vals-

¹ Šias žinias laikraštis paėmė iš knygos „Arklių surašymas 1882 m.“.

Nurodomąjį čia vidurkį patvirtina atskiri tyrinėjimai atskirose gubernijose ir apskrityse. Taip, pavyzdžiui, net apie Tambovo, aplamai daugiau ar mažiau pasiturinčią guberniją, mes turime šiuos duomenis:

	Spasko apskr.	Temnikovo apskr.
Ūkiai neturi arklių	21%	21,6%
Ūkiai turi po 1 arklį	41%	42,9%
Ūkiai turi po 2 ir 3 arklius	33%	31,3%

Moršansko apskr. Borisoglebsko apskr.

Ūkiai neturi arklių	21,6%	} 50,5%	18%	} 46%
Ūkiai turi 1 arklį	28,9%		28%	

(Žiūrėk p. Grigorjevo str. „Zemstvy statistiniai tyrinėjimai Tambovo gub.“, 1884 m. rugsėjo „Russkaja Misl“ („Rusų Mintis“), 79 psl.). Vladimiro gub., Pokrovo apskr. (Kudikino rajonas) „arklių neturi 24% visų kiemų. Tos pačios gubernijos Jurjevo apskr. neturinčių arklių ūkių procentas labai didelis, bet užtat mes čia aptinkame labai daug kiemų, teturinčių iš viso po vieną arklį. O tokios rūšies šeimas be abejonės reikia priskirti prie silpnų, mažai tinkančių žemės darbui skaičiaus“. Beje, kai kuriuose tos pačios apskrities rajonuose (Nikulsko valsčius) neturi arklių nuo 19 (dvarininkų valstiečiai) iki 24 procentų (valstybiniai valstiečiai) iš viso kiemų skaičiaus. Spasko valsčiuje ūkininkai, kurie patys dirba žemę, sudaro tik 73%.

tiečiams tai į naudą... Atsitinka ir taip — sugrįžta atgal, norėtų žemę atgauti, — bet nėra nuo ko pradėti: parsisamdo bernauti pas savosios žemės nuomininką... Juk viskas tai iš dievo valios!..“

Ar patinka jums, skaitytojau, tokių „tvirtų valstiečių“ bendruomenė? Jeigu taip, tai jūsų skonis vargu ar sutampa šiuo atveju su tų „lakūnų“ skoniu, kurie „dievo vardu prašo“, kad juos atpalaiduotų nuo žemės. Ir įsidėmėkite, kad šie „lakūnai“ savaip yra visiškai teisūs. Skirtumas tarp jūsų ir jų simpatijų sąlygojamas tos labai paprastos aplinkybės, kad jums simpatinga bendruomenė visiškai nepanaši į tą, su kuria tenka turėti reikalą „lakūnams“. Jūsų vaizduotė piešia tą idealią bendruomenę, kuri *gali* atsirasti po revoliucijos pagal narodnikų ir narodovolcų skonį. O lakūnai turi reikalą su ta *tikrąja* bendruomene, kurioje jau įsigalėjo jų nesutaikomas antagonistas, „tvirtas, gudrus valstietis“, patenkintas kartojas — „pas mus juodžiai nesilaiko... pas mus jiems nėra kur atsikvėpti... kad ne *jie*, argi mes galėtume gyventi? Kad ne tie lakūnai, mums labai ankšta būtų... O šit dabar, kai išleisi iš bendruomenės pakankamai tų lakūnų, tai tau ir laisvė“¹. Bendruomenė, „išleidžianti iš savo tarpo“ juodžius, yra buožių ir išnaudotojų bendruomenė. Neturėdami kuo „atsikvėpti“, lakūnai bėga nuo jos, kaip nuo jungo.

Bet protingasis valstietis ne visuomet išleidžia „juodžius“ veltui. Suėmęs „į vieną sklypą — keturis“, priklausančius jo nusigyvenusiems kaimynams, jis reikalauja iš pastarųjų dar „priedo“. Iš to ir atsiranda nuostabios sutartys, kaip ši, p. Orlovo įamžintoji: „1874 metai. Lapkričio 13 d. Aš, žemiau pasirašęs, Maskvos gubernijos, Volokolamsko apskrities, Kurvinos kaimo, daviau šį parašą savajai Kurvinos kaimo valstiečių bendruomenei, kad aš, Grigorjevas, atiduodu visuomenei naudotis žemę — trijų asmenų sklypą, už tai aš, Grigorjevas, *įsipareigoju mokėti į metus po 21 rub.* ir sutartus pinigus turiu kasmet išsiųsti iki balandžio 1 dienos, neįskaitant pasų, už kuriuos aš turiu

¹ „Kaimo šokiadieniai“, 203—204 psl.

atskirai pasiūsti, taip pat ir už jų išsiuntimą, po kuo ir pasirašau“. Kad šis atsitikimas negali būti vienintelis — matyti iš palyginimo mokesčių, uždėtų valstiečių sklypams, su nuomos mokesčiu už juos. Vidutiniškai 12-oje Maskvos gub. apskričių mokesčių dydis, priklausęs iš vieno asmens sklypo, lygus 10 rub. 45 kap., o vidutinė nuomos kaina už vieno asmens sklypą neprašoka 3 rub. 60 kap. Tuo būdu vidutiniškas primokėjimas už išnuomojamąjį vieno asmens sklypą išeina savininkui ligi 6 rub. 80 kap. „Atsitinka, žinoma, ir taip, kad sklypas išnuomojamas pagal užkrautų mokesčių dydį, — sako p. Orlovas, — bet tokie atvejai be galo reti, dėl to juos galima laikyti išimtimi, o bendra taisyklė yra didesnis ar mažesnis primokėjimas prie sklypo nuomos kainos. Suprantama dabar, dėl ko valstiečiai, jų pačių žodžiais, nepavydi kitiems bendruomeninės žemės“¹. Kas yra susipažinęs su puikiu p. Jansono tyrinėjimu apie valstiečių skirtinius sklypus ir mokesčius, tas žino, kad didžiojoje Rusijos dalyje labai nesuderintas, kaip p. Orlovas nurodo, vieno asmens sklypų pajamingumas su bendra jiems užkraunamų mokesčių suma. Labai dažnai tas skirtumas pasiekia tikrai pasibaisėtiną mastą. Novgorodo gubernijoje mokesčiai nuo žemės dešimtinės atskiroms mokėtojų grupėms, lyginant su normaliomis tų žemių pajamomis, sudaro:

Iš valstybinių valstiečių žemės	160%
Iš valstiečių savininkų žemės:	
buvusių skirtinių	161%
buvusių dvaro	180%
laikinių prievolinkų	210%

O nepalankiomis sąlygomis, t. y. valstiečiams-savininkams turint mokėti papildomuosius mokesčius, laikinų prievolinkų valstiečiams turint mažus skirtinius sklypus ir sunkias bendrąsias prievoles, tie mokesčiai siekia:

Išsipirkusiems valstiečiams ligi	275%
Laikinei įsipareigojusių ligi	565%*

¹ „Maskvos gubernijos statistinių žinių rinkinys“, Ūkinės statistikos skyrius, IV t., I knyga, Maskva, 1879 m., 203—204 psl.

² „Caro įsakymu įsteigtos komisijos dabartinei žemių ūkio padėčiai tyrinėti pranešimas“ ir t. t., III sk., 6 psl.

Aplamai, lyginant duomenis, surinktus „Mokesčių komisijos darbų“ XXII tome, su duomenimis, pateikiamais Žemės ūkio komisijos pranešime, p. Nikolajus — onas rado, kad „valstybiniai skirtingieji valstiečiai 37 Europos Rusijos gubernijose (taigi, neįskaitant vakarinių) moka iš grynų pajamų, gaunamų iš žemės, 92,75%, t. y. įvairiems reikalams iš žemės pajamų jiems lieka 7,25%. O buvusių dvaro valstiečių mokesčiai, lyginant su grynosiomis pajamomis nuo jų žemės, sudaro 198,25, — t. y. jie ne tik atiduoda visas savo pajamas iš žemės, bet turi dar primokėti tiek pat iš pašalinių uždarbių“. Iš čia išeina, kad „bendruomenės išleistieji“ „juodžiai“ dažniausiai turi mokėti kasmet tam tikrą pinigų sumą už teisę atsisakyti nuo skirtingo sklypo ir laisvai kilnotis. Šią neginčijamą išvadą visur patvirtina faktai, kur ekonominiai valstiečių santykiai buvo kiek atidžiau ištirti. Taip, pavyzdžiui, Vladimiro gubernijos, Jurjevo apskrities smiltžemio rajone, p. V. S. Prugavino žodžiais, „lieso, nederlingo dirvožemio skirtingieji sklypai yra našta ūkiui, žemė yra valstiečiams pamotė. Čia sklypas ne tik neapmoka užkrautųjų jam mokesčių, bet atiduodas žemę į nuomą turi dar primokėti pats 8—10 rub. už kiekvieną sklypą, nes vidutinė kiekvieno sklypo nuomos kaina tame rajone lygi 4—5 rubliams metams“¹. Mokesčių naštos prispausti, žemės-„pamotės“ susmukdyti, kaimo „juodžiai“ patenka į beviltiškiausią padėtį. Iš vienos pusės, jie negali dėl lėšų trūkumo dirbti žemės, kurią jie valdo, iš antros — veikiantieji įstatymų nuostatai draudžia jiems atsisakyti nuo žemės valdymo, kuris jiems nieko neduoda, tik nuostolių. Kur veda tokia padėtis? Labai aišku. Pono Orlovo žodžiais, vadinamieji dirvonininkai, t. y. ūkininkai, apleidę savo žemę, išskiriami į ypatingą grupę ir tampa tarsiu atstumtaisiais, ištremtaisiais iš bendruomenės; bendruomenė skyla į dvi dalis, iš kurių kiekviena antrosios atžvilgiu darosi priešiška: ūkininkai žiūri į dirvonininkus, kaip į sunkią našta, nes jiems, pagal solidariąją atsakomybę, daž-

¹ V. S. Prugavinas, „Kaimo bendruomenė“ ir t. t. Jurjevo apskrities, Vladimiro gubernijos, Maskva, 1884 m., III sk., 94—95 psl.

niausiai tenka atsakyti už pastaruosius, iš kurių paprastai nesti ko paimti; o dirvonininkai, galutinai nusigyvenę ir nustoję dirbti žemę, esti priversti su savo šeimomis eiti *kitur* uždarbiauti, o tuo tarpu, nesinaudodami savo sklypais, turi mokėti už juos visus mokesčius, kitaip bendruomenė neišduoda jiems paso, ir, be to, „plaka“ juos valsčiaus valdyboje už neapmokėtus mokesčius; *aišku, bendruomenė dirvonininkų akyse yra našta, rykštė, stabdys*. Suprantama, kad „ryšys tarp tų dviejų bendruomenės dalių yra grynai išviršinis, dirbtinis, fiskalinis; tam ryšiui nutrūkus, *minėtosios grupės būtinai turi galutinai iširti*: bendruomenė susidarys vien iš žemdirbių; o dirvonininkai, neturėdami lėšų iš naujo įsitaisyti ūkį ir palengva nuo jo atprasdami, galutinai pavirs bežemiais, kuriais faktiškai jie yra ir dabar“¹.

Tam tikroje bendruomenės irimo stadijoje beveik neišvengiamai ateina toks laikas, kai vargingiausias bendruomenininkų sluoksnius pradeda priešintis tai žemės valdymo formai, pasidariusiai jo „rykšte ir stabdžiu“. Prancūzijoje praėjusio šimtmečio pabaigoje patys neturtingieji valstiečiai dažnai reikalaudavo „bendruomeninių žemių padalijimo, nes, neturėdami gyvulių, jie nesinaudojo jomis arba tikėjosi įsitaisyti savarankišką ūkį, bet tuo atveju *turėjo prieš save* fermerius ir aplamai savarankius valstiečius, kurie ganė tose žemėse savo gyvulius“². Kartais, tiesa, būdavo ir atvirkščiai, t. y. vargšai norėdavo pasilaikyti bendruomenės ganyklas, o turtuoliai užgrobdavo jas savo visiškam naudojimuisi, bet šiaip ar taip aišku, kad kaimo komuna buvo žiauriausios materialinių interesų kovos laukas. Antagonizmas užėmė pirmąją solidariumo vietą³. Toks pat antagonizmas pastebimas dabar, kaip mes matėme, ir Rusijos kaimuose, tik čia neturtingųjų pastangos išeiti iš bendruomenės pastebimos ankstyvesnėse bendruomenės irimo pakopose. Ariamoji žemė,

¹ Orlovas, „Statistinių žinių rinkinys“, 55 psl.

² Karejevas, *Ibid.*, 132 psl.

³ Une commune est presque toujours divisée par la différence des esprits qui gouvernent et qui opposent leurs vues particulières au bien général (Bendruomeninių žemių padalijimas beveik visuomet įvyksta, kai viešpataujančioji viršūnė savo privatinis interesus pastato priešais bendruosius. — *Red.*), cituota iš Karejevo, 135 psl.

pavyzdžiui, Maskvos gubernijoje, nespėjo dar pereiti į privatinę nuosavybę, o tuo tarpu valstybinių mokesčių spaudimas stato jau vargingąją valstiečių dalį į priešišką santykį su bendruomene. „Tose bendruomenėse, kur nėra palankių žemės ūkiui sąlygų... vidutinieji valstiečiai reikalauja, kad išliktų bendruomeninis valdymas; o kraštinieji valstiečiai, t. y. labiausiai *pasiturintieji ir labiausiai nusigyvenusieji, palankiai žiūri į bendruomeninio valdymo pakettimą kieminiu-paveldimu*“¹. Buožės ir „dirvonininkai“ vienodai siekia nutraukti savo ryšius su bendruomene.

Kaip stipriai šis siekimas yra paplitęs? Mes jau žinome, kad jis pasireiškia ten, kur „nėra palankių sąlygų visiems kiemams verstis žemės ūkiu“, ten, kur „dalis kiemų palaipsniui skursta, silpnėja, o paskui ir visiškai suardo savo žemės ūkį, meta dirbę žemę, griebiasi išimtinai pašalinių verslų ir tuo būdu nutraukia savo tiesioginį ryšį su bendruomenine žeme“. Visur, kur užtin-kama tokia padėtis, — beturčių siekimas nutraukti ryšius su bendruomene tiek natūralus, kad jis yra jau arba įvykęs faktas arba labai artimas ateities reikalas. Ten, kur yra priežastis, netenka ilgai laukti ir padarinio.

Mes taip pat žinome, kad dauguma mūsų bendruomenių yra patekusios ne tik į nepalankias, bet tiesiog į negalimas sąlygas. Mūsų ūkis, tiek bendrai valstybinis, tiek ir specialiai *liaudinis*, stovi dabar ant labai nepatikimo pamato. Tam pamatui sugriauti nereikia nei stebuklų, nei netikėtų: į tai veda mus pati griežtoji dalykų logika, pats natūraliausias šiuolaikinio mūsų visuomeninio-ekonominio organizmo funkcijų atlikimas. Fundamentas griūva tiesiog dėl svorio ir ant jo pastatyto pastato dalių nesuderinimo.

Kaip greitai netenka pusiausvyros vargingosios bendruomenininkų dalies ūkis, matyti iš dalies iš pateiktųjų aukščiau duomenų apie valstiečių kiemus, neturinčius arklių, o iš dalies — ir daug ryškiau — iš šių labai reikšmingų faktų. Padolės apskrityje „pagal 1869 metų surašymą iš 33.802 sklypų dirvo-

¹ Orlovas, Cit. veikalas, 289—290 psl.

navo 1.750, t. y. 5%; paverčiant dešimtinėmis, tai reiškia, kad iš 68.544 dešimtinių ariamos valstiečių žemės apleista buvo 3.564 dešimtinės. Tikslūs duomenys apie dirvonuojančius sklypus 1877 metais surinkti tik trijuose valsčiuose, kur jie rodo 22,7% apleistos dirvonais žemės. Neturėdami pagrindo laikyti tuos valsčius kažkokia išimtimi ir todėl manydami, kad ir likusioje apskrities dalyje žemė tokiu pat mastu apleista¹, mes rasime, kad neapdirbamos žemės kiekis nuo 3½ tūkstančio dešimtinių išaugo ligi 15½ tūkstančio, t. y. padidėjo 4—5 kartus. Ir tai per 8 metus! Tokį apytikrį dirvonuojančios žemės kiekio nustatymą patvirtina ūkininkų, nedirbančių savo žemės, skaičiaus žinios². Ir tikrai, tuo tarpu kai 1869 m. tokių valstiečių skaičius sudarė 6,9% gavusių sklypus kiemų, 1877 metais *jis išaugo ligi 18%*. Tai vidurkis visai apskričiai. Kai kuriose atskirose vietose nedirbančių žemės valstiečių skaičius augo dar sparčiau. Klionovo valsčiuje jis pakilo nuo 5,6% (1869 m.) ligi 37,4% 1877 metais! Bet ir tai dar ne paskutinė riba. Vienuolikoje kaimų, kuriuos tyrinėtojai paėmė pavyzdžiu, mes randame, kad nurodytu laikotarpiu gyvulininkystė sumažėjo 20,6%, o skaičius nustojusių dirbti žemę išaugo nuo 12,3% ligi 54,3%, t. y. „didžioji gyventojų pusė 1877 m. priversta ieškoti uždarbio ne žemės ūkyje. Geresnės sąlygos turinčiose tos pačios apskrities vietose, tuose kaimuose, kur, tyrinėtojų žodžiais, žemės darbas „klesti“, žemės nedirbančių procentas vis dėlto išaugo daugiau, negu dvigubai: nuo 4% — 1869 m. ligi 8,7% — 1877 metais. Tuo būdu toks reliatyvus „klestėjimas“ tik sulėtina valstiečio atsipalaidavimą nuo žemės, bet jokių būdu nepašalina jo. Bendra, lemtinga valstiečiui, mūsų liaudies ūkio tendencija lieka nekintama.

Bet gal ši apskritis sudaro išimtį iš bendros taisyklės? Vargu. Kitos Maskvos gubernijos apskritys, lygiai kaip ir kitos Europos Rusijos gubernijos, yra analoginėje padėtyje. Serpuchovo apskrityje žemės nedirbančių valstiečių skaičius siekia 17%, Verėsos — 16%. Smolensko gub., Gžatsko apskrityje „yra kaimų,

¹ Skaitytojas tuojau pamatys, kad tas spėjimas visiškai pagrįstas.

² „Maskvos gub. jos žemstvy statistikų veikaluose“. „Otečestvennija Zapiski“, 1880 m., 5 kn., 22 psl.

kur žemės apleista pusė ir net $\frac{3}{4}$; ... valstiečių laukininkystė, aplamai, sumažėjo apskrityje ketvirtadaliu“¹. Nedaugindami citatų ir išrašų, mes drąsiai galime mažiausiai bent pusei Rusijos pritaikyti tai, kas pasakyta p. Orlovo apie Maskvos guberniją: „Iškyla aštrūs valstiečių materialinės padėties priešingumai: *didžiulis valstiečių procentas palaiptams netenka bet kurios galimybės savarankiškai ūkininkauti ir pereina į bežemių bei benamių kategoriją*, o kartu su tuo nežymus valstiečių procentas kiekvienais metais padidina savo materialinės gerovės laipsnį“². O tai reiškia, kad bent pusė kaimo bendruomenių Rusijoje yra našta bendruomenininkams.

Patys narodnikai gerai supranta šios išvados nesugriaujamumą. Brošiūroje „Socializmas ir politinė kova“ mes jau esame citavę p. N. Z., kurio nuomone, „nelaiminga bendruomenė diskredituoja save liaudies akyse“³. Ponas Zlatovratskis taip pat kažkur sako, kad bendruomenė brangi dabar tik kaimo senukams ir miestų inteligentijai. Pagaliau patsai p. V. V. pripažįsta, kad „bendruomenė krinka, kaip savanoriška sąjunga, palieka „visuomenė“ administracine prasme, grupė asmenų, prievarta surištų solidariąja atsakomybe, t. y. kiekvieno atsakomybe už visų mokėtojų jėgų ribotumą ir fisko nesugebėjimu suprasti šį ribotumą. Visa kadaise bendruomenės teikta nauda išnyko, liko tik nepatogumai, susiję su priklausymu bendruomenei“⁴. Vadinamasis nesugriaujamasis liaudies buities pagrindas kasdien ir kas valandą valstybės spaudimo griauamas. Kapitalizmas galėtų, berods, ir nepradėti aktyvios kovos su šia „Nenugalimąja Armada“; ji ir be to dūžta, atsimušdama į žemės trūkumą ir į povandeninius mokestinės naštos akmenis.

Bet, numoję ranka į šiuolaikinę, *tikrąją* bendruomenę, narodnikai nenustoja giedoję ditirambų abstraktinei bendruomenei,

¹ Šios žinios yra dar iš 1883 m. Ziūrėk „Pranešimas“ žemės ūkio komisijos. Priedas, straipsnis apie „Žemės ūkį“, 2 psl.

² Orlovas, Ibid., 1 psl.

³ Ziūrėk „Nedielia“ („Savaitė“), 1883 m., Nr. 39, straipsnis „Gimtosiųjų vietose“.

⁴ Ekonominis Rusijos nusmukimas, „Otečestvennije Zapiski“, 1881 m., 9 kn., 149 psl.

bendruomenei an und für sich, bendruomenei *galimat* tam tikromis palankiomis sąlygomis. Jie teigia, kad bendruomenė krinka dėl išorinių nuo jos nepriklausančių aplinkybių įtakos, kad jos irimas nesavieigiškas ir jis liausis pašalinus dabartinę valstybės priespaudą. Į tą jų argumentacijos pusę mums ir reikia dar atkreipti dėmesį.

- Mūsų narodnikai daugumoje atvejų pasižymi tikrai gaudinamu romumu. Jie noromis paveda bendruomenės išgelbėjimo iš šių dienų „Egipto nelaisvės“ rūpestį tai pačiai vyriausybei, kurios uolumas vos ne visą Rusiją nustūmė į skurdą. Šlykštėdamies politika, kaip „buržuaziniu“ žaidimu, niekindami konstitucinius siekimus, kaip nesuderinamus su liaudies gerove, mūsų legalieji bendruomenės mylėtojai stengiasi įtikinti vyriausybę, kad pagarsėjusių „pagrindų“ rėmimas yra jos pačios interesas. Savaimė suprantama, kad jų balsas lieka tyruose šaukiančio balsu. Katinėlis Rainys klausosi ir ėda sau, na, ir kartkartėmis uždaro tuos laikraščius bei žurnalus, kurie per daug jau jam įgrysta jo „teisingai suprastų interesų“ aiškinimais. Neginčytina garsiosios pasakėčios moralė pasirodo besanti aksioma ir socialinio-politinio gyvenimo srityje.

Valstiečių ūkio išgelbėjimo iš nepalankių jam sąlygų klausimas virsta tuo būdu Rusijos išgelbėjimo iš absoliutizmo priespaudos klausimu. Iš savo pusės mes manome, kad ši mūsų tėvynės politinė emancipacija bus galima tik persitvarkius liaudies jėgoms, o tai, be abejonės, sukels ir jau sukelia tam tikros mūsų kaimo bendruomenių dalies irimas. Bet apie tai kalbėsime toliau. O dabar mes nusileisime narodnikams, užmiršime apie *tikrąją* ir kalbėsime apie *galimąją* bendruomenę.

4. IDEALIOJI NARODNIKŲ BENDRUOMENĖ

Visi mūsų ankstesnieji įrodymai buvo paremti spėjimu, kad rusų bendruomenė ilgai vilks nepakeliamą jai mokesčių ir žemės trūkumo našą. Pažvelkime dabar į reikalą iš antros pusės. Tarkime, kad tų ar kitų aplinkybių dėka, bendruomenei pavyks nusimesti tą našą. Klausimas, ar nesustos tuomet jau prasidėjęs

jos irimas? Ir ar nenudums tuomet ji prie komunistinių idealų Gogolio ncbesulaikomo trejetuko greičiu?

Šiuo metu bendra valstiečių sklypams užkrautų mokesčių suma daugumoje atvejų toli prašoka tų sklypų pelningumą. Dėl to tam tikra valstiečių dalis natūraliai stengiasi atsipalaiduoti nuo žemės, kuri jiems teikia tik neigiamąją rentą. Įsivaizduokime dabar priešingą atveją. Tarkime, kad bus įvykdyta rimta mūsų mokesčių sistemos reforma ir kad valstiečių žemei uždėtieji mokesčiai taps žymiai mažesni, negu jos pajamingumas. Šis mūsų spėjamas bendras atvejas ir dabar jau sutinkamas atskirų išimčių pavidalu. Ir dabar yra bendruomenių, kuriose žemė nėra valstiečiui našta, kuriose ji, priešingai, teikia jam šiošias tokias, nors ir nedideles, pajamas. Tokiose bendruomenėse pasireiškiančios tendencijos turi mums parodyti, koks likimas būtų mūsų senovės valstiečių žemės valdymo formos tuo atveju, jeigu visos bendruomenės patektų į tokias palyginti palankias sąlygas. Tad pažiūrėkime, kokių vilčių, kokių lūkesčių gali sužadinti mums šis privilegijuotų bendruomenių pavyzdys.

„Statistinių žinių apie Maskvos gub. rinkinyje“ mes randame šį labai svarbų nurodymą. „Bendruomenės laukų bendrieji perdalijimai kartojasi juo dažniau, juo *didesni* mokesčiai slegia bendruomenės žemę, juo labiau neatitinka jie (mokesčiai) žemės pajamingumo. Jeigu mokesčių suma ne didesnė, kaip bendruomenės sklypo pajamingumas, tai perdalijimai kartojami per ilgus laikotarpius, nusitęsiančius iki 15—20 ir daugiau metų; jeigu, priešingai, mokesčių dydis prašoka žemės pajamingumą, tai tarpai tarp perdalijimų esti trumpesni ir, be to, perdalijimai kartojasi juo dažniau, juo žymesnis yra skirtumas tarp mokesčių sumos ir sklypo pajamingumo, esant lygioms visoms kitoms sąlygoms“¹. Toks pat reiškinys buvo pastebėtas p. Ličkovo Riazanės gubernijoje. To reiškinio prasmė labai suprantama: jis parodo mums, kad valstiečių sklypus slegiančių mokesčių sumažinimas sukeltų siekimą pailginti perdalijimų terminus. Beje, tiksliau išsireiškiant, tenka pasakyti, kad mokesčių sumažinimas

¹ „Statist. žinių rinkinys“, IV t., 200 psl.

tik *padidintų* šį siekimą, nes jis yra jau ir dabar. „Palyginus atskirų apskričių vidurkius, parodančius perdalijimo protarpus tarp bendrų perdalijimų, su perdalijimų dažnumo skaitmenimis, pastebėsime tendenciją ilginti perdalijimų terminus, vadinasi, mažinti perdalijimų skaičių, t. y. ilgesniam laikui pratęsti valdymą“¹. Ta pati tendencija nurodyta žemės ūkio komisijos „Pranešime“ apie kitas Europos Rusijos gubernijas. Daugelis mūsų narodnikų labai palankiai žiūri į tokią tendenciją. Jų nuomone, ji leis pašalinti arba susilpninti kai kuriuos žemės ūkio nepatogumus, nesutraukomai susijusius su pagrindiniais bendruomeninės žemės perdalijimais. Tai teisinga, tačiau nelaimė, kad bendruomeninio principo neigiamieji padariniai yra šalinami šiuo atveju tokiomis priemonėmis, kurios griauja patį principą ir labai primena galvos skausmo gydymą pačios galvos amputacija. Perdalijimų terminų prailginimas yra vienas būsimojo bendruomenės irimo požymių. Visur, kur tikta ta žemės valdymo forma išnyko plintančio individualizmo spaudžiama, jos išnykimas vyko gana ilgu *bendruomenės* prisitaikymo prie atsiradusių poreikių *individualioje* nekilnojamoje nuosavybėje procesu. *Faktiškai* santykiai čia, kaip ir visur, pralenkdamo *teistnius*: žemė, buvusi visos bendruomenės nuosavybė, vis ilgiau ir ilgiau palikdavo tam tikros ją dirbančios šeimos rankose, kol pagaliau perdalijimo terminų pailgėjimas paruošė dirvą atgyvenusioms teisinėms normoms visiškai pašalinti. To reiškinio priežastis labai yra suprantama ir lengvai pastebima bent kiek atidžiau tiriant nekilnojamosios nuosavybės pavirtimo individualine procesą.

Kaimo bendruomenė yra ne daugiau, kaip *viena iš pirmųjų žio komunizmo irimo pakopų*. Kolektyvinė žemės nuosavybė negalėjo neatsirasti tose visuomenėse, kurios nepažino jokių kitų nuosavybės rūšių. „Istorikas-etnografas, — teisingai sako p. Kovalevskis, — ims ieškoti turtų senovinių bendrinimo formų ne jau sėšlių tautose, bet klajoklių medžiotojų ir žūkautojų tautose, ir įžiūrės pirmųjų *bendruomeniniame žemės valdyme ne daugiau, kaip perkėlimą į nekilnojamąją nuosavybę tų teistinių* idėjų ir

¹ Ibid., 158 psl. (Ten pat, 158 psl. — Red.)

įstaigų, kurios, būtinumo verčiamos, atsirado atskirose gentyse toje epochoje, kai vienintelis mitybos šaltinis buvo medžioklės ir žūklės verslas¹. Tuo būdu siejamos su *kilnojamąja* nuosavybe „teisinės idėjos ir įstaigos“ turėjo lemiamą įtaką *nekilnojamosios* nuosavybės pobūdžiui. Toji įtaka ne tik nesusilpnėjo, bet dar daugiau sustiprėjo tuo metu, kai kilnojamoji nuosavybė įgavo individualų pobūdį. Bet už tat ji dabar pasuko priešinga linkme. Anksčiau kilnojamoji nuosavybė stengėsi suteikti nekilnojamajai kolektyvinį pobūdį, nes ji pati priklausė ne atskiriems asmenims, bet visai giminei. Dabar, priešingai, ji griaua *bendruomeninę* nekilnojamąją nuosavybę, nes ji pati priklauso ne visai bendruomenei, o atskiriems asmenims. Ir toji neabejotina kilnojamosios nuosavybės įtaka nekilnojamajai ypatingai stipriai pasireiškia ten, kur, kaip žemės ūkyje, pati ūkiškosios įmonės esmė reikalauja tuo pačiu metu vartoti tiek privatinės, tiek ir kolektyvinės nuosavybės objektus. Artojai reikalinga visų pirma žemė, kuria jis gali naudotis tik tam tikrą laiką, o antra — trąšos, sėkla, darbiniai gyvuliai ir darbo įrankiai, kurie yra jo privatinė nuosavybė. Šiame dviejų nuosavybės rūšių susirėmime ardomoji individualizmo įtaka pasiekia aukščiausią laipsnį, ir pergalė juo greičiau krypta į jo pusę, juo labiau išauga žemės ūkio kultūroje kilnojamosios (privatinės) nuosavybės daiktų reikšmė, t. y. juo daugiau darbo, trąšų ir priežiūros reikalauja ši bendruomeninių žemių kategorija. Štai kodėl daržai ir aplamai sodybinės žemės, rūpestingiau įdirbamos, anksčiau negu kitos žemės pereina į kieminį paveldimąjį valdymą, tuo tarpu kai ilgiau už kitas palieka bendruomenės nuosavybėje ganyklos ir nenaudojamoji žemė, kuri privalo nebent aptvėrimų besiganantiems juose gyvuliams saugoti. Tarp tų dviejų kraštutinumų likusioji bendruomenės ariamoji žemė susiskirsto pagal jų didėjančią ar mažėjančią apdirbimo sudėtingumą.

Tuo būdu perdalijimo terminų pailgėjimas yra natūralus vis rūpestingesnio ariamosios žemės įdirbimo padariny.

¹ „Bendruomeninis žemės valdymas, jo priežastys, eiga ir jo irimo padariniai“, 27 psl.

Stai keletas pavyzdžių paaiškinti tam, kas pasakyta.

Zaoziorsko kaimo bendruomenėje (Novgorodo gub.) „visi ariamieji laukai padalyti į dvi rūšis — 1) *gerosios dirvos* ir 2) *ariama žemė*“. Pirmosios pereina iš vieno valstiečio kitam tik per pagrindinius perdalijimus, vykstančius tik revizijos metu; antrosios rūšies laukai, *ariama žemė*, „kasmet rudenį dalijami tarp valstiečių“. Tas skirtumas yra sąlygojamas tos aplinkybės, kad „*gerosios dirvos* tręšiamos paprastai mėšlu“, ir „valstiečiai patenkinti ilgais protarpiais nuo vieno perdalijimo ligi kito“, nes, jų pačių žodžiais, „reikia gauti savo naudą iš žemės, o tai kuriam velniui aš gerai dirbsiu ant savo rėžio, jeigu jis ryt kitam atiteks“. Stropesnis įdirbimas veda į ilgesnį valdymą, kuris savo ruožtu natūraliai išplečiamas ir į kitas bendruomenės žemės rūšis, dėl kurios nors priežasties turinčias valstiečių akyse didesnę vertę, nors jos ir nereikalaujant jokių specialių išlaidų savo įdirbimui. Toje pačioje Zaoziorsko bendruomenėje pievos, kaip ir laukai, skirstosi į keletą rūšių, ir geresnės rūšies pievos, „platūs užliejamieji laukai“ palei Chorinkos upę, „patenka tik į pagrindinį perdalijimą“¹.

Tą patį, tik dar reljefiškiau išreikštą reiškinių mes sutinkame Tulso gubernijoje, Torchovo bendruomenėje. *Tie šios bendruomenės valstiečiai, „kurie tręšia savo rėžius, stipriai jų laikosi ir tik būtinai pritreikus ryžtasi perleisti juos kitam valstiečiui“.*

Riazanės gubernijoje, Michailovo apskrityje „valstiečiai nesi-dalija tręšiamų laukų“.

Oriolo gub., Mcensko apskrityje „persidalijant, vieną žemės rėžį palieka nedalintą, kad jį kiekvienas galėtų tręšti. Vadina jį tręšiniu. Tokio tręsinio, niekuomet nedalijamo, tenka valstiečiui kokie penki sieksniai“.

Simbirsko gub., Kurmišo apskrityje „pastaraisiais metais (rašyta septyniasdešimtųjų metų pradžioje) laukų perdalijimai da-

¹ Žr. „Žemės ūkio bendruomenei tirti medžiagos rinkinys“. Laisvosios Ekonominės ir Rusijos Geografijos Draugijų leidinys, Sankt Peterburgas, 1880 m., 257—265 psl.

romi ilgesniam laikui, dėl to žemės darbas gerėja ir laukų tręšimas mėšlu imamas visur vartoti“¹.

Aukščiau minėtieji pavyzdžiai visiškai aiškiai įrodo, kad perdalijimo terminų prailginimas priklauso nuo žemės įdirbimo pagerėjimo. Nelieta jokios abejonės, kad valstiečiai labai nenoriai skiriasi su žeme, kurios įdirbimas pareikalavo iš jų kurių nors specialių išlaidų. Šis siekimas kiek galima ilgiau išlaikyti savo rankose kartą gautąjį skirtinį rėžį žymiai susilpnėtų, žinoma, jeigu visi bendruomenės nariai materialškai galėtų vienodai tręšti savo laukus. „Jeigu visi arba bent žymi kiemų dauguma vienodai gerai galėtų atlikti žemės darbą, tai didelio skirtumo tarp rėžių negalėtų būti, ir visuotiniai laukų perdalijimai nieko neapsunkintų“ — kalbėjo p. Orlovui Maskvos gubernijos valstiečiai. Bet tokia lygybė pati savaime labai nepastovi kaimo bendruomenėje, kur bendruomeninėje žemėje ūkininkaujama individualiai, kur kiekvienas savarankis bendruomenininkas savo atsakomybe ir rizika dirba gautąją skirtinę žemę. Gyvulių kiekis, žemės ūkio įrankių kokybė, šeimos darbo jėga — yra kintami dydžiai, žymiai pajvairinę atskirų kiemų pajamas. Pramonės išsivystymas šalia bendruomenės arba pačioje bendruomenėje atidaro naujus kelius uždarbiams, bet kartu ir naujus nelygybės šaltinius. Vienas kiemas visiškai negali „dirbti kitur“, kitas — gauna iš ten žymią savo pajamų dalį. Vienas valstietis, versdamasis amatininkyste, darosi „meistreliu“, savo bendruomenės narių išnaudotoju, kitam lemta patekti į gausingesnę išnaudojamųjų grupę. Visa tai, žinoma, veikia ūkinį įvairių kiemų pajėgumą. Pagaliau ne visi kiemai vienodai lengvai pakelia valstybinių mokesčių spaudimą. Tuo būdu bendruomenė suskyla į „gražiąją“ ir „šaltąją“ puses, į turtingųjų, „tvirtųjų ūkininkų“ sluoksnį ir beturčių, tolydžio virstančių „dirvonininkais“ sluoksnį. Tuomet perdalijimai tampa be galo nuostolingi tvirtiems ūkininkams. Pastariesiems tenka „dirbti ne sau, o savo silpniems ir netvirtiems valstiečiams“. Savaime aišku, kad pasiturį valstiečiai stengiasi išvengti šios liūdnos jiems būtiny-

¹ „Žemės ūkio komisijos pranešimas“, I Priedas, I dal., 2 sk.; Bendruomeninis ir sklypinis žemės valdymas.

bės; jie pradeda labai nepritariamai žiūrėti į perdalijimus. Todėl mes galime pasakyti, kad *nelygybė, būtina atsirandanti bendruomenėje, tam tikrame ankstesniame ar vėlesniame jos buvimo laikotarpyje, taip pat būtina pailgina perdalijimų terminus.*

Bet tuo reikalas nesibaigia. Perdalijimų terminams pailgėjus, nelygybė tarp bendruomenininkų ne tik neišnyksta, bet, priešingai, dar labiau padidėja. Valstiečiai, kurie gali geriau įdirbti savo sklypus, dabar nebebijo, kad jų žemė „ryt“ jau pereis į kitas rankas. Jie įdirba ją su didesniu stropumu, nesivaržo dėl didesnių išlaidų jai gerinti. Tuos rūpesčius, žinoma, atlygina gausesni derliai. Gerai įdirbtas tvirtu ūkininko režis duoda didesnes pajamas, negu vos-ne-vos išarti kaimo „juodžių“ sklypai¹. Dėl to bendruomenėje kartojasi sena, bet amžinai nauja istorija, papasakota prilyginime apie talentus: tvirtieji ūkininkai darosi dar „tvirtesni“; vargingieji — dar vargingesni. Pasiturį valstiečiai sudaro tarpusavio ginamąją ir puolamąją sąjungą prieš „juodžius“, kurie dar turi balsą sprendžiant bendruomenės klausimus ir kurie gali pareikalausti perdalijimo. Norėdami žūt būt pasilaikyti geriau įdirbtus bendruomeninės žemės režius ir nesiryždami arba negalėdami įsteigti kieminio-paveldimojo valdymo, pasiturį valstiečiai griebiasi šios, gana sąmojingos priemonės. Jie išskiria savo žemės į atskirą plotą, iš kurio sklypai skirstomi tik tvirtiems ūkininkams. „Bendruomenės laukas suskaldomas į dvi nelygias dalis: viena, geriausios žemės dalis, skirstoma tvirtiesiems žemdirbiams ir jų įdirbama; antra, blogiausios žemės dalis, skirstoma neturintiems šeiminių kiemams ir lieka dirvonuoti“². Neturtingieji netenka tuo būdu bet kurios vilties kada nors gauti sau gerai įdirbtą savo laimingųjų kaimynų žemę. Bendruomenė radikaliai pakeičia savo pobūdį: užuot parėmusi ir apgynusi savo vargingiausius narius, ji tampa jų galutinio nusmukimo šaltiniu. *Perdalijimų terminų pailgėjimas,*

¹ Vladimiro gub., Jurjevo aps., Spasko valsčiuje „pasėjus 12 saikų rugių vienai galvai, priaunama 6 šimtai pėdų, prikuliama 5 saikai iš šimto“. Toks vidutinis derlius. Ypač jis nevienodas dėl skirtingo valstiečių gerovės laipsnio. Didžiausią derlių gauna „pasiturį valstiečiai — po 10 šimtų pėdų vienai galvai, prikulia 6 saikus iš šimto“, mažiausią „skurdžiai — 200—300 pėdų, prikulia po 3—4 saikus“. Prugavinas, „Kaimo bendruomenė“ ir t. t. 15 psl.

² Orlovas, „Valstiečių žemės valdymo formos“, 55 psl.

kaip bendruomenininkų nelygybės padarinys, dar labiau padidina nelygybę ir galutinai pakerta kaimo bendruomenę.

Siekdami įgyvendinti savo reikalavimus, mūsų reformatoriai mano, kad jie dirba sustiprinti „amžiniams pagrindams, išlaikusiems“ ir pan., ir pan., t. y., verčiant iš narodnikų kalbos į bendrąją žmonių kalbą, — bendruomeniniam žemės valdymui išlaikyti. Bet gyvenimas ruošia jiems nemaža nemaloniausių netikėtumų. Sklypų padidėjimas ir mokesčių sumažinimas paskatins valstiečius „branginti“ žemę; o ten, kur ją „brangina“, nemėgsta perdalijimų ir stengiasi pailginti jų terminus; o ten, kur pailginami perdalijimų terminai, didėja nelygybė tarp bendruomenininkų, valstiečiai palengva ir pačių dalykų logikos ruošiami kieminiam paveldimajam valdymui. Žodžiu, rekomenduojamoji bendruomenės apsaugos priemonė tik padidins tą jos pusišvėros nepatvarumą, kuri jau ir dabar apstulbina bešalį stebėtoją; ši priemonė bus tikroji danųjų dovana bendruomenei. Reikia prisipažinti, kad tik su labai karštos fantazijos ir gana stambios nemokšiško dozės pagalba galima kurti kokius nors reformatoriškus planus ant klibaus buities formos pagrindo, formos, kuri pati yra tokioje beviltiškoje ir prieštaringoje padėtyje.

Prieštaravimai, būdingi šiai socialinei formai, neišvengiamai ir lemiamai veikia jos šalininkų galvoseną ir elgesį. Mūsų narodnikai-legalistai, tiek vaisingi įvairios rūšies receptais „rusų liaudies buities amžiniams pagrindams“ palaikyti ir sustiprinti, nepastebi, kad faktiškai jie vis daugiau ir daugiau išreiškia tos valstiečių dalies interesus, kuri atstovauja individualistiniam principui ir buožiniam pelnui.

Šnekos apie liaudies kreditą ir susigraudinimas dėl vadinaamojo dvarininkų žemių „bendruomeninio“ nuomojimo gali būti nauji jų trumparegiško bendruomenės interesų supratimo pavyzdžiai. Iš esmės, tiek bendruomeninis nuomojimas, tiek ir smulkus žemės kreditas nė kiek nesustiprina mūsų narodnikams brangių „pagrindų“ ir net stačiai pakerta bendruomeninį principą. Mes dar prie to dalyko grįšime, bet prieš tai reikia baigti su kitomis, jau mūsų paliestomis, bendruomenės irimo priežastimis.

Mes jau žinome, kad valstiečiai yra bendruomeninės žemės perdalijimų terminų pailginimą jos geresnio įdirbimo interesais. Jie nenori „gerai dirbti“ tame režyje, kuris gali greit patekti į svetimas rankas. Žemei geriau įdirbti reikia ne tiktai darbininko gyvo darbo, bet ir negyvųjų jo pirmesnio darbo produktų, tų gamybos priemonių, kurios buržuazinėje ekonomijoje vadinamos kapitalu.

Tos „kapitalo“ išlaidos išsimoka per tam tikrą ilgesnį ar trumpesnį laikotarpį. Vienos iš jų jau per metus ar per kelerius metus visiškai grįžta savininkui padidėjusių jo žemės pajamų pavidalu; kitos, priešingai, reikalauja savo apyvartai gana ilgo laiko. Pirmosios vadinamos apyvartos kapitalo išlaidomis, antrosios — pastovaus kapitalo išlaidomis. Savaime aišku, kad juo daugiau augs pastovaus kapitalo išlaidos valstiečių žemės ūkyje, juo labiau stiprės turtingųjų ir pasiturinčių valstiečių siekimas kaip galima ilgesnį laiką pasilaikyti savo sklypus. Žemės patrešimas — ne dievas žino kokios išlaidos, o tuo tarpu mes matome, kad ir dėl to jau tam tikra mūsų valstiečių dalis priešiška nusištačiusi perdalijimų atžvilgiu. „Tai blogai dėl to: aš turiu tris karves, o jis vieną gaidį“, — atsiliepia apie žemės perdalijimus Jurjevo apskrities, Sengiliovo valsčiaus valstiečiai¹. Kas gi bus įvedus racionalesnius ūkininkavimo būdus, intensyvią kultūrą, daugialaukę sistemą? Bendruomeninis valdymas, be abejonės, bus rimta kliūtis jiems įsigalėti. Jis jau ir dabar sukelia tokius nenormalius reiškinius, kaip atsisakymą tręšti ariamuosius laukus. Kalugos gubernijoje kai kurie „valstiečiai beveik visą mėšlą išveža į kanapynus, o savo laukus labai mažai tetręšia, privengdami, kad persidalijant nutręštasis režis atiteks kitam ūkininkui“. Maskvos gubernijoje „ariamiosios dirvos tręšimas sustoja prieš 3 metus iki perdalijimo“. Kostromos gubernijoje, Kinešmos apskrityje „atsitinka, kad pasiturį valstiečiai parduoda sukaup- tąjį mėšlą“, nesiryždami dėl minėtų priežasčių vežti jo į lauką. Tulos gubernijoje „valstiečių, dar negavusiųjų išpirktinai žemės ir laikinai mokančiųjų pagalvines prievoles, laukai kasmet vis

¹ *Prugavinas*, „Kaimo bendruomenė“, 40—41 psl.

liesėja, netrešiami, nes mėslo neveža į laukus jau dešimtį metų ir laiko jį ligi bus žemės perdalijimas“, Pagaliau Simbirsko gub. Sizranės apskrityje „iš daugelio nuomos mokesčio žinių aiškėja, kad žemės nuoma bendruomeniniame valdyme (išnuomojant ją ištisais sklypais) vidutiniškai du kartus žemesnė, negu asmeninės nuosavybės, kieminio valdymo, žemių nuoma. Tai faktas, dėl kurio negalima abejoti, tuo įsitikinti lengvai galima valsčių valdybose iš jų knygų, sandėrių ir sutarčių.

Jį paaiškinti galima tuo, kad iš viso pats žemės įdirbimas dėl nedidelių rėžių, kurie tenka kiekvienam valstiečiui, labai nepatogus, tą faktą gerai suvokia labiau pasiturį ir išsilavinę valstiečiai, ir jis, iš savo pusės, yra sukėlęs du reiškinius, kuriuos tenka pripažinti būdingiausiais apibrėžiant šiuolaikinę valstiečių žemės valdymo būklę. Pirma, kai kuriuose kaimuose (Kravkove, Golovine, Fedrino ir Zagarino kaimų dalyje) įvyko nutarimai apie bendruomeninės žemės pasidalijimą kieminiais sklypais. Antra, daugelyje kaimų atskiri valstiečiai įneša išperkamuosius pinigus už savo sklypus ir reikalauja išskirti juos iš bendruomenės žemės. Panašūs atsitikimai pasitaiko kaimuose: Repjovka, Samoikino, Okulovka ir daugelyje kitų kaimų; jų būtų daug daugiau, jeigu valstiečių valdyboje būtų daugiau tvarkos, o dabar kai kurie įstatymo neaiškumai, papildomi dar valstiečių valdybos trūkumais, nenoroms sulaiko išpirkimus“¹.

Bet tuo nesibaigia bendruomeninio valdymo nepatogumai. Su juo susijęs sėjomainos būtinumas taip pat nemažai apsunkina žemdirbystės tobulinimą.

Ar yra galima radikaliai pagerinti žemdirbystę, pavyzdžiui, Tulos gub. Torchovo bendruomenėje, kur „*neleidžiama nei savo laukų aptverti, nei pakeisti sėjomainos sistemos*“, arba Kostromos gub. Pogorelovo bendruomenėje, kur vedama trilaukė, *visiems būtina sėjomainos sistema*? Tokios bendruomenės visiškai nesudaro išimties; priešingai, įsigyvenusi jose tvarka gali būti pripažinta bendra taisykle, pagrįsta tuo paprastu samprotavimu, kad kokiam nors bendruomenės nariui aptvėrus laukus

¹ „Žemės ūkio komisijos pranešimas“, I Priedas, I dalis, 2 sk.; valsčių ūkio sąlygos.

arba pakeitus sėjomainos sistemą — „tektų dėl vieno visiems susivaržyti, genant gyvulius į pūdymą arba ražienas“¹. Anot Kalugos apskrities Tichonovo valsčiaus viršaičio ir valstiečių pareiškimų — „nė vienas ūkio darbas negali būti atliktas taip, kaip norėtų atskiras valstietis: triskart arti pūdymą, kada visi tearia tik du kartus, jam neleis, nes į pūdymą genami gyvuliai; dėl tos pačios priežasties jis negali anksčiau kitų pasėti žiemkenčių; pradėti šienauti jis turi taip pat kartu su kitais, nes negalima šienauti nepadalijus pievų, o vėliau už kitus šienauti taip pat negalima, nes reikia ginti bandą iš pūdymo į pievas, ir taip ištiesai visuose darbuose pasitaiko panašios kliūtys“. Nėra ko nė kalbėti apie naujų kultūrinių augalų veisimą. Tai iš viso negalima, jei jie „sėjami vėliau, negu mūsų augalai, kuriuos nupiovus bendruomenės banda viską išmindžios“². Dėl to galima pasakyti, kad visiškai neišvengiama kova tarp bendruomenės, iš vienos pusės, ir bendruomenininkų, kurie mato sėjomainos sistemos pakeitimo naudingumą *ir turi tam reikalingų lėšų*. Ir nesunku išpranašauti, į kieno pusę krypta pergalė: „turtingas beturtį visuomet įveiks“ — sako valstiečiai; o šiuo atveju turtinga mažuma „nugalės“ beturčius padedant pačiam baisiausiam ginklui, kurį kada nors yra sukūrusi istorija, t. y. patobulintoms gamybos priemonėms.

Daug popieriaus išeikvojo mūsų narodnikai įrodyti teiginiui, kad bendruomenė, kaip tokia, t. y. iš glūdinčio jos pagrinde principo esmės, nėra priešinga jokiems žemės ūkio patobulinimams. Reikia tik visiems kurios nors bendruomenės nariams imtis tų tobulinimų, o dar geriau — įvesti kolektyvinį laukų įdirbimą, kalbėjo jie, ir reikalas ne tiktai nepasunkės, bet, priešingai, žymiai palengvės dėl žemės privatinės nuosavybės nebuvimo. Ttai, žinoma, teisinga, bet juk ar maža yra *galimybių*, kurių *įgyvendinimas* įmanomas yra tik tam tikromis, šiuo metu *negalimomis* sąlygomis?

O, kad ant gėlių nekristų šalčiai
Ir žiemužę gėlės bežydėtų!

¹ „Medžiagos rinkinys žemės ūkio bendruomenei nagrinėti“, 161 ir 234 psl.

² „Pranešimas“, Stiprių valstiečių ūkio sąlygos.

teisingai sako daina. Bet ar galimas dalykas, kad pas mus žiemą nebūtų šalčių! Ne? Na, tai ir gėlės žiemą nepražys kitaip, kaip tik šiltadaržiuose. Mūsų valstiečiai *galėtų* valgyti austres, užgerdami jas šampanu, *jeigu... jeigu* turėtų tam lėšų. Įkyrus lėšų klausimas visuomet buvo šaltas vanduo, kuris atšaldydavo ugningus maniloviškos fantazijos polėkius. Jeigu *visi* mūsų valstiečiai turėtų lėšų ne tik savo laukams įdirbti patobulintomis sistemomis, bet ir tiesiog tradiciniam trilaukiui ūkiui išlaikyti, — tai mes neturėtume nė to agrarinio klausimo, kurį spręsdami taip stropiai ir taip nesėkmingai vargsta mūsų ponai narodnikai. Tikrovė sako, kad tokių lėšų didžiulė mūsų valstietijos dalis neturi, o jei jų neturi, tai nei atskiriems valstiečiams, nei visai valstybei nėra nei noro, nei pagrindo atidėlioti žemės ūkio kultūros pagerinimą ligi tol, kol „pasitaisys“ dauguma bendruomenininkų: juk mūsų prieštvaninis arklas ir be to jau gerokai pakenkė mums kovojant dėl rinkos, kad ir prieš amerikiečius, kurie neatidėlioja garinių plūgų vartojimo, ligi ateis brolybės ir lygybės aukso amžius.

Mes, vadinasi, galime pasakyti, kad *patobulintų žemės dirbimo būdų įvedimas bus naujas mūsų bendruomenės trimo veiksnys*, jeigu tik kuriuo nors stebuklu neišnyks nelygybė, jau esanti šiuolaikiniame, „poreforminiame“ kaime. Bet apie stebuklus vėliau.

O kas vienok yra toji patobulintoji žemdirbystė? Ar ji yra neigiama visuomenės vystymosi sąlyga, valstietį supančių nepalankių įtakų padarinys — arba, priešingai, ji yra tų nepalankių įtakų pašalinimo rezultatas, valstiečių materialinės gerovės lygio pakilimo pasekmė? Mums atrodo, kad antrasis teigimas yra teisingesnis negu pirmasis. Dabar dauguma valstiečių labai neturtingi, o solidarioji atsakomybė gresia nusmukimu net pasiturinčiai jų mažumai. Suprantama, kad jiems ne galvoje dabar intensyvioji kultūra. Bet pastatykite juos į geresnes sąlygas, nuimkite nuo jų slegiančią juos mokesčių našą — ir pati solidarioji atsakomybė nustos buvusi turtingųjų valstiečių bauba: mažiau neturtingų bendruomenininkų — mažiau ir atsakomybės už juos. Pasitikinti savo ateitimi, pasiturinčioji valstiečių dalis susirū-

pins rimtais pagerinimais žemdirbystėje. Bet tuomet ji ir susidurs su bendruomene, tuomet ir teks pradėti su ja žūtbutinę kovą. Taigi, mums ir vėl iškyla ta pati išvada, kad valstiečių materialinės gerovės pakėlimas padidins bendruomeninio žemės valdymo nepastovumą, leisdamas dažniau kartotis tokiam reiškiniui, kurį jau ir dabar sutinkame, pvz., Tambovo gub., kur „turėjantieji valstiečiai įkuria kieminį valdymą, o kol jie nuskurdę, laikosi bendruomeninio valdymo su laukų perdalijimu“¹. Silpnas, silpnas mūsų ligonis! Jis tiek dabar išsekęs, kad gyvas pūva, ir tuo tarpu visos maitinamosios medžiagos, kurias siūlo mūsų legalieji narodnikai-hemeopatai, kaip priemonę jo jėgoms atstatyti, — gali tik paskubinti prasidėjusį irimą.

Bet ar ne laikas baigti mums su bendruomene? Ar jau nenurodėme mes visų jos irimo veiksnių? O ne! Tokių veiksnių daug, labai daug. Visi šiuolaikinio ūkio principai, visos šiuolaikinio ekonominio gyvenimo spyruoklės yra nesutaikomoje nesantaikoje su bendruomene. Dėl to pasikliauti tolesniu savarankišku jos „vystymusi“ taip pat būtų keista, kaip keista būtų tikėtis, kad ištraukta į krantą žuvis ilgai būtų gyva ir toliau veistųsi. Svarbu ne tai, ant kurio kablio pakabinta yra žuvis, bet tai, ar pritaikyti yra jos kvėpavimo organai aplinkos atmosferai. O šiuolaikinio piniginio ūkio atmosfera naikina mūsų archainę žemės valdymo formą, griaua ją iš šaknų. Norite iliustracijų? Štai jos.

Mes jau matėme, kaip naikinamai veikia piniginis ūkis šeimos bendruomenę. Paieškokime dabar jo įtakos pavyzdžių kaimo bendruomenei, tikrąja to žodžio prasme.

5. IŠPERKAMOJI OPERACIJA

Štai priešais mus išperkamoji operacija, turinti dovanoti Rusijai naują valstiečių-savininkų luomą. Kai kurios bendruomenės jau spėjo išpirkti savo žemes. Kaipgi tatai paveikė jų vidinį sandarą?

„Dar statistikos žinių rinkinyje apie Tambovo guberniją, — sako p. L. S. Ličkovas¹, — tarp ko kita V. I. Orlovas buvo nu-

¹ „Žemės ūkio komisijos pranešimas“, I Priedas, II sk., 178 psl.

rodęs, kad *žemių išpirkimo sistema nepaprastai stipriai veikia į žemės perdalijimų panaikinimą valstiečių tarpe*, sutvirtindama ir išplėsdama valstietijos tarpe pažiūras į išperkamąją žemę, kaip *į asmeninę, neatimamą jų nuosavybę*. . . Tokį pat reiškinį teko man ir mano draugams, statistikos žinių rinkėjams, pastebėti ir Riazanės apskrityje“.

Reikia pripažinti, kad p. Ličkovui pavyko pastebėti labai įdomų ir pamokomą reiškinį. „Riazanės apskrityje, — sako jis, — mokantieji išperkamuosius mokesčius valstiečiai *visiškai neperdalija* savo žemių tose bendruomenėse, kur žemė *branginama*, tuo tarpu kai laikinieji prievolinkai, ir ypač valstybiniai valstiečiai, daro žemės perdalijimus. O savininkai dalijasi žemę tik tai ten, kur žemė *nebranginama*, t. y. kur, iš tikrųjų, tenka dalytis ne žemę, bet jos teikiamas sunkenybes. . . Labai būdinga, kad visoje išperkamosiose bendruomenėse, kur žemė padalyta pagal gyvąsias galvas, tas paskirstymas padarytas *ne perėjus* jau į išpirkimą, *bet prieš* pereinant arba perėjimo metu (*paprastai tam, kad jau niekuomet daugiau nebebūtų perdalijama*). O perėjus jau į išpirkimą, *nė vienoje bendruomenėje*, išskiriant tas, kur bloga žemė tik apsunkina valstiečius, — *nė vienoje*, sakau aš, nebuvo žemės perdalijimo, nors ji aiškiai nelygiai buvo paskirstyta. Kaip bebūtų liūdna, o tenka vis dėlto pripažinti tiek šį, tiek ir kitus faktus, *charakterizuojančius visiškai nebendruomeninę valstiečių interesų polinkį*, — tenka dėl to, kad kiekvieną faktą reikia imti tokį, koks jis yra, nepadailinant jo kenksmingomis reikalui frazėmis“.

Valstiečių išperkamųjų žemių tendencija tapti private — tikrąja kiemine — nuosavybe pastebima ne vieni tik Riazanės gubernijoje. Tas pats reiškinys sutinkamas ir kitose vietose.

Novgorodo gub. Krestų apskrityje „arti pusės buvusių dvaro valstiečių, perėjusių į išpirkimą, bendruomenės nutarimu nustatė visą žemę padalyti rėžiais, pagal galvų skaičių, o perdalijimus visam laikui panaikinti“. Tokie pat atsitikimai nurodomi „Žemės ūkio komisijos pranešime“ ir iš Kalugos gubernijos. Tu-

¹ Zr. jo straipsnį „Išperkamoji operacija, kaip bendruomenės griovėja“, „Dielo“ („Darbas“), Nr. 11, 1881 m.

los gubernijos Staruchino kaime „bendruomeninė žemė nebuvo perdalijama nuo pat reformos laikų“. O privačiai perdalijant, galvų, „gavusių sklypą reformos metu“, skaičius laikomas persidalijimo norma. Net „šeimai dalijantis, skaitomos tos pačios galvos, *neįskaitant mažamečių*. Sodybinė žemė visiškai neperdalijama iš atitenka šeimai“. Bendruomeninis principas yra padaręs, kaip mes matome, nemaža nuolaidų individualizmui šiame valstiečių *savininkų* kaime, nors, anot ponios El. Jakuškinos žodžių, jie mato bendruomeniniame žemės valdyme „vienintelį būdą nenustoti žemės“. Objektivi dalykų logika pasirodo stipresnė, negu subjektyvi valstiečio logika. Bet čia tarp tų dviejų logikos rūšių vis dėlto vyksta dar kova, yra nesutarimų, o štai Boroko bendruomenėje (Pskovo gub.), perėjusioje į išpirkimą nuo 1864 metų, subjektyvi daugumos logika seniai jau yra sudariusi glaudžiausią sąjungą su objektyvia piniginio ūkio logika. Beturčiams, reikalaujantiems naujo perdalijimo, atsakoma, kad, „nors valdantieji šiuo metu daugiau kaip reikiant sklypų ir neteisėtai (ne pagal galvų skaičių) juos valdo, bet vis dėlto jie už šiuos sklypus išmokėjo mokesčius (išperkamuosius mokesčius), vadinasi, neteislinga būtų tuos sklypus atimti iš jų“¹. Kitame tos pačios vietovės kaime įvyko toks būdingas atsitikimas: vienas valstietis priglobė pamestinuką ir prašė bendruomenę atrėžti iš bendro lauko sklypą; tuomet įsūnytojas išpirko tą sklypą už 100 rub., t. y. *išskyrė jį visam laikui iš perdalijimo*. Žemės išpirkimas ir čia pasirodė priešiškas bendruomeniniam žemės valdymui.

Sis atsitikimas atveda mus prie klausimo, kur sklypą išperka ne visa bendruomenė, o jos atskiri nariai. Tokia operacija yra įstatymo leidžiama ir neretai gyvenime pasitaiko. Kartais valstiečiai, galutinai išpirkę savo sklypą, jį valdo toliau pagal senuosius bendruomeninius pradus, bet kartais jie priešinasi perdalijimams, ir tuomet bendruomenė yra priversta skaitytis su jais, kaip su savininkais. Vladimiro gub., Jurjevo aps., Soroguzino kaime „yra trys kiemai pilnų savininkų, galutinai išpirkusių savo sklypus, iš jų du be sąlygų sutiko su pagrindiniu

¹ Zr. aukščiau minėtąjį „Rinkinį“, p. P. Zinovjevo straipsnį, 308 psl.

perdalijimu ir visais jo padariniais (vietos pakeitimas burtais, žemės sklypų sumažinimas ir pan.), o vienas pareikalavo padidinti jo sklypą, ir bendruomenė davė jam trūkstantį žemę, pridėdama dalį iš kiekvieno lauko pakraščių¹. Tos pačios gubernijos Choroševkos ir Nikolajevo kaimuose „yra pilnų savininkų, ir bendruomenė pasiruošusi jiems *atskirti* tokio dydžio, nors ir rėžiais, *visą sklypą*, kokį jie yra išpirkę“². Kartais, atvirkščiai, bendruomenė trukdo savininkams išsiskirti, ir tuomet pats išpirkimas sulėtėja. Taip, pavyzdžiui, Tambovo gubernijos „daugelis valstiečių norėtų atskirai išpirkti savo sklypus, bet bendruomenė neleidžia tokio išpirkimo, kad turtingieji valstiečiai neatsipalaiduotų nuo solidarios atsakomybės“. Kartais išpirkusiems savo sklypus valstiečiams bendruomenė atskiria tolimus ir nepatogius sklypus. Štai kodėl Charkovo gub. „valstiečiai daug labiau perka svetimas žemes, negu išperka savo“³.

Šių faktų užtenka parodyti, kaip nepastovi darosi bendruomeninių santykių pusiausvyra dėl išperkamosios operacijos. Tiesa, galutinis, teisinis perėjimas į kieminį paveldimąjį valdymą ne tik nėra būtinas *tiesioginis* išpirkimo rezultatas, bet, atvirkščiai, yra retas, palyginti, reiškinys. Valstietis apamai yra konservatyvus, o savo santykiuose su žeme — ypatingai. Bet tai dalyko nekeičia. Išpirkusios savas žemes bendruomenės narių savitarpio santykiai tikrai savo vardu primena senų, gerų laikų kaimo „mirą“, kada viešpatavo natūralus ūkis, siautė baudžiava ir nebuvo jokių susisiekimo kelių. Žemės padalijimo pagrindą sudaro jau ne to ar kito valstiečio poreikiai, ne darbo jėgų kiekis jo šeimoje, pagaliau net ne mokesčiai ir ne prievolės. Nauji paukščiai gieda naujas giesmes. Valstiečiai-savininkai nemėgsta perdalijimų ir nesijaudina dėl savo kaimynų vargų. Kaimo senukai dejuoja ir skundžiasi liaudies „išlepimu“, inteligentija dūsauja dar uoliau, ir su gailesčiu matydama, kad „papročių sugedimas“ nesulaikomai veržiasi į kaimą, ji deda viltis tik į „revoliuciją“, kuri viską ištaisys, viską išlygins ir grąžins bend-

¹ Prugavinas, „Kaimo bendruomenė“, 19 psl.

² Ibid., 48 psl. (Ten pat, 48 psl. — Red.)

³ Z. Ū. komisijos „Pranešimas“, II sk.

ruomenei Gostomislo laikų skaistumą. Bet kas gi nuostabaus tame reiškinyje, taip liūdname kaimo „senukams“ ir sostinių narodnikams? Visiškai nieko. „Papročiai“ nesugedo, jie tiktai įgavo kitą ekonominį atspalvį. Seniau žemė buvo caro, „dievo“, kieno norite, tiktai ne pirktinė. Valstiečiui užteko tiktai įsisprausiti į bendruomenę, kad galėtų gauti teisę naudotis žeme, apribojant ją kartais tik savo paties darbo jėgos išgalėmis. O bendruomenė iš viso buvo savo užimtosios teritorijos valdovė, ji šeimininkavo visur, kur tik jos kirvis, dalgis ir arklai siekė. Baudžiava sukaustė ir nužemino žemdirbį, bet nepakeitė jo pažiūros į žemę. „Mės jūsų, o žemė mūsų“ — kalbėjo valstiečiai dvarininkams. Bet štai atėjo laikas, kada valstiečiai nustojo buvę ponų žmonėmis, bet už tat ir žemė nustojo buvusi valstiečių. Ją reikia išpirkti, mokėti už ją pinigus. Kas tai yra pinigai? Tai visų pirma prekė, ir be to, visiškai ypatinga prekė, už kurią perkamos visos kitos prekės, kuri yra jų vertės matas ir išraiška. Savaimė aišku, kad ši ypatinga prekė negali būti išskirta iš bendrųjų prekinės gamybos ir cirkuliacijos dėsnių veikimo. Priešingai, ji yra tų dėsnių nešiojėja, ji plečia jų veikimą visur, kur ją atsitiktinai nusviedžia tas ar kitas mainų sandėris. Bet kokie gi prekių gamybos dėsniai? Kas yra preke ir iš kur ji atsiranda? Prekinė gamyba vystosi tik toje visuomenėje, kur gamybos priemonės, vadinasi, ir gamybos produktai yra gamintojo privatinė nuosavybė; be šios sąlygos joks darbo pasidalijimas nebūtų pakankamas jai atsirasti. Tuo būdu prekinė gamyba yra *privatinės nuosavybės* vystymosi padarinys. Pinigai, natūraliai išaugę iš prekių mainų, taip pat suponuoja *privatinę savininką*, kaip jį suponuoja, aplamai kalbant, visas prekių gamybos procesas. Atskiri bendruomenės nariai gali įsigyti pinigų tik mainais už tuos ar kitus savo *privatinės nuosavybės* daiktus, nors tos rūšies nuosavybė ir būtų produktai, gauti iš bendruomeninės žemės įdirbimo. Šiuos tat pinigus valstietis ir turi dabar mokėti išpirkimo pavidalu.

Bet „pinigai gimdo pinigus“ tarp kitko ir ta prasme, kad už juos pirktos gamybos priemonės ir perdirbamosios medžiagos pačios jau sudaro *mainomąją vertę*, ekvivalentinę užmokėtai už

juos pinigų sumai ir galinčią vėl pavirsti pinigais pagal turėtojo norą. Vadinasi, daiktai, pirkti to ar kito asmens, turi būti jo privatinė nuosavybė. Tokia neginčijama piniginio ūkio logika. Štai toji logika ir stoja į kovą su bendruomeninio žemės valdymo tradicija. Išperkamoji operacija pastato kaimo bendruomenę į prieštaravimą, išsprendžiamą tik galutinai suardant bendruomenę. Iš įpročio, tradicijos, o iš dalies ir iš sąmoningo įsitikinimo ji stengiasi išlaikyti seną *kolektyvinių žemės valdymo* principą, po to, kai tos žemės *įsigijimo* būdas ėmė visiškai remtis nauju, piniginiu, *individualistiniu* principu. Savaime suprantama, kad tos pastangos neįvykdomos, kad negalima perduoti į kolektyvinę bendruomenės nuosavybę daiktų, įgytų mainais už atskirų valstiečių privatinę nuosavybę.

„Nors pagal *Išperkamuosius nuostatus* valstiečių sklypai išperkami į bendruomeninę nuosavybę, — kalba p. Ličkovas, — vis dėlto išpirkimo įmoką, pagal paprotį (t. y. veikiant faktams, kurie visuomet yra stipresni už bet kurias teisinės normas, juo labiau už bet kuriuos teisinius prieštaravimus), daugumoje bendruomenių sumoka bendruomenės *nariai pagal žemės kiekį*. Pagal įmokos dydį išperkamasis mokestis kasmet mažėja. Iš to gali išeiti štai kas: stropiai mokėję išpirkimą, kartais net dvidešimt-trisdešimt metų, gali netekti per perdalijimus žymios jų išpirtosios žemės dalies ir, atvirkščiai, nieko nemokėję, gali gauti žemę veltui. Kitais žodžiais tariant, kiekvienas naujas išperkamosios dalies įnašas, atrodo, didindamas mokėtojo teises į išperkamąją žemę, *tuo pačiu* priartina jį prie to laiko, kada jis faktiškai *nustos* šių prakaitu ir krauju įgytų teisių jau pirmojo bendruomenės žemių perdalijimo metu. Suprantama, kad valstietis negalėjo nepastebėti šio praktinio prieštaravimo“. Mes jau matėme, kad šis prieštaravimas išsprendžiamas panaikinant perdalijimus ir užrašant žemę tiems bendruomenės nariams, kurie mokėjo už ją išpirkimą.

1883 metų sausio mėnesį buvo išpirkta 20.353.327 dešimtinės valstiečių žemės. O kadangi valstiečiai žemės iš viso valdo 120.628.246 dešimtines, tai, remdamiesi tuo, kas jau minėta, mes galime pasakyti, kad išperkamoji operacija jau spėjo pastatyti į

nesuderinamas su bendruomeniniu principu sąlygas *šeštąją dalį* valstiečių žemės.

Kaip sunku yra suderinti bendruomeninio žemės valdymo principą su *išpirkimu* arba žemės įsigijimu už pinigus — aišku iš šio pavyzdžio. Maskvos gubernijoje kai kurios valstiečių bendruomenės be skirtinės žemės turi dar „dovanotinės žemės“, t. y. gautos dovanomis iš savo buvusių dvaro ponų, atleidžiant iš baudžiavos. Išskiriant vieną tik kaimą, „dovanotinę žemę visur valdo bendruomenė“. O tais atvejais, kai valstiečių bendruomenė *perka* dvarų žemes, „kiekvienam kiemui tenkanti dalis valdoma visada kiemine-paveldimąja tvarka, kuria kiekvienas kiemas gauna teisę laisvai disponuoti ir perleisti dalį ar visą savo dalinį parduodant, dovanojant ir pan. Tuo būdu kiekvieno kiemo, kuris yra pirkęs žemės, dalies dydis lieka pastovus“¹.

Lygiai tas pats ir Pskovo gub. tais atvejais, kai valstiečiai „įgyja dvarus, o tokių pavyzdžių nemaža“, tos žemės valdymas yra „nebendruomeninis“.

Bet ir čia reikalas nesibaigia. Ponas Nikolajus — onas teisingai pastebi, kad „išpirkimas verčia gamintoją vis didesnę ir didesnę savo darbo gaminių dalį paversti preke ir tuo būdu vis labiau ir labiau stiprinti kapitalistinio ūkio pagrindus“.

Iš to, kas pasakyta, aišku, kaip labai naivūs yra narodnikai, manydami, kad smulkaus žemės ūkio kredito vystymasis yra bendruomenės sustiprinimo ir kovos prieš kapitalizmą priemonė. Savo papratimu jie rekomenduoja tas būtent priemones, kurios gali tiktai paskubinti jų nekenčiamų buržuazinių santykių pergalę. Iš vienos pusės, „visi projektai, pagrįsti kreditu, siekią pagerinti materialinę gamintojo būklę, ne tik negali tos būklės pagerinti, bet, visiškai priešingai, gerindami nedaugelio būklę, pablogina daugumos būklę“. Iš antros pusės, pirktosios žemės visuomet, o išpirtosios — labai dažnai, — ir juo žemė geresnė, juo dažniau, — patenka į asmeninį pirkėjo valdymą.

Valstiečių „mir“, nuomodamas dvaro ar valstybines žemes, taip pat virsta atsakingu viens už kitą dalininkų bendrovė, kurioje

¹ Orlovas, „Valstiečių žemės valdymo formos Maskvos gub.“.

išnuomotosios žemės padalijimas atliekamas pagal įneštųjų pinigų kiekį. Ką gi čia reiškia bendruomenė, ką gi čia reiškia „amžinieji pagrindai“?

Beje, ne vien tik tai taikieji narodnikai žavisi labai abejotinos reikšmės faktais. Tokiu „geraširdiškumu“ gali pasigirti net ir teroristai. Ponas Tichomirovas, pavyzdžiui, bekariaudamas prieš žmones, įsitikinusių „Rusijos kapitalizmo neišvengiamumu“, — nurodo tą aplinkybę, kad „priklausančios valstiečiams žemės kiekis lėtai, bet nuolatos auga“. Jis laiko, matyti, šį faktą taip labai reikšmingu, kad neprideda jam jokių komentarų. Bet po visa to, kas mūsų pasakyta apie piniginio ūkio reikšmę bendruomenės irimo istorijoje, mes turim teisę laikyti valstiečių žemės valdymo augimo faktą bent labai dviprasmiu. Tikrovė visiškai pateisina mūsų skepticizmą.

Maskvos gubernijoje valstiečių pirktųjų žemių kiekis „padidėjo per 12 metų nuo 17.680 dešimtinių ligi 59.741“. Mes tad matome čia kaip tik p. Tichomirovo nurodytąjį „lėtą, bet nuolat“ vykstantį augimą. Gerai, kaip gi padalijama ta naujoji žemė tarp valstiečių? Iš 59.741 dešimtinės „31.858 dešimtinės priklauso *tik 69 savininkams*, t. y. išeina iš valstiečių ūkio ribų, o 10.428 dešimtinės sudaro ūkiai, *turi daugiau, negu 100 dešimtinių*“¹. Kaip suprasti tos rūsies „valstiečių žemės valdymą“? Ar jis įrodo, kad buržuazinės santvarkos Rusijoje negali būti? Apie p. Tichomirovą galima tuo atveju pasakyti tą patį, ką yra pasakęs kadaise Prudonas apie Ad. Smitą: jis mato ir nesupranta, jis pasakoja ir neišmano, ką reiškia jo pasakojimas!

Dabar laikas mums baigti su bendruomene. Mes išdėstėme savo pažiūrą į jos istoriją aplamai ir į jos būklę Rusijoje atskirai paėmus. Mes patvirtinome savo žodžius faktais ir pavyzdžiais, dažnai leidome kalbėti už mus patiems narodnikams. Deja, mūsų tyrinėjimas buvo skubus ir paviršutiniškas. Mes ne tik negalėjome paminėti visų mūsų mintį remiančių ir jau kitų tyrinėtojų pastebėtų *reiškinių*; mūsų darbo apimtis neleido mums nurodyti net visų labai svarbių dabar žemdirbio buityje tenden-

¹ V. V., „Kapitalizmo likimas“, 136 psl.

cijų, kurių išsivystymas nesuderinamas su bendruomeniniu principu. Ir vis dėlto mes galime pasakyti, kad mūsų teiginiai nebuvo tuščiažodiški. *Duotų* pavyzdžių, *nurodytųjų* tendencijų visiškai pakanka mūsų teiginiams apginti. Rimta abejonė negalima. Kiekvienas bešalis stebėtojas mato, kad mūsų bendruomenė gyvena sunkią krizę, kad pati ta krizė eina prie galo ir pirmykštis agrarinis komunizmas yra pasiruošęs užleisti vietą asmeniniam arba kieminiam valdymui. Labai įvairios yra to valdymo formos, dažnai jos įsibrauna į kaimą po įprastų bendruomeninių santykių priedanga. Bet senoji forma neįstengia pakeisti naujo turinio: ji pati turės prisitaikyti prie jo arba galutinai žūti. Ir šis perversmas, vykstantis vis su didesniu ir didesniu intensyvumu, šis irimo procesas, kas dieną besiplečiąs „platyn“ ir „gilyn“, apimęs vis platesnius ir platesnius plotus — iš šaknų keičia valstiečių įpročius ir pasaulėžiūrą. Tuoj metu, kai mūsų slavofiliški revoliucionieriai guodžiasi tuo samprotavimu, kad „trys ketvirčiai“ mūsų fabričių darbininkų „visiškai ne proletarai, o pusė dirba fabrikuose laikinai ir vos ne atsitiktinai“¹, — patys valstiečiai puikiai supranta, kad dabartinė bendruomenė toli gražu ne tokia, kokia anksčiau buvo ir kad žemdirbio ryšys su žeme nutrūksta vis labiau ir labiau. „Bėga jaunimas, mielasis mano bičiuli, bėga nuo žemės... Miestas juos vilioja“, kalba valstiečiai p. Zlatovratskio „Kaimo šiokiadieniuose“. Ir iš tikrųjų miestas vis daugiau ir daugiau pajungia sau kaimą, jis atneša jam savo „civilizaciją“, savo vaikymąsi pelno, savo antagonizmą tarp turtingųjų ir vargingųjų, jis išaukština vienus, nužemina kitus, sukuria „apsišvietusį“ buožę ir visą „lakūnų“ armiją, ignoruoja kaimo senukų jeremiadas ir negailestingai išplėšia iš po kojų pamatą mūsų senojo, taip sakant, fiziokratinio polėkio reformatams ir revoliucionieriams. Štai čia pažiūrose į tą mūsų kaimo „pagrindų“ pagrindinio pertvarkymo procesą ir paaiškėja visas bejėgiškumas tos pasaulėžiūros, kurią Marksas ir Engelsas pasmerkė, pavadindami *metafizine*. „Metafizikui daiktai ir jų protiniai vaizdai, t. y. sąvokos, yra atskiri, nekintą, sustingę, kartą vi-

„V. N. V.“ Nr. 2, „Ko mes turime laukti iš revoliucijos?“, 228 ir 236 psl.

siems laikams nusistoję dalykai, kurie turi būti tyrinėjami vienas po kito ir viens nepriklausomai nuo kito. Jis galvoja užbaigtomis, tiesioginėmis priešybėmis; jo kalba susidaro iš: taip — taip, ne — ne, o kas daugiau, tai nuo velnio. Jam daiktas yra arba nėra, jam daiktas negali būti pats savimi ir tuo pat metu būti kuo nors kitu“. Kaip tik tokia yra p. Tichomirovo pasaulėžiūra ir jo galvosena. Jam liaudis yra sustingusi, nesikeičianti, visiems laikams susidariusi sąvoka, jam bendruomenė „yra arba nėra“, jam valstietis-bendruomenininkas „negali būti pats savimi ir tuo pat metu būti kuo nors kitu“, t. y., šiuo atveju, individualizmo principo atstovu, ne savo noru, bet už tat ir nesulaikomai griaušančiu bendruomenę. Ponas Tichomirovas „galvoja užbaigtomis, tiesioginėmis priešybėmis“, jam nesuprantama, kaip galima pripažinti naudingą kapitalizmo veikimą ir kartu organizuoti darbininkus kovai prieš jį, kaip galima ginti kolektyvizmo principą ir kartu laikyti progreso pergale vieno iš konkrečių šio principo pasireiškimų irimą. Kaip „nuoseklus ir mokąs pasiaukoti žmogus“, mūsų metafizikas mano, kad žmonės, tikintiems „istoriniu Rusijos kapitalizmo neišvengiamumu“, lieka tik stoti tarnybon „pas pirminio kaupimo riterius“. Jo argumentacija gali būti klasikinis metafizinio galvojimo pavyzdėlis. „Darbininko, tinkamo klasei diktatūrai, beveik nėra. Vadinasi, politinės valdžios jam neįpirši. Ar ne geriau būtų laikinai visiškai atsižadėti socializmo, kaip nenaudingos ir žalingos kliūties artimesniam ir reikalingesniam tikslui?“ Ponas Tichomirovas nesupranta, kad darbininkas, netinkamas klasei diktatūrai, gali kasmet ir kasdien darytis vis tinkamesnis jai ir kad šio tinkamumo augimas žymiai priklauso nuo įtakos žmonių, supratusių istorinės raidos prasmę. Mūsų autoriaus kalba „susidaro iš: taip — taip, ne — ne, o kas daugiau, tai nuo velnio“.

„Ši galvosena iš pirmo žvilgsnio mums atrodo visiškai teisinga todėl, kad ji būdinga vadinamajam sveikam protui. Bet sveikas žmogaus protas, garbingas palydovas namų aplinkoje, tarp keturių sienų, pergyvena nepaprastai nuostabius nuotykius, kai tik įsileidžia į tolimą tyrinėjimo kelionę“.

Mes jau žinome, kokius „nuostabius nuotykius“ yra pergyvenęs p. Tichomirovo sveikas protas savo kelionėse premisų srityje: apie jį dažnai nelikdavo nė slėpno atminimo. Be to, sveikojo proto istorija galų gale yra taip pat dialektinė istorija. Jo nėra ir kartu jis yra. Jis sudūžta į povandeninius premisų akmenis, ir vis dėlto jis, kaip prisikėlęs Rokambolis, vėl pasirodo visu savo grožiu labiau išvažinėtame samprotavimų kelyje.

Mes nepraleisime, žinoma, progos vėl pasimatyti su tuo linksmu bendrakeleiviu. Bet dabar reikia mums sustoti, kad galėtume atsiminti kelio linkmę, kurį jau nuėjome p. Tichomirovo iniciatyva.

6. SMULKIOJI ŽEMES NUOSAVYBE

Mes matėme, kad apdirbamosios pramonės srityje stambi kapitalistinė gamyba vystosi dabar „nesulaikomai“; kad, apginkluota kapitalo jėga ir šiuolaikine technikos galybe, kapitalistinė gamyba vis labiau ir labiau išmeta iš pozicijų, nugali ir pavergia smulkiuosius gamintojus. Mes sakėme toliau, kad stambiajai gamybai patarnauti yra visiškai pasiruošusi vidaus rinka, ir tarptautinėje rinkoje toli gražu ne visi keliai ir išėjimai jai uždaryti. Mes padarėme iš to išvadą, kad toje sferoje ne tik artimoji ateitis, bet ir dabartis priklauso kapitalizmui. Bet mes atsiminėme, kad narodnikai bendruomenę laiko nesugriauinama tvirtove prieš kapitalizmą mūsų šalyje, kur didžioji liaudies darbo dalis ligi šiol nukreipta į žemės ūkį. Tuomet mes paėmėme bendruomenę ir pasistengėme išstudijuoti jos dabartinę būklę. Tas studijavimas atvedė mus į išvadą, kad bendruomenė griūva mokesčių spaudžiama, krinka piniginio ūkio ir pasireiškusios joje nelygybės veikiamo, kad daugelyje Rusijos vietų, nutolusių nuo savo ankstesnės paskirties saugoti ir ginti visų be išimties savo narių interesus, ji tampa buožių bendruomene, kurios išardymas galėtų suteikti tik naudos jų pavergtiems kaimo skurdžiams. Nepasitenkindami tuo rezultatu, mes pasistengėme nustatyti, kokią reikšmę būtų turėjusios tos reformos, į kurias tiek daug vilčių deda mūsų liaudies mylėtojai. Mes įsitikinome, kad tos reformos tik padidintų jau prasidėjusį bendruomenėje irimą

ir kad ji jokiū būdu negali būti tvirtovė prieš tas gamybos sąlygas, kurios ir dabar jau padarė jai tiek neišgydomų žaizdų. Mums dabar lieka pasakyti porą žodžių apie smulkųjį valstiečių žemės ūkį, kad turėtume teisę padaryti galutinę išvadą kapitalizmo klausimu.

Būtų didelė klaida manyti, kad vadinamasis „stambiojo žemės ūkio likvidavimas“ išgelbės mus nuo kapitalizmo. Pirma, šis „likvidavimas“ gali pasirodyti tik laikinis, pereinamas reiškinyss, o antra, pats smulkusis žemės ūkis stengiasi įgauti buržuazinį pobūdį. Ta pati Amerikos konkurencija, prieš kurią pasuoja mūsų stambieji žemvaldžiai, uždės savo antspaudą ir valstiečiui. Paversdama mūsų žemdirbystę duoninių *prekių* gamyba, ji visus žemdirbių santykius pajungs nepermaldaujamiems prekinės gamybos dėsniams. O tie nepermaldaujamieji dėsniai veda į tai, kad tam tikroje savo išsivystymo stadijoje prekinė gamyba veda į gamintojo išnaudojimą, sukuria kapitalistą-įmonininką ir proletarą-darbininką. Tuo būdu klausimas apie smulkųjį ar stambųjį žemės ūkį Rusijoje suvedamas tik į stambiosios ar smulkiosios buržuazijos pergalės klausimą. „Stambiojo žemės ūkio likvidavimas“ ne tik nesutvirtins valstiečių ūkio senoviškų pagrindų, bet, priešingai, jie dar daugiau nukentės dėl visiško įsigalėjimo valstiečių tarpe visų prekinės gamybos prieštaravimų. Valstiečių luomas juo greičiau suskils į dvi priešingas stovyklas: išnaudojančią mažumą ir dirbančią daugumą.

7. ISVADA

Jeigu po viso to, kas pasakyta, mes dar kartą save paklaustume — ar pereis Rusija per kapitalizmo mokyklą, tai nesvyruodami galėtume atsakyti nauju klausimu, o kodėl jai neužbaigti tos mokyklos, į kurią ji jau *yra įstojusi*?

Visos naujausios, taigi ir įtakingiausios mūsų visuomeninio gyvenimo srovės, visi reikšmingiausi gamybos ir mainų srities faktai — turi vieną neabejotiną ir neginčijamą prasmę: jie ne tik valo kelią kapitalizmui, bet ir patys yra būtini ir ypatingai svarbūs jo vystymosi momentai. *Už kapitalizmą* yra visa mūsų visuomeninio gyvenimo dinamika, visos tos jėgos, kurios vystosi,

socialiniam mechanizmui judant ir savo ruožtu nustato to judėjimo linkmę ir greitį. *Prieš kapitalizmą* yra tik daugiau ar mažiau abejotini tam tikros valstiečių dalies interesai ir toji inercijos jėga, kurią kartais taip skaudžiai pajunta išlavintieji kiekvienos atsilikusios, žemės ūkio šalies žmonės. Bet valstiečiai nepakankamai stiprūs, kad galėtų ginti savo tikruosius interesus; iš antros pusės, jie dažnai nepakankamai suinteresuoti, kad energingai galėtų apginti savo senuosius bendrojo gyvenimo principus. Pagrindinė Rusijos kapitalizmo tėkmė dar nedidelė; dar nedaug Rusijoje yra tokių vietų, kur samdytojo santykiai su darbininku visiškai atitiktų bendrai priimtąją darbo su kapitalu santykių kapitalistinėje visuomenėje sąvoką; bet į šią tėkmę iš visų pusių plaukia tokia daugybė smulkių ir didelių upelių, upokšnių ir upeliukų, kad bendra viso plaukiančio į jį vandens masė yra didžiulė, ir spartus bei stiprus srovės augimas neabejotinas. Jos jau nebegalima sustabdyti, dar labiau negalima jos išdžiovinti; lieka tik reguliuoti jos tėkmę, jeigu nenorime, kad ji mums tik kenktų, jeigu mes neatsisakome nuo vilties nors iš dalies pajungti gaivališką gamtos jėgą išmintingai žmogaus veiklai.

Bet ką gi daryti tokiu atveju mums, Rusijos socialistams, pripratusiems galvoti, kad mūsų tėvynė turi kažkokią savitumo chartiją, duotą jai istorijos už niekam, beje, nežinomus nuopelnus?

Nesunku atsakyti į šį klausimą.

Visi nesuprantami visuomenės vystymosi dėsniai veikia su gamtos dėsnių neatremiama jėga ir aklu žiaurumu. Bet pažinti tą ar kitą gamtos ar visuomenės vystymosi dėsni, reiškia jau, pirma, mokėti išvengti susidūrimo su juo, vadinasi, ir nereikalingo jėgų eikvojimo, o antra, — pajėgti reguliuoti jo pritaikymą taip, kad galima būtų gauti iš jo naudos. Ši bendra mintis ištiesai pritaikoma prie mus dominančio atskiros atvejo. Mums reikia pasinaudoti, revoliucijos ir darbo žmonių labui, vykstančiu Rusijoje socialiniu-ekonominiu perversmu. Mes neturėtume išleisti iš akių tos ypatingai svarbios aplinkybės, kad socialistinis judėjimas prasidėjo pas mus jau tuo metu, kada kapita-

lizmas buvo dar užuomazgoje. Ši Rusijos istorinės raidos ypatybė nėra išgalvota slavofilų ir slavofiliškų revoliucionierių. Jis yra neginčijamas, visiems žinomas faktas, kuris atneš didžiulę naudą mūsų darbininkų klasės reikalui, jeigu tik Rusijos socialistai neišeikvos savo protinės ir dorovinės energijos feodalinio susiskaldymo bei sueigų epochos stiliaus oro pilims statyti.

IV SKYRIUS

KAPITALIZMAS IR MŪSŲ UŽDAVINIAI

1. BŪSIMOSIOS REVOLIUCIJOS POBŪDIS

Reikia paaiškinti tai, kas pasakytą praėjusio skyriaus pabaigoje. Nedviprasmiškiausios pažiūros duoda progos klaidingiemis aiškinimams, jei tik tokie aiškinimai padeda kieno nors „programą“ apginti. Mes turime statyti taškus ant i, nes, tų taškų nematydami, mūsų priešininkai gali per „nesusipratimą“ i palaikyti I arba t. Geriau yra visuomet pačiam padaryti iš savo premisų išvadą, negu pasitikėti šiuo atveju kito kieno gera valia. Be to, rusiškieji programiniai klausimai tiek be išimties buvo taikomi mūsų „savitumui“, kad nebūsime bergždžiai sugaišę laiką, mėgindami apsvarstyti tuos klausimus tokiu požiūriu, iš kurio *savitumas* pasirodo tik beesas slavofiliškumas, arba „nepataikaujamai ištikimas“, arba maištaująs ir persimetęs į revoliucinę stovyklą. Teisingas ar neteisingas toks požiūris, teisingai ar neteisingai samprotauja jo šalininkai, — be abejojimo, šiaip ar taip, būtų neteisinga jiems prikaišioti, kad jie kartoją jau seniai visiems žinomas ir seniai jau daug kam nusibodusias „teorijas“.

Taigi, ką būtent turi daryti „tam tikra socialistų dalis“, įsitikinusi „Rusijos kapitalizmo istoriniu neišvengiamumu“? Kokios realios naudos Rusijos darbininkų klasės reikalui gali duoti toji aplinkybė, kad socialistinio judėjimo pradžia beveik sutapo pas mus su gerų senų laikų ekonominės tvarkos žlugimu? Štai klausimai, į kuriuos mes būtinai turime atsakyti.

Mes neužmiršime šios pareigos. Bet žodis priklauso kol kas ne mums; žodis priklauso, kaip atmenate, p. Tichomirovui, ir jis turi juo pasinaudoti pagal visus įstatymus, dieviškus ir žmogiškus. Mes gana trumpai ir su didele sau nauda susipažinome su bendraisiais jo filosofinės-istorinės ir socialinės-politinės teorijos pagrindais. Neišmanėliams įsąmoninti ir „nepritariantiesiems“ sumušti p. Tichomirovas privertė pro mus praeiti senutę-istoriją su jos „neįtikimais keliais“, Vakarų Europą su jos kapitalizmu ir pagaliau močiutę Rusiją su jos kinišku sustingimu ir žemės bendruomene. Jis išaiškino mums ir praeitį ir dabartį. Bet ar mes galime tuo pasitenkinti? Ar mes atsiskysime pažvelgti į ateitį?

Ką lenia Rusijai ši ateitis?

Mums rodėsi, kad visų pirma — buržuazijos pergalę ir politinės bei ekonominės darbininkų klasės emancipacijos pradžią. Tokia baigtis atrodė mums įtikimiausia, atsižvelgiant į labai daugelį faktų. Mes ištyrėme šiuolaikinę mūsų liaudies ūkio būklę ir nusprendėme, kad jo senovinių pagrindų neišgelbės jokios reformos. Bet mes samprotavome taip, užmiršdami, kad „žmonijos istorija eina kartais neįtikimiausiais keliais“. Ponas Tichomirovas tvirtai atmena šį pagrindinį savo filosofinės-istorinės teorijos teiginį ir dėl to savo ekskursijose į ateities sritį jis nesi-jaudina dėl savo piešiamojo vaizdo neįtikimumo. Pasekime jį ir pažiūrėkime, ar „narodovolinė“ revoliucija pasirodys realesnė, negu narodnikų reformos.

Mūsų kelyje mūsų laukia, pirma, labai maloni žinia. Rusija revoliucijos išvakarėse, „mes artinamės prie katastrofos“. Tai labai malonu, nors, tikrai sakant, nenoromis ima baimė, kai p. Tichomirovas ima aiškinti ir be to jau klaikaus vaizdo prasmę senio Deržavino aukštu „štiliumi“. Vyriausybės mėginimai sustabdyti šalies revoliucinį judėjimą „tik paskubina to baisaus ir iškilmingo momento atėjimą, kai Rusija įsibėgėjusi (!) įsilies į revoliucinio griovimo laikotarpį, kaip išsilieja upė“, ir pan. Gražiai rašo p. Tichomirovas! Bet lakštingalos pasakėčiomis nepapenėsi, nors tai būtų paties senuko Krilovo pasakėčios. Neginčijama: „revoliucinio griovimo laikotarpis“ būtų laimingas

mūsų tėvynės istorijoje laikotarpis; bet mums vis dėlto įdomu sužinoti, ką gali duoti Rusijai revoliucija, kas „mūsų laukia už tos slėpiningos ribos, kur kunkuliuoja ir putoja istorinio sriauto bangos“?

„Socialistinės organizacijos pradžia“ — atsako p. Tichomirovas, priešingai, „kai kurioms“ nuomonėms, kad mūsų laukia „kapitalizmo viešpatija“.

Kaip suprasti likimo žaidimą! Štai jau iš tikrųjų baisiai nepaprasta senutė toji istorija! Vedžiojo, vedžiojo ji „Vakarus“ po visokias savo „kelius“ klampynes — ir vis dėlto ligi šiol dar jų neatpalaidavo nuo kapitalistinės gamybos; o mus ji paliko ramybėje, nejudino iš vietos ištisus šimtmečius, o dabar iš karto nori perkelti į aukščiausiąją savosios mokyklos klasę. Už kokias gi dorybes? Ar ne už tai, kad mes visą tą laiką ramiai sėdėjome ir nelindome prie jos su nekukliais klausimais, kuriuos taip labai mėgsta „palaidaliežuviai“ Vakariai?

Beje, mes patys daromės neleistinai „palaidaliežuviais“. Mums įpulti į skepticizmą visiškai nedera dėl to, kad istorija mėgsta dažnai pasukti neįtikimu keliu, kaip Chlestakovas kad mėgdavo kartais „paskaityti ką nors juokinga“. Credo, quia absurdum!

Pripažindami visiškai įtikimomis neįtikimiausias papaikusios senės užgaidas, mes vis dėlto leisime save paklausti, — kokių priemonių turi istorija įvykdyti pasižadėjimui, duotam už ją p. Tichomirovo? Per kurias šalis eina kelias, vedąs mus į „socialistinės organizacijos pradžia“?

Kaip atsako į tą klausimą mūsų autorius, ką sako jo redaguojamasis „Viestnik“?

Prašome skaitytoją neužmiršti, kad „Viestnik Narodnoj Voli“ programa „apima elementus, šiek tiek netolygius tarpusavyje“. Kiekvienas iš tų elementų gina savo būvį, kiekvienas stengiasi gyventi ir vystytis, ne visuomet be nuostolio savo antagonistui. Iš čia — prieštaraivimai ir negalėjimas susidaryti aiškų to žurnalo programos vaizdą. Viena tik aišku: p. Tichomirovas nelaiko savęs suvaržytu ne tik tuo, ką sako jo redakcijos narys, bet net ir tuo, ką jis pats sako tais atvejais, kai solo pavirsta

duetu ir prie jo balso prisideda gerbiamojo P. L. Lavrovo balsas. Taip, pavyzdžiui, anot p. Lavrovo žodžių, „Liaudies Laisvės“ partija „*visas savo jėgas*¹ (pabraukta mūsų) nukreipia prieš svarbiausiąjį priešą, trukdantį net kiek racionaliau imtis spręsti uždavinį“, kurį vienas mūsų grupės narys² suformulavo taip: — „padėti mūsų darbininkų klasei išsivystyti į sąmoningą visuomeninę jėgą, papildyti tam tikru laipsniu jos istorinio patyrimo trūkumą ir kartu su ja kovoti dėl visos Rusijos dirbančiųjų žmonių išsivadavimo“. Jeigu tikrovė atitinka tą, ką sako gerbiamas „Istorinių laiškų“ autorius, tai dabartinis „Liaudies Laisvės“ partijos uždavinys yra išvalyti kelią Rusijos socialdemokratijos ateičiai. Kartu su tuo minėtosios partijos vaidmuo pasirodo esąs grynai neigiamas. Ji neruošia elementų Rusijos darbininkų partijai suorganizuoti, bet „*visas savo jėgas nukreipia prieš svarbiausiąjį priešą*“, trukdantį ne tik išspręsti, bet net imtis panašius uždavinius spręsti. Kurį gi priešą turi galvoje p. Lavrovas? Kiekvienas sutiks, kad toks priešas šiuo metu gali būti tiktai absoliutizmas, sukaustęs visas gyvąsias Rusijos jėgas; juo labiau tatau turi pripažinti narodovolcai, ne kartą spaudoje reiškę mintį, kad mūsų tėvynėje ne politinė santvarka remiasi tam tikros rūšies ekonominiais santykiais, o, atvirkščiai, šie pastarieji egzistuoja dėka absoliutizmo. Bet jeigu tai yra taip, tai „Liaudies Laisvė“ kovoja nei daugiau, nei mažiau kaip dėl politinio savo tėvynės išsivadavimo ir „socialistinės organizacijos pradžia Rusijoje“ savaime nukeliama į tą laiką, kai Rusijos darbininkų klasė susiformuos į sąmoningą visuomeninę jėgą. Kitaip tariant, „Liaudies Laisvės“ partija yra visų pirma ir daugiausia, jeigu ne išimtinai, *konstitucinė* partija, kadangi absoliutizmui sugriauti ji „nukreipia dabar visas savo jėgas“. Atrodo, taip? Arba, gal būt, „Liaudies Laisvė“ nėra taip jau „pamėgusi konstituciją“? Bet tuomet kaip gi suprasti veiklą, nukreiptą į kovą prieš absoliutizmą, kad „būtų galima įgyvendinti“ ateityje socialdemokratinį uždavinį? Kai kurie narodovoliniai rašytojai iš

¹ Žr. „V. N. V.“ Nr. 2, II sk., 67 psl.

² V. Ž. pratarmėje F. Engelso brošiūros vertimui „Mokslinio socializmo išsivystymas“, IX psl.

tikrųjų nepasižymi dideliu žodžio „konstitucija“ pamėgimu ir tikina jų partiją siekiant „Liaudies valdymo“. Bet tarp liaudies valdymo ir demokratinės konstitucijos skirtumas tiek pat didelis, kaip tarp purvabraidžių ir kaliošų, t. y. apsiriboja gremėzdisko rusiško žodžio pakeitimu visų vartojamu svetimžodžiu. Be to, kiekvienoje civilizuotoje visuomenėje demokratija arba, jei norite, liaudies valdymas vėl yra susijęs su šiokiu tokiu liaudies politiniu paruošimu, jeigu tik „liaudies valdymas“ nereiškia, kad valdo būrelis žmonių, spekuliuojančių *liaudies laisve*. Vadinasi, ir demokratinė konstitucija — tikslas ne taip dar artimas ir pasiekiamas tik gamybinės klasės subūrimu į atskirą demokratinę partiją. Bet pas mus Rusijoje „svarbiausias priešas“ trukdo net „kiek racionaliau imtis“ spręsti socialinį-politinį darbininkų klasės uždavinį. Vadinasi, šalin „priešą“! Tegyvuoja politinės laisvės, vadinasi, ir konstitucijos „pamėgimas“? „Liaudies Laisvės“ partijos veikimas įgauna aiškią ir apibrėžtą prasmę.

Tokias logiškas išvadas prieiname, skaitydami P. L. Lavrovo bibliografinį straipsnelį. Čia viskas aišku, nors, gal būtų, ir neviskas simpatiška tam ar kitam skaitytojui. Deja, bibliografinių straipsnelių neužtenka „socialinio-politinio“ žurnalo tendencijoms išaiškinti, ir mes palietėme čia p. Lavrovo straipsnelį tik todėl, kad jame yra tiesioginis atsakymas mūsų grupei. O „Viestnik“ vedamieji straipsniai ir redakcijos tiesioginiai pareiškimai tik supainioja tikrosios to organo pakraipos klausimą. Paimkite „Skelbimą“ apie jo leidimą ir paskaitykite eilutes, liečiančias bendrųjų socializmo tikslų įgyvendinimo būdą: jūs pamanykite turį reikalą su „įsitikinusiaisia“ socialdemokratais. — „Tuos bendrus visiems socialistams tikslus, — sako ponai redaktoriai, — galima pasiekti *tik vienu keliu* (įsidėmėkite tai, skaitytojau!): darbininkų (miesto ir kaimo) klasė turi *tolydžio telktis ir organizuotis* į visuomeninę jėgą, susietą bendrų interesų ir bendrų tikslų siekimo; ši jėga telkimosi procese turi *palaipsniui ardyti* esamą ekonominę ir politinę santvarką, pačia kova sutvirtindama savo organizaciją ir padidindama savo galią, kol jai pavyks galutinai sugriauti esamą santvarką“. „Skelbimo“ autoriai prideda net, kad „to kelio reikalingumą supranta vienodai

visų šaltų socialistai-revoliucionieriai“. Dėl to galima manyti, kad „rusiškasis socializmas, kaip jis yra pasireiškęs „Liaudies Laisvės“ partijoje, yra nei daugiau, nei mažiau, kaip Rusijos socialdemokratija. „Skelbimas“, matyti, išaiškina „Liaudies Laisvės“ partijos uždavinius dar ryškiau, kaip p. Lavrovo bibliografinis straipsnelis, ir dar artimiau, negu jis atitinka visų civilizuotų šalių „galvojančių socialistų“ pažiūras. Tačiau yra žinoma, kad rusų žmonės dažnai turi du matus, du kriterijus visuomeniniams reiškiniams vertinti: vieną „Vakarams“, o antrą savo namų aplinkai. Niekuomet neatsisakydamas simpatizuoti Europos pažangiesiems idealams, rusų žmogus dažnai įsimano pridėti tokį daugiareikšmį „bet“ prie savo universalaus tikėjimo išpažinimo, kad brangūs jam idealai pavirsta į kažką visiškai nebepažįstamą. Savaime aišku, kad be tokio „bet“ neapsieina ir mus dominąs „Skelbimas“; suprantama taip pat, kad nieko sprendžiamo negalima pasakyti ir apie „Viestnik“ programą, kol neįvyks jos sunkusis perėjimas iš Vakarų į Rytus. Pažvelkime gi į „Skelbimą“ iš šios pavojingosios pusės, ir pažvelkime atidžiai, nes jo autoriai yra rusai ir niekas kas rusiška jiems, tur būt, nėra svetima.

„Bet rusiškojo socializmo programa, — skaitome mes tame pačiame „Skelbimo“ V puslapyje, — *šių valandų, šiomis* sąlygomis negali apsiriboti šiais bendrais socializmo siekimais. Kiekvienai visuomeninei grupei istorija iškėlė mūsų laikais šituos pačius uždavinius kitu pavidalu, sutinkamai su ekonominėmis, teisinėmis ir kultūrinėmis aplinkos sąlygomis. Liaudies Laisvės partija įsitikino, kad Rusijos imperijos valdiniamis tie uždaviniai iškyla dabar neišvengiamai *Rusijos politinės santvarkos pakeitimo būtinumo pavidalu*, kad įgalintų toliau sveikai vystytis kiekvieną progresyvią partiją, *tarp jų* (pabraukta mūsų) ir socialistinę partiją“. . . Dėl to, „šalia socialistinių tikslų, sudarančių Rusijos socialistinės partijos programos esmę, šios programos artimiausias uždavinys yra: paruošti ir pagreitinti Rusijos politinės santvarkos pakeitimą“.

Reikia prisipažinti, kad jau šis pirmasis „bet“, lydis „bendrųjų Rusijos socialistinės partijos socialistinių tikslų“ išdėstymą,

yra labai neaiškus ir neapibrėžtas. Tikros lygtys su daugeliu nežinomųjų! Skaitytojas pasilieka visiškai suglumęs dėl to, kaip redakcija supranta „Rusijos politinės santvarkos pakeitimą“? Ar tai bus „liaudies valdymas“, ponų Tichomirovo ir K. T. minimas, ar „svarbiausiojo priešo“ nuvertimas ir t. t., t. y. paprastai tariant, absoliutizmo žlugimas? Ir kodėl šis „artimiausias uždavinys“ stovi „greta bendrųjų socialistinių tikslų“, o neišplaukia iš jų logiško nuoseklumo tvarka? Apie visa tai galima tik spėlioti. Daugelis mūsų spėliojimų bus apytikriai, bet nė vienas nebus neginčijamas. Iš tikrųjų, redakcija sako, kad jos pageidaujamas „pakeitimas“ turi „įgalinti toliau sveikai vystyti kiekvieną progresyvią partiją, tarp jų ir socialistinę partiją“. O kurios tos kitos „progresyvios partijos“? Matyti, buržuazinės. Bet „sveikas“ buržuazinių partijų „vystymasis“ politinėje srityje neįmanomas be jį atitinkančio „tolesnio sveiko vystymosi“ ekonominėje sferoje. Vadinasi, buržuazinis vystymasis — progresyvus Rusijai reiškinys? Regisi, kaip tik taip išeina iš redakcijos žodžių. Kai dėl mūsų, tai mes su kai kuriomis labai, beje, esminėmis išlygomis esame pasiruošę tai nuomonei pritarti. Bet svarbu čia ne mūsų asmuo, bet vieno „Skelbimo“ autoriaus, p. Tichomirovo, kuris kiek jau mes žinome, rekomenduoja savo skaitytojams „nedaryti sau stabo iš privatinio verslamoninio kapitalo“. Iš to, ką jis yra kalbėjęs apie tai, ką būtent „galės tos rūšies kapitalas padaryti Rusijai“, — išeina, kad „tolesnis“ buržuazinių partijų „sveikas vystymasis“ bus jai, rasit, grynas nuostolis. Na ir „Skelbimas“ skubina pareikšti, kad socialistinė partija (kaip ir visos kitos partijos, pastebėsime prabėgomis) laiko save tikrojo ir vienintelio galimo progreso atstove. Vadinasi, nėra jokių kitų progresyvių partijų? Bet kuo gi čia dėtas jų „tolesnis sveikas vystymasis“?

Jeigu, Rusijos socialistinės partijos nuomone, „Rusijos politinės santvarkos pakeitimas“ turi įvykti progresyvių partijų interesais, ir tuo pačiu metu jokių kitų progresyvių partijų, išskyrus socialistinę, nėra, tad minėtas „pakeitimas“ įvyks išimtinai šios pastarosios interesais. Kitais žodžiais tariant, būsimoji revoliucija turi nuvesti bent jau į minėtą „liaudies valdymą“ per-

galę, t. y. į politinį „miesto ir kaimo darbininkų klasės“ viešpatavimą. Bet juk „visų šalių socialistai-revoliucionieriai“ vieno-
dai yra „įsisąmoninę“ tą tiesą, kad darbininkų klasė gali tik „palaipsniui griauti esamą ekonominę ir *politinę* santvarką“, vadinasi, taip pat „palaipsniui“ artinti savo viešpatavimo laiką. Lygiai taip pat ir „visų šalių socialistai-revoliucionieriai“ sutinka, anot redakcijos žodžių, su tuo, kad socialistinę revoliuciją sukelti galima „tik vienu keliu“ — tolydiniu darbininkų klasės telkimu ir organizavimu į „vįsuomeninę jėgą“ ir t. t. Gal būt, „Viestnik Narodnoj Voli“ mato tame organizavime pagrindinį Rusijos socialistų uždavinį? Bet mes jau žinome, kad šiuolaikinėje Rusijoje, p. Lavrovo nuomone, yra kažkoks „svarbiausias priešas“, trukdąs „bent kiek racionaliau imtis spręsti tokį uždavinį“. O kol neišspręstas tas uždavinys, neįmanoma ir socialistinė revoliucija, neįmanomas ir liaudies valdymas. Vadinasi, ne juos turi galvoje redakcija, kalbėdama apie „Rusijos politinės santvarkos pakeitimą“? Bet kaip gi ji pagaliau supranta tą paslaptinę pakeitimą? Ar ne tą pačią konstituciją, kurios „pamėgimas“ „kiek nesuprantamas“ p. Tichomirovui? Kurioms progresyvioms partijoms „Liaudies Laisvė“ sudaro „galimybę“ toliau „sveikai vystytis“? Ar ne „privatinio verslamoninio kapitalo“ partijai?

Kaip viskas aišku buvo „Vakaruose“, ir kaip viskas aptemo Rytuose! Ir visas šis užtemimas įvyko tik dėl vieno „bet“, lydinčio „bendrųjų socializmo tikslų“ išdėstymą. Kokia paslaptinga to trumpo žodelio jėga?

Reikalas labai paprastas.

Kaip tik nuo rūpimo mums punkto ir prasideda tas procesas, kurio dėka „Viestnik“ programos sudedamieji elementai pasirodo „šiek tiek (ir net gerokai) netolygūs tarpusavyje“. Rytai pradeda kovoti su Vakaraais, kai tik baigiasi dėstymas „bendrųjų socializmo tikslų“ ir *vienintelio kelio*, vedančio į jų įgyvendinimą. Ir štai ši kova, nebyli ir paslėpta pradžioje, — pasiekia aukščiausią įkarštį straipsnyje „Ko mes turime laukti iš revoliucijos?“ Ten dėl Vakarų „suabejojama“. Dėl jų istorijos p. Tichomirovas įsileidžia į ilgus ir gana „rizikingus“ samprotavimus

apie „rizikingus“ ir „neįtikimus istorijos kelius“ aplamai ir pagaliau „Skelbimo“ nurodytasis *vientintelis* kelias į socializmo pergalę — virsta stereotipiniu velionies „Nabat“ programos leidiniu, papildytu tik kai kuriomis p. Tichomirovo savitumo iliustracijomis. Viskas keičiasi, — nebepažinsi, viskas keičiasi į savo priešybę šioje pusėje mažojo „bet“, skiriančio redakcinės pasaulėžiūros vakarinę teritoriją — nuo rytinės, arba, teisingiau, pažiūras, esančias bendruomeniniame ponų redaktorių valdyme, nuo pažiūrų, sudarančių privatinę p. Tichomirovo nuosavybę. Ir visa ši transsubstanciacija atliekama su pagalba keleto naujų „bet“, išgraibstytų iš P. N. Tkačiovo straipsnių. Savaimė aišku, kad argumentas, neįtikinamas „Nabat“ redaktoriaus lūpose, netaps įtikinamesnis „Viestnik Narodnoj Voli“ puslapiuose. Bet susitikti su senu pažįstamu visuomet malonu, ir jau vien dėl to mes negalėtume atsispirti pagundai sulaikyti skaitytojo dėmesį ties p. Tichomirovo argumentacija.

Kaip tikras Blankio, — arba, teisingiau, Tkačiovo, — sekėjas, p. Tichomirovas, pradėdamas svarstyti tuos ar kitus revoliucinius klausimus, visų pirma stengiasi pastatyti istorinio vystymosi vieton savo paties valią, pakeisti *klasės* iniciatyvą *komiteto* iniciatyva, visos šalies darbo žmonių reikalą — paversti slaptos organizacijos reikalu. Nelengva yra daryti tokias išdaigas žmonių akyse, nors kiek paliestų šiuolaikinio socializmo propagandos, nors iš dalies įsitikinusių tuo, kad „darbininkų išvadavimas turi būti pačių darbininkų reikalas“. Dėl to mūsų autorius ir stengiasi įrodyti, kad Vykdomojo Komiteto reikalas bus visos liaudies reikalas ne tik *intereso* prasme, bet taip pat *valios ir sąmonės* prasme. Priverstas sutikti, kad *istorinis vystymasis* mažai padėjo ligi šiol socialistinei sąmonei ir *revoliucinėms (ne maištinėms)* tik tendencijoms susidaryti rusų liaudyje, — jis juo didesniu uolumu tikina mus rusų buities ir pasaulėžiūros *priešistorinių formų* patvarumu ir pastovumu.

Ekonominė revoliucija, prie kurios artėja Vakarai po ilgo ir sunkaus judėjimo, mums pasirodo labai netolima dėl mūsų šimtmetinio sustingimo. Bet kadangi šioks toks istorijos pažinimas gali sukelti abejojimų dėl tokio jos artumo, tai skaitytojai ir pa-

akinami, kad istoriniai keliai „būdavo kartais labai vingiuoti ir rizikingiausi iš visų, kokius galima išgalvoti“. Mūsų bakunininkų pamėgtosios rusų visuomenės vystymosi schemos savotiškumas tampa tuo būdu lyg šiokiu tokiu jos įtikimumo laidu. Tuo pat būdu apeinamas reikalas pripažinti *klasinių pobūdį* kovai dėl darbininkų ekonominio išsivadavimo.

Rusijos priešpastatymas Vakarams ir čia sėkmingai išsprendžia visus sunkumus. Vakaruose egzistuoja klasės, griežtai atsirobojusios ekonomiškai, stiprios bei glaudžiai susitelkusios politiškai. Pati valstybė yra ten klasinės kovos rezultatas ir jos įrankis nugalėtojų rankose. Dėl to paimti į savo rankas valstybės valdžią ten galima, tik stojus klasei prieš klasę, tik nugalėjus nugalėtojus. Pas mus to nėra, pas mus visuomenės santykis su valstybe tiesiog atvirkščias Vakarų Europos santykiui. Pas mus ne klasių kova sąlygoja kalbamąją valstybinę santvarką, bet atvirkščiai, ši santvarka išugdo tas ar kitas klases su jų kova ir antagonizmu. Jeigu valstybė ryžtųsi pakeisti savo politiką, tai, netekusios jos paramos aukštosios klasės būtų pasmerktos žūti, o pirmykščio kolektyvizmo liaudiškieji pradai galėtų „toliau sveikai vystytis“. Bet Romanovų vyriausybė nenori ir negali atsisakyti nuo savo bajoriškų buržuazinių tradicijų, tuo tarpu kai mes ir norime ir galime tatai padaryti, mes įkvėpti ekonominės lygybės ir „liaudies valdymo“ idealų. Dėl to šalin Romanovai, ir tegyvuoja mūsų komitetas! — štai nekintama rusiškosios jakobiniškos argumentacijos schema, vis tiek ar ji būtų sutinkama originale, t. y. „laiške Fridrichui Engelsui“, ar „nuoraše“, t. y. straipsnyje „Ko mes turime laukti iš revoliucijos?“.

Mes jau kalbėjome, kad Tkačiovo programos pagrindinės premisos paimtos iš to paties šaltinio, iš kurio sėmėsi savo politinę išmintį ir Rusijos anarchistai. Bakunino teorijos sudaro abiejų frakcijų mokslų pagrindą. Bet tuo neapsiribojo, kaip žinoma, Bakunino įtaka. Jis turėjo mokinių ir „Vakaruose“, t. y. tose pačiose šalyse, kurias jis taip mielai priešpastatydavo Rusijai. Ir nuostabu, kad „Valstybingumo ir anarchijos“ autoriaus Vakarų pasekėjai priskiria valstybei tokį pat vyraujantį vaidmenį savo „Vakarų Europos“ klasių santykių istorijoje, kurį ponai

Tkačiovas ir Tichomirovas skiria jai tik Rusijoje, taip sakant, „skirtingai“ nuo kitų šalių. „Panaikinkite vyriausybinių diktatūrą, — sako Arturas Arnu, kreipdamasis į Prancūzijos darbininkus, — ir pas jus paliks tik panašūs vienas į kitą žmonės, tik ekonominės jėgos, kurių pusiausvyra tuojau išsilygins dėl paprasčiausio statikos dėsnio. ...Taigi, iš valstybės, vien tik iš valstybės kyla jūsų skurdas ir silpnumas, lygiai kaip ir jūsų priešų jėga ir įžūlumas“¹. Vakarų anarchistai samprotauja šiuo atveju drąsiau ir nuosekliau, negu Rusijos bakunininkai ir tkačiovininkai. Visų be išimties šalių istorijoje jie paverčia nuliu to ekonominio veiksnio reikšmę, kuris, jų rusiškųjų „kompanijonų“ nuomone, pasmerktas negalioti tik Rusijoje. Rusijos savitumo būdingasis bruožas tampa tuo būdu kosmopolitine anarchistinio nemokšiško šmėkla. Objektivi vienos šalies vystymosi sąlyga pasirodo besanti subjektyvus trūkumas, logiškas visų civilizuotų tautų „tam tikros socialistų dalies“ apsirikimas.

Nustodami dėl to žymios savo savitumo dalies, rusiškųjų jakobinų samprotavimai nenustoja tačiau savo pamokomumo. Nieko nauja nepasakydami apie tai, *kaip reikia* žiūrėti į mūsų tikrovę, jie savo pačių pavyzdžiu puikiai parodo, *kaip nereikia* žiūrėti į ją, kaip *nereikia* aiškinti jos būdingųjų pusių.

Pagal rusiškųjų jakobinų įprastinę manierą p. Tichomirovas stengiasi įrodyti savo skaitytojams, kad — kaip kadaise buvo išsireiškęs Tkačiovas — „mūsų gyvenamasis momentas ypatingai palankus socialinei revoliucijai“. Jis analizuoja šiuolaikinį visų visuomeninių jėgų tarpusavio santykių Rusijos dirvoje ir prieina tą išvadą, kad iš būsimosios revoliucijos nieko, išskyrus „socialistinės Rusijos organizacijos pradžią“, išeiti negali. Įrodymų ieškoti jam toli nereikėjo. „Laiškas F. Engelsui“ yra centruotas rusiškosios jakobiniškos argumentacijos ekstraktas, per ištisus dešimt metų išlaikęs visą skaistumo ir naujumo žavingumą daugeliui, labai daugeliui skaitytojų. Užtenka tik atmiešti tą ekstraktą karštame iškalbingumo vandenyje, ir iš jo gausime visus p. Tichomirovui būdingus lūkesčius iš revoliuci-

¹ „L'etat et la révolution“, p. 65. („Valstybė ir revoliucija“, 65 psl. — *Red.*)

jos. Pasižiūrėkime arčiau į tą suprastintą „naujos“ programos paruošimo būdą. Pradėkime nuo politinio „veiksni“.

Ką randame tuo klausimu Tkačiovo konserve?

Skaitytojas atmena, žinoma, plačius išrašus, kurių esame aukščiau pateikę iš „Atviro laiško F. Engelsui“. Jis nebus užmiršęs Tkačiovo įsitikinimo, kad nors „mes neturime miesto proletariato, bet už tat mes visiškai neturime buržuazijos. Tarp kenčiančios liaudies ir ją slegiančios valstybės pas mus nėra jokio vidurinio luomo“. Štai tas buržuazijos nebuvimas ir dedamas visų politinių p. Tichomirovo samprotavimų pagrindan.

Jo žodžiais, mūsų buržuazija yra menka ekonomine, bejėgė politine prasme. O dėl liaudies, tai ji „turi kai kuriuos punktus, kuriuose ji negali susiskaldyti į grupes, bet, priešingai, visuomet yra visiškai vieninga“ (251 psl.). Pirmasis iš šių punktų pasirodo besąs „supratimas apie aukščiausiąją valdžią“. Reikalas yra tas, kad „aukščiausioji valdžia liaudies pažiūromis yra visos tautos atstovybė, bet anaip tol ne klasės. Tiktai nesugriaunamas tokio įsitikinimo patvarumas palaikė pačių carų valdžią“. Štai tuo įsitikinimu dėl mūsų aukščiausios valdžios visaliaudiško pobūdžio ir stiprinamas p. Tichomirovo tikėjimas netolima liaudies valdymo pergale. Perėjimas į pastarąjį iš carų patvaldystės „nesudaro ko nors originalaus (?). Prancūzų liaudis taip pat nuo idėjos apie patvaldinį karalių, galėjusį sakyti l'Etat c'est moi (valstybė — tai aš. — *Red.*), perėjo be sunkumų (!) į idėją apie peuple souverain (patvaldinę liaudį. — *Red.*). Patvaldinės liaudies viešpatavimas ten faktiškai nepajėgė įsigalėti dėl buržuazijos stiprumo“; mes neturime buržuazijos, dėl to pas mus niekas nekliudo liaudies valdymo pergalei, „jeigu tik patvaldystė neišsilaikys pakankamai ilgai, kad galėtų duoti buržuazijai laiko sustiprėti ligi tokio laipsnio, kuris reikalingas visai mūsų gamybai organizuoti kapitalistiniais pagrindais“. Bet „vargu ar Rusija šiuolaikinėje chaotiškoje padėtyje gali laukti, kol buržuazija pati tiek susiformuos, kad pajėgtų visą tą chaosą įstatyti į kurios nors santvarkos, kad ir buržuazinės, rėmus“... Dėl to, „jeigu mes sulauksime esamosios santvarkos žlugimo anksčiau, tai buržuazija neturi jokių duomenų politinei valdžiai užgrobti“.

Iš čia mes matome, kad „mūsų gyvenamasis momentas“ tikrai labai palankus socialinei revoliucijai: iš vienos pusės — „vargu ar Rusija gali laukti“, o iš antros — nėra iš viso kas ir valdžią užgrobia, išskyrus liaudį ir nebent revoliucinę partiją. P. N. Tkačiovas buvo visiškai teisus, kalbėdamas, kad socialinė revoliucija įvyks „dabar arba labai greit, gal būt, niekuomet“. Bet tokiu atveju neteisus buvo P. L. Lavrovas, vadindamas šį įsitikinimą spekuliacija rusų skaitytojo neišsilavinimu.

Mes matome taip pat, kad „politinio veiksnio“ klausimu Tkačiovo įrodymų atšildymas nesudarė didelių rūpesčių p. Tichomirovui. Jam liko tik papildyti atskiru pavyzdžiu bendrus P. N. Tkačiovo samprotavimus apie Vakarų buržuazijos jėgą ir Rusijos buržuazijos bejėgiškumą. Tokiu pavyzdžiu jam ir pataravo didžioji revoliucija, kurios dėka Prancūzijos liaudis, tikriausiai, būtų tapusi patvalde, jeigu tam nebūtų sukliudžiusi buržuazijos jėga.

„Laimingi žmonės, kurie turi *absoliutų principą*, — kalbėjo N. G. Černiševskis. — Jiems nereikia nei stebėti faktų, nei galvoti: jie iš anksto turi pasiruošę vaistų kiekvienai ligai ir kiekvienai ligai vieną ir tą patį vaistą, kaip garsusis gydytojas, kiekvienam pacientui pataręs — *purgare et clystirizare* (gerti vidurių paleidžiamųjų vaistų ir statyti klistyrį. — *Red.*)... Panašių talismanų turi daug kas. „Žymiam asmeniui“, į kurį kreipėsi Akakijus Akakijevičius dingus milinei, talismanas buvo „duoti pipirų“. Atsilikusios mokyklos ekonomistams toks pat talismanas buvo žavingas šūkis: „*Valstybės nestikišimas*“. Pagaliau, pridursime nuo savęs, ne mažiau atsilikusios mokyklos „Rusijos socialistams“ to talismano vaidmenį atlieka „buržuazija“. Remiantis jos silpnumu arba jos visišku nebuvimu, yra sprendžiami visi patys sunkieji praeities, dabarties ir ateities klausimai. Ponas Tichomirovas užima ne paskutinę vietą tarp laimingųjų to filosofinio akmens savininkų. Kodėl Prancūzijoje neįsigalėjo „liaudies patvaldystė“? Dėl to, kad sukliudė „buržuazijos jėga“. Kodėl ji pas mus įsigalės, kai liaudis „nusivils carų patvaldystė“? Dėl to, kad pas mus silpna buržuazija. Kodėl Vakaruose vienintelis būdas „bendriems visiems socialistams

tikslams“ įgyvendinti yra lėtas ir tolydus miesto ir kaimo darbininkų klasės organizavimas į „sąmoningą visuomeninę jėgą“, tuo tarpu kai pas mus „kartais kalbama“, kad „valdžios užgrobimas iš revoliucionierių pusės“ gali būti išeities taškas revoliucijai, kuri savo ruožtu bus išeities taškas „socialistinei Rusijos organizacijai“? Ir vėl, dėl to, kad pas mus labai silpna Vakaruose stipri buržuazija. Purgare et clystirizare, — kaip suprasdinama medicinos teorija, kaip palengvinama tuo talismanu medicinos praktika! Deja, visuomeniniai klausimai kiek sudėtingesni, negu medicinos klausimai, ir dėl to net giminiški Moljero daktarui publicistai turėtų apsirūpinti gudresniais talismanais. Galima eiti lažybų, kad turimas „Rusijos socialistų“ raktas neatidarys jiems durų į daugelį istorinių klausimų. Kodėl Ispanijos liaudis, nusivylusi „carų patvaldyste“, neperėjo „besunkumų“ prie patvaldinės liaudies idėjos? Tarkime, Ispanija yra viena iš pačių „vakariškiausių“ Europos šalių, bet juk ir pats p. Tichomirovas nedrįs pripažinti didelės jėgos Ispanijos buržuazijai, ypač šio šimtmečio pradžioje. Be to gi, ir „bendruomeninio žemės valdymo principai“ buvo ir palieka, kaip tātai parodė pastarųjų laikų p. Lučickio tyrinėjimai, labiau išplitę Ispanijoje, negu kitoje kurioje eretikų šalyje. Kad ir kažkaip stengsies, o Tichomirovo raktu tų durų neatidarysi!

Mes drįstame ateiti į pagalbą „Rusijos socialistams“ šiame kebliame reikale. Jeigu viena galva gerai, o dvi dar geriau, tai lygiai taip pat galima pasakyti, kad du talismanai geriau, negu vienas, nors ir geras. Taigi šit, kodėl ne pridėti prie „buržuazijos“ dar kurio nors ne mažiau magiško žodžio, sakysime, kad ir katalikybės, protestantizmo arba iš viso ne stačiatikių tikybos. Tarkime, tas talismanas nenaujas ir gerokai pavalkiotas konservatyvios pakraipos slavofilų, tačiau vis dėlto ar nebus jis universalesnis kaip „buržuazija“. Juk dar didelis klausimas, ar tikrai mes neturime buržuazijos ir ar tikrai ji, — jeigu ją ir turime, — yra „silpnesnė“, negu visų Vakarų šalių buržuazija visais „liaudies nusivylimo carų patvaldyste“ laikotarpiais; o stačiatikybė yra neabejotinas „grynai ir stipriai rusiškas“ požymis, visiškai svetimas Europos Vakarams. Su jo pagalba

būtų labai lengva išspręsti klausimą, kas sukliudė „faktiškai patvaldinei liaudžiai įsigalėti“ dvidešimtaisiais metais Ispanijoje, visiškai neturėjusioje stiprios buržuazijos. Būtų užtekę pasiremti katalikybe. Iš tikrųjų, pamėgintumėte ponai!

Beje, mes visiškai neturime galvoje mažinti p. Tichomirovo talismano reikšmės; mes ne tik žinome jo vertę, bet ir patys norime išmėginti jį praktikoje. Kodėl Vakaruose „galvojantieji“ socialistai žino ką kalbą ir apsieina be tichomiroviškos painiavos, svarstydami klausimus? Ar ne dėl to, kad „vakarinė“ buržuazija stipresnė, negu mūsų? Labai panašu į tai! Ten, kur stipri buržuazija, aukštas ir ekonominis šalies išsivystymas, aiškūs ir apibrėžti visi socialiniai santykiai. O kur aiškūs socialiniai santykiai, ten nėra vietos ir fantastiniam politinių klausimų sprendimui; štai kodėl „Vakaruose“ tik visai jau beviltiškiems protiniu atžvilgiu žmonėms būdinga ta „minties anarchija“, kuri apibūdina dažnai net Rusijos „įsitikinusius ir galvojančius socialistus“. Taigi, jeigu p. Tichomirovas rašo niekam tikusius publicistinius straipsnius, tad tuo kaltinti reikia ne jį, bet mūsų buržuazijos silpnumą. Skaitytojas mato, kad mėgiamasis mūsų autoriaus raktukas atidaro kartais labai įmantrias dėžutes.

Nebūdami kuo nors „originalūs“, p. Tichomirovo argumentai stebina vis dėlto savo „rizikingumu“. Iš ko sprendžia p. Tichomirovas, kad aukščiausioji valdžia yra liaudies supratimu „atstovybė“? Mes ligi šiol manėme, kad dabartinį „liaudies supratimą apie aukščiausiąją valdžią“ galima išaiškinti tuo, kad ji iš viso nieko nenusivokia apie atstovybę. Persijos šacho, Egipto chedivo ir Kinijos imperatoriaus valdiniai turi tokius pat kvailus prietarus apie savo aukščiausiąją valdžią, kaip ir Rusijos valstiečiai. Ar tai reiškia, kad persai, egiptiečiai ir kinai taip pat lengvai pereis į „peuple souverain idėją“? Jeigu taip, tai juo toliau traukiamės į Rytus, juo labiau artėjame prie liaudies valdymo pergalės. Toliau, — kodėl p. Tichomirovas mano, kad, „nusivylusi carų patvaldystė“, mūsų liaudis gali tapti tik savo pačios patvaldystės šalininke? Argi klaidingas absoliutizmo esmės supratimas yra laidavęs kada nors, kad atskiras asmuo arba visa tauta neklystų dėl apribotos monarchijos ar buržuazinės respub-

likos esmės? „Prieš klasinę valstybę, jeigu tas jos pobūdis būtų bent kiek pastebimas, vieningai sukiltų milijonai“ — sako p. Tichomirovas. Bet visas reikalas ir yra tas, kad dabarties trūkumų supratimas dar neduoda liaudžiai teisingo supratimo apie ateitį. Argi absoliutinė monarchija nebuvo pas mus, kaip ir visur, „klasinė valstybė“? Juk pats p. Tichomirovas pripažįsta mūsų istorijoje „buvus bajoriją, *kaip tikrai viešpataujantį luomą*“, bent nuo „laisvės įstatymo laiko“. Ir argi liaudis neaiškino, kad kaip tik dėl ponų bei valdininkų įtakos ir net tiesioginio jų suokalbčio egzistuoja visi nepalankūs jai mūsų įstatymų leidimo nuostatai, visi savavališki bei varžomieji administracijos potvarkiai? O jeigu taip, tai klasinis mūsų monarchijos pobūdis buvo labai pastebimas. Manome, kad protestas prieš klasinę valstybę raudona gija nusidriekia visoje mūsų istorijoje. Prieš ją, iš tikrųjų „sukildavo milijonai“, nors, deja, toli ne taip „vieningai“, kaip tatai pranašauja p. Tichomirovas apie ateitį. Ir kokie gi buvo tų protestų rezultatai? Ar jie panaikino „klasinę valstybę“, ar įtikino liaudį, kad tikroji „aukščiausioji valdžia“ neatitinka jos politinių idealų? Jeigu ne, tai kas gi apsaugo mus nuo tos liūdnos istorijos tęsinio ir konstitucinei monarchijai esant? Liaudies nusivylimas „carų patvaldyste“? Bet nuo ko gi jis išgelbės liaudį, kam jis pakenks? Juk liaudies politinės pasaulėžiūros silpnoji pusė, pasak p. Tichomirovo žodžių, yra išvadose, o ne prielaidose. Jeigu tikėsime mūsų autoriumi, tai rusų liaudis gerai žino, kokia *turt būti* aukščiausioji valdžia; ji reikalauja, kad ji būtų „visos liaudies atstovybė“, ir susipainioja tik tais atvejais, kai jai tenka nustatyti, — ar atitinka jos idealus kalbamoji valstybinės santvarkos forma? Pastebėjusi vieną klaidą, ji gali padaryti kitą, ne mažiau liūdną ir grubią. Ji gali nežinoti, kuriomis sąlygomis jos pačios aukščiausios teisės nustos buvusios tuščias ir veidmainingas žodis, priedanga, slepianti politinį aukštųjų klasių viešpatavimą. Ar sutinka p. Tichomirovas, kad rusų liaudis *gali* iš tikrųjų nežinoti minėtų sąlygų? O dėl mūsų, tai mes, nė kiek nesvyruodami, atsakysime į šį klausimą teigiamai: ne tik gali, bet net, tikriausiai, nežino. O jeigu nežino, tai klys, o jeigu klys, — ir kadangi klys, — neįgyvendins Tichomirovo priskiriamųjų jai idealų, t. y.

nebus patvaldinė. Ponas Tichomirovas taria panašius politinius liaudies nepasisėkimus esant galimus tik „Vakaruose“ ir neįmanomus jo numylėtuose „Rytuose“, šalyse, rūpestingos istorijos išgelbėtose nuo kapitalizmo piktžaidės. Tai būtų protinga ir džiugu, jeigu liaudies politiniai vaizdiniai nebūtų glaudžiai susiję su jos ekonominiu išsivystymu. Deja, tas ryšys yra neabejotinas, ir liaudis nusivilia „carų patvaldyste“ tik ten, kur jos ekonominiai santykiai nustoja savo pirmykščio pobūdžio ir darosi daugiau ar mažiau buržuaziniai; bet kartu su tuo pradeda įsigalėti ir buržuazija, t. y. darosi nebegalimas ir tiesioginis perėjimas į liaudies patvaldystę. Ponas Tichomirovas ramina mus, tiesa, samprotavimais apie Rusijos savitą vystymąsi. Bet, pirma, jokios kalbamiosios šalies istorinės ypatybės neapsaugo jos nuo visuotinių sociologinių dėsnių veikimo, o, antra, mes žinome jau, kad šiulaikinės Rusijos ekonominė tikrovė visiškai nepatvirtina „Viestnik Narodnoj Voli“ redaktoriaus politinių paradoksų. Liaudies nusivylimas carų patvaldyste tik pradeda rodytis *galimu*, tuo tarpu kai didėjęs bendruomenės irimas ir buržuazinių principų skverbimasis į liaudies gyvenimą tapo jau neabejotinu ir neginčijamu faktu. O kas bus, jeigu tos rūšies paralelė išliks ir ateityje? Juk ligi visiškai nutrūks ryšiai tarp liaudies ir carizmo, buržuazija gali tapti visagalė. Iš kur gi tuomet pas mus atsiras „liaudies valdymas“?

Pastebėsime p. Tichomirovui, kad mes pastatome liaudies patvaldystę prieš buržuazijos viešpatavimą vien dėl to, kad jis pats teikėsi tai padaryti. O iš tikrųjų mes manome, kad toks priešpastatymas gali turėti prasmės tik išimtiniais atvejais. Politinė liaudies patvaldystė visiškai neapsaugo jos nuo ekonominio pavergimo ir nepašalina galimybės vystytis šalyje kapitalizmui. Ciuricho kantonas yra vienas iš demokratiškiausių ir tuo pat metu vienas iš buržuaziškiausių Šveicarijos kantonų. Demokratinė konstitucija darosi liaudies socialinės emancipacijos priemonė tiktai tuo atveju, kai natūrali ekonominių santykių vystymosi eiga daro nebegalimą tolesnį aukštųjų klasių viešpatavimą. Taip, pavyzdžiui, priešakinėse šalyse gamyba vis labiau įgauna kolektyvinį pobūdį, o tai, kad įmonininkai individuališkai pasisavina

jos produktus, sukelia visą eilę liguistų sukrėtimų visame visuomeniniame-ekonominiame organizme. Liaudis pradeda suprasti tų sukrėtimų priežastį, ir dėl to, tikriausiai, anksčiau ar vėliau pasinaudos politine valdžia savo ekonominiam išsivadavimui. Bet įsivaizduokime kitokią visuomenės vystymosi fazę, įsivaizduokime šalį, kur stambioji pramonė dar tik siekia viešpatauti, tuo tarpu kai prekybinė gamyba jau tapo jos ūkio pagrindu; kitais žodžiais tariant, persikelkime į smulkiosios buržuazijos šalį. Kokius ekonominius uždavinius turės spręsti „šiuo atveju patvaldinė liaudis?“ Visų pirma ir išimtinai smulkiųjų individualinių gamintojų reikalų aprūpinimo uždavinį, nes toji būtent klasė sudaro tautos daugumą. Bet tuo keliu eidamas, neaplenksi nei kapitalizmo, nei stambiosios buržuazijos viešpatavimo, nes pati prekybos gamybos objektyvioji logika rūpinasi smulkiuosius individualinius gamintojus paversti samdomaisiais darbininkais, iš vienos pusės, ir buržuazijonininkais, iš antros. Tokiam pavirtimui įvykus, darbininkų klasė, žinoma, pasinaudos visomis politinėmis priemonėmis žūtbūtei kovai su buržuazija. Bet tuomet visuomeninių klasių savitarpio santykiai pasidarys ryškiai apibrėžti, „liaudies“ vietą užims darbininkų klasė, ir liaudies patvaldystė virs proletariato diktatūra.

Iš to išeina, kad nuo kalbamosios tautos ekonominio išsivystymo laipsnio priklauso jos pasiruošimo laipsnis tikrai ir nesuklastotai demokratijai. Ekonominių santykių aiškumas sąlygoja ne mažesnę politinio susigrupavimo aiškumą, darbo ir kapitalo antagonizmas sukelia darbininkų partijų kovą su buržuazinėmis. O gamybinių jėgų vystymasis priartina tos kovos galą ir užtikrina proletariato pergalę. Taip buvo ir yra visose „Vakarų“ šalyse.

Bet ponai slavofiliškieji revoliucionieriai nenori, kad lygiai taip pat būtų ir Rusijoje. Panašiai kaip rusų valstietis nemėgsta rašytų įstatymų ir stengiasi sutvarkyti kiekvieną reikalą savaip, „geruoju“, rusų inteligentas bijosi istorijos dėsnų ir apeliuoja į savitumą, į „subjektyvųjį metodą sociologijoje“ ir pan., t. y. iš esmės į tą patį „geruoju“. Nagrinėjama tokiu „geruoju“ požiūriu, istorija įgauna visiškai savotišką spalvą. Ji atrodo ne kas kita, kaip eilė intrigų blougų prieš geruosius, ir „dangaus

karalystei“ ateiti į žemę trukdo tik pirmųjų stiprumas ir pastarųjų silpnumas. Savaime suprantama, kad kaip tik dėl savo sugedimo piktieji negali sudaryti stipresnės ir patvaresnės tarpusavio sąjungos. Jie kovoja ne tik su geraisiais, bet ir tarpusavyje, sudarinėja frakcijas ir faktijas, traukia vienas iš kito „valdžios vairą“. Tais tarpusavio vaidais piktųjų stovykloje, žinoma, naudojasi gerieji, kuriems ypatingai pasirodo besąs naudingas tas „momentas“, kai viena kuri piktųjų frakcija jau nebepajėgia išlaikyti valdžios savo rankose, tuo tarpu kai kitos frakcijos dar nepakankamai pajėgios ją užgrobti. Tuomet laimė tampa galima ir artima, ir reikia tik nedidelės pastangos iš gerųjų pusės, kad būtų įvestas bent „liaudies valdymas“. Geras ir jautrus iš esmės „rusiškasis socializmas, koks jis pasirodo besąs“ P. N. Tkačiovo ir p. Tichomirovo straipsniuose, mėgsta džiuginti save viltimi, kad „mūsų gyvenamuoju momentu“ Rusija kaip tik gyvena tą piktųjų ir ydingųjų tarpkaralmečio, absoliutizmo išsisėmimo ir buržuazijos bejėgiškumo laikotarpį.

Praėjusiuose puslapiuose mes nemaža padėjome darbo tai rusiškosios revoliucinės pasauležiūros naiviai-optimistinei puisei sugriauti. Bet kadangi p. Tichomirovas vis dėlto bus daugiau linkęs sutikti su savo mokytoju P. N. Tkačiovu, kaip su mumis, savo politiniu priešininku, tai mes „Nabat“ redaktoriaus autoritetui priešpastatysime mūsų autoriaus draugo „Viestnik Narodnoj Voli“ redakcijoje autoritetą. P. Lavrovas, tikriausiai, neatsisakys pritarti mintims, išreikštomis „Vperiod“ („Pirmyn!“) Nr. 27 vedamajame straipsnyje. Šio puikaus straipsnio autorius teigia, kad „Rusijoje vešliai ir sparčiai plečiasi kapitalistinė santvarka su visais padariniais“, kad „to neneigia šiuolaikinės tvarkos gynėjai, lygiai kaip ir jos priešininkai“, ir kad pagaliau socialistai įžiūri tuose reiškiniuose „fatališką procesą, kuris gali būti išgydytas tik vienu keliu: *pats kapitalistinės santvarkos vystymasis turi sukelti* ir paruošti perversmą, kuris nušluos tą santvarką“. P. Lavrovas gali visiškai pagrįstai paklausti p. Tichomirovą — kurgi pasidėjo Rusijos kapitalizmas ir Rusijos buržuazija, neabejojamai buvę, išleidžiant Londone „dvisavaitinę apžvalgą“? Ir jeigu jam pavyks įtikinti savo draugą, kad

kapitalizmas ne adata ir kad jis negalėjo prapulti Rusijos gyvenimo maišatyje, tai p. Tichomirovas ir pats pamatys, iš kurios pusės gresia pavojus rusų „liaudies valdymui“, turėjusiam neva tiesiogiai pakeisti caro patvaldystę. Ten, kur „vešliai ir sparčiai plečiasi kapitalistinė santvarka su visais savo padariniais“, buržuazija visuomet gali turėti pakankamai jėgos sutrukdyti, — kaip tai atsitiko, p. Tichomirovo žodžiais, Prancūzijoje, — faktinį „patvaldynės liaudies viešpatavimo“ įsikūrimą“.

Jeigu mūsų cituojamojo „Vperiod!“ Nr. 27 straipsnio autorius buvo teisingas, kalbėdamas apie spartų kapitalizmo vystymąsi Rusijoje, tai p. Tichomirovas neteisingas, manydamas, kad būtent šiuolaikiniai mūsų ekonominiai santykiai ypatingai palankūs galimybei padaryti „pradžią socialistinei organizacijai mūsų tėvynėje“. Jo samprotavimai ir šiuo atveju yra tik nežymios variacijos tkačiovinėmis - bakuninėmis temomis.

P. N. Tkačiovas rašė, kaip mes žinome, Engelsui: „Mūsų liaudis tamsi — tai... faktas. Bet už tat ji dažniausiais atvejais persisunkusi bendruomeninio žemės valdymo principų; ji, jeigu taip galima išsireikšti, komunistas iš instinkto, iš tradicijos“.

Tikrasis Tkačiovo aidas p. Tichomirovas įtikinėja, kad „liaudies sąvokose ir įpročiuose yra pakankamai elementų sėkmingai jos jėgoms suorganizuoti. Valstietis moka tvarkyti savo savi-valdybę, moka paimti į bendruomeninį valdymą žemę ir visuomeniškai ją tvarkyti“¹. Iš bendruomeninio žemės valdymo buvimo Rusijoje fakto „Nabat“ redaktorius padarė išvadą, kad, nors ji ir tamsi, mūsų liaudis stovi daug arčiau socializmo, kaip Vakarų tautos. „Viestnik Narodnoj. Voli“ redaktorius nedrįso pasekti savo mokytoju ligi tokių kraštutinių išvadų, bet jis, žinoma, neužmiršo priminti skaitytojams, kad „liaudies teisė į žemę ir to darbo įrankio visuomeninis pobūdis mūsų valstiečio įsisąmonintas ne mažiau ryškiai, kaip Europos proletaras yra įsisąmoninęs savo teisę į proprietario fabriką“. Blogai pažindamas istorinę šiuolaikinio socializmo filosofiją, p. Tichomirovas niekaip negali suprasti tos paprastos tiesos, kad socialistinei revoliucijai svarbu

¹ „V. N. V.“ Nr. 2, 255 psl.

ne tik „Europos proletaro savo teisės į proprietario fabriką“ įsisąmoninimas. Romos proletarai taip pat gana aiškiai kadaise suprato „savo teisę“ į turtuolių latifundijas, atsiradusias valstybinių žemių užgrobimo ir smulkiųjų savininkų ekspropriacijos būdu; bet jeigu jiems būtų pavykę realizuoti savo teisę, tai jokio socializmo iš to niekaip nebūtų buvę. Socialistinę revoliuciją paruošia ir palengvina ne tas ar kitas *valdymo* būdas, o gamybinių jėgų išsivystymas ir *gamybos organizacija*. Suteikimas tai organizacijai visuomeninio pobūdžio ir sudaro istorinę-paruošiamąją kapitalizmo reikšmę, kurią p. Tichomirovas p. V. V. žodžiais suveda į „mechaniską darbininkų sutelkimą“. Nei P. N. Tkáčiovas, nei p. V. V., nei p. Tichomirovas, pagaliau niekas iš narodnikų ir bakunininkų nepasistengė mums įrodyti, kad rusų liaudis taip pat „aiškiai supranta“ *gamybos visuomeninės organizacijos* būtinumą, kaip jį supranta „Europos proletaras“. O tuo tarpu čia visas reikalas ir glūdi. Ponui Tichomirovui reikėtų gerai atsiminti, kad ne teisinės normos nustato gamybos organizaciją, o gamybos organizacija nustato teises normas. Tai užtikrina mums visa visų tautų socialinė istorija, neišskiriant net laukinių ir savitų. O jeigu taip yra ir jeigu kapitalizmui pas mus iš tikrųjų ne vieta, tai lyginant Rusiją su Vakarais, reikia išeities tašku imti ne padarinį, o priežastį, ne viešpataujančią *žemės valdymo* tipą, o vyraujančią *žemdirbystės* pobūdį, jos organizaciją ir būsimas joje permainas: juk nuo tų permainų priklauso pačių žemės valdymo formų likimas. Tegu p. Tichomirovas pamėgina mums įrodyti, kad mūsų žemdirbystėje viešpatauja dabar ta pati tendencija, kaip ir stambiojoje kapitalistinių šalių mašininėje pramonėje, t. y. planingos organizacijos siekimas bent visos valstybės ribose. Jeigu jam tas mėginimas pavyks, tai ekonominė jo lūkesčių iš revoliucijos pusė įgaus labai rimtos reikšmės. O priešingu atveju visi jo politiniai-ekonominiai samprotavimai ir palyginimai pagaliau vėl baigsis tuo pačiu nudėvėtu visų mūsų visuomeninių klausimų sprendimo metodu, taip sakant, buržuazijos išskyrimo metodu; o „Rusijos socialistinės organizacijos pradžia“ nustos bet kurios sąsajos su „netolimu mums momentu“

mūsų laukiamosios „katastrofos“ ir vėl nuslinks į daugiau ar mažiau miglotą tolį.

Ar užteks to, kas mūsų jau pasakyta? Jeigu ne, tai mes vėl paprašysime didžiai gerbiamojo P. L. Lavrovo pagalbos. „Didžiulei rusų tautos daugumai“, — sako puikus „Vperiod!“ Nr. 27 straipsnis, — paveldėtas bendruomeninio „miro“ arba įvairių formų artelės solidarumo jausmas yra apribotas siauriausiomis ribomis, už kurių prasideda rungtyniavimo ir kovos dėl būvio tarp badaujančių ir spaudžiamų iš visų pusių grupių sritis. Toji dauguma turi senovės tradiciją, kad žemė priklauso žemdirbiui, senovės neapykantą artimiausiems liaudies darbo išnaudotojams... tai negalėjo susiformuoti į supratimą apie ekonominio komunizmo reikalingumą, šiai daugumai negali būti aiškus didžiulis skirtumas, kuris pasidarytų būsimajai visuomenei, jeigu, pavykus liaudies šukilimui, ekonominis perversmas apsiribotų turto (reikėtų pasakyti gamybos priemonių) perdalijimu, o ne besąlyginiu jo bendrumo pripažinimu“. Mūsų cituojamasis autorius teisingai galvoja, kad „turtų perdalijimas vietoje jų bendrumo, neišvengiamai sukels naują klasių padalijimą, naują išnaudojimą ir, vadinasi, naujos formos buržuazinės visuomenės reprodukciją“. Ir tikrai, vadinamoji „visos liaudies teisė į žemę“ nė kiek nesąlygoja kilnojamųjų gamybos priemonių bendrumo ir dėl to pakenčia jų paskirstymo nelygybę ir tai, kad vargingieji būtų išnaudojami turtuolių. Būtent, ardomoji kilnojamosios privatinės nuosavybės įtaka ir išardė pirmąsias kolektyvizmo formas.

Ką pasakys dėl to buvęs „Vperiod!“ redaktorius? Ar jis dar pripažįsta tik ką minėtosios argumentacijos teisingumą, ar jis „perėjo“ tiek „reikšmingą evoliuciją savo socialiniuose-politiniuose įsitikinimuose“, kad dabar laikosi nesuderinamų su ta argumentacija P. N. Tkačiovo ir p. Tichomirovo pažiūrų?

Tiesus ir kategoriškas atsakymas į šį klausimą turėtų labai svarbią reikšmę. Iš tikrųjų, jeigu liaudies savo „teisės į žemę“ supratimas negali būti pakankamai stiprus pamatas „Rusijos socialistinės organizacijos pradžiai“, tai visos praktiškosios p. Tichomirovo išvados netenka bet kurios prasmės ir bet kurios reikšmės. Jeigu liaudis neturi aiškaus supratimo apie savo eko-

nominio išsivadavimo būtiniausias sąlygas, tai neįmanomas ir pats išsivadavimas, vadinasi, ir valdžią užgrobęs revoliucionieriams, negali „susidaryti išeities taškas“ p. Tichomirovo laukiamajai antiburžuazinei revoliucijai. Reikia, vadinasi, kalbėti ne apie tai, „ko mes turime *laukti* iš revoliucijos“, bet apie tai, kas mums *daryti* jos reikalu, kaip išaiškinti liaudžiai, kad ji suprastų savo uždavinius, kaip užkirsti kelią arba panaudoti liaudies gerovei buržuazijos pergalę, kaip pasiekti tai, kad „pats kapitalistinės santvarkos vystymasis sukeltų ir paruoštų perversmą, kuris nušluos tą santvarką“?

„Tam tikra socialistų dalis“ patarė mūsų „revoliuciniam jaunimui“ varyti propagandą pramonės darbininkų tarpe. Ponas Tichomirovas pasinaudojo visomis klaidomis ir visu mūsų policinių statistikų nemokšišku to patarimo nepraktiškumui įrodyti. Jo nuomone, mūsų pramonės centrų darbininkų klasės skaičius per daug nežymus, kad ant to mūsų dirbančių žmonių sluoksnio galėtų remtis kokios nors socialinės revoliucinės viltys. Iš to, kas ta proga jo buvo pasakyta, galima būtų padaryti išvadą, kad mūsų autorius laikosi senojo narodnikiško požiūrio, ignoruojančio miestą ir iškeliančio kaimą. Bet ir šis spėjimas pagrįstas tik iš dalies. Ponas Tichomirovas tikrai iškelia kaimą, bet kiekvienas atidus skaitytojas tuojau supras, kad kaimas „nepasidžiaugs tomis pagyromis“. Iš tikrųjų esti įvairios rūšies idealizavimas ir iš jo galima padaryti įvairias praktines išvadas. Nesenos praeities narodnikai idealizavo liaudį, turėdami iš dalies tą tikslą, kad galėtų labiau paraginti save ir visą mūsų inteligentiją į revoliucinę veiklą jos tarpe. Sustiprinkite tą idealizavimą dar vienu laipsniu, ir jūs įsitikinsite, kad dėka savo bendruomeninių tendencijų mūsų liaudis visiškai nereikalinga kurių nors poveikių iš socialistinės inteligentijos pusės. Pastarosios vaidmuo tuo atveju tampa grynai griaujamasis. Ji tik šalina išorines kliūtis, trukdančias įgyvendinti liaudies idealus. Tokį būtent liaudies idealizavimą mes sutinkame p. Tichomirovo straipsnyje. „Revoliuciniu momentu mūsų liaudis negali pasirodyti susiskaldžiusi, kai bus kalbama apie pagrindinį valstybinės valdžios principą, — nutarė mūsų autorius. — Lygiai taip pat ji bus vieninga

ekonominiu atžvilgiu žemės klausimu... Masėms suspiesti į didžiulę jėgą aplink tuodu punktu — *nereikia jokios ypatingos propagandos*; reikia tik, kad liaudis žinotų, koks yra reikalas“. Ligi kraštutinumo išpūstas liaudies idealizavimas atima iš narodnikų veiklos bet kurią prasmę ir reikšmę. Bet už tat juo labiau išauga sąmokslų reikšmė. Socialinė revoliucija, — samprotauja sąmokslininkas, — užtrunka dėl šiuolaikinės vyriausybės įtakos. Pašalinkite tą įtaką — ir jūsų griauamosios veiklos rezultatas bus tas, kad turės atsirasti „Rusijos socialistinės organizacijos pradžia“. Politinėje kovoje „valdžia priklauso tam, kas gali kiekvieną kalbamuoju momentu sutelkti savo reikalams apginti kuo didžiausią gyvosios žmonių jėgos kiekį“. Nėra reikalo teirautis iš kurios klasės ta jėga bus kilusi. „Gauti“ ją „galima savo žinion visaip“. Galima net „pirktis sau kovotojų arba priversti juos save ginti kuriuo nors ekonominiu spaudimu“¹. Juo labiau galima juos verbuoti iš bet kurių visuomenės klasių. Reikalo pasisiekimas priklauso tik nuo sumanaus „gautųjų“ jėgų nukreipimo pagal sąmokslininkų tikslus. Štai kodėl p. Tichomirovas „kalba kartais“ apie valdžios užgrobimą iš revoliucionierių pusės, kaip apie „revoliucijos išeities tašką“. Ši išvada logiškai išplaukia iš visų mūsų autoriaus premisų.

Visa nelaimė, kad p. Tichomirovo premisos neišlaiko kritikos, kad liaudis ne taip jau palankiai nusiteikusi net dviejų svarbiausių punktų klausimu, ir kad yra dar ir kiti punktai, kurių ignoravimas gali suteikti revoliucionieriams tik skaudžių nusivylimų. O kartu su premisomis atkrita, žinoma, ir išvados, brangios p. Tichomirovui, bet mažai palankios socialistinio judėjimo laimėjimams Rusijoje. Apgaulingo ir išpūsto liaudies idealizavimo sentimentali migla išnyksta, ir tikrovė vėl iškyla mums su savo kasdieniniais reikalavimais. Mes matome, kad negalima tikėtis Rusijos nors kiek sėkmingesnio revoliucinio judėjimo baigties be „ypatingos propagandos“ liaudies tarpe. Mes įsitikiname, kad mūsų revoliucionieriai negali pasitenkinti Tkačiovo programa,

¹ „V. N. V.“ Nr. 2, „Ko mes turime laukti iš revoliucijos?“, 250 psl.

ir nekenkia atsiminti „Vperiod!“ žurnalo programą. Bet mes vis dar neapsisprendėme, kiek yra pageidaujamas jų nutraukimas su mūsų blankizmo tradicijomis. Labai įdomu būtų šiuo kebliu atveju tiksliai sužinoti autoritetingą p. Lavrovo nuomonę.

2. „VALDŽIOS UŽGROBIMAS“

Beje, mes galime iš dalies atspėti tą nuomonę. Gerbiamas redaktorius, tur būt, nepritaria tam, kad p. Tichomirovas „kartais kalba apie valdžios užgrobimą iš revoliucionierių pusės, kaip apie revoliucijos išeities tašką“. P. N. Tkačiovas taip pat buvo įpratęs „kartais kalbėti“ apie tokį užgrobimą ir dėl to susilaukė iš p. Lavrovo pusės griežto papeikimo. „Vperiod!“ redaktorius net rado reikalą įspėti mūsų revoliucinį jaunimą nuo sąjungos su *apgaulingais draugais*. „Yra revoliucinių ratelių, — rašė jis, — kurie sakosi norį liaudies gerovės, kurie tą gerovę siekią įgyvendinti revoliucijos keliu, bet ne liaudies revoliucijos keliu“. Tokiems rateliams visa revoliucijos filosofija suvedama, žinoma, į valdžios užgrobimą. „Kiti nori diktatūros tik laikinos, tiktai tam, kad paleistų kariuomenę, *pašalintų* viršutinį priešininkų sluoksnį ir pasitrauktų iš scenos, palikdami liaudžiai pačiai spręsti savo likimą. Tretieji svajoja perduoti šią diktatūrą, įvykdžius savo uždavinį, Zemskij Sobor (Zemstvy Susirinkimui) iš liaudies atstovų arba vietos sueigoms ir t. t., ir t. t. Tos rūšies revoliucionieriams visiems yra bendra — revoliucija, įvykdyta mažumos, ilgiau ar trumpiau trunkant tos mažumos diktatūrai“. Ponas Lavrovas, kaip redaktorius, pareiškė, kad jo žurnalas „niekuomet nelaikys galimu įsileisti be *prieštaravimų* į savo puslapius revoliucinės mažumos diktatūros teorijos, vadinamosios jakobininės teorijos. Ši teorija buvo pasmerкта ostrakizmui dėl šių gana svarbių priešasčių.

„Istorija įrodė, ir psichologija mus tikina, kad kiekviena neribota valdžia, kiekviena diktatūra gadina geriausius žmones, ir net genialūs žmonės, manydami tautoms gera padarysią dekretais, negalėdavo to įvykdyti. Kiekviena diktatūra turi apsupti save prievartine jėga, akiai klausančiais įrankiais; kiekvienai dikta-

tūrai tekdavo prievarta spausti ne tik reakcionierius, bet ir žmones, šiaip nesutinkančius su jos veikimo metodais; kiekvienai užgrobtajai diktatūrai tekdavo išeikvoti daugiau laiko, pastangų, energijos kovai dėl valdžios prieš savo priešininkus, kaip vykdyti savo programą su tos valdžios pagalba. *O apie atsisakymą nuo diktatūros, prievarta užgrobtos kurios nors partijos (t. y. apie tai, kad diktatūra bus tik „revoliucijos išeities taškas“, ar ne tiesa, p. redaktoriau?), galima svajoti tik ligi jos užgrobimo*; partijoms kovojant dėl valdžios, atvirų ir slaptų intrigų sąmyšyje, kiekviena minutė iškelia naują reikalą išlaikyti valdžią, vėl parodo, kad negalima atsisakyti nuo jos. Diktatūrą išveržia iš diktatorių rankų tik nauja revoliucija“... „Nejaugi mūsų revoliucinis jaunimas sutinka būti kelių diktatorių sosto papėde, diktatorių, kurie *ir geriausių norų vedami, tegali būti naujų visuomeninių nelaimių šaltiniai*, bet kurie tikrų tikriausiai bus net ne pasišventėliai fanatikai, bet aistringi garbėtroškos, ištroškę valdžios dėl pačios valdžios, ištroškę valdžios sau?..“

„Jeigu tikrai mūsų jaunimo dalis yra už diktatūrą, yra už tai, kad mažuma užgrobtų valdžią, — toliau rašė gerbiamasis redaktorius, — tai tos dalies organu „Vperiod!“ niekuomet nebus; ...tegu kovoja rusiškieji jakobinai prieš vyriausybę; mes jiems nekliudysime, bet liaudies socialinės revoliucijos partija bus visuomet jų priešas, kai tik kas nors iš jų išties ranką paimti valdžiai, kuri priklauso liaudžiai ir niekam kitam“¹.

P. L. Lavrovo pranašavimas tiksliai išsipildė. „Vperiod!“ žurnalas tikrai „niekuomet nebuvo“ rusiškųjų jakobinų organu. Tiesa, pats p. Lavrovas pasidarė „tos jaunimo dalies“ organo redaktorium. Bet tai jau kitas reikalas, mūsų čia neliečias.

Šią minutę mus domina šis sumetimas. „Istorinių laiškų“ autorius niekur neskelsė, kad jis pakeitė savo pažiūras į valdžios užgrobimą; dėl to mes galime tikrai pasakyti, kad vienas iš „Viestnik Narodnoj Voli“ redaktorių žiūri į tokį užgrobimą be galo neigiamai. Mus džiugina toks įsitikinimas: malonu būti vienodų pažiūrų su žinomu ir gerbiamu rašytoju, o mes galime pa-

¹ „Vperiod!“ žurnalo redaktoriaus į „Rusų socialinį revoliucinį jaunimą“, Londonas, 1874 m., 40—43 psl.

sisakyti, kad visiškai pritariame jo mintims apie valdžios užgrobimą, nors ir kiek kitais keliais priėjome savo įsitikinimą. Mes visuomet stengiamės kreipti pagrindinį dėmesį ne į subjektyvią, bet objektyvią reikalo pusę, ne į atskirų asmenų mintis ir jausmus — nors tie asmenys turėtų ir diktatorišką vardą, — bet į socialines sąlygas, su kuriomis jiems tenka skaitytis, į vidinę reikšmę tų visuomeninių uždavinių, kuriuos jie imasi spręsti. Mes ne dėl to kalbame prieš valdžios užgrobimą, kad „kiekviena diktatūra gadina geriausius žmones“, — tai klausimas, kurį vargu ar yra galutinai išsprendusi „istorija ir psichologija“. Bet mes manome, kad jeigu „darbininkų išvadavimas turi būti pačių darbininkų reikalas“, tai jokia diktatūra nieko nepadarys ten, kur darbininkų klasė, „miesto ir kaimo“, neparuošta socialistinei revoliucijai. O toks paruošimas paprastai vyksta greta su gamybinių jėgų ir atitinkamos jiems gamybinės organizacijos išsivystymu. Štai kodėl mes ir kėlėme klausimą — kiek šiuolaikiniai Rusijos ekonominiai santykiai pateisina programas žmonių, siekiančių užgrobti valdžią ir žadančių su jos pagalba įvykdyti visą eilę socialinių-politinių stebuklų! Ar tie žmonės turi daugiau fizinių galimybių savo pažadams įvykdyti, kaip ta zylė, kuri rengėsi uždegti jūrą? Ir mes priėjome neigiamą atsakymą. Brošiūroje „Socializmas ir politinė kova“ mes smulkiai išaiškinome, kodėl mes tokį atsakymą laikome vieninteliu galimu dabartiniu metu. Nesvarstydamas tiesiog mūsų įrodymų, p. Tichomirovas taip pat palietė nagrinėjamajame straipsnyje tą klausimą ir prikišo „tam tikrai socialistų daliai“ mūsų pavartotą tam tikrą posakių dalį. Bet mūsų autoriaus argumentacija, kaip paprastai, mažai teįtikinama; jis ne visuomet ir stengiasi įtikinti. Kartais jis visiškai liaujasi įrodinėjęs ir tik teigia, taip sakant, dekretuoja tuos ar kitus teiginius, lyg tartum, būtų jau „užgrobęs valdžią“ ant savo skaitytojų protų. Taip, pavyzdžiui, apibaręs žmones, kurie mano, kad fiziškai yra negalimas dalykas valdžios užgrobimas šiuolaikinės revoliucinės partijos jėgomis ir apkaltinęs juos „sąvokų sukeitimu“, jis prieš jų įrodymus iškelia šį... pareiškimą: „Nėra abejojimo, kad valdžios užgrobimo klausimą bet kuria revoliucine jėga nulemia visų pirma tai, ar pakankamai

yra dezorganizuota, išklibinta ir nepopuliari esamoji vyriausybė, ir jeigu visi tie duomenys iš tikrųjų yra — valstybės perversmas nesudaro nieko negalimo ir net labai sunkaus“¹. Nesustodamas ilgiau ties šiuo įdomiu klausimu, jis tiesiog ima svarstyti mūsų revoliucionierių „valdžios išlaikymo“ šansus. Noroms nenoroms visiems „nepritariantiesiems“ tenka sutikti su ne visai įprastu autoriaus lakoniškumu. Sutikime su juo ir mes, juo labiau, kad kai kurių autoriaus teiginių tiesa šiuo kartu yra tikrai „neabejotina“. Bet net ir šiuo atveju bus labai pravartu paklausti — kas gi „keičia sąvokas“ — p. Tichomirovas ar jo priešininkai? Pirma, „valstybės perversmas“ toli gražu ne tas pat, kas ir „valdžios užgrobimas bet kuria revoliucine jėga“. Ten, kur „esamoji vyriausybė dezorganizuota, išklibinta ir nepopuliari“ — valstybės perversmas ne tik „nesudaro nieko negalimo“, bet stačiai yra beveik neišvengiamas, o dėl to, žinoma, ir ne „labai“ sunkus. Tačiau tai dar nereiškia, kad „kiekviena revoliucinė jėga“ gali užimti nuverstosios vyriausybės vietą, užgrobti jos prarastąją valdžią. Valstybės perversmas gali būti įvykdytas veikiant daugelio priešiškų tarpusavio „jėgų“ visumai, tačiau revoliucingų esamosios tvarkos atžvilgiu. Tuomet ir „valdžia“ atiteks ne vienai iš šių jėgų, bet jų bendrai atstojamajai, įsikūnijusiai naujoje, laikinoje arba nuolatinėje, vyriausybėje. O kiekvienai jų atskirai „valdžios užgrobimo klausimas“ ne tik nebus išspręstas, bet dar labiau susikomplicuos dėl tokios baigties: silpno ir nepopuliaraus priešininko vietoje jiems teks ginčytis dėl valdžios su naujais, budriais, dar nenuvargusiais kovoje priešininkais ir palaikomais tam tikros nacijos dalies. Visa tai aišku, kaip giedra diena. O jeigu aišku, tai ar galima sieti rūpimą mums „Liaudies Laisvės partijos“ valdžios užgrobimo klausimą — išimtinai su esamosios vyriausybės silpnumu, su valstybės perversmo galimumu? Ar leistina taip sukeisti sąvokas, visai skirtingas savo prasme ir turiniu?

Bet, mums pasakys, jūs teikiate „valstybės perversmui“ visiškai ne tą prasmę, kuria vartoja tą posakį p. Tichomirovas. Jis su-

¹ „V. N. V.“ Nr. 2, 255 psl.

pranta jį ne tik kaip esamosios vyriausybės nuvertimą ir naujos sudarymą; jis mano, kad ta visa revoliucija bus įvykdyta laimingo žinomos, apibrėžtos, simpatingos jam revoliucinės partijos sąmokslu keliu. Sąmokslas yra slaptas sumanymas, pradedamas vykdyti be žinios visų tų, kas galėtų varžytis su sąmokslininkais po perversmo. Kai mažasis Napoleonas sugalvojo savo „valstybės perversmą“, tai jam nė į galvą nebuvo atėję atskleisti savo kėslus orleanistams arba legitimistams, o dar labiau jis nebūtų ryžęsis prašyti jų pagalbos ir paramos. Laimikis, įgytas vien bonapartistų jėgomis, ištiesai ir atiteko bonapartistams; konkurentams liko tik pykti ir gailėtis to, kad ne jie sumanė ir įvykdė šį narsų žygį. Tai, ką padarė išgarsėjęs sūnėnas, — gali padaryti ir nuoširdūs revoliucionieriai. Nejaugi tik vienas blogis turi pasisekimo privilegiją? Nejaugi įrankis, buvęs tinkamas politinių avantiūristų rankose, atsisakytų tarnauti žmonėms, nuoširdžiai atsidavusiems savo tėvynės gerovei?

Jeigu p. Tichomirovas iš tikro supranta „valstybės perversmą“ šia pastarąja prasme, tai jis daro dar grubesnę, negu mes anksčiau galvojome, „sąvokų sukeitimą“. Kas duoda jam teisę taip netikėtai ir nesivaržant pakeisti bendrą, abstrakčią galimybę kalbamąja konkrečia tikrove? Argi *tai, kas galima* bendra prasme, nepasirodo ištiesai negalima, taikant tai tam ar kitam atskiram atvejui? Ir dėl to, argi yra leistina, rekomenduojant Rusijos revoliucinei partijai sąmokslu kelią, tenkintis bendromis frazėmis apie tai, kad organizuoti sėkmingą sąmokslą ne „labai sunku“ ten, kur vyriausybė dezorganizuota ir nepopuliari? Argi Rusijos revoliucionieriai yra sąmokslininkai apamai, be kaulų ir kūno, stovintieji už visų tų sąlygų ribų, kurios pakeičia tai, kas galima vieniems, fantastiniu ir neįvykdomu dalyku kitiems? Argi perversmo pasisekimo šansus nenulemia ypatybės aplinkos, kuriai priklauso jo dalyviai, ir argi aplinkos ypatybės neturi įtakos sąmokslininkų siekimams ir tikslams? Užtenka tiktai tuo požiūriu pažvelgti į mūsų revoliucinę aplinką, — ir bendros frazės apie „nėra labai sunku“ sėkmingai įvykdyti perversmą visiškai netenka bet kurios prasmės.

Kuriai klasei, kuriam visuomenės sluoksniui priklausė ir ligi šiol priklauso mūsų revoliucionierių dauguma? Vadinamajam galvojančiam proletariatui. Apie politines to sluoksnio ypatybes mes jau smulkiai kalbėjome brošiūroje „Socializmas ir politinė kova“, ir mes labai gailimės, kad p. Tichomirovas nerado reikalo sugriauti mūsų samprotavimų. „Mūsų galvojantis proletariatas, — rašėme mes, — padarė jau labai daug savo tėvynei išvaduoti. Jis išklubino absoliutizmą, sužadino politinį interesą visuomenėje, pasėjo socialistinės propagandos sėklą mūsų darbininkų klasės tarpe. Jis sudaro perėjimą iš aukštųjų visuomenės klasių į žemasias, jis turi pirmųjų apsišvietimą ir pastarojo demokratinius instinktus. Ši padėtis palengvino jam jo įvairiarūšį agitacijos ir propagandos darbą. Bet ta pati padėtis teikia jam labai maža vilties, kad pasiseks sąmokslas užgrobti valdžią. Tokiam sąmokslui neužtenka talentų, energijos ir mokslo; reikalingi sąmokslininkų ryšiai, turtas ir įtakinga padėtis. Šių būtent dalykų ir trūksta mūsų revoliucinei inteligentijai. Šį trūkumą papildyti ji gali tik stodama į sąjungą su kitais nepatenkintais Rusijos visuomenės elementais. Tarkime, kad jos planams pritars tie elementai, tarkime, kad prie sąmokslo prisidės turtingi žemvaldžiai, valdininkai, štabo ir vyresnieji karininkai. Sąmokslo pasisekimas taps tuomet tikresnis, nors tas tikrumas bus dar labai nedidelis: atsiminkime tik daugumos žinomų istorijoje sąmokslų baigtį. Bet svarbiausias pavojus socialistiniam sąmokslui grės ne iš esamosios vyriausybės, bet iš jo paties dalyvių pusės. Prisidėję prie jo įtakingieji ir aukštieji asmenys gali būti nuoširdūs socialistai tik „laimingu atsitikimu“. O dėl jų didžiosios dalies negali būti jokių garantijų, kad jie nepanorės pasinaudoti užgrobtąja valdžia tikslams, neturintiems nieko bendra su darbininkų klasės interesais... Tuo būdu socialistinės inteligentijos sąmokslo, turinčio tikslą užgrobti artimiausioje ateityje valdžią, rezultatai taps juo labiau abejotini, juo daugiau pritarimo ras jis įtakingose sferose, t. y. juo tikresnis bus jo išviršinis pasisekimas; ir atvirkščiai, tokio sąmokslo rezultatai — kiek turima galvoje jo dalyvių kėslus — bus juo neabejotinesni, juo labiau

jo sfera apsiribos mūsų socialistine inteligentija, t. y. juo neįtikimesnė bus jo laiminga baigtis“. Ar suprantama kas pasakytą? Ar buvome mes teisūs, sakydami, kad mūsų nihilistas-atskalūnas, labai naudingas kaip revoliucinis fermentas visuomenės tarpe, neužgrobs valdžios, nes tam kliudo jo socialinė padėtis? Bonapartas buvo ne nihilistas, bet ir jam, kad įvykdytų valstybės perversmą, reikėjo iš pradžių atsistoti nei mažiau, nei daugiau kaip respublikos vykdomosios valdžios priešakyje. Toliau. Ar patikima, kad jeigu nihilistas ir patrauks į savo pusę pakankamą skaičių asmenų, įtakingų ir užimančių svarbias vietas, kad jeigu paskui jį ir paseks įvairūs „baltieji generolai“, tai ne jis pasinaudos jų visuomenine padėtimi, bet jie išnaudos jo pasišventimą ir pavers visą sąmokslą savo asmeninių tikslų įrankiu? Mums pasakys, gali būti, kad aukšta visuomeninė padėtis ne visuomet jau nepataisomai sugadina žmogų, kad ir po generolo mundirium gali plakti atsidavusi liaudžiai širdis. Mės visiškai su tuo sutinkame, bet nenustojame bijoti danajų. Kas garantuos revoliucionieriams aukštųjų valdininkų, sąmokslų dalyvių, atsidavimą ir nuoširdumą? Ar tai, kad šiuos pačius ponus pažįsta centro komitetas? O kuo įtikins mus komitetas, kad jis nesuklydo pasirinkdamas? Ar galima pasitenkinti tokiomis garantijomis turint tiek svarbų reikalą, kaip visos šalies darbininkų klasės likimas? Čia tad ir pasireiškia požiūrių skirtumas tarp socialdemokratų, iš vienos pusės, ir blankistų — iš antros. Pirmieji reikalauja objektyvių savo reikalo pasisekimo garantijų, garantijų, kurios jiems yra sąmonės, saviveiklos ir organizacijos plėtimas darbininkų klasės tarpe; antrieji pasitenkina grynai subjektyvaus pobūdžio garantijomis, atiduoda darbininkų klasės reikalą į atskirų asmenų ir komitetų rankas, sieja brangios jiems idėjos pergalę su asmeninėmis tų ar kitų sąmokslų dalyvių ypatybėmis. Jei sąmokslininkai bus sąžiningi, drąsūs ir prityrę — nugalės socializmas, jei truks jiems pasiryžimo ar sugebėjimo — socializmo pergalė užsitęs kuriam laikui, gal trumpam, jeigu atsiras nauji, gabesni sąmokslininkai; o, gal būt, ir be galo ilgam laikui, — jeigu tokių sąmokslininkų nebus. Viskas priklauso čia

nuo atsilikimo, paskirų vienetų proto, sugebėjimo ir valios¹.

Ir tegu mums nesako, kad šiuolaikiniai Rusijos blankistai ne-neigia paruošiamojo darbo reikšmės darbininkų klasės tarpe. Jokio abejojimo dėl to negali būti po to, kai „Liaudies Laisvės Kalendorius“ paskelbė, kad miesto darbininkai turi „ypatingai svarbią reikšmę revoliucijai“ (130 psl.). Bet ar yra pasaulyje nors vieną partiją, kuri nepripažintų, kad, jai siekiant savų tikslų, darbininkų klasė gali suteikti jai svarbios pagalbos? Šiuolaikinė geležinio kanclerio politika aiškiai rodo, kad tokio supratimo netrūksta net prūsų junkeriams. Dabar visi kreipiasi į darbininkus, bet ne visi kalba su jais vienodu balsu, ne visi skiria jiems vienodą vaidmenį savo politinėse programose. Tas skirtumas pastebimas net socialistų tarpe. Demokratų Jakobui vienos darbininkų sąjungos įsteigimas turėjo didesnės kultūrinės-istorinės reikšmės, negu Sadvos mūšis. Blankistas, žinoma, visiškai sutiks su ta nuomone. Bet sutiks — vien dėl to, kad ne mūsų, bet revoliuciniai sąmokslai jo akyse yra svarbiausieji progreso varikliai. O jeigu jūs pasiūlysite jam pasirinkti tarp darbininkų sąjungos ir „atgailaujančio bajoro“, kurio nors divizijos viršin-

¹ Beje, tai ne visiškai taip. Kartais objektyvios pasisėkimo sąlygos sąmokslininkui pasirodo kažkokių fizinių ar meteorologinių poveikių pavidalu. Taip, pavyzdžiui, vienoje „Nabat“ knygutėje įdėtas straipsnis apie generolo Malės sąmokslą. Iš to straipsnio matyti, kad 1812 metais revoliucija Prancūzijoje neįvyko tik dėl to, kad tų metų naktį iš spalio 22 į 23 d. visai nelaiku ir nelauktai ėmė smarkiai lyti. Jums atrodo tai neįtikima, skaitytojai? Paskaitykite šią ištrauką ir spręskite patys. „Kai viskas buvo baigta, Malė buvo pasiryžęs negaišdamas vykti į artimiausias kareivines, bet lietus lijo kaip iš kibiro, ir sąmokslininkai nutarė palaukti, kol nustos lyti. Teko laukti ligi trečios valandos — tai buvo lemiama klaida. Naktį sąmokslas turėjo visus šansus pasisekti, nes civilinė ir karinė valdžios nebūtų turėjusios laiko susitarti tarpusavyje. Sąmokslininkai praleido patogią valandą“, o dėl to, ir tik dėl to, nepasisekė ir pats sąmokslas.

Kaip kas vertintų tokius tautų istorinių likimų aiškinimus, be abejojimo, šiaip ar taip, jie neduoda mums jokios galimybės kiek nors blaiviau numatyti visuomeninius reiškinius, t. y. kitais žodžiais tariant, jie paneigia bet kurį mėginimą rimtai svarstyti programinius klausimus.

Mums jau žinoma Tichomirovo „Rusijos socialinės organizacijos pradžia“, matyti, bus atidėta blogo oro atveju. Aplamai, smarkus lietus juo kenksmingesnis socializmo pergalei, juo labiau šio pastarojo reikalas siejamas su to ar kito komiteto pasisėkimais ir atitraukiamas nuo samprotavimų apie kalbamosios šalies darbininkų klasės socialinio-politinio išsivystymo laipsnį.

ko asmenyje, tai jis vargu ar susvyruos pasirinkdamas antrąją vietą pirmojo. Tatai ir suprantama. Kaip bebūtų svarbūs „revoliucijai“ darbininkai, bet turį aukštus postus sąmokslininkai dar svarbesni, be jų negalima žingsnio žengti, ir dažnai visas sąmokslas pasisekimas gali priklausyti nuo tos ar kitos „didenybės“ elgesio¹. Socialdemokrato požiūriu šių laikų tikrai revoliucinis judėjimas galimas tik darbininkų klasės tarpe; blankisto požiūriu revoliucija tik iš dalies remiasi darbininkais, turinčiais jai „svarbią“, bet ne pagrindinę reikšmę. Pirmasis mano, kad *revoliucija* turi „ypatingai svarbią reikšmę“ *darbininkams*; antrojo nuomone, *darbininkai* turi, kaip žinome, ypatingai svarbią reikšmę *revoliucijai*. Socialdemokratas nori, kad darbininkas pats *padarytų* savo revoliuciją; blankistas reikalauja, kad darbininkas *paremtų* revoliuciją, pradėtą ir vadovaujamą už jį ir jo vardu kitų, sakysime, kad ir ponų karininkų, jeigu įsivaizduosime ką nors panašaus į dekabristų sąmokslą. Sutinkamai su tuo keičiasi ir veikimo pobūdis, ir jėgų paskirstymas. Vienas kreipiasi daugiausia į darbininkus, kiti turi reikalą su jais tik tarp kita ko ir kai tam nekludo gausūs, sudėtingi nenumatytieji ir vis daugiau ir daugiau išsiplečiantieji pradėtojo ne jų tarpe sąmokslas reikalai. Tai — skirtumas, turįs didžiulę praktinę reikšmę; juo būtent ir išaiškinama priešiška socialdemokratų pažiūra į blankistų sąmokslines fantazijas.

3. GALIMI „LIAUDIES“ REVOLIUCIJOS PADARINIAI

Bet būkime sukalbami. Tarkime, įvyko neįtikimas dalykas, įsivaizduokime, kad „valdžia“ tikrai pateko į mūsų šiuolaikinių revoliucionierių rankas. Kuo baigsis tas jų laimėjimas?

Paklauskime mūsų autoriaus. „Artimiausias ir pirmasis pergalingos laikinosios vyriausybės uždavinys yra padėti liaudies revoliucijai. Užgrobtą valstybę valdžia turi būti pavartota

¹ „Nabat“ paskelbtoji generolo Malės sąmokslas istorija smulkiai išaiškina „dalių“ viršininkų arba net paprastų karininkų „svarbumą revoliucijai“. „Savo suga'votam planui įvykdyti Malė turėjo užsitikrinti mažiausia bent dviejų karininkų pagalbą, gabių, apsukrių, užsidedusių kaip ir jis neapykanta imperatoriui“ ir t. t.

liaudies masėms visur revoliucionizuoti ir jų valdžiai organizuoti, o tai yra toks uždavinys, kurį vykdydami revoliucionieriai stovi ant tvirto pagrindo. Čia laikinoji vyriausybė net nieko nekuria, o tik atpalaiduoja jėgas, glūdinčias liaudyje ir net tebetūnančias stipriausio įtempimo būklėje... Laikinoji vyriausybė čia neturi reikalo nei prievartauti liaudies masę, nei jos mokyti. Ji tik padeda jai grynai išoriniu būdu¹.

- Taip kalba p. Tichomirovas, samprotaudamas apie „laikinosios vyriausybės, priverstos užgrobti valdžią“, vaidmenį.

Jis įsitikinęs, kad tą „gryniai išorinę“ pagalbą liaudžiai atves į „Rusijos socialistinės organizacijos pradžią“. Jeigu mes atsiminsime jo geneologiją, tai pamatysime, kad iš jo pusės nė kiek neuostabu toks jo pasitikėjimas ir jis teko jam tiesiog paveldėjimo dėsniais. Bakuninas „pagimdė“ Tkačiovą, Tkačiovas pagimdė Tichomirovą ir jo brolius. Ir jeigu artimiausieji mūsų autoriaus literatūriniai protėviai buvo tos nuomonės, kad „liaudis visuomet pasiruošusi“ socialinei revoliucijai, tai jų palikuoniui visai natūralu tikėti tokiu liaudies pasiruošimu bent „mūsų gyvenamuoju momentu“. Reikia stebėtis ne p. Tichomirovu, kuris, gėdydamasis atvirai pripažinti savo kilmę, vis dėlto šventai laikosi savo dvasinių tėvų padavimų. Reikia stebėtis tais skaitytojais, kurie, atsisakę nuo Bakunino ir Tkačiovo teorijų, įsivaizduoja, kad p. Tichomirovas siūlo jiems kažką naujesnio, rimtesnio ir labiau įvykdomo. Tokiems skaitytojams kritika yra tuščias žodis, o nuoseklumas visiškai tuščia sąvoka!

Žmonėms, kurie tikrai ir galutinai yra atsikratę Bakunino-Tkačiovo fantazijomis, minėtas p. Tichomirovo pasitikėjimas pasirodys visiškai niekuo nepagrįstas. Tokie žmonės supranta, kad socialistinė revoliucija numato visą eilę priemonių socialistinei gamybos organizacijai. Ir jau vien dėl to „gryniai išorinė“ revoliucinės vyriausybės pagalba jokių būdu negali būti pripažinta pakankama tokios revoliucijos laimingai baigčiai. Be to, socialistinė organizacija numato dvi sąlygas, be kurių „buvimo“ negalima jos nė pradėti. Pirmoji tų sąlygų turi objektyvų pobūdį

¹ „Viestnik Narodnoj Voli“ Nr. 2, 255 — 256 psl.

ir glūdi ekonominiuose šalies santykiuose. Antroji sąlyga — grynai subjektyvi ir liečia pačius gamintojus: neužtenka vien objektyvios, ekonominės galimybės pereiti į socializmą; reikia, kad darbininkų klasė suprastų ir įsisąmonintų tą galimybę. Tos dvi sąlygos tarpusavyje glaudžiai susijusios. Ekonominiai santykiai veikia ekonomines žmonių sąvokas. Ekonominės žmonių sąvokos veikia jų veikimo būdą, visuomeninius, vadinasi, ir ekonominius santykius. Ir kadangi mes „netikime“ jau nei „dievo dešiniaja“, nei įgimtomis idėjomis, tai mums lieka manyti, kad „idėjų tvarką nulemia daiktų tvarka“ ir kad žmonių pažiūras į juos supančią ekonominę tikrovę sąlygoja tos pačios tikrovės ypatybės. Tomis pačiomis ypatybėmis apsprendžiami ir įvairių klasių polinkiai, konservatyvūs vienu, revoliuciniai kitu istoriniu laikotarpiu. Tam tikra klasė piktnasi ją supančią tikrovę, priešišškai nusistato jos atžvilgiu tik tuo atveju, kai ji „pasidalija“, kai joje pačioje pasireiškia tie ar kiti prieštaravimai. Prasidėjusios prieš ją kovos pobūdį, eigą ir baigtį nulemia tų prieštaravimų pobūdis. Kapitalistinėse šalyse vienas iš svarbiausių ekonominių prieštaravimų yra prieštaravimas tarp visuomeninio gamybos pobūdžio, iš vienos pusės, ir individualaus įmonininkų pasisavinimo gamybos priemonių, įrankių, vadinasi, ir produktų — iš antros. Visiškai negalint atsisakyti nuo visuomeninės gamybos organizacijos, vienintelis būdas išspręsti tą prieštaravimą yra teisinių normų suderinimas su ekonominiais faktais, darbo įrankių ir objektų perdavimas į nuosavybę visuomenei, kuri skirstytų produktus pagal darbo žmonių reikmes. Ir šis prieštaravimas, lygiai ir neatidėliotinas jo išsprendimo reikalas, vis labiau ir labiau įsigali kenčiančių nuo jo žmonių sąmonėje. Darbininkų klasė vis daugiau ir daugiau linksta ir yra pasiruošusi socialistinei revoliucijai. Mes jau ne sykį esame kartoję tą Markso įrodytą tiesą, kad aukščiau minėtas prieštaravimas neišvengiamai kyla tam tikroje prekinės gamybos išsivystymo pakopoje. Bet prekinė gamyba, kaip ir viskas pasaulyje, turi ne tik galą, bet ir pradžią. Ji ne tik ruošia naują visuomeninę santvarką, jos būdingų prieštaravimų dėka, bet ir pati buvo kadaise nauja, pati iškilo iš savo pirmatako prieštaravimų. Yra žinoma,

kad prekybei gamybai kelių praskynė natūralus ūkis ir pirmų kolektyvizmas. Svarbiausia prieštaravimų atsiradimo pirmų kolektivizme bendruomenėse priežastis buvo joms būdingas ribotumas, trukdęs taikyti komunistinius principus tarpbendruomeniniuose santykiuose. Iš tų santykių išsivystė *mainai*, visuomeninio darbo produktai tapo prekėmis, ir šia nauja savo kokybe turėjo ardomos įtakos vidujinei pačios bendruomenės organizacijai. Ta pirmų kolektivizmo irimo pakopa, vadinama kaimo bendruomene, būdinga yra, kaip mes žinome, tuo prieštaravimu, kad *visuomeninėje žemėje* žemę dirba *atskiri valstiečiai*. Iš to išsivysto privatinė nuosavybė, naujas prekinės gamybos didėjimas, o kartu su tuo atsiranda ir šiai pastarajai būdingi prieštaravimai, t. y. kapitalas ima išnaudoti darbą. Taigi prekinė gamyba žlunga dėl prieštaravimo tarp visuomeninės gamybos organizacijos ir individualinio pasisavinimo būdo. Atvirkščiai, ji vystosi dėl prieštaravimo tarp individualinio ūkio pobūdžio ir vieno iš svarbiausių gamybos įrankių — žemės — visuomeninio pasisavinimo pobūdžio. Dabar mes paklausime p. Tichomirovą, — kokią prekinės gamybos vystymosi pakopą gyvena Rusija? Koks mūsų minėtųjų prieštaravimų būdingas jos ekonominiams santykiams? Jeigu pirmasis, tai neturi prasmės priešpastatymas Rusijos Vakarams, vadinasi, ir savotiškas rusų „socialinių-revoliucinių“ programų pobūdis. Jeigu antrasis, tai kuriuo būdu revoliucinė vyriausybė sustabdys tolimesnį prekinės gamybos vystymąsi? Kuriomis priemonėmis išspręs ji prieštaravimus, būdingus mūsų kaimo bendruomenei?

Valdžią užgrobus revoliucionieriams, gali atsirasti dvi baigtys.

Arba laikinoji vyriausybė tikrai apsiribos „grynai išorine“ pagalba liaudžiai ir, nieko jos nemokydama, niekuo jos neprievartauodama, leis jai pačiai sukurti savo ekonominius santykius.

Arba, nepasikliaudama liaudies išmintimi, ji pasilaikys savo rankose užgrobtąją valdžią ir pati ims organizuoti socialistinę gamybą.

Brošiūroje „Socializmas ir politinė kova“ mes jau kalbėjome apie kiekvieną iš tų baigčių. Dabar mums lieka tik pakartoti ir išplėsti ten išreikštas mintis.

Ponas Tichomirovas išgelbėjo mus nuo reikalo smulkiai kalbėti apie antrąjį mūsų minėtąjį atveją. Jis ir girdėti nenori apie „komunistinės vyriausybės despotizmą“. Jis reikalauja, kad laikinoji vyriausybė „padėtų“ liaudžiai „grynai iš išorės“, kad ji „organizuotų liaudį laikinai ir tik tiek, kiek jos (t. y. liaudies) patvaldystė gali būti įgyvendinta tomis sąlygomis“. Nors ir labai neaiškus paskutinis sakiny, bet jeigu jis turi kokią nors prasmę, tai jis reiškia griežtą atsisakymą nuo bet kurio mėginimo skiepyti socializmą „užgrobusios valdžią“ slaptos draugijos dekretais. Pagaliau mūsų autorius tiesiog pareiškia, kad laikinoji vyriausybė turi naudoti valdžią, „aišku, ne socialistinei santvarkai sukurti“. Tai, žinoma, vėl didelis nesklandumas, nes juokinga yra socialistinė vyriausybė — nors ir laikinoji, — kuri nenaudoja savo valdžios socialistinei santvarkai sukurti. Bet kaip ten bebūtų, matyti, p. Tichomirovas rimtai įsitikinęs tuo, kad laikinajai vyriausybei nereikės „neiko kurti, o tik atpalaiduoti jėgas, jau glūdinčias liaudyje“. Pažvelgsime tad, kokie gali būti to „atpalaiduojamojo“ veikimo padariniai.

Mūsų autorius neišaiškino, kaip ilgai truks tas laikotarpis, per kurį laikinoji vyriausybė „organizuos liaudies masių valdžią“. Jis nepranešė taip pat, ką reiškia toji organizacija, išvertus iš jo partijos mistinės „tarmės“ į rusų literatūrinę kalbą. Nė vieno žodžio jis neprasitarė apie tai, kuriuo būdu užgrobusios valdžią „Liaudies Laisvės partijos“ vyriausybė — bus pakeista vyriausybe, „liaudies renkama, kontroliuojama ir keičiama“. Mums lieka todėl patiems pasirinkti įtikimiausią iš visų galimų spėjimų. Rytų šalys ligi šiol pasižymėdavo tik rūmų revoliucijomis arba tokiais liaudies judėjimais, kuriuose buvo labai maža sąmoningų politinių veiksmų. Šiek tiek ryškesniam supratimui apie galimą Rusijos revoliucijos eigą susidaryti, mes noromis nenoromis turime įsivaizduoti, kad nepaisant viso jos savitumo, ji vis dėlto įvyks, nors ir iš dalies, Vakarų pavyzdžiu. O Vakaruose reikalas paprastai vykdavo šiuo būdu. Perversmo pastatytoji laikinoji vyriausybė, palaikydama ir toliau revoliuciją prieš reakcinius kėslus, šaukdavo steigiamąjį susirinkimą, į kurio rankas ir perduodavo šalies likimą. Sudaręs naują kon-

stituciją, steigiamasis susirinkimas sudarydavo nuolatinę vyriausybę, atitinkančią labiausiai energingus visos šalies ar kai kurių jos klasių reikalavimus. Savaime aišku, kad naujoji vyriausybė likdavo *nuolatinė* tik ligi naujos revoliucijos arba ligi naujo šalies konstitucinio rūmo perstatymo.

Įsivaizduokime dabar, kad užgrobus valdžią, „Liaudies Laisvės partija“ paliks ištikima p. Tichomirovo pažadams ir, niekuo neprievartaudama rusų liaudies, sušauks jos atstovus į steigiamąjį susirinkimą. Tarkime, kad rinkimai įvyks palankiausiomis revoliucionieriams sąlygomis, kad jie bus daromi tik „užtikrinus ekonominę liaudies nepriklausomybę“, t. y. eksproprijavus stambiuosius žemvaldžius ir įmonininkus. Tarkime net, kad laikinoji vyriausybė nustatys luominį ir klasinį cenzą ir pripažins politines teises tik valstiečiams, amatininkams ir protinio bei fizinio darbo proletarams. Tarkime pagaliau, kad laikinoji vyriausybė pajėgs apginti, o steigiamasis susirinkimas — sustiprinti liaudies „politinę nepriklausomybę“. Ir tai bus juo sunkesnis dalykas, juo greičiau ateis p. Tichomirovo pranašaujamasis revoliucinis momentas; iš to paties p. Tichomirovo mes žinome, kad, net buržuazijai esant bejėgei, liaudies valdymas yra galimas tik tuo atveju, kai liaudis pakankamai nusivils carų patvaldyste. Iš to išeina, kad jeigu ligi paties revoliucinio išsiveržimo minėtasis nusivylimas nebus pakankamai stiprus, tai nebus ir liaudies valdymo, ir įvykusi revoliucija gali pagimdyti politinį apsigimėlį, panašų į senovės Kiniją arba Peru imperiją, t. y. atnaujintą caro despotizmą su komunistiniu pamušalu. Bet mes nebūsime pesimistai, atkreipsime dėmesį į tai, kad Rusija „vargu ar gali laukti“, ir sakysime, kad turėdama galvoje tokią kraštutinybę, mūsų tėvynė pasiskubins baigti su patvaldyste. Mes esame taip nuolaidūs, kad pasirengę kuo geriausią baigtį pripažinti labiausiai galima, pasiruošę sutikti, kad pas mus įsigalės gryniausia „liaudies valdymo“ rūšis, t. y. tiesioginis liaudies įstatymų leidimas. Mes paklausime tik, ar galima „laukti“, kad patvaldinė liaudis tuojau pat padarys „Rusijos socialistinės organizacijos pradžią“?

Mes seniai žinome, kad

...Wo die Begriffe fehlen,
Da stellt ein Wort zur rechten Zeit sich ein.
(..Kur sąvokų pritrūksta,
Ten žodžiais galima prirėikus jas pakeisti. — Red.),

bet mes prašome skaitytoją įsigilinti į žodžių *socialistinę gamybos organizaciją* reikšmę ir didesniai aiškumui įsivaizduoti galimus tuo reikalu rusų patvaldinės liaudies sprendimus.

Atstovų susirinkimas bus priverstas apeliuoti į liaudies sprendimą dėl visų svarbesnių įstatymų leidimo klausimų.

Jis paklaus ją, ar ji pritaria ir tvirtina laikinosios vyriausybės įvykdytą stambiųjų savininkų ekspropriaciją? Ir ji atsakys, žinoma, teigiamai. Žemė, kasyklos, gamyklos ir fabrikai bus pripažinti valstybės nuosavybe.

Bet savininko pakeitimas nereiškia dar gamybos organizacijos pasikeitimo. *Ekspropriacijos* klausimas iškels konfiskuotųjų turtų *eksplotavimo* klausimą.

Patvaldinė liaudis turės naujoviškai organizuoti visą savo ūkį, gamybą ir visų savo produktų paskirstymą.

Kokią organizacijos formą pripažins ji būtina? Ar pasisakys už komunizmą mūsų valstietijos dauguma?

To „nelaukia“ ir pats p. Tichomirovas. Būdama savo išsivystymo dabartinėje ar nuo jos netolimoje pakopoje, liaudis nepanorėtų, o gal ir nesugebėtų įsteigti komunistinio ūkio.

Net žemės darbo atžvilgiu liaudis, tikriausiai, palaikytų dabartinę gamybos organizaciją. Visuomeninėje žemėje ūkį kaip ir seniau tvarkytų atskiri kiemai. O mes jau žinome, kur veda tas prieštaravimas. Jis sukuria nelygybę, skatina prekinės gamybos, vadinasi, ir naujų su ja glaudžiai susijusių prieštaravimų vystymąsi. Bendruomenės irimo ir įvairių visuomeninių klasių atsiradimo istorija pasikartotų nauju pavidalu ir platesniu mastu. Mūsų narodnikai ir narodovolcai bendruomenės irimą paprastai įrašo į priešišką jai luominės ir „klasinės“ valstybės sąskaitą. Bet po viso to, kas pasakyta tuo reikalu praėjusiame skyriuje, mums nebetenka ginčyti arba — geriau pasakius — aiškinti tikrąją šio argumento prasmę. Šiuolaikinis mokslas nė kiek neleidžia abejoti, kad nelygybė atsiranda pirmą kartą bendruomenėse

anksčiau, negu tos pačios bendruomenės susiorganizuoja į valstybę. Toli gražu nebūdama nelygybės atsiradimo *pirmykšte priežastimi*, pati valstybė istoriškai imant yra jos *padarinys*. Ilgainiui ir valstybė, žinoma, pradeda iš savo pusės veikti ekonominius santykius, griauti pirmykštį komunizmą. Bet kas iš šaknų nori panaikinti nelygybę (o to nenorint negalima būti ir socialistu), — tas turi kreipti pagrindinį dėmesį ne į išvestinę, bet į pagrindinę jos priežastį. Būtų labai nenuoseklu, kad toks žmogus stengtųsi panaikinti tą valstybės atmainą, kuri *stiprina* nelygybę, ir palikti nepaliestus tuos ekonominius santykius, kurie *sukuria* tiek pačią nelygybę, tiek ir „klasinę“ valstybę. Bet kaip tiktai tokiu nenuoseklumu ir pasižymėtų laikinoji socialistinė vyriausybė, neturinti tikslo nei „mokyti“ liaudies, nei „prievarta brukti“ jos į socialistinę organizaciją. Pavesdama tos organizacijos reikalą visai nepasiruošusiems jai gamintojams ir apsiribodama pagalba liaudžiai „grynai iš išorės“, ji geriausiu atveju nukirstų tik stuobrį, palikdama nepaliestas jį laikančias šaknis. Buvusieji tokios vyriausybės nariai pasirodytų labai naivūs, jeigu imtų stebėtis tuo, kad vietoje seno, jau supuvusio stuobrio išaugo naujas, stipresnis ir tvirtesnis.

Kartojame, jeigu pas mus tikrai įsisteigtų liaudies valdymas, tai patvaldinė liaudis į klausimą, — ar reikalinga jai žemė ir ar reikėjo atimti ją iš dvarininkų, — atsakytų: taip, reikalinga ir atimti reikėjo. O į klausimą, ar reikalinga jai „socialistinės organizacijos pradžia“ — iš pradžių atsakytų nesuprantanti ko klausia, o paskui, su dideliu vargu supratusi koks reikalas, atsakytų — ne, man to nereikia. O kadangi stambiųjų žemvaldžių ekspropriacija visai netolygi „socialistinės organizacijos pradžia“, tai revoliucionieriams užgrobęs valdžią, pagaliau nebūtų jokio socializmo. Išeitų tai, ką netyčia išpranašavo pats p. Tichomirovas, sakydamas, kad laikinoji vyriausybė pasinaudotų savo valdžia „visai ne socialistinei santvarkai sukurti“. Mes turėtume tą pačią kaimo bendruomenę, kurią ir dabar turime. Visas skirtumas būtų tik toks, kad ši bendruomenė, turėdama apytikriai tris kartus daugiau žemės, negu ji šiuo metu turi, imtų, ga-

limas daiktas, lėčiau irti, vadinasi, ir lėčiau užleisti vietą aukštesnėms bendrojo gyvenimo formoms.

O tolesnis savarankiškas bendruomenės vystymasis? Juk jos vystymąsi ir sudaro jos irimas! Kas ginčija tai, tas turi įrodyti priešinga, turi nurodyti mums, jeigu ne istorinius kaimo bendruomenės perėjimo į komunistinę pavyzdžius, tai bent to perėjimo tendenciją, tendenciją, esančią ne mūsų narodnikų galvose, bet pačioje bendruomenės organizacijoje ir visoje jos žemės ūkio dinamikoje. Mes žinome, kur, kaip ir kodėl pirmykštės komunistinės bendruomenės virsdavo atskirų valstiečių bendruomenėmis. Bet mes nežinome, kodėl ir kaip mūsų rusiškoji bendruomenė pereis į komunistinę. Mėgdami kartais pasišnekėti su narodnikais, mes negalėjome, žinoma, nežinoti to fakto, kad dvi trys bendruomenės praktikuoja pas mus kolektyvų laukų dirbimą. Pasižymėjęs tokia dorybe Grekovkos kaimelis kurį laiką buvo tikrai visų „liaudies draugų“ lūpose ir savo pavyzdžiu buvo beišsprendžiąs, atrodė, visą socialinį klausimą Rusijoje. Bet jeigu to garsaus kaimelio valstiečiai būtų buvę kuomet nors persekiojami dėl savo komunistinių polinkių, tai jų gynėjui nesunku būtų buvę įrodyti, kad kaltintojas nieko nenusimano apie komunistinius mokslus. Nuo visuomeninio laukų dirbimo nedaug arčiau ligi komunizmo, kaip nuo visuomeninio darbo laže arba „visuomeninių arimų“, kurie buvo Nikolajaus Pavlovičiaus laikais įvedami su durtuvų ir rykščių pagalba. Nors ir kvailas buvo „neužmirštamas“ imperatorius, bet ir jam neatėjo į galvą, kad visuomeniniai arimai gali sukelti savarankišką bendruomenės judėjimą komunizmo link. Visas klausimo svoris pasireiškia ne tuo, kaip dirba valstiečiai — bendrai ar pavieniui, bet tuo, ar yra atskiri ūkiai ir ar siekia jie susilieti į vieną komunistinę visumą. Grekovkos kaimelis tokio siekimo neparodė. Jo valstiečiai ir toliau paliko savininkai produktų, kuriuos jie paversdavo prekėmis. O jeigu jie nepanaikino savųjų produktų prekinės ypatybės, tai galima matematiškai įrodyti, kad stipriausioji tos bendruomenės tendencija linkusi buvo į kapitalizmą, bet anaip tol ne į komunizmą.

Kolektyvinis laukų dirbimas — dalykas labai geras ir naudin-

gas, bet keista būtų galvoti, kad jis gali tapti svarbiausiu jungiamuoju keliu tarp šiuolaikinės bendruomenės ir komunistinių idealų. Jis gali vaidinti nebent siauros „maitinamosios šakelės“ vaidmenį, įsukančios į platų kelią, kuris vingiuoja visai kita kryptim. Jis labai daug pasitarnautų Vakaruose, kur jis turėtų tos reikšmės, kad, pratindamas valstiečius prie kolektyvinio darbo, jis silpnintų jų pasipriešinimą komunistinei revoliucijai, kurią iniciatyva priklausytų miesto ir kaimo proletariatui. Bet tuo ir baigtųsi jos teikiamoji nauda. Kiekviename istoriniame, kaip ir mechaniniame, judėjime varomosios jėgos dalis suvartojama pasipriešinimui įveikti. Sumažinti pasipriešinimą — reiškia atpalaiduoti atitinkamą jo pajungtosios jėgos dalį, pagreitinti judėjimą. Išgrįskite purviną gatvę, patepkite mašiną, — ir jūs palengvinsite arklio, traukiančio vežimą, darbą, jūs sumažinsite būtinas kuro išlaidas. Tačiau nė vienas mechanikas neįsivaizduos, kad mašina pradės judėti tik dėl to, kad sumažėjo jos dalių trynimasis, nei vienam vežikui neateis į galvą išrinkyti arklių, privažiavus gerai grįstą kelią. Žmogus, panašiai pagalvojęs arba padaręs, būtų visų pripažintas bepročiu. Ir toks sprendimas būtų visiškai teisingas. Judėjimui sukelti — reikalinga aktyvi, o ne pasyvi jėga, teigiama, ne neigiama sąlyga. Tas pats — ir su bendruomene. Kolektyvinis laukų dirbimas geras tuo atveju, kai yra aktyvi jėga, skatinanti ir pagreitinanti jos perėjimą į aukštesnę bendrojo gyvenimo formą. Vakaruose tokios jėgos vaidmenį suvaidintų proletariatas, pradėjęs komunistinę revoliuciją visiškai kitoje srityje — stambiosios pramonės ir žemės ūkio srityje, gamyklose, fabrikuose, didelėse fermose. Proletariato jėga būtų kuriama vairuojama visiškai apibrėžtų ekonominių santykių esančių už bendruomenės ribų ir nuo jos nepriklausomi. Na, o pas mus, kaimiečių valstybėje, „narodovolcų“ revoliucijos sukurtose, — pas mus tad iš kur atsirastų tokia aktyvi jėga? Iš pačių valstiečių tarpo? Ponui Tichomirovui atrodo, kaip mes žinome, kad istorija turi kažkokį savarankišką „judėjimą į socializmą“. Jam leistina galvoti, kad toks savarankiškas „judėjimas“ pasireikš ir valstiečių tarpe. Bet mes paliksime p. Tichomirovą ir pakalbėsime su mažiau lengvatikiais skaitytojais. Šie pastarieji

sutiks bent su tuo, kad kiekvienos klasės *ekonominės* tendencijos nulemiamos tų ekonominių sąlygų pobūdžio, kuriose ji gyvena. Mūsų valstietis gyvena prekinės gamybos sąlygose, o prekinėje gamyboje produktas valdo gamintoją ir diktuoja jam savo dėsnius. O prekinės gamybos dėsniai tokie, kad, visų pirma, padeda vystyti kapitalizmui ir kapitalistinėms, bet visai ne komunistinėms tendencijoms. Iš kur tad gali turėti mūsų valstietis palinkimo komunizmui?

Ar tai aišku? Ne? Nuo samprotavimų pereikime į palyginimą. Dono kazokai dabar turi tiek žemės, kiek jos turėtų mūsų valstiečiai po liaudies („narodovolcy“ taip pat) revoliucijos. Jos tenka beveik po 30 deš. žmogui. Ši žemė priklauso ne atskiriems asmenims, net ne atskiroms bendruomenėms, o visai „šlovīgajai kariuomenei“. Klausimas, — ar rodo Dono kazokai palinkimą steigti komunistinį ūkį? Kiek mums žinoma, jų tarpe vis daugiau ir daugiau stiprėja ne komunistiniai, o buržuaziniai siekimai. Gal būt, tai bus įrašyta į „valstybės ardamosios įtakos“ sąskaitą. Na, juk buvo laikas, kai ši įtaka beveik buvo lygi nuliui; o kodėl tuomet jie neperėjo į komunizmą? Jiems trukdė karinė buitis? Įsivaizduokite, kad kazokai visiškai laisvi nuo karo tarnybos, ėmėsi tik taikaus darbo. Kas būtų tuo atveju? Mes pasakysime jums — kas: tuomet tik ir prasidėtų sustiprintas kazokų tarpe esamųjų pirmąsčio komunizmo likučių irimas, tada ir ateitų kazokų buržuazijos viešpatavimas...

Žemės perteklius neišgelbėjo kazokų nuo nelygybės atsiradimo, o su juo ir nuo to, kad beturčiai yra išnaudojami turtuolių. Visiškai priešingai: pats žemės perteklius padėjo nelygybei atsirasti. Velionis prof. Beliajevas, nors buvo stipriai slavofiliškai nusiteikęs, puikiai suprato žemės pertekliaus vaidmenį klasių atsiradimo istorijoje. „Žinoma, senovės Rusijoje žemės buvo itin daug, nepalyginti daugiau, kaip tuomet buvo reikalinga, ir kiekvienas norįs galėjo laisvai užimti didžiulius tyrus dirvų ir miškų plotus, niekam nepriklausančius, o tai, žinoma, ir darė tie, kas turėjo priemonių“¹. Bet priemonės buvo ne visų vienodos, o dėl

¹ „Valstiečiai Rusijoje“, 2 leid., Maskva, 1879 m., 19 psl.

to ne visi užimdavo vienodą žemės kiekį; kai kurie net visiškai neimdavo jos, nes visai neturėjo jokių priemonių jai sutvarkyti ir įdirbti. Iš čia — pajamų nelygybė, beturčių priklausomybė nuo turtuolių. Neabejotina taip pat, kad kai kuriais atvejais „laisvas verslas ir žemės dirbimas netruko paskatinti ir žemės nuosavybės sąvokos atsiradimą“. Ši reikalo pusė gerai išaiškinta M. Kovalevskio knygoje apie bendruomeninį žemės valdymą. Ligi paskutinio laiko Dono kariuomenės žemėje galiojo, — o Kubanės srityje, gal būt, dar ir dabar tebegalioja, — teisė laisvai užimti nedirbamas žemes; ji būtent ir leido turtuoliams dar labiau turėti, ji tat ir pasėjo į tą nepaliestąją dirvą pirmuosius klasių kovos daigus.

Bet revoliucijos pertvarkytoji valstybė užkirstų kelią pas mus tokiai padėčiai, — pasakys tūlas skaitytojas.

Iš anksto sunku pasakyti, ką padarytų liaudies valstybė tuo ar kitu atskiru atveju, bet, turint supratimą apie daugumos piliečių ekonomines gyvenimo sąlygas, nesunku numatyti bendrą jos ūkinės politikos kryptį. Paties p. Tichomirovo „lūkesčiais“ revoliucijos sukurtoji valstybė būtų daugiausia valstiečių valstybė. Valstietis, nenorįs ir nemokąs sudaryti „socialistinės organizacijos pradžios“ savo bendruomenėje, nesugebėtų ir nepanorėtų sudaryti tokios organizacijos daug platesniu valstybiniu mastu. Ekonominė liaudies valstybės politika būtų tiek pat mažai komunistinė, kaip ir atskirų, ją sudarančių valstiečių bendruomenių politika. Savaime aišku, kad ji pasistengtų pašalinti piktnaudžiavimus, galinčius iškilti skirstant visuomeninę žemę dirbti atskiriems asmenims arba asmenų grupėms. Tačiau ji niekuomet nesiryžtų atimti iš labiau pasiturinčiųjų valstiečių priklausančių jiems atsargų bei įrankių. Lygiai taip pat ji laikytų esant teisinga ir natūralu apriboti žemdirbio teisę į žemę tik pagal jo darbą ir *priemones*, sudarančias, žinoma, jo privatinę nuosavybę. Jeigu valstietis tikrai turi kokius nors visuomeninės santvarkos idealus, tai, be abejojimo, juose svarbų vaidmenį vaidina toks žemės perteklius, kurio dėka kiekvienas gali pasiimti atliekamą žemę visur, kur tik jo „kirvis, dalgė ir arklas siekia“. „Liaudies revoliucija“ įgalintų nors iš dalies įgyvendinti šį idealą; o jo

įgyvendinimas, kaip mes žinome, sukeltų nelygybę tarp žemdirbių. Kartą paskatinta, nelygybė, aišku, sugebėtų prieiti savo logišką galą ir „anuliuoti“ visus „liaudies revoliucijos“ rezultatus.

Toliau. Valstiečių valstybė, žinoma, paliktų nepaliestą ne tik prekybinį, bet žymiu laipsniu ir pramoninį kapitalą. Su tuo sutinka, matyti, pats p. Tichomirovas, manęs, kad liaudies revoliucija tik *nusilpnintų* „ir be to jau silpną bajoriją ir buržuaziją“. „Nusilpninti“ nereiškia sunaikinti. Ar bereikia kalbėti, kurių padarinių turėtų prekybinio-pramoninio kapitalo buvimas? Ponas Tichomirovas mano, kad tuos padarinius iškelti sukliudytų vėl gi ta pati liaudies vyriausybė. Bet mes pastebėsime jam, kad ne visa, kas atrodo kenksminga socialistui, taip pat atrodo valstiečio, taigi, ir valstiečių vyriausybės akimis žiūrint. Tuo tarpu, kai mes su p. Tichomirovu esame nusistatę aplamai prieš „privatinį verslamoninį kapitalą“, valstietis piktnasi tik kai kuriais kapitalistinio principo taikymais ir nieko neturi prieš jį iš esmės. Jis visiškai pripažįsta *privataus* verslinio pelno galimybę. O jeigu taip, tai prieš jį nieko neturės ir „liaudies“ vyriausybė. Geriausiu atveju jos radikalizmo užteks kovai su fabrikanto stambiuoju kapitalu, bet ji net nepagalvos padaryti galą išnaudojimui iš „šeimininkų pusės“ aplamai. Vadinasi, štai jau antrasis revoliucijos sukurtos „reliatyvios lygybės“ irimo veiksnys. Ponas Tichomirovas mano, kad šis veiksnys bus nusilpnintas, „išėmus žemę iš išnaudojimo srities“. Bet mes jau žinome, kad žemė ne visiškai bus iš jos „išimta“: liaudies vyriausybė toleruos ir nelygybę ją paskirstant, ir galimumą pasisamdyti „darbininkėlių“ iš nusmukusių valstiečių tarpo. *Valstietiškieji* „idealai“ lengvai derinasi su *bernavimu*. Be to, kiekvienam, kas supranta reikalą, yra žinoma, kad vadinajamasis smulkiaburžuazinis socializmas tikisi padėti liaudžiai, „silpnindamas“ buržuaziją arba „išimdamas iš išnaudojimo srities“ tą ar kitą gamybos priemonę atskirai paėmus. Bet ir jis tą viltį turi tik dėl to, kad jį dominanti „liaudis“ yra smulkioji buržuazija, kuri tik laimėtų „nusilpninus“ stambiają. Smulkiaburžuazinis socializmas tuo ir skiriasi, kad jo reformatoriniai planai palieka nepaliestą prekinę gamybą. Bet iš čia ir išplaukia jo visiškas teorinis ir prak-

tinis bejėgiškumas. Tikrai revoliucinis šių laikų darbininkų judėjimas neturi nieko bendra su bailiomis smulkiosios miesčio-
nijos fantazijomis. Deja, „rusiškasis socializmas, kaip jis pasireiškė“... p. Tichomirovo straipsnyje, stovi šiuo atveju daug arčiau prie smulkiaburžuazinio, negu prie darbininkų socializmo. Panašiai į pirmąjį, jis taip pat nesiekia savo revoliuciniais projektais ligi prekinės gamybos panaikinimo. Jis paveda pasirūpinti tuo būsimajai, porevoliucinei „Rusijos valstybės istorijai“. Visiškai ignoruodamas ekonominės evoliucijos reikšmę, analizuodamas savo revoliucines premisas, jis teikia jai perdėtų vilčių, kaip tiktai pradedama kalbėti apie savo siūlomojo perversmo rezultatus. Jis šaukiasi *revoltucijos* ten, kur ji neįmanoma be paruošiančios jai kelių *evoltucijos*, jis apeliuoja į *evoliuciją* ten, kur ji negalima be pagrindinės *ekonominės revoliucijos*. Jis nori būti ypatingai revoliucinis ir pasirodo pusinis ir nelogiškas iš esmės. Greitai mes pamatysime, iš kur jis pasiskolino šį būdingą bruožą, niekais verčiantį visas jo revoliucines frazes.

Stengdamasis įtikinti savo skaitytojus tuo, kad liaudies vyriausybė pajėgs paralyžiuoti žalingus būsimosios ekonominės revoliucijos pusinumo padarinius, p. Tichomirovas taip vaizduoja galimąją Rusijos būsimąją socialinio vystymosi eigą.

„Vyriausybė, atsakinga už reikalų eigą šalyje, suinteresuota jos gerove, nuo kurios priklauso ir jos pačios populiarumas, be abejo, bus priversta pavartoti priemones darbo našumui pakelti, o tarp kitko ir stambiajai gamybai suorganizuoti... Stambiosios gamybos nauda ir reikalingumas yra per daug akivaizdus, o daugeliu atvejų ji net neišvengiama. Tai lengva suprasti liaudies masei. Be to (ir tai ypač įdomu, pastebėsime mes iš savo pusės), privati iniciatyva, sutrukdyta kapitalistinės gamybos dirvoje, sukils iš visų pusių (kokia idilija, tik pagalvok!) liaudžiai aiškinti visuomeninės gamybos naudą ir patogumus... Mes jau nekalbame apie socialistinės inteligentijos įtaką liaudžiai... Kodėl gi tuo būdu negali pamažu prasidėti bendruomenės perėjimas į asociaciją, *matnų organizacija tarp bendruomenių ir bendruomenių sąjungų*, pati keleto bendruomenių sąjunga tos ar kitos gamybos tikslams, kol socialistinė santvarka,

tolydžio vystydamasi ir vis labiau išstumdama privatinę ūkį, apims pagaliau visą šalies veiklą“. Paskui, „socialistinio perversmo vyksmas, jeigu ne visoje Europoje, tai mažiausia bent kai kuriose jos šalyse... pastatys Rusiją į neišvengiamą būtinumą organizuoti savo tarptautinius mainus tais pačiais (t. y. socialistiniais) pagrindais, vadinasi, beveik primes mums *socialistinę organizaciją ir vidaus mainų sferoje*“ (258—259 psl.). Taip „at-rodo“ šis klausimas p. Tichomirovui. Prieš svarstant jį iš esmės, mes prabėgomis padarysime dvi pastabas.

Mūsų autorius dideles viltis deda į Rusijos socialistinės inteligentijos ir Vakarų Europos darbininkų revoliucijos įtaką. Mes taip pat pripažįstame tos įtakos reikšmę, bet manome, kad ji negali būti besąlygiška. Visų pirma, iš kur paėmė p. Tichomirovas, kad po valstiečių revoliucijos pas mus „nekliudomai augs“ ne tik socialistinė, bet ir aplamai kokia nors „inteligentija“, dabartine to žodžio prasme? Šiuo metu mūsų socialistinė, kaip ir bet kokia kita inteligentija, kilusi daugiausia iš valdininkų, dvarininkų, pirklių ir dvasininkų tarpo, t. y. iš aukštesnių klasių, laikančių švietimą karjeros priemone. Ruošdami karjeristus, mūsų universitetai ruošia tarp kita ko ir revoliucionierius. Bet ir karjeristai, ir revoliucionieriai yra biurokratinės valstybės ir aukštesniųjų klasių buvimo padarinys. Tai tiek neabejotina, kad savo „buržuazinės“ kilmės įsisąmoninimas ir versdavo mūsų revoliucionierius — iš vienos pusės, šnekėti apie savo „pareigą liaudžiai“, o iš antros — sistemingai save priešpastatyti šiai pastarajai. „Socialistinė inteligentija“ pripažįsta, kad ji yra ne daugiau, kaip viena iš šakelių, išaugusių iš bendro biurokratinės ir „klasinės“ valstybės kamieno. Ponas Tichomirovas nori pakirsti šį kamieną ir tuo pačiu metu tikisi brangią jam šakelę ne tik neišdžiūsiant, bet imsiant „nekliudomai“ augti. Tai primena žinomą anekdotą apie ukrainietį, kuris, pakirtęs jį laikiusią šaką, labai nustebo nukirtęs žemėn. Arba, galimas daiktas, p. Tichomirovas mano, kad po „liaudies revoliucijos“ socialistinė inteligentija ims „nekliudomai augti“ iš pačių valstiečių tarpo? Jeigu taip, tai mes bijome, kad jis apsirinka.

Kokią turi reikšmę jo laukiamoji revoliucija? Agrarinis per-

versmas, stambiųjų žemvaldžių eksproprijavimas, galimybė suteikti valstiečiams trigubai didesnius sklypus, mokestinės priespaudos panaikinimas. Ar mano p. Tichomirovas, kad toks sklypų padidinimas įtikins valstiečius aukštojo mokslo reikalingumu, kad jis privers: *juos pačius* — leisti savo vaikus į universitetus, o jų *vyriausybę* — remti ir steigti aukštąsias mokslo įstaigas.

Didelis žemės kiekis tiek *suprastins* valstiečių būklę, tiek padidins jo šeimoje darbo rankų reikšmę, kad jie nematys reikalo nei galimybės eikvoti daug pinigų ir laiko aukštajam mokslui.

Universitetai reikalingi valdininkinei valstybei, buržuazijai, bajorijai, pagaliau reikalingi bus proletariatui, kuris be aukštojo mokslinio išsilavinimo nepajėgs susidoroti su tekusiomis jo žinion gamybinėmis jėgomis; o valstiečių bendruomenių viešpatijoje universitetai bus prabanga, mažai patraukli praktiškiems valstiečiams. Bet tarkime, kad valstiečiams „lengva suprasti“ aukštojo mokslo reikšmę. Atsiminkime dar be to, kad po „liaudies revoliucijos“ pasiliks ir buržuazija, ir bajorija; tarkime, kad ir viena ir antra bus „nusišpinintos“ lygiai tiek, kiek tai reikalinga, kad nekenkiant liaudžiai ekonomiškai, jie galėtų leisti savo vaikus į aukštąsias mokyklas. Kodėl p. Tichomirovas mano, kad šios mokyklos bus *socialistinės* inteligentijos daigynai? Šveicarijoje mes kaip tik matome, iš vienos pusės, pasiturinčius valstiečius, iš antros — gana „bejėgę“, t. y. smulkiąją, buržuaziją. Ar daug socialistų išleidžia Šveicarijos mokyklos, kur tikrai nemažai mokosi valstiečių vaikų?

Bet juk „lengva suprasti“ Šveicarijos valstiečiams socialistinės gamybos organizacijos naudingumą?

Taigi, matote — lengva, bet nesupranta! Ir girdėti nenori apie socializmą, negelbsti ir bendruomeninio žemės valdymo likučiai ir garsios artelinės sūrio gamyklos!

Socialistinio bendrojo gyvenimo naudingumas taip akivaizdus, kad, atrodytų, jį „lengva suprasti“ kiekvienam. Bet tiktai utopinio laikotarpio socialistai galėjo nežinoti, kad tikrasis socializmo supratimas eina tik greta su primygtine ekonomine būtinybe. O valstiečių valstybėje tokia būtinybė gali iškilti tik labai retais atsitikimais.

Na, o dabartinė inteligentija? — paklaus skaitytojas, — argi negali ji, gyvendama liaudies revoliucijos laiką, pašvęsti savo jėgas „liaudies tarnybai, jos darbo ir jos visuomeninių santykių organizavimui“?

Ar daug tokių „inteligentų“? Ar daug jie, atleiskite, patys supranta? Ką padarys jie prieš nepermaldausią prekinės gamybos logiką?

Ar jų pastangoms pagelbės Vakarų Europos revoliucija? Apie ją dabar mes ir norime kalbėti.

Vakarų Europos revoliucija bus galinga, bet nevisagali. Kad galėtų lemiamai paveikti kitas šalis, Vakarų socialistinės valstybės turės turėti kokius nors laidus tai įtakai. „Tarpautiniai mainai“ — galingas, bet ir vėl nevisagalis laidas. Europos šalys turi gyvus prekybinius santykius su Kinija; bet vargu ar galima būtų tikėtis, kad darbininkų revoliucija Vakaruose labai greitu laiku „primes“ Kinijai „socialistinę organizaciją vidaus mainų sferoje“. Kodėl? Todėl, kad Kinijos „socialinė konstrukcija“ pernelyg jau trukdo lemiama Europos idėjų ir įstaigų įtaką jai. Tą pat galima pasakyti apie Turkiją, Persiją ir t. t. O kokia gi yra spindinčios Portos „socialinė konstrukcija“? Visų pirma — valstiečių valstybė, kurioje išsilaikė ne tik kaimo bendruomenė, bet ir zadruga, pagal mūsų narodnikų schemą, daug artimesnė socializmui. Ir vis dėlto, kad ir kokios būtų „liaudies“ revoliucijos Turkijos imperijos ribose, negalima manyti, kad Europos proletariatui be vargo pavyktų „primesti“ socializmą Turkijos piliečiams, kad ir slaviškos kilmės. Čia ir vėl reikia skirti aktyvias aplinkybių jėgas, kurios *stumia tautas* į socializmą, ir neigiamas sąlygas, kurios *tik lengvina* perėjimą į jį. Objektivi valstiečių valstybių vidaus santykių logika visiškai „neprimeta“ joms „socialistinės organizacijos vidaus mainų sferoje“; o jos primetimas „grynai išorės būdu“ negali turėti pasisekimo. Europos darbininkų revoliucija neabejotinai ir labai stipriai paveiks tas šalis, kuriose bent kai kurie piliečių sluoksniai bus panašūs į Europos darbininkų klasę savo ekonomine padėtimi, savo politiniu išauklėjimu ir galvojimo įpročiais. Atvirkščiai, jos įtaka bus palyginti silpna ten, kur tokių sluoksnių neatsiras. Vasario

revoliucija atspindėjo beveik visose šalyse, panašiose į Prancūziją savo „socialine konstrukcija“. Bet jos išjudintoji banga sudužo prie valstiečių Europos slenksčio. Žiūrėkite, kad nepasikartotų tas pat ir su būsimąja proletariato revoliucija!

„Šios pasakėčios prasmė ta“, kad Vakarai — Vakaraais. o Rusija — Rusija arba, kitais žodžiais tariant, svetimo pyrago netykok gauti, o anksčiau kelkis ir savąjį kepki. Kaip bebūtų galima Europos revoliucijos galimoji įtaka, mes betgi turime pasirūpinti sudaryti tas sąlygas, kurios tą įtaką padarytų realia. O p. Tichomirovo pusinė valstietinė-miesčioninė revoliucija ne tik nesudarys tokių sąlygų, bet panaikins net tas iš jų, kurios jau yra dabartiniu metu.

Šiuo atveju, kaip ir visais kitais, p. Tichomirovo „lūkesčiai“ kupini prieštaravimų. Vakarų įtaka Rusijai atrodo jam galima „tarptautinių mainų“ dėka. Iš to išeina, kad juo stipresni bus tie mainai, juo greičiau Vakarai „primes“ mums „socialistinę organizaciją vidaus mainų sferoje“. Bet mūsų tarptautinių prekybos santykių plitimas suponuoja mūsų prekybos, prekinės gamybos išsivystymą. O juo labiau vystysis prekinė gamyba, juo labiau irs ta „relatyvi ekonominė lygybė“, kuri atsiras, kaip liaudies revoliucijos padarinys, juo labiau pasunkės „socialistinė organizacija vidaus mainų sferoje“, pasunkės bent laikinai, t. y. ligi to laiko, kol prekinės gamybos vystymasis prieis savo loginio galo. Bet tuo atveju neteks bet kurios prasmės įvyksioji „liaudies revoliucija“.

Taigi, jeigu mes po „perversmo“ grįšime į natūralų ūkį, tad pas mus bus „relatyvi lygybė“, bet už tat ir Vakarai nebegalės turėti mums įtakos dėl tarptautinių mainų silpnumo. O jeigu pas mus vystysis prekinė gamyba, tai Vakarams sunku bus veikti mus, nes labai pasvirs mūsų „relatyvi lygybė“, ir Rusija virs smulkiosios buržuazijos šalimi. Šiame užburtame rate lemta suktis p. Tichomirovo lūkesčiams iš Vakarų. Štai ką reiškia būti metafiziku, štai ką reiškia nagrinėti daiktus „vieną po kito ir nepriklausomai vieną nuo kito“!

Mein theuer Freund, ich rath euch drum
Zuerst Collegium logicum.
(Drauguži, aš patarčiau tau tačiau
Išeiti kursą logikos anksčiau. — Red.)

Ir štai tas prieštaringas viltis iš Vakarų turi tas pats žmogus, kuris visą naująją Europos istoriją įtaria „rizikingumu“ ir „neįtikimumu“! Iš tikrųjų, Collegium logicum būtų labai naudinga p. Tichomirovuil

Baigę su šiomis pastabomis, pereikime prie pagrindinio aukščiau minėtosios ištraukos turinio.

4. L. TICHOMIROVO SVYRAVIMAI TARP BLANKIZMO IR BAKUNINIZMO

Savuose Rusijos socialistinės organizacijos projektuose p. Tichomirovas yra tyriausias Bakunino sekėjas. Tiesa, jis nenaikina valstybės, bet jo valstybė padeda minėtosios organizacijos procesui „grynai išoriniu būdu“, ji *nesukuria* tokio proceso elementų, ji „tiktai palaiko juos“. Pono Tichomirovo artimiausias literatūrinis pirmatakas P. N. Tkačiovas manė, kad užgrobusi valdžią, mažuma turi „primesti“ socializmą daugumai. Pono Tichomirovo vyriausybė „be jokio prievartavimo“ palengvina liaudžiai visuomeninės gamybos organizavimą ir „*ateina į pagalbą tiktai tokiam judėjimui*“, kuris „*negali nesusidaryti šalyje savarankiškai*“. Savo samprotavimuose apie dabartį p. Tichomirovas buvo tikras Tkačiovo mokinys. Jo ateities „lūkesčiai“ yra idėjinio atavizmo, grįžimo į tolimesnio dvasinio protėvio teorijas, pasireiškimas.

Anarchistas Arturas Arnu rašė, kaip mes žinome: panaikinkite valstybę, ir ekonominės jėgos prieis pusiausvyrą dėl paprasto statikos dėsnio. Ponas Tichomirovas sako: panaikinkite *dabartinę* valstybę, eksproprijuokite stambiuosius savininkus, ir Rusijos ekonominės jėgos pradės „savarankiškai“ eiti į pusiausvyrą. Pirmasis apeliuoja į „statikos dėsnį“, antrasis — į „liaudies sąvokas ir įpročius“, t. y. į tą patį „liaudies idealą“, apie kurį mes žinome iš M. A. Bakunino veikalų. Arturas Arnu taiko į „valstybę“ ir nepastebi, kad jo „kritika“ liečia tik šiuolaikinę

valstybę, buržuazinę-centralistinę valstybę. Ponas Tichomirovas nori sukurti valstybę „liaudišką“ — ir sugalvoja naują smulkia-buržuazinės valstybės rūšį, tokios valstybės, kuri, neatsisakydama galutinai nuo principo laissez faire, laissez passer, t. y., nieko „nekurdama“, moka tačiau „paremti“ savarankišką mūsų tėvynės „istorijos judėjimą“ į socialistinę santvarką.

Bakuninizmas — ne sistema, tai eilė prieštaravimų, kurie pasiskirsto tarp ponų bakunininkų ir anarchistų pagal bendrą kiekvieno iš jų „sąvokų ir įpročių“ visumą.

Mūsų autorius pasirinko tą savotišką bakuninizmo atmainą, kuri išsigimė į P. N. Tkačiovo „programą“.

Tačiau jis nepaliko ligi galo ištikimas tai programai. Jam per daug atmintini buvo jo „pirmojo mokytojo“ patarimai, jis neužmiršo, kad nors mūsų liaudis „aiškiai reikalinga pagalbos“, bet tuo pačiu metu „reikia būti paskutiniu kvailiu“, kad „pasišautum mokyti liaudį ko nors arba stengtumeis duoti jos gyvenimui naują kryptį“. Ir šit jis pasiryžo sugalvoti tokią revoliucinę vyriausybę, kuri padėtų liaudžiai „grynai išoriniu būdu“, kuri, nesistengdama „nei prievartauti liaudies masės, nei mokyti jos“, vis dėlto laimingai užbaigtų jos reikalą.

Mes klausėme p. Tichomirovą, — kuo skiriasi jo straipsnio socialinė-politinė filosofija nuo „Atvirojo laiško Fr. Engelsui“ filosofijos? Dabar mums patiems nesunku bus atsakyti į tą klausimą. Ji pasižymi minties blankumu ir bailumu, siekimu suderinti tai, kas nesuderinama. Ką gi besakyti apie išblukusią kopiją, jeigu pats originalas, anot Engelso žodžių, galėjo sužavėti tik „geltonsnapius gimnazistus“?

M. A. Bakuninas skelbė amžiną neapykantą kiekvienai valstybei ir patarė mūsų revoliucionieriams neužgrobti valdžios, nes kiekviena valdžia — iš velnio. P. N. Tkačiovas manė, kad jie turi užgrobti valdžią ir ilgą laiką ją išlaikyti savo rankose. Ponas Tichomirovas pasirinko aukso vidurį. Jis mano, kad valdžios užgrobimas „lengvai gali pasirodyti naudingas ir reikalingas“, bet kartu galvoja, kad revoliucionieriams reikia ne *išlaikyti* valdžią neribotą laiką, o tik *palaikyti* ją, kol prasidės liaudies revoliucija.

Iš tos nepatogios padėties tarp dviejų kėdžių gali būti tik dvi išeitys. Mūsų autorius gali sėstis į bakunininę arba į tkačiovinę kėdę; jis gali tapti anarchistu, gali tapti griežtu P. N. Tkačiovo sekėju (o ne tik jo slaptu mokiniu). Tačiau vargu ar jam pavyks įpūsti į „narodovolinę programą“ tikrai naują turinį, vargu ar pavyks jam įrodyti, kad ta ar kita nauja idėja tapo „pripažinta tik atsiradus narodovolybei“. Niekuomet dar tuščias eklektizmas negimdė naujų galingų teorijų, niekuomet dar bailus neryžtingas svyravimas tarp dviejų senų „programų“ nėra pradėjęs naujos epochos tos ar kitos šalies revoliucinių idėjų istorijoje!

Taigi, p. Tichomirovas bus Tkačiovo sekėjas „pirmą revoliucijos dieną“ ir taps bakunininku tuojau pat, pasibaigus jos medaus mėnesiui.

Bet kas gi yra bakuninizmas savo „lendemain de la révolution“ („antrą dieną po revoliucijos“. — *Red.*)? Kartojame, bakuninizmas — ne sistema. Tai — „lėtinų šalių“ socialistinių teorijų mišinys su rusiškaisiais valstiečių „idealais“, Prudono liaudies banko — su kaimo bendruomene, Furjės — su Stenka Razinu.

Toks būtent mišinys apibūdina tą „darbo suvisuomeninimo proceso rūšį“, kurią rekomenduoja mūsų tėvynei p. Tichomirovas ir kurios ne tik „niekur ir niekuomet nebuvo“, bet „niekur ir niekuomet“ negali būti.

Apie tą „procesą“ galima neperdedant pasakyti Famusovo žodžiais:

Yra čia viskas, jei ne apgavystė!

Čia yra ir bendruomenė, yra ir „bendruomenės perėjimas į asociaciją“, yra ir „*mainų* organizacija tarp bendruomenių ir bedruomenių sąjungų“, yra net, be viso to, „pati *kelių* bendruomenių sąjunga *tos* ar *kitos gamybos tikslams*“; žodžiu, čia ištiesai sutilpo išgarsintoji bakunininė-anarchistinė „gamintojų organizacija iš apačios į viršų“. Jeigu skaitytojas turi supratimą apie tą „organizaciją“, tai jam nereikia tolesnių tichomirovinio bakunizmo įrodymų. O jeigu jam nebuvo progos susipažinti su anar-

chistinėmis teorijomis (dėl to, žinoma, neturi jis ypatingo nuostolio), tai mes rekomenduojame jam paskaityti nedidelę kadaise žinomo Giljomo brošiūrą — „Idées sur „l'organisation sociale“ („Socialinės organizacijos idėjos“. — *Red.*). Susipažinęs su teikiamu toje brošiūrėlėje „darbo visuomeninimo procesu“, jis pamatys, kad rusų savitųjų rašytojų revoliucinės teorijos yra labai giminingos su Europos anarchistų teorijomis.

Rusų inteligentui sunku išvengti „Vakarų“ įtakos. Skelbdamas kaip „nepritaikomas“ savo šaliai pažangiausias Europos teorijas, rusų visuomeninis veikėjas neišgelbsti tuo savojo savitumo, o tiktai perkelia savo simpatijas nuo rimto pavyzdžio į karikatūrą. Ponas V. V. pasirodo tikruoju imperatoriškųjų-karališkųjų „statssocialistų“ broliu, p. Tichomirovas — apverstu aukštyn kojomis anarchistu.

Bet tokia nepatogi mūsų autoriaus padėtis mažai tepadeda jo minties nuosekiumui. Štai kodėl jis ir neprieina išvadų, kurias kadaise prieidavo M. A. Bakuninas. Net patys drąsiausieji p. Tichomirovo „revoliucinės fantazijos“ polėkiai nesiekia *įmonininko pelno* panaikinimo. Esant „visuomeninės“ gamybos organizacijai, „įmonininkas, kaip iniciatorius ir gabus tvarkytojas (nuo tokio motyvavimo neatsisakytų ir patsai Bastia), gauna vis dėlto kai kurią naudą, mažesnę, žinoma, kaip dabar, bet vien tik jam tuo metu prieinamą“¹. Ši „Rusijos socialistinės organizacijos“ projekto dalis kažkaip nenoromis primena, iš vienos pusės, smulkiaburžuazinio socialisto pavydumą stambiojo įmonininko dideliems „pelams“, o iš antros — Furijs rekomenduotąjį pajamų paskirstymą tarp darbo, kapitalo ir talento. Ne veltui mes sakėme, kad kai kurios „rusiškojo socializmo“ atmainos yra ne kas kita, kaip Furijs ir Stenkos Razino mišinys.

Tačiau bent visa tai nėra apgavystė pagalvos skaitytojas.

Apgavystės tikrai nėra, bet yra *apsigavimas*. Nėra net nė trupučiuko blogos valios, bet yra labai daug naivumo. Ir pasireiškia jis ne kuo kitu, kaip samprotavimais apie *socialistinę mainų* organizaciją“. Kiekvienam, kas supranta reikalą, ši pa-

¹ „V. N. V.“ Nr. 2, str. „Ko mes turime laukti“ ir t. t., 258 psl.

staroji yra gyvi niekai. Tiktai smulkiaburžuazinio Prudono smulkiaburžuaziniai sekėjai galėjo laikyti šią nesąmonę kažkuo galimu ir pageidaujamu. Bet už tat apie Prudoną ir buvo sakoma, kad jis tiek pat supranta apie dialektiką, kaip malkų kirtėjas apie botaniką. Proletariato sukurtoji visuomeninė santvarka negali turėti nieko bendra su *mainais*, ji žinos tiktai produktų paskirstymą pagal darbo žmonių *reikmes*. Kai kurie nenuoseklūs komunistai pripažįsta patogesniu paskirstymą pagal darbininko dalyvavimą gamyboje. Nesunku būtų rasti silpnąsias tokio reikalavimo puses. Vis dėlto net patys reikalautojai suprato ir supranta „mainų“ negalimumą socialistinėje valstybėje.

Kas sako mainai — sako prekė; kas palieka prekę — tas turi galvoje visus prekei būdingus prieštaravimus. Ir vėl tik anarchistai galėjo galvoti, pasak Prudono žodžių, kad yra filosofijos akmuo, įgalinąs iš „socialistinių mainų“ pašalinti visus esančius paprastuose mainuose „buržuazinius prieštaravimus“.

Tokio akmens nėra ir negali būti, nes mainai yra pagrindinė neatskiriama buržuazinės gamybos ypatybė, o buržuazinė gamyba yra būtinas *mainų* padarinys. Karlas Marksas dar penkiasdešimtųjų metų pabaigoje puikiai išaiškino šią dalyko pusę ir tuo būdu paliko toli šiuolaikinio mokslo judėjimo užpakalyje visų pakraipų ir atspalvių anarchistų bei bakunininkų smulkiaburžuazines teorijas. Tik nepažįstant revoliucinio socializmo abėcėlės, galima remti savo lūkesčius „iš revoliucijos“ socialistine mainų organizacija.

Kitoje vietoje jau mums teko kalbėti tuo klausimu, bet jis tiek įdomus, kad nekenks dar kartą pakartoti, kas buvo pasakyta. Kad lengviau būtų suprasti, mes paliksime šį kartą abstrakčias mokslo formules ir apsiribosime paprastais, vaizdžiais pavyzdžiais.

Socialistiniai mainai yra mainai be pinigų, tiesioginiai mainai vienių produktų į kitus pagal panaudotą jiems pagaminti darbo kiekį. Tokiu pavidalu kilo šių mainų idėja Prudono galvoje, kuris, beje, tik kartojo tuo atveju daug anksčiau prieš jį padarytą klaidą.

Įsivaizduokime dabar, kad „antrą dieną po revoliucijos“ mūsų bakunininkams pavyko įtikinti socialistinės mainų organizacijos naudingumu jau žinomą mums Tulos gub. Torchovo bendruomenę. Bendruomenininkai nusprendė „įkurti“ tokią organizaciją ir paskelbė savo nutarimą kokiose nors „Liaudies Žiniuose“. Į jų kvietimą atsiliepė Archangelsko žvejai, Novgorodo vinininkai, Kimrų batsiuviai, Tulos virdulininkai ir Maskvos siuvėjai, visi — arteliniai, „bendruomeniniai“ žmonės. Jie taip pat prisisunkė naujų mainų principų, „nekliudomai atsirandančių“ bakunininkų įtakoje. Pasakyta — padaryta, sutartis surašyta, ir bereikia tik tai ją įgyvendinti. Nuėmę nuo laukų javus, mūsų valstiečiai prudonistai pradeda mainyti. Jie siunčia keletą ketvirčių grūdų į Archangelską ir gauna iš ten žuvies; nugabena keletą vežimų bulvių į Kimrus ir parsigabena iš ten batų. Siuvėjams jie siūlo sorų, vinininkams — kruopų ir kt. Kiekvieną tų produktų siunčiama ne bet kaip, bet pagal iš anksto sutartas sąlygas. Toloka ir daug rūpesčio vežioti tuos visus daiktus, juos tikriausiai galima buvo parduoti brangiau artimajame turguje, bet mūsų „kaimiečiai“ — žmonės idėjiniai ir pasiryžę išlaikyti naują mainų principą, nors jis atsieitų jiems, kaip sakoma, „brangiau negu sau“. Taigi, mainai įvyko, ir mūsų bendruomenininkai turi vinių, žuvies, batų, virdulių ir drabužių. Bet visas reikalas, kad šie produktai toli gražu nepatenkina visų valstiečio reikmių. Jam reikia dar daug kitų vartojimo daiktų, reikia žemės ūkio įrankių, trąšų, gyvulių ir kt. Tų visų daiktų gamintojai nenori imtis socialistinių mainų, ar tai dėl to, kad yra skaitę Marksą ir juokiasi iš Prudono ekonominių „išradimų“, ar dėl to, kad dar nepriaugę ligi prudoninių gudrybių ir tebėra paprasti prekių gamintojai. Juk ir pats p. Tichomirovas mano, kad jo rekomenduojamoji „socialistinė“ santvarka vystysis tik „iš palengvo“. Kas gi lieka tokiu atveju daryti mūsų Torchovo prudonistams? Kuriuo būdu jie gali patenkinti tas gausias reikmes, nepatenkinamas su „socialistinių“ mainų pagalba? Jiems lieka tik viena išeitis: jie turi *pirkttis* trūkstamų daiktų. Tokioje pat padėtyje atsidsurs siuvėjai, kurie, aišku, negali misti vien soromis, vinininkai, kurie negali gyventi vien kruopomis. Žodžiu, greta „teisingų“ socialistinių

mainų, veiks senieji, taip sakant, pagoniški mainai už pinigus. Tų „prakeiktųjų pinigų“ (maudit argent) teks griebtis net prudonizmo prozelitų sandėriuose. Jeigu kimriškiams batsiuviams reikalingas tiksliai toks bulvių kiekis, kuriame kaupiasi X darbo dienų, tuo tarpu kai turchoviškiams reikia tiek porų batų, kiek jų galima pasiūti per dvigubai daugiau dienų, tad skirtumas turi būti padengtas pinigais, kimriškiams nesutinkant paimti nei avių, nei šieno, nei šiaudų, nei kurių kitų žemės ūkio produktų. O šit lengvai gali atsitikti, jeigu pasiteisintų p. Prugavino pranašavimas ir kimriškiai batsiuviai vėl imtųsi žemės darbo, „pagerėjus jo sąlygoms“. Kas gi iš to išeis? Organizuodamies tik „iš palengvo“, gamintojai-prudonistai turės prieš akis didžiulę senosios ekonominės „tikybos“ gamintojų masę, ir nežymų „progresą“, pasiektą su „socialistinės mainų organizacijos“ pagalba su didžiuliu kaupu visuomet atsvers tas „reliatyvios lygybės“ regresas, kuris yra neišvengiamas prekinės gamybos ir paprastųjų, buržuazinių mainų padarinys. Blogis pradės nugalėti gerį, buržuaziniai santykiai pradės imti viršų prieš prudoninį socializmą. Smulkiaburžuazinės daugumos apsupti, patys prudonistai ims „tvirkti“, juoba, kad jų pačių turtą sudarys daugiausia senosios „eksploatatorinės“ kilmės pinigai. Sugundyti pelno, kimriškiai gali pasiūsti torchoviškiams batus popieriniais padais, už tai torchoviškiai pasistengs atsilyginti jiems pusiau supuvusiomis „bulvėmis“. „Priešas — stiprus“ aplamai, o šiuo atveju jo jėga remsis nenugalima prekinės gamybos logika, gamybos, viešpataujančios net „socialistinius mainus“ vykdančių bendruomenių tarpe. Sunkiai sukurtos sąjungos ims irti, prudonistai pavirs paprastais smulkiaburžuaziniais gamintojais, ir bakuninizmo išauklėtajai inteligentijai teks vėl ir vėl griebtis savo nedėkingo naujų ekonominių principų propagandos darbo. Pasaka apie baltąjį veršelį, Sizifo darbas! Ir štai tą Sizifo darbą p. Tichomirovas užduoda Rusijos socialistams vien tik tam, kad juo greičiau paskubintų socializmo viešpatiją, kad nereikėtų eiti į ją lėtu ir sunkiu kapitalizmo keliu. Štai ką reikia paskubinsi — žmones prajuokinsi.

Klausimu apie socialistinę organizaciją vidaus mainų sferoje

reikia, — kaip ir klausimu apie tarptautinę prekybą, — turėti galvoje viena iš dviejų: arba liaudies revoliucija sugrąžins mus į natūralų ūkį, ir tuomet „socialistiniai mainai“ pas mus ims lėtai vystytis, nes iš viso mainai bus labai silpni; arba ji išlaikys jau ir dabar esamą tendenciją į vis didesnį darbo padalijimą, į visišką žemdirbystės atskyrimą nuo pramonės, — ir tuomet socialistinė mainų organizacija bus ypatingai sunkus uždavinys, dėl labai sudėtingo šalies gamybinio mechanizmo. O tuo tarpu dėl lėto socialistinių mainų organizacijos vystymosi ji netenka net tos prasmės, kurią mato joje jos salininkai. Kad galima būtų apsaugoti nuo piniginio ūkio ardančios įtakos *tik vieną kaimo bendruomenę*, reikia, kad jai pavyktų suorganizuoti socialistinius mainus *su vtsais tais gamintojais*, kurių produktai atitinka įvairias jų reikmes. Priešingu atveju, jos apsigimėlis piniginis-socialistinis organizmas užtrokš savo paties prieštaravimuose. Bet viena bendruomenė nepajėgs aprūpinti žemės ūkio produktais *visų gamintojų visats* jiems reikalingais vartojimo daiktais. Tiems gamintojams teks arba pirkti dalį reikalingos jiems žaliavos ir, savo ruožtu, vesti apsigimėlį piniginį-nepiniginį ūkį, — ir todėl jų socialistiniai planai pasijus įstrigę seklumoje; arba jiems teks laukti to palaimintojo laiko, kai prudonistinių kaimo bendruomenių skaičius išaugs ligi reikalingo ir pakankamo lygio. Tik nuo to palaimintojo momento bus galima organizuoti pirmąjį minimalų gamybinį-mainomąjį branduolį. Bet ką reiškia vienas toks branduolys didžiuliame Rusijos valstybės ekonominiame organizme? Jis pats ims trokšti jį supančioje konkurencijos atmosferoje. Jis bus nelyginant medaus lašas deguto statinėje. Greta jo ir prieš jį veiks visi gamintojai-pagonys; jam kiekviename žingsnyje kaišios kojas „bajorija ir buržuazija“, nors ir „nusilpnintos“, bet vis dėlto „liaudies“ revoliucijos nesunaikintos. Kaip jūs manote, skaitytojai, ar greit tokiomis sąlygomis „socialistinė santvarka apims pagaliau visą šalies veiklą“? Mes manome, kad bent labai ir labai nėgreit. O juk — kartojame—p. Tichomirovas nurodo „tokios rūšies darbo suvisuomeninimo procesą“ išimtinai tam, kad pagreitinų ir paragintų istoriją. Visų civilizuotųjų šalių socialdemokratijos išsirinktasis

kelias atrodo jam perdaug „nuosaikus ir tikslus“. Mūsų autorius nudūmė „tiesiog“ ir įklimpo į pelkę smulkiaburžuazinių reformų, neturinčių nei kokio bebūtų nuoseklumo, nei originalumo, nei drąsumo.

Bet nenukrypkime į šalį. Tarkime, kad socialistinės mainų organizacijos reikalas vyksta greitai ir sėkmingai. Pažiūrėkime, kaip vyks jo principų taikymas praktikoje.

Torchovo kaimo bendruomenė įstojo į sąjungą su Kimrų batsiuvių asociacija. Jų produktų mainai vykdomi „konstitutos vertės“ pagrindais, kurios mastas yra darbas ir tiktai darbas. Prudonas triumfuoja. Bet praktiškieji ir „tvirtieji“ torchoviškiai „valstiečiai“ iškelia klausimą, kurios rūšies darbas turi būti vertės mastu? Ideališkiau nusiteikę kimriečiai (batsiuviai visuomet truputį filosofai) be vargo atsako. Jie sako, kad vertės mastu turi būti darbas aplanai, abstraktus žmogaus darbas. Tačiau „laisvieji žemdirbiai“ nenurimsta. Jie sako, kad jie nežino tokio darbo, ir nors „moksliškai“ jis, gal būtų, ir yra, bet jie turi reikalą su konkrečiu, apibrėžtu batsiuvio Petro, Jono, Fiodoro darbu ir su visa Petrų, Jonų, Fiodorų asociacija. Juos apninka „buržuazinės“ abejonės, ir jie mano, kad duoti kimriečiams duonos juo daugiau, juo ilgiau užgaiš jie su batais, — reiškia įsteigti premiją už nesugebėjimą, lėtumą ir nevikrumą. Įstumti į neviltį dėl kaimiečių nesumanumo, batsiuviai palieka Prudoną ir kreipiasi, kaip jiems atrodo, į patį Marksą. Jie sako, kad jų produktų vertės mastu turi būti „visuomeninis reikalingas darbas“, tas vidutinis darbas, kuris reikalingas batams pagaminti, esant šiuolaikiniam technikos išsivystymui. Bet ir šis argumentas nenugali torchoviečių atkaklumo. Jiems nesuprantama, kuriuo būdu galima nustatyti, kiek būtent tokio visuomeninio-reikalingo darbo turi savyje priekabiųjų batsiuvių darbas. Tuomet šie pastarieji ieško išsigelbėjimo pas Rodbertusą ir iškilmingai atneša jo brošiūrą „Der Normalarbeitstag“ („Normali darbo diena“. — *Red.*), o taip pat ir jo susirašinėjamą su architektu Petersu iš Šverino. Pomeranijos ekonomistas įrodinėja, kad visuomet galima nustatyti, kiek būtent gali ir turi padaryti vidutinis darbininkas kalbamojoje gamybos srityje. Šis tat vidutinis darbo našu-

mas ir turi būti laikomas visuomeniniu reikalingu darbu. Kas gali prašyti šią normą — gauna daugiau, kas nepasiekia jos — gauna mažiau; klausimas išaiškintas, matyti, galutinai. — Tačiau, palaukite, sušunka jau buvę benusileidžiai torchoviečiai. Tarkime, kad galima nustatyti vidutinį ir mūsų, ir jūsų darbo našumą. Tikėkimės, kad to darbo imsis valstybė, „remianti“ socialistinę mainų organizaciją. Tarkime, kad porai batų pagaminti reikia dviejų darbo dienų. Bet šalia jūsų asociacijos yra daugybė kitų batsiuvių. Sie gamina pardavimui, na ir jūs, atsiuntę mums 30 porų batų per metus, išvežate visą tūkstantį į rinką. Įsivaizduokite, kad batų pasiūla prašoka jų paklausą. Tuomet sumažės jų mainomoji vertė, nes kiekviena pora batų sudarys tik pusantros arba tris ketvirčius dienos visuomeninio-reikalingo darbo. Ar jūs manote, kad mes duosime jums buvusį kiekį grūdų? Tai mums labai nepelninga, o jūs žinote, kad savo marškiniai arčiau kūno. Jeigu, atvirkščiai, batų bus pagaminta per mažai, tai *jums* neišsimokės atiduoti juos mums už buvusią „teisingą“ socialistinę kainą. Aplamai, mums atrodo, kad teisingumo pagrinde glūdi utilitarinis principas ir kad negali būti pripažintas „teisingu“ sandėris, duodąs vienai kuriai šaliai nuostolių. O dabartinio laiko prekių kainų nepastovumas visiškai neleidžia išlyginti mūsų savitarpio interesų, nes tik iš šių svyravimų ir nustatomas atskirų gamintojų individualinio darbo — arba visos gamintojų asociacijos sudėtinio darbo — santykis su *visuomeniniu reikalingu darbu*. Dėl to, kol prekių rinka diktuos mums mūsų socialistinių mainų sąlygas, visa mūsų „sutartis“ tebus tik betikslis pilstymas iš tuščio į kiaurą. Jos nauda bus tokia pat, kaip kad jei mes susitartume rašyti savo sąskaitas romėnų skaitmenimis, užuot rašę arabų. Jūs, batsiuviai, seniai žinomi ne tiktai savo girtuokliavimu, bet ir dideliu palinkimu į fantazijas; o mes — protingi kaimiečiai, ir niekam laiko gaišinti nelinkę.

— Bet juk socialistinių mainų nepatogumai bus tik tol, kol visi gamintojai susitars įsijungti į juos, — atsakys batsiuviai. — Tokiam momentui atėjus, niekas nesutrukdys socialistiniams mainams apimti visą šalies veiklą.

— Bet kas žino, kada tai bus, — atkerta žemdirbiai. — Jeigu visi sutiks su tuo, tai ką gi, ir mes nesispirsime, o ligi tol mums neparanku.

„Sutarties“ vykdymas atidedamas tuo būdu neribotam laikui, kurio metu prekybė gamyba eina savo keliu ir griaua „relatyvią lygybę“.

Iš viso to išeina, kad „socialistinės organizacijos vidaus mainų sferoje“ laikas ateis tiktai tuomet, kai bus galima pašalinti visus nurodytuosius jų prieštaravimus. O tai bus galima tiktai tuo atveju, *kai kiekvieno atskiro asmens darbas įgaus visuomeninį pobūdį*. O tatau bus tik tuomet, kai visas visuomeninis gamybinis mechanizmas sudarys vieną planingą visumą. Bet tuomet „mainų organizacija“ bus penktasis ratas vežime, nes kiekvienai mainai turi prasmės tiktai ligi tol, kol gamybinį visuomenės mechanizmą sudaro atskiros, organiškai nesusijusios dalys, t. y. kai gamintojo darbas turi ne visuomeninį, bet individualinį pobūdį. Nei gimininė, nei šeiminė bendruomenė nežinojo „vidaus mainų“ ir nebuvo reikalingos jų organizacijos dėl tos paprastos priežasties, kad jų pagrindą sudarė *organizuota gamyba*. Jeigu jie buvo reikalingi ko nors, tai nebent tų ar kitų *paskirstymo normų*; bet esant šiuolaikiniam gamybinių jėgų išsivystymui, ir šios normos gali būti pritaikytos vienam principui — žmogaus reikmėms. Pasivaikščioję „socialistinės mainų organizacijos“ keliu, vėl grįžtame į savo išeities tašką. Mes vėl grįžtame prie klausimo, kuriuo būdu atsiras Rusijoje *socialistinė gamybos organizacija*? Mes matėme, kad jos nesiims steigti nei laikinoji, nei nuolatinė liaudies vyriausybė; mes matėme taip pat, kad į ją neveda nei bendruomeninis žemės valdymas, nei bendruomeninis laukų dirbimas. Be to, dabar mes įsitikinome, kad į ją neveda ir „socialistinė organizacija vidaus mainų sferoje“. O juk p. Tichomirovas pranašavo mums „Rusijos socialistinės organizacijos pradžią“; tuo pasireiškė visa jo „narodovolinės“ revoliucijos prasmė. Kaipgi tat įvyks jo pranašystė?

Reikia tikėti, — sušunka p. Tichomirovas, — tikėti „liaudimi, savomis jėgomis, revoliucija“.

„Tikiu, viešpatie, padėk mano netikėjimui!“ Mes žinome, kad tikėjimas puikus dalykas, kad „tikėjimas veda jūreivį, kai, savo likimą pavedęs sukiužusiam medžiui, nepastovų bangų veržimąsi aukščiau vertina kaip tvirčiausią stichiją, žemę“. Bet tas pats dievo įkvėptas tėvas, kuris skelbia šią tikėjimo apologiją, galėtų papasakoti, į kokią nepastovią padėtį patenka tikėjimas, ėmęs prieštarauti protui. O tichomirovinis „tikėjimas“ smarkiai nukenčia nuo to lemtingojo prieštaravimo. Jis tiki *savąją*, pusiau bakuninine, pusiau tkačiovine, revoliucija tik dėl to, kad jo protas visiškai tenkinasi tkačiovine-bakuninine filosofija. Bet kai tik pakils jo proto reiklumas, iš *to* jo tikėjimo neliks nė pėdsako. Jis tuomet supras skaudžiai klydęs, leisdamas sau kalbėti apie ekonominę revoliuciją, nė trupučio nesusipažinęs su ekonominio mokslo abėcėle, t. y. su pinigų, prekių ir mainų sąvoka.

Beje, dėl šio pastarojo dalyko mes labai neprikaišiosime mūsų autoriui. Pasakysime: jo tikėjimas išgelbėjo jį. Jis klydo tik todėl, kad „tikėjo“ Tkačiovu ir Bakuninu, kaltas ne jis, o jo „suvedžiotojai“.

Mums svarbi bendra išvada iš viso, kas pasakyta anksčiau, išvada, kuri gali būti suformuluota taip: *visi tichomiroviniai lūkesčiai „iš revoliucijos“ yra vienas ištisas nesusipratimas ir rusų pažangiosios minties grįžimas į trivialų bakuninizmą*. Bet, „kas buvo, tas samanomis apaugo, o kas bus, tai bus ne senoviškai, bet naujoviškai“ — sakoma liaudies dainoje. Diskredituotas septyniasdešimtaisiais metais bakuninizmas neprisikels aštuoniasdešimtaisiais. Prikelti jo nepavyks „auksaburniams“ net daug „garsesniems“, kaip p. Tichomirovas.

Tie skaitytojai, kuriems ši mūsų išvada pasirodys įtikima, gali padaryti mums naują ir paskutinį atsikirtimą. Jie gali mums pasakyti, kad visa mūsų argumentacija paremta tuo spėjimu, kad p. Tichomirovas tik *palaikys* savo rankose valdžią, o *ne-pasilik*s jos ilgesniam laikui. Kas bus, jeigu revoliucionieriai paseks Tkačiovo, o ne Tichomirovo nurodymais, jeigu pasiteisins P. L. Lavrovo nuomonė, kuris jau prieš dešimt metų kalbėjo, kad „diktatūrą išplėšia iš diktatorių rankų tiktai nauja revoliucija“?

5. GALIMI SOCIALISTŲ VALDŽIOS UZGROBIMO PADARINIAI

Kas bus tuomet? O, tuomet Rusijos socialistinė partija susilauks gėdingiausio fiasko! Ji bus priversta imtis tokios „organizacijos“, kuriai jai neužteks nei jėgų, nei supratimo. Viskas susivienys, kad sužlugdytų ją: jos pačios nepasiruošimas, aukštųjų luomų ir kaimo buržuazijos priešiškus, liaudies abejingumas jos *organizatoriniams* planams, bendras mūsų ekonominių santykių neišsivystymas. Rusijos socialistinė partija duos tik naują istorinį pavyzdį paremti minčiai, Engelso pareikštai valstiečių karo Vokietijoje proga. „Visų blogiausia, kas gali atsitikti kraštutinės partijos vadui, tai spiriant reikalus būtinai paimti valdžią tuo metu, kai judėjimas yra dar nepakankamai subrendęs, kad jo atstovaujama klasė galėtų viešpatuoti ir kad galima būtų įvykdyti priemones, užtikrinančias tą viešpatavimą. *Tai, kas galima* tokiam vadui, priklauso ne nuo jo valios, bet nuo lygio, kurį yra pasiekęs įvairių klasių interesų priešingumas, lygio, kuris savo ruožtu priklauso nuo materialinių gyvenimo sąlygų, gamybos ir mainų santykių išsivystymo laipsnio. Iš antros pusės, tai, kad toks vadas *turt* daryti tai, ko reikalauja iš jo jo paties partija, taip pat priklauso ne nuo jo, bet tuo pat metu ir ne nuo klasių kovos išsivystymo laipsnio ir ne nuo jos sąlygų; jis lieka surištas savo ankstesniųjų doktrinų ir reikalavimų, kurie taip pat išplaukia ne iš visuomeninių klasių savitarpio padėties *kalbamuoju momentu*, ne iš *laikinių*, daugiau ar mažiau atsitiktinių gamybos ir mainų santykių, — bet sąlygojami to vado sugebėjimo suprasti bendruosius socialinio ir politinio judėjimo rezultatus. Tuo būdu jam neišvengiamai iškyla neišsprendžiama dilema: ką jis *gali* padaryti — prieštarauja visam jo pirmesniajam elgesiui, jo principams ir tiesioginiams jo partijos interesams; ką jis *turėtų* daryti — pasirodo esą neįvykdoma. Žodžiu, jis bus priverstas ginti ne savo paties partiją, ne savo paties klasę, o tą klasę, kurios viešpatavimui judėjimas jau yra pribrendęs. Jis turės kaip tikslai to judėjimo interesais ginti jam svetimos klasės interesus ir išsisukinėti nuo savo paties klasės frazėmis, pažadais ir patikinimais, kad kitos klasės

interesai yra jos pačios interesai. Kas kartą pateko į tokią melagingą padėtį — su tuo amžinai baigta“.

Iš to išeina, kad labai klysta p. Tichomirovas, įsivaizduodamas, kad valdžios užgrobimas iš revoliucionierių pusės būtų „revoliucijos išeities taškas“. Visiškai atvirkščiai: toks „užgrobimas“ būtų tik signalas reakcijai. Jis nesustiprintų šalies pažangiųjų jėgų įtakos, bet nualinęs jas pirmu, bergždžiu mėginimu, užtikrintų konservatyvinių ir reakcinių partijų pergalę. Rusijos revoliucija ne tiktai nukryptų nuo brangaus ir vienintelio suprantamo mūsų jacobinams Prancūzijos revoliucijos pavyzdžio, bet būtų savo eiga tiesioginė pastarosios priešybė. Tuo tarpu kai ligi tam tikro laiko kiekviena nauja Prancūzijos revoliucijos banga iškeldavo į istorijos areną naują, kraštutinesnę partiją, — mūsų primityvūs jacobinai visiškai sužlugdytų atitinkamą Rusijos revoliucijos laikotarpį. Sumušti ir diskredituoti, jie pasišalintų iš scenos, lydimi priešišκών kaltinimų ir pajuokų krušos, o likusios be vadovų, nesurikiuotos ir nesuburtos liaudies masės nepajėgtų nugalėti sistemingo savo priešininkų pasipriešinimo. Liaudies sukilimai, geriausiu atveju, baigtųsi tik senojo režimo likučių nuvertimu, neatnešdami darbo klasei tų reformų, kurios liečia jos interesus tiesioginiu ir betarpišku būdu.

Markso žodžiais, didieji įvykiai du kartus pasikartoja istorijoje: pirmą kartą jie yra tragedija, o antrą — farsas. Prancūzijos jacobinų istorija yra didinga, jaudinamai įdomi tragedija. O naujųjų blankistų (Rusijos ir užsienio) sąmokslinių planų istorija, *nepaisant* atskirų asmenų *herojiškumo*, lieka farsu, kurio tragikomiškumas yra tas, kad veikiantieji asmenys visiškai nesugebėjo suprasti būsimosios darbininkų revoliucijos prasmės ir pobūdžio.

V SKYRIUS

TIKRIEJI SOCIALISTŲ UŽDAVINIAI RUSIJOJE

1. SOCIALDEMOKRATAI IR „ANTAUSIAI“

Taigi, „rusiškasis socializmas, kaip jis yra pasireiškęs „Liaudies Laisvės partijoje“, ligi tol paliks svetimas didiesiems europinio socializmo uždaviniams, kol jis galutinai atsisakys nuo

savo tarpinės padėties tarp Bakunino anarchizmo ir Tkačiovo blankizmo, t. y. kol jis pripažins bergždžių darbu p. Tichomirovo teorinius išvedžiojimus.

Bet kadangi šie išvedžiojimai yra paskutinis, žūtbutinis mėginimas atgaivinti mūsų senų gerų laikų revoliucines teorijas, tai, pakilęs ligi tokio pripažinimo, mūsų socializmas liausis buvęs „*rusiškas*“ ir susilies su pasauliniu socializmu, „koks jis yra“ Markšo, Engelso ir iš dalies Lasalio raštuose.

Jo šalininkai supras tada, kad:

1. *Komunistinė* darbininkų klasės revoliucija jokių būdu negali išaugti iš to miesčioniško-valstietiško socializmo, kurio skelbėjais šiuo metu yra beveik visi mūsų revoliucionieriai.

2. Vidiniu savo organizacijos pobūdžiu kaimo bendruomenė visų pirma siekia užleisti vietą buržuazinėms, bet ne komunistinėms visuomeninės buities formoms.

3. Pereinant į šias pastarąsias, jai teks ne *aktyvus*, bet *pasyvus* vaidmuo; ji negali *pastūmėti* Rusijos į komunizmo kelią; ji gali tik tokiame judėjime mažiau *priešintis*, negu smulkusis kieminis žemės valdymas.

4. Komunistinio judėjimo iniciatyvą gali pasiimti tik mūsų pramoninių centrų darbininkų klasė, — klasė,

5. Kurios išvadavimas gali būti pasiektas tik jos pačios sąmoningų pastangų keliu.

Kartą supratę šias paprastas tiesas, Rusijos socialistai „iš privilegijuotųjų tarpo“ atsisakys nuo sumanymo užgrobti valdžią, palikdami tatau mūsų ateities darbininkų socialistinei partijai. Jų pastangos tuomet bus nukreiptos tiktai *tokiai partijai sukurti ir visoms nepalankioms jai augti ir vystytis sąlygoms pašalinti*.

Savaime aišku, kad tokios rūšies veikla negali turėti nieko bendra su tuo darbininkų klasės vienijimu „žemės netekimu, baudomis ir antausiais“, apie kurį kalba p. Tichomirovas, kaip apie išeitį, kuri yra vienintelė galima šiuo metu Rusijos socialdemokratams. Vien šio prasimanymo užtektų mūsų autoriaus literatūriniam vardui įamžinti, jeigu jis, kaip ir visos kitos jo išvados, nepasižymėtų visiška originalumo stoka. Mūsų autorius ir šiuo

atveju pakartojo tik tai, ką jau seniai yra kalbėję ir rašę mūsų legalieji ir nelegalieji narodnikai. Net „mužikuojančios“ pakraipos beletristai skirdavo marksistams savo veikaluose kažkokių kapitalizmo pakalikų vaidmenį. Prieš porą metų p. Ertelis išspausdino „Viestnik Evropi“ („Europos Žinynas“) žurnale apysaką „Volkonsko panelė“. Šiame linksmame kūrinyje figūruoja ir liberališkas dvarininkas, ir apsišvietęs buržua, ir narodnikas, — užsiimęs iš dalies dainų rinkimu, o iš dalies amurais su apysakos didvyre, — ir pagaliau marksistas, savo jėgas paskyręs žemės ūkio kultūrai liberalo-dvarininko dvare pakelti. Ertelio marksistas, tiesa, nemėgsta „baudų ir antausių“, bėt jis nepaprastai nudžiunga vien tik pagalvojęs, kad dvarininkas įsigys kokią nors naują mašiną, nebekalbant jau apie gamyklą arba fabriką. Jis taip persiėmęs kapitalizmo interesais, kad nedelsdamas sudaro glaudžią ir brolišką sąjungą su minėtu jau apsišvietusiu buržua, šiam pastarajam atvykus svečiuosna pas jo globėją. Tokia „programa“ tikrai nesudaro nieko patrauklaus, bet tuo nekaltas nei marksizmas aplamai, nei minėtasis marksistas konkrečiai. Šis pastarasis galėjo išgalvoti tik tokią programą, kokia teikėsi apdovanoti jį p. Ertelis. Seniai jau pastebėta, kad obuolys netoli krenta nuo obelies ir kad beletristinių veikalo herojai neturi daugiau nuovokos kaip jų autoriai. Šiai senai tiesai patvirtinti galima būtų pateikti tą naują įrodymą, kad pats Ertelio narodnikas pasako visą eilę į nieką nepanašių dalykų, pavyzdžiui, pasikalbėjime su marksistu, kurį jis tikina, kad dabar Marksui „atėjo galas“ dėl kažkokių naujų straipsnių pasirodymo kažkokiuose rusų žurnaluose (ar tik ne p. V. V. straipsnių žurnale „Otečestvennija Zapiski“?). Jeigu skaitytojas atsižvelgs į šią tiesą, tai, atleisdamas kaltę „marksistui“, jis juo atlaidesnis turės būti pačiam marksizmui, kurio nusikaltimas yra tik tas, kad rusų savitieji rašytojai nepajėgė jo suprasti ir įvertinti.

Kiek atidžiau žiūrint į klausimą, bus aišku, kad socialdemokratų ne tikrai niekuomet ir niekur negali būti buržuazijos sąjungininkai darbininkams pajungti, bet, atvirkščiai, vien tik jie ir gali organizuoti rimtą pasipriešinimą kapitalistiniam išnaudo-

jimui. Aiškumo dėlei vėl pateiksime praktinį pavyzdį. Prisiminsime šiuolaikinę audėjų-amininkų būklę ir pažiūrėsime, kaip gali ir turi į juos žiūrėti įvairios socialistinės frakcijos.

Apie anarchistus nėra daug ko kalbėti. Jie rekomenduotų amininkams „propagandą veiksmu“, patartų jiems išsprogdinti tą ar kitą smuklę, sužaloti tą ar kitą fabrikantą. Jokio sistemingo veikimo būdo negali nurodyti programa, kurios pagrindinė ypatybė yra bet kokio logiško nuoseklumo, bet kokios sistemos neigimas. Mums įdomesni blankistai. Blankio tėvynėje, Prancūzijoje, šio įžymaus žmogaus sekėjai yra sistematingo veikimo būdo žmonės tik tiek, kiek jų programa netenka savo skirtingųjų žymių ir susilieja su „darbininkų partijos“ programa, kaip tai matome mes rinkimų agitacijoje, klasių kovos propagandoje ir t. t., ir t. t. O tais atvejais, kai blankistai išlaiko visai nepaliestą savo „ypatingą atspalvį“, jų veikimo būdas netenka bet kurios vadovaujamos linijos ir suvedamas į formulę — „triukšmaujame, brolyti, triukšmaujame!“ Šiandieną jie agituoja už garbės revolverio įteikimą Beriozovskiui, rytoj reikalauja panaikinti nuolatinę armiją, poryt karščiuojasi dėl „Atgailos Koplyčios“ ir pan. Tokios rūšies „triukšminga“ veikla, aišku, neįmanoma yra Blankio sekėjams rusams, t. y. slaptiems ar atviriems „Nabat“ šalininkams. Rusijoje blankistų agitacinę veiklą reikalui verčiant sudaro daugiausia „teroras“; o organizacinę — sąmokslininkų slaptųjų draugijų steigimas. Klausimas, kurį vaidmenį gali čia vaidinti amininkas, kaip toks, t. y. ne paskendęs tarp inteligentijos, o pasiliekęs savo amate ir visuose tuose santykiuose su kapitalu, kuriuos jam primetė istorija? Teroristinėje kovoje gali dalyvauti tik atskiri asmenys. O kviesti amininkus susitelkti į vieną darbininkų partiją dabar ne laikas, nes „darbininko“, tinkamo klasei diktatūrai, beveik nėra, vadinasi, politinės valdžios jam „nesuteiksi“ ir t. t. Audėjams telieka pasikliauti ateitimi ir remti revoliucinės partijos pastangas užgrobti valdžią, turint vilties, kad tokio užgrobimo rezultatas bus „Rusijos socialistinės organizacijos pradžia“:

Atvažiuos štai ponas,
Jis išspręs mūs bylą!

Bet „ponas“ gali pavėluoti atvažiuoti, jis gali visiškai neatvažiuoti, jis gali tuojau, tik atvažiuavęs, būti išstremtas, nespėjęs padaryti pagarsėjusios „pradžios“. Kokią gi praktišką, tiesioginę naudą atneš amatininkams revoliucinis judėjimas? Ar jis išaiškins jiems jų pačių padėtį, ar išmokys juos vieningai, organizuotai ginti savo interesus?

Ne, neišmokys! O jeigu ir išmokys, tai tik atsitiktinai ir prabėgomis, nes pagrindinės blankistų pastangos kreipiamos visai ne į socialistinės propagandos darbininkų tarpe pusę. Mes jau matėme, kad tichomirovinė revoliucija tikisi suspiesti liaudies jėgas aplink tokius „punktus“, kuriems išaiškinti „nereikia jokios ypatingos propagandos“. O tuo tarpu rimtai ir iš tikrųjų sėkmingai amatininkų kovai su savo išnaudotojais reikalinga kaip tik „ypatinga propaganda“. Iš to išeina, kad turėdami geriausius norus „imti liaudį, kokia ji yra“, rusiškieji blankistai negali neignoruoti visos eilės jos praktiškų poreikių ir reikmių.

Kaip žiūrės į amatininkus rusiškasis socialdemokratas, taip dažnai ir taip atkakliai kaltinamas svaiočiojimu ir nepraktiškumu? Žinodamas, kad darbininkų išvadavimas turi būti pačių darbininkų reikalas ir kad kapitalistinio išnaudojimo laipsnį apsprendžia, tarp kitko, išnaudojamųjų reikmių ir išsivystymo laipsnis, jis pasistengs sukelti darbininkus savarankiškai kovai prieš kapitalą. Kadangi išskaidytos atskirų fabrikų ir dirbtuvių darbininkų pastangos negali užtikrinti tokios kovos sėkmingos baigties, tai jis turės suteikti jai klasinį pobūdį. Tam tikslui jis turės energingai ir atkakliai vykdyti „tą ypatingą propagandą“, kuri vadinama socializmo propaganda. Tačiau mes jau žinome, kad kiekviena klasinė kova yra politinė kova. Dėl to mūsų socialdemokrato propaganda turės tuojau įgauti *socialinį-politinį* pobūdį. Jis pasakys darbininkams: „jūsų materialinės gerovės lygio pakėlimas yra galimas tik ryžtingai įsikišant valstybei. Vieniems iš jūsų, būtent tiems, kurie beveik jau visiškai pasidarė fabrikų darbininkais, ji gali ir turi padėti, visų pirma, įstatymais apsaugodama suaugusių darbininkų, moterų ir vaikų interesus; o tie iš jūsų, kurių smulkioji savarankiška gamyba dar kovoja prieš kapitalizmą, gali sustiprinti savo padėtį tik su kredito pagalba, kurio vals-

tybė teikia darbininkų asociacijoms. Bet ne kiekviena valstybė priims sau jūsų sąjungininko vaidmenį. Valstybė bus visiškai jūsų pusėje tik tuomet, kai ji bus visiškai jūsų, darbininkų, valstybė. Į tą tikslą ir turi būti nukreiptos visos jūsų pastangos. O kol šis tikslas nepasiektas, jūs turite *priversti* net jums priešišką valstybę daryti jums nuolaidų. Neužmirškite, be to, kad tos nuolaidos bus juo ryžtingesnės, juo ryžtingiau jūs jų reikalausite, juo stipresnė bus jūsų partija. Kurkite tad tokią partiją, telkitės į vieną grėsmingą ir disciplinuotą jėgą. Kai jums pavyks galutinai laimėti, jūs tuomet visiškai nusikratysite kapitalo jungu, o ligi tol jūs laikysite jį nors šiek tiek pažaboję ir apsaugosite bent save ir savo vaikus nuo fizinio, moralinio ir protinio išsigimimo. Jūs turite tik dvi išeitis iš savo šiuolaikinės padėties: arba kova, arba visiškas pasidavimas kapitalui. Aš šaukiu su savimi tuos, kurie nori kovoti!“

Kaip jūs manote, skaitytojai, ar nebus tos rūšies veikimas praktiškiausias iš visų galimų? Jūs pasakysite, kad jo laimėjimai bus perdaug lėti ir netikri. Tarkime, kad taip; bet kiti veikimo būdai siūlo dar netikresnius laimėjimus. Nei anarchistų „propaganda veiksmu“, nei blankistų sąmokslai — nė žingsnio nepastūmės pirmyn klasių kovos Rusijoje, o nuo tos kovos eigos tiktai ir priklauso darbininkų emancipacija.

Socialdemokratas, žinoma, padarys tik tai, ką *gali*; bet jo padėties pranašumas pasireiškia tuo, kad *jis gali padaryti darbininkų klasei žymiai daugiau*, kaip kiekvienas kitas „socialistas revoliucionierius“. Jis įneš į darbininkų klasę *sąmonę*, be kurios negali būti pradėta rimta kova prieš kapitalą. O kartą šią sąmonę įnešęs, jis suteiks revoliuciniam judėjimui tokią jėgą, tvirtumą ir intensyvumą, apie kuriuos negalima nė svajoti, pasiliekančią su senosiomis „programomis“.

Ir įsidėmėkite, kad mūsų socialdemokratui visai nereikia „rūpintis (būdingas rusų žmogui išsireiškimas!) sukurti klasę, kurios vardan jis nori veikti“. Tikėtai visiškai nepažįstant ekonominių šiuolaikinės Rusijos santykių, galima nežinoti tos neginčijamos aplinkybės, kad ši klasė iš dalies sukurta, o iš dalies vis greičiau ir greičiau ją *sukuria* nepermaldaujama vi-

suomenės vystymosi eiga. Tikrai visiškai nesuprantant istorinio viską niveliuojančio kapitalo vaidmens — galima lyginti mūsų darbininkų klasės padėtį su daugiau ar mažiau išskirtine mūsų „bajorijos“ padėtimi. Prancūzijos praėjusiojo šimtmečio pabaigos ir šio šimtmečio pradžios anglomanams nepavyko persodinti į savo dirvą aristokratinę Anglijos įstaigų, bet Prancūzijos darbininkų partija gali, nė kiek nepasiduodama utopijai, laikytis tos pačios programos kaip ir anglų demokratinė federacija. Iš kur toks skirtumas? Tai paslaptis, kurią, beje, nesunku bus įspėti ir pačiam p. Tichomirovui, jei jis atidžiai paskaitys kad ir „Kommunistų Partijos Manifestą“. Rekomenduodami jam šį įžymų kūrinį, mes iš savo pusės tarsime dar keletą žodžių apie tos „pakraipos, kuri laiko Rusijos kapitalizmą istorine neišvengiamybe“ ir kuriai mes patys priklausome, socialistų uždavinį.

Paprasčiausias argumentas prieš tą pakraipą, — argumentas jeigu ne „iš išminties“, *tai iš širdies*, — yra nurodymas, kad Rusijoje negalės greit išsivystyti revoliucinis judėjimas tuo atveju, jeigu jo šansai bus siejami tik su Rusijos darbininkų klasės jėga ir augimu. Štai tas sumetimas ir sužadina — iš vienos pusės, palinkimą į savitas programas, o iš antros — jau minėtąją baimę, kad patiems revoliucionieriams teks, gal būt, stoti į tarnybą Rusijos kapitalui. Šį argumentą pasiskubins, žinoma, iškelti ir prieš mūsų argumentaciją.

Ne pro šalį už tat atkreipti skaitytojo dėmesį į keistą nenuoseklumą žmonių, iš kurių tenka išgirsti atsikirtimų, panašių į ką tik pateiktąjį. Kaip tik tas nenuoseklumas akivaizdžiai parodo, kad daugelis vadinamųjų Černiševskio mokinių įsisavino vien jo tyrinėjimų rezultatus, nesusidarydami nė mažiausio supratimo apie savo mokytojo metodą.

Kai tenka kalbėti apie galimą Rusijos kapitalizmo likimą arba jo įtaką mūsų politiniams santykiams, tai narodnikai paprastai pradeda nurodinėti į tą, tariamai neabejotiną, aplinkybę, kad mūsų kapitalizmas yra toje pačioje išsivystymo pakopoje, kurioje „Vakarų Europoje“ jis buvo daugiau kaip prieš šimtmetį. Iš to daroma išvada, kad visas šimtmetis turi išeiti, kol kapitalizmas „patarnaus“ mūsų istorijai, kaip jis yra patarnavęs „Va-

karų“ istorijai. Tai per ilga; o kadangi mūsų inteligentija seniai jau pripratusi yra statyti revoliucinio vystymosi vieton savo revoliucinę valią, tai ji kreipia savo akis į bendruomenę ir remiasi Černiševskio įrodytu jos galimumu tiesiog pereiti į socialistinę bendrojo gyvenimo formą. Tuo būdu ji apeliuoja į galimumą *visiškai pašalinti* vieną visuomeninio vystymosi fazę — žymiu laipsniu dėl to, kad nesupranta galimumo *sutrumpinti* tos fazės *ilgumą*. Jai ir į galvą neateina, kad visiškas šio istorinio laikotarpio pašalinimas yra tik atskiras jo sutrumpinimo atsitikimas ir kad, įrodinėdami pirmojo galimumą, mes tuo pačiu ir, be to, daug didesniu laipsniu patvirtiname — antrojo — galimumą.

Mes jau matėme aukščiau P. N. Tkačiovo pavyzdyje, kad ši grubi loginė klaida sudarė mūsų blankistų programos pagrindą. Bet, deja, kartoja ją ne vien tik blankistai.

Daug kas ir labai daug kas mano, kad socialinė revoliucija gali įvykti Rusijoje „dabar arba labai greit, gal būt, niekuomet“, t. y. kitais žodžiais tariant, arba mūsų šiuolaikinių ekonominių santykių pagrindu, arba tos santvarkos, kurios sukūrimas ir sustiprinimas nuslinksta į labai miglotą tolumą, pagrindu. Bet mes jau žinome, — ir to moko mus tos pačios Vakarų Europos istorija, — kad kapitalizmui buvo sunkus tik pirmasis žingsnis ir kad jo tolydus judėjimas iš „Vakarų“ į Rytus vyksta nuolat didėjančiu greičiu. Ne tik tai Rusijos kapitalizmo vystymasis negali būti toks lėtas, kaip jis buvo, pavyzdžiui, Anglijoje, bet ir pats jo egzistavimas negali būti taip ilgas, kaip kad buvo „Vakarų Europos šalyse“. Mūsų kapitalizmas peržydės nespėjęs *galutinai* pražysti, o tai laiduoja mums galinga tarptautinių santykių įtaka. Bet kad reikalas eina vis dėlto į daugiau ar mažiau visišką jo pergalę — tuo taip pat negalima abejoti. Nei tuščiažodiškai jau esamo fakto paneigimai, nei sielvartingi šauksmai dėl senųjų, „amžinųjų“ liaudies bendrojo gyvenimo formų irimo — niekas nesustabdys šalies, „įžengusios į savo vystymosi natūralaus dėsnių kelią“. Bet šis vystymasis gali būti daugiau ar mažiau lėtas, gimdymas pasirodys daugiau ar mažiau skausmingas — priklausomai nuo visų kalbamosios šalies visuomeninių ir tarptautinių santykių kombinacijos. Toks daugiau ar mažiau

palankus darbininkų klasei kombinacijos pobūdis savo ruožtu priklauso nuo elgesio žmonių, supratusių būsimos jų šalies evoliucijos prasmę. Kapitalizmo vystymasis Vokietijoje užtikino darbininkų klasę daug aukštesnėje išsivystymo pakopoje kaip Anglijoje arba Prancūzijoje, o todėl ir pasipriešinimas kapitalistiniam išnaudojimui toje šalyje buvo greitesnis ir ryžtingesnis. Vokietijos komunistai nė nemanė stoti kapitalizmui tarnauti. Jie žinojo, kad artimesnė ar kiek tolimesnė darbininkų klasės pergalė priklausys, tarp kita ko, nuo įtakos tai klasei žmonių, supratusių istorinės raidos prasmę. Jie veikliai ėmėsi propagandos darbininkų tarpe, ir pasisekimas buvo didesnis negu jie laukė. Kodėl mums negalima būtų pasekti jų pavyzdžiu?

Fabrikantas taip pat neįmanomas be darbininko, kaip antikinis „ponas“, Aristotelio pasakymu, buvo neįmanomas be vergo. Buržuazijos vystymasis suponuoja darbininkų klasės vystymąsi; istorinis kapitalizmo augimas yra dvipusis procesas, ir kiekvienoje jo pusėje grupuojasi atitinkama visuomenės klasė. Savo visuomenėje kiekviena iš tų klasių prikaustyta prie savo vietos „stipriau, kaip Vulkano grandinės laikė prikalta prie uolos Prometėją“. Kapitalistinėje visuomenėje prekė valdo gamintoją ir nustato jam jo elgimąsi. Bet atskiri asmenys gali sąmoningai pasirinkti tarp to ar antro iš priešingų ašigalių. Prie tokių asmenų priklauso mūsų vadinamieji „inteligentai“. Nuo jų pačių moralinio ir protinio išsivystymo priklausys jų ta ar kita pažiūra į darbininkų klasės reikalą. Ir jokie sofizmai negali morališkai pateisinti socialisto, perbėgusio į išnaudotojų stovyklą. Bet ir sofizmai, kurie galimi šiuo atveju, yra tokie menki ir bejėgiai, kad nė valandėlei negali pasirodyti įtikinami žmogui, mokančiam taisyklingai sudaryti nors vieną silogizmą.

Tik dėl būdingo mūsų savitųjų rašytojų pažiūrų tiesumo ir šiurkštumo gali būti šnekų apie logišką būtinumą socialistui pačiam dalyvauti šalies kapitalistinio vystymosi procese. Savitasis rašytojas yra pripratęs statyti vietoje istorinio vystymosi savo paties valią, pripratęs tenkintis dogmatine pasaulėžiūra, vietoje kritinės. Jis samprotauja taip: kapitalizmas neišvengiamas kaip pereinamoji fazė; dėl to reikalingi žmonės, kurie kurtų kapita-

listinius santykius. O tuo tarpu aš jau nebegaliu tarnauti pirminio kaupimo riteriams, aš nebegaliu „gryna sąžine ir energija plėsti darbininko“. Kas bus, jeigu daug bus panašių į mane žmonių? Kas bus, jeigu visi persiims mano pažiūromis? Tuomet nebus kapitalizmo, kuris neišvengiamas kaip pereinamoji fazė ir t. t. Vargšas savitasis rašytojas patenka tuo būdu į tikrą loginį premisų ratą, už kurio sukasi nauji koncentriniai išvadų ratai. Ar ne geriau tad „laikinais atsisakyti nuo socializmo ir panaudoti savo jėgas kapitalizmui išplėsti ir sustiprinti, jeigu jis taip būtinais reikalingas!“ „Kuriam tikslui, — sako p. Tichomirovas, — mes pradėsime maitinti patį darbininką socialistinėmis idėjomis, atitraukiančiomis tos klasės geriausias jėgas nuo veržimosi į kapitalistinę karjerą, kurios sėkmingiau niekas nepadaro, kaip išeiviai iš pačių darbininkų tarpo?“ Mes suspėsime grįžti į socializmą, kai kapitalizmas atliks savo istorinę misiją ir t. t. Savitasis rašytojas amžinai gyvena užbaigtų ir griežtai apibrėžtų faktų ir sąvokų pasaulyje, neturėdamas nė mažiausio supratimo apie tų faktų ir sąvokų *atsiradimo procesą*. Dėl to, šiaip taip susidorodamas su kiekvienu jų atskirai, jis visiškai išleidžia iš akių jų savitarpio ryšį ir priklausomybę.

Jis vadovaujasi ta mintimi, kad be kapitalizmo išsivystymo negalima sėkmingai skleisti socialistinių idėjų. Bet siekdamas juo greičiau paversti absurdu savo priešininkų pažiūras, jis tuoju užmiršta tą mintį ir pradeda kalbėti apie tai, kad greitas socialistinių idėjų vystymasis sutrukdys kapitalizmo vystymąsi. Jis sutinka pripažinti vieną reiškinį padariniu, antrą — priežastimi; bet jis bijo, kad padarinys atsiras anksčiau kaip priežastis ir tuo būdu sutrukdys jai parodyti savo poveikį, t. y. sukelti šitą padarinį. Mūsų savitasis rašytojas tuo būdu įkrinta į tą pačią absurdo duobę, kurią jis taip rūpestingai kasė savo priešininkams. Šiems pastariesiems lieka tik traukti jį į dienos šviesą su šio, labai paprasto samprotavimo pagalba.

Jie pasakys jam: jeigu sėkmingas socialistinių idėjų plitimas visoje liaudies masėje būtų įmanomas be pagrindinio gyvenimo santykių perversmo, kurį sukelia kapitalizmas, tai nereikėtų nė kalbėti apie jokiais mūsų pereinamąsias visuomeninio vystymosi

fazes. Tos fazės turi mums reikšmės dėl to būtent, kad nuvalo dirvą socialistinei propagandai. Taigi, būtų juokinga būkštauti, kad mūsų šių dienų propaganda sustabdytų kapitalizmo vystymąsi mūsų šalyje. Bet, iš antros pusės, kvaila būtų ir atsisakyti nuo tos propagandos, nes pats jos galimumas yra nurodymas į tai, kad istorija jau paruošė jai tam tikrą dirvos dalį. Juo greičiau įdirbsime tą dalį, juo greičiau vyks mūsų istorinis vystymasis, juo mažiau aukų ir pastangų kainuos mūsų liaudžiai likusioji jo būsimąjo kelio dalis. Mes nenorime eiti prieš istoriją, bet mes nenorime nuo jos nė žingsnio ir atsilikti. Černiševskio pasakymu, mes nieko nesigailime, kas atgyveno savo laiką, bet mes nė valandėlei nenorime atidėti reikalo, kuris dabar jau yra šiuolaikinis ir galimas. Mes pradėdami propaguoti savo idėjas, galėdami matematiškai įrodyti, kad kiekvienas žingsnis Rusijos visuomeninio vystymosi kelyje artina tų idėjų pergalės laiką ir lengvina mūsų tolesnį darbą.

Mes skiriamės nuo jūsų tuo, kad, tuo tarpu kai šiuolaikinių ekonominių santykių vystymasis vis daugiau ir daugiau tolina jus nuo jūsų bendruomeninių idealų, mūsų *komunistiniai* idealai vis labiau ir labiau artėja prie mūsų to paties vystymosi dėka. Jūs primenate žmogų, kuris, vykdamas į šiaurę, pateko į traukinį, vežantį jį į pietus, o mes žinome savo kelią ir sėdame į tą istorijos traukinį, kuris visais gairėmis veža mus į mūsų tikslą. Tiesa, jus jaudina mūsų pasirinktoji kryptis, jums atrodo, kad socialistas negali pritarti buržuazinių gamybos būdų vystymuisi. Bet tai atsitinka dėl to, kad jūsų logika perdaug jau savita.

Jūs įsivaizduojate, kad, likdamas ištikimas savo idealams, socialistas visur ir visuomet turi trukdyti kapitalizmo vystymąsi. Šiuo atveju jūs vėl samprotaujate primityviausiu būdu: sutrukdyti kapitalizmo vystymąsi, — sakote jūs, — reiškia pakenkti įmonininkų interesams; o kadangi pastarųjų interesai diametriškai priešingi darbininkų interesams, tai visa, kas kenkia kapitalui, bus naudinga darbui. Jūs ir neįtariate, kad kapitalizmas priešingas ne tik paskesnei, bet ir ankstesnei istorinio vystymosi grandinės grandžiai, kad jis kovoja ne tik su revoliuciniais proletariato mėginimais, bet ir su reakciniais bajorijos ir smul-

kios miesčionijos siekimais. Jūs degate neapykanta kapitalui ir pasiruošę pulti jį kur ir kuomet tik galima. Ta jūsų aistra verčia jus dažnai džiaugtis tais kapitalizmo pralaimėjimais, kurie gali būti naudingi *vien tik reaktionieriams*. Jūsų „rusiškojo socializmo“ programa sutampa tuo atveju su Vokietijos „socialkonservatorių“ programa, ir iš jos progresyvių tendencijų nelieta nė pėdsako. Toms pasigailėtinoms metamorfozėms išvengti jūs turite pagaliau persiimti dialektine pažiūra į istoriją. Jūs tuo pačiu metu turite remti kapitalizmo kovą prieš *reakciją* ir būti nesutaikomi to paties kapitalizmo priešai, jam kovojant prieš darbininkų ateities *revoliuciją*. Tik tokia programa verta partijos, laikančios save labiausiai priešakinių savo amžiaus siekimų atstove. Kad galėtumėte laikytis šio požiūrio, jūs vėl turite liautis buvę kažkokia šių dienų padėties tarpinė būtybė tarp įvairių klasių ir susilieti su darbininkais.

2. PROPAGANDA DARBININKŲ TARPE

Bet ar yra galimas toks susiliejimas šiuo metu? Ar yra aplamai galima propaganda darbininkų tarpe šiuolaikinėmis politinėmis sąlygomis?

Negalimumas yra atskiras sunkumo atvejas. O sunkumai, kartais virstą ir negalimumais, esti dviejų rūšių. Viena sunkumo rūšis priklauso nuo asmeninių veikėjų ypatybių, nuo vyraujamųjų siekimų, pažiūrų ir polinkių pobūdžio. Tąją sunkumų rūšį sukuria visuomeninė aplinkuma per individus, ir todėl jos atspalviai taip pat įvairūs, kaip yra įvairios atskirų asmenų ypatybės. Kas buvo *sunku* Goldenbergui, buvo *lengva* Želiabovui, kas yra negalima žmogui vieno būdo ir pažiūrų, tas kitų įpročių ir pažiūrų žmogui atrodo būtina, o dėl to ir galima, kad ir būtų labai sunku. Negalima skelbiama dažnai ne tai, kas savaime negalima, o tai, kas, to žmogaus nuomone, teikia naudos, neatlyginančios padarytųjų pastangų. O įvertinimas naudos, to ar kito politinio reikalo teikiamos, ištiesai priklauso nuo paties veikėjo pažiūros į tą reikalą. Ponas V. V. įsitikinęs, kad pati vyriausybė imsis pageidaujamos jam, ponui V. V., nacionalinės gamybos organi-

zacijos, natūraliai laikys nereikalingomis ir netikslingomis tas aukas ir pastangas, kurių pareikalaus šiuo metu propaganda darbininkų tarpe. Lygiai taip pat sąmokslininkas, pasitikįs daugiausia tuo ar kitu „komitetu“, be didelės vidinės kovos pareiškė negalimą propagandą tarp darbininkų, kurie tik *svarbūs* yra, jo nuomone, „revoliucijai“, bet toli gražu nėra vieninteliai revoliucijos atstovai. Ne taip galvos socialdemokratas, įsitikinęs, kad ne darbininkai reikalingi *revoliucijai*, bet revoliucija reikalinga *darbininkams*. Jam propaganda darbininkų tarpe bus svarbiausias jo pastangų tikslas, ir jis neatsisakys nuo jos, neišmėginęs visų priemonių, kurias jis turi savo žinioje, nepadaręs visų jam galimų pastangų. Ir juo labiau bus kupina tikrai socialistinių pažiūrų mūsų revoliucinė inteligentija, juo labiau įvykdomas ir lengvesnis atrodys jai veikimas tarp darbininkų dėl tos paprastos priežasties, kad tuo smarkiau ji stengsis ištraukti į tos rūšies veikimą.

Mes nenorime, o ir negalėtume, ką nors apgaudinėti. Visiems žinoma, kiek sunkumų ir persekiojimų laukia dabar mūsų propagandistų ir liaudies agitatorių. Bet nereikia tų sunkumų perdėti. Visoks be išimties revoliucinis veikimas pas mus dabar labai sunkus dėl policijos persekiojimų, bet tai dar nereiškia, kad baltasis terorizmas yra pasiekęs savo tikslą, t. y. „išrovęs maištą su šaknimis“. Veiksmas sukelia atoveiksmį, persekiojimas gimdo pasiaukojimą, ir, kad ir kažkaip būtų energingos reakcinės vyriausybės priemonės, revoliucionierius sugebės visuomet apeiti jas, jeigu tikrai nukreips į tai reikiamą energijos dalį. Buvo laikas, kai Žiemos rūmų susprogdinimas ir pasikasimas po Malaja Sadovaja gatve galėjo atrodyti negalimu ir neįvykdomu dalyku patiems revoliucionieriams... Bet atsirado žmonių, kurie padarė negalimą, įvykdė neįvykdoma. Argi tokio atkaklumo pasireiškimas negalimas kitose revoliucinio veikimo sferose? Argi šnipai, persekiojantieji „teroristus“, mažiau įgudę ir gausūs kaip šnipai, saugantieji mūsų darbininkiją „nuo socializmo ir komunizmo pseudomokslių“? Tai gali neigti tikrai tas, kas nusprendė, kad ir kažkas bebūtų, atsisakyti nuo nemalonaus jam darbo.

O dėl darbininkų ypatybių, tai jos visai nepateisina niūrių

mūsų pesimistų pranašavimų. Tiesą sakant, propagandos darbininkų tarpe pas mus beveik niekuomet bent kiek nuosekliau ir sistemingiau nesiimta. Tačiau patyrimas parodė, kad net keleto dešimčių žmonių išskaidytų pastangų užteko revoliucinei darbininkų klasės saviveiklai smarkiai pastūmėti į priekį. Tegu skaitytojas prisimena Šiaurės Rusijos Darbininkų Sąjungą, jos socialdemokratinę programą ir jos organizaciją, labai plačią slapta draugijai. Ši sąjunga iširo, bet prieš kaltindama tuo darbininkus, mūsų inteligentija turi atsiminti, ar daug ką ji buvo padariusi jai paremti. O paremti ją buvo galima ir ne taip jau sunku. Savo „Laiške į Žemės ir Laisvės redakciją“ Sąjungos atstovai net buvo nurodę, kokios rūšies pagalba jiems pageidaujama ir reikalinga. Jie prašė padėti įsteigti slaptą spaustuvę darbininkų organui leisti. „*Žemės ir Laisvės*“ „inteligentinė“ draugija pripažino nesavalaikiu šio prašymo patenkinimą. Pagrindinės mūsų „inteligentinių“ socialistų pastangos buvo nukreiptos tuomet visai į kitą pusę. Tų pastangų rezultatas buvo ne darbininkų parėmimas, bet sustiprėjimas policijos persekiojimų, užgulusių, tarp kita ko, ir darbininkų organizacijas. Taigi, ar nuostabu, kad Darbininkų Sąjunga, palikta vien tik savo jėgoms neįprastame jai konspiracijos darbe, buvo suskaldyta į smulkesnes dalis, nesusietas tarpusavyje plano ir veiksmo vieningumu. Bet šie smulkūs socialistų-darbininkų rateliai ir būreliai ligi šiol nenustojo egzistavę mūsų pramonės centruose; reikia tik daugiau įsitikinimo, energijos ir užsispyrimo jiems vėl suburti į vieną imponantišką visumą.

Savaime aišku, kad slaptosios darbininkų draugijos nesudaro dar darbininkų partijos. Ta prasme visiškai teisūs tie žmonės, kurie sako, kad mūsų programa esanti skirta daugiau ateičiai, nei dabarčiai. Bet kas gi iš to išeina? Ar tai reiškia, kad mes neturime tuojau pat imtis ją vykdyti? Taip galvoją savitieji rašytojai vėl patenka į užburtą išvedžiojimų ratą. Platus darbininkų judėjimas numato bent laikiną, kad ir ne visiškai laisvų įstaigų pergalę kalbamojoje šalyje. Bet tas įtaigas užkariauti savo ruožtu negalima be politinės labiausiai priešakinių liaudies sluoksnių paramos. Kur gi išeitis? Vakarų Eu-

ropos istorija išardydavo tą užburtą ratą lėtu politiniu darbininkų klasės auklėjimu. Bet mūsų revoliucionieriai pernelyg bijosi kruopščios senelės lėtumo. Jie nori revoliucijos kaip galima greičiau ir žūt būt. Dėl to lieka tik stebėtis, kaip jie neatsimena patarlės — mėgsti važinėti, pamėk ir rogutes vežioti, patarlės, kurios politinė prasmė yra neginčijamas teiginys, kad kiekvienas, norįs greičiau pasiekti laisvę, turi stengtis suinteresuoti darbininkų klasę kova su absoliutizmu. Darbininkų klasės politinės nuovokos vystymas yra vienas iš svarbiausių pavidalų kovos prieš „svarbiausią priešą, trukdantį šiek tiek racionaliau pradėti“ kurti pas mus darbininkų partiją Vakarų Europos pavyzdžiu. Iš tikrųjų, ką reiškia istorikų įtikinimai, kad štai to istorijos laikotarpio buržuazija arba, — kas yra beveik tas pat, — visuomenė štai šitoje šalyje kovojo prieš absoliutizmą? Nei daugiau, nei mažiau, kaip tai, kad buržuazija stūmė ir vedė darbininkų klasę į kovą arba bent tikėjosi jos paramos. Ligi tol, kol jai nebuvo užtikrinta toji parama, ji buvo baili, nes buvo bejėgė. Ką nuveikė prieš Napoleoną III respublikoninė buržuazija, užtarnautai netekusi darbininkų klasės paramos? Jai liko rinktis tarp beviltiško heroizmo ir veidmainiško pritarimo įvykusiam faktui. Kuomet atsirasdavo 1830 ir 1848 metų revoliucinei buržuazijai drąsos? Kai darbininkų klasė jau būdavo nugalėjusi barikadose. Mūsų „visuomenė“ negali dar tikėtis tokios darbininkų paramos; ji net nežino, į ką nukreips savo ginklą darbininkas-insurgentas: į absoliutinės monarchijos gynėjus ar į politinės laisvės šalininkus? Iš čia ir kyla jos bailumas ir neryžtingumas, iš čia ir apėmęs ją dabar sunkus ir beviltiškas nusiminimas. Bet pakęskite padėti, užtikrinkite mūsų „visuomenei“ vien tik priemiesčių paramą, — ir jūs pamatysite, kad ji žino, ko nori, ir kad ji moka kalbėtis su valdžia piliečio verta kalba. Atsiminkime Peterburgo 1878 — 1879 metų streikus. Gandas apie tuos streikus domino toli gražu ne vien tik socialistus! Jie tapo dienos įvykiu, jais domėjosi vos tik ne visas inteligentinis ir mąstantis Peterburgas. Įsivaizduokite dabar, kad streikuose pasireiškė ne tik kalbamojo fabriko samdytojų ir darbininkų interesų antagonizmas, bet taip pat ir prasidedąs Peterburgo darbininkų klasės politinis

priešiškumas absoliutinei monarchijai. Policijos elgesys su streikininkais davė nemaža progų tokiam priešiškumui pasireikšti. Įsivaizduokite tad, kad Medvilnės Naujosios Verpyklos darbininkai pareikalautų ne tik pakelti darbo užmokestį sau, bet taip pat tam tikrų politinių teisių visiems Rusijos piliečiams. Buržuazija pamatytų tuomet, kad jai reikia rimčiau, negu prieš tai, skaičiuotis su darbininkų reikalavimais. Be to, visi tie jos liberaliniai sluoksniai, kurių ekonominiams interesams streikininkų laimėjimas negrėstų tiesiog ir betarpiškai, pajustų, kad jų politiniai reikalavimai įgijo pagaliau tvirtą pagrindą ir kad darbininkų klasės parama teikia daugiau vilties, kad kova su absoliutizmu laimingai baigsis. Politinis darbininkų judėjimas įkvėptų naujo pasitikėjimo visų politinės laisvės šalininkų širdyse. Patys narodnikai atkreiptų, tur būt, savo dėmesį į naujus kovotojus iš liaudies tarpo ir liautųsi, gal būt, bergždžiai ir beviltiškai aimanuoti dėl brangių jiems „pagrindų“ griovimo.

Taigi, klausiamo dabar, kas, jeigu ne revoliucinė inteligentija, galėtų remti darbininkų klasės politinį vystymąsi? Per 1878 — 1879 metų streikus toji pati, savimi pasitikinti, inteligentija negalėjo pasigirti savo politinės sąmonės aiškumu. Dėl to ir streikininkai negalėjo išgirsti iš jos ko nors pamokomo apie darbininkų klasės ekonominių interesų ryšį su jos politinėmis teisėmis. Daug ir dabar yra painiavos mūsų „revoliucinio jaunimo“ galvose. Bet tikėkimės, kad ši painiava užleis pagaliau vietą šiuolaikinio mokslinio socializmo teorijoms ir liausis paralyžiavusi mūsų revoliucinio judėjimo laimėjimus. O atėjus tokiam palaimintam laikui, ir darbininkų rateliai netrukus persiims teisingu politiniu požiūriu. Kova prieš absoliutizmą pereis tuomet į naują ir paskutinę fazę; darbininkų masės paremti, mūsų „visuomenės“ priešakinės dalies politiniai reikalavimai bus pagaliau po taip ilgo laiko patenkinti.

Jeigu Aleksandro II mirtis būtų buvusi palydėta darbininkų bruzdėjimo svarbiausiuose Rusijos miestuose, tai to padariniai tikriausiai būtų buvę daug reikšmingesni. . . Bet plati agitacija darbininkų tarpe neįmanoma be iš anksto sudarytų joje ir juo gausingesnių slaptųjų organizacijų, kurios paruoštų darbininkų

sąmonę ir vadovautų jų judėjimui. Už tat galima pasakyti, kad be rimto veikimo darbininkų tarpe, taigi, ir be sąmoningos paramos iš darbininkų slaptųjų organizacijų pusės, — patys drąsieji teroristų žygiai bus ne daugiau, kaip puikūs išpuoliai. „Svarbiausias priešas“ bus jų tiktai parbloktas, bet nesunaikintas; o tai reiškia, kad *teroristinė* kova nepasieks savo tikslo, nes jos vienintelis tikslas turi būti visiškas ir negailestingas absoliutizmo sunaikinimas.

Taigi, politinė šiuolaikinės Rusijos padėtis ne tik neverčia mūsų atsisakyti nuo veikimo darbininkų tarpe, bet, atvirkščiai, *tik per tokį veikimą mes galime išsilaisvinti iš nepakenčiamos absoliutizmo priespaudos.*

Pažvelkime dabar į reikalą iš antros pusės. Kas išdėstyta anksčiau, dar vieną kartą patvirtina mums tą tiesą, kad darbininkų klasė labai svarbi „revoliucijai“. Bet socialistui reikia pagalvoti visų pirma apie tai, kad revoliucija būtų naudinga jo šalies darbo žmonėms. Palikdami kol kas nuošalyje valstietiją, mes pastebėsime, kad darbininkų klasė turės juo didesnės naudos iš savo politinės kovos, juo aiškesnis bus jai ryšys tarp jos ekonominių reikmių ir politinių teisių. „Vakarų Europos šalyse“ proletariatas labai dažnai kovodavo prieš absoliutizmą po buržuazijos vėliava ir jos vyriausioje vadovybėje. Iš čia kilo jo protiška ir morališka priklausomybė nuo liberalizmo vadeivų, tikėjimas ypatingu liberalinių devizų šventumu, įsitikinimas buržuazinės santvarkos neliečiamybe. Vokietijoje prireikė visos Lasalio energijos ir viso iškaltinumo, kad būtų tik *palaužtas* dvasinis ryšys tarp darbininkų ir progresistų. Mūsų „visuomenė“ neturi tokios įtakos darbininkų klasei, ir socialistams nėra nei reikalo, nei naudos ją kurti iš naujo. Jie turi nurodyti darbininkams jų pačių, darbininkų vėliavą, duoti jiems vadų iš jų pačių, darbininkų tarpo, trumpiau sakant, turi pasirūpinti, kad ne buržuazinė „visuomenė“, bet slaptosios darbininkų organizacijos įgytų viešpataujančią įtaką darbininkų protams. Tuo žymiai bus pagreitintas Rusijos darbininkų socialistinės partijos įsikūrimas ir augimas, — partijos, kuri sugebės užkariauti sau garbingą vietą tarp kitų partijų

po to, kai ji dar vystykluose padėjo absoliutizmui žlugti ir politinei laisvei nugalėti.

Tuo būdu Rusijos darbininkų klasės protiniam ir politiniam savarankiškumui paremti mūsų revoliucionieriai neturi imtis kurių nors dirbtinių priemonių, dangstyti kuria nors apgaulinga ir dviprasmiška skraiste. Jie turi tik prisisunkti šiuolaikinės socialinės demokratijos principų, ir, neapsiribodami politine propaganda, nuolat teigti savo klausytojams, kad „ekonominis išsivadavimas yra didis tikslas, kuriam kiekvienas politinis judėjimas pajungtas, kaip priemonė“. Įsisavinusi šią mintį mūsų darbininkų klasė pati jau sugebės prasiveržti tarp Scilės ir Charibdės, tarp politinės valstybinio socializmo reakcijos ir ekonominio liberalinės buržuazijos šarlataniškumo.

Padėdami susikurti darbininkų partijai, mūsų revoliucionieriai atliks vaisingiausią, svarbiausią darbą, kokį tik galima nurodyti šiuolaikinės Rusijos „pažangiajam žmogui“. Vien tik darbininkų partija gali išspręsti visus tuos prieštaravimus, kurie pasmerkia dabar mūsų inteligentiją teoriniam ir praktiniam bejėgiškumui. Mes jau matėme, kad daugiausia jaučiamas šiuo metu prieštaravimas yra būtinas reikalas nuversti absoliutizmą ir negalimumas to padaryti be liaudies paramos. Slaptosios darbininkų organizacijos išspręs tą prieštaravimą, įtraukdamos į politinę kovą labiausiai išsivysčiusius liaudies sluoksnius. Bet šito maža. Augdama ir stiprėdama laisvų įstaigų priedangoje, Rusijos darbininkų socialistinė partija išspręs kitą ne mažiau svarbų prieštaravimą, šį kartą ekonominio pobūdžio. Visiems žinoma, kad šiuolaikinė kaimo bendruomenė turi užleisti vietą komunizmui arba galutinai iširti. Tuo pačiu metu ekonominė bendruomenės organizacija neturi tų spūruoklių, kurios stumtų ją į komunistinio vystymosi kelią. *Lengvindama* mūsų valstijai pereiti į komunizmą, bendruomenė tačiau negali suteikti jai būtinos tokiam perėjimui *iniciatyvos*. Atvirkščiai, prekinės gamybos vystymasis vis labiau ir labiau pakerta senąjį bendruomeninį principą. Ir mūsų narodnikinė inteligentija neišgali vienu ryžtingu judesiu pašalinti šio pagrindinio prieštaravimo. Jos akivaizdoje tam tikra kaimo bendruomenių dalis griūva, irsta, tampa var-

gingiausios bendruomenininkų dalies „rykšte ir stabdžiu“. Kaip bebūtų liūdnas jai tas reiškinys, ji visiškai nepajėgia jai šiuo metu padėti. Tarp „liaudies“ ir liaudies mylėtojų nėra visiškai jokio ryšio. Įrstantioji bendruomenė lieka pati sau, jos inteligentiniai raudotojai — patys sau, ir nei ta, nei tie nepajėgia padaryti galo tai liūdnai padėčiai. Kaip gi išeiti iš to prieštara-
ravimo? Argi mūsų inteligentijai tenka numoti ranka į bet kurį praktinės veiklos mėginimą ir raminti save panašiomis į p. G. Uspenskio „utopijomis“? Jokiu būdu! Ne! Mūsų narodnikai gali išgelbėti bent tam tikrą kaimo bendruomenių dalį, jeigu tik jie panorėtų apeliuoti į mūsų visuomeninio vystymosi dialektiką. Bet ir tokia apeliacija yra galima tiktai per darbininkų socialistinę partiją.

Mūsų bendruomenės irimas yra neginčijamas ir neabejotinas faktas. Tačiau to proceso greitumas ir intensyvumas skirtingi įvairiose Rusijos vietose. Jam visiškai sustabdyti ten, kur bendruomenė daugiausia išsilaiškė sveika ir stipri, mūsų narodnikai turi pasinaudoti tomis jėgomis, kurios atsipalaiduoja bendruomenei įrstant labiausiai pramoninėse gubernijose. Tos jėgos yra ne kas kita, kaip gimstančio proletariato jėgos. Jos, ir tiktai jos, gali būti jungiamąja grandimi tarp valstietijos ir socialistinės inteligentijos; jos, ir tiktai jos, gali užpildyti istorinę prarają, skiriančią „liaudį“ nuo „apsišvietusios“ gyventojų dalies. Per jas ir su jų pagalba socialistinė propaganda prasiskverbs pagaliau į visus Rusijos kaimo užkampius. Be to, reikiamu laiku sutelktos ir suorganizuotos į vieną darbininkų partiją, jos gali būti svarbiausias socialistinės agitacijos ramstis ekonominių reformų naudai, kurios apsaugos bendruomenę nuo visuotinio iširimo. O kai darbininkų partija galutinai nugalės aukštuosius luomus, tai vėl ji, ir tiktai ji, pasiims sau socialistinio nacionalinės gamybos perorganizavimo iniciatyvą. Jos įtakoje, — o reikalui esant ir jai paspaudus, — išlikusios kaimo bendruomenės tikrai pradės pereiti į aukštesnę, komunistinę formą. Tada bendruomeninio žemės valdymo teikiamoji nauda taps *reali*, o ne tik *galima*, ir narodnikinės svajonės apie mūsų valstietijos savitą vystymąsi įvyks bent kai kurios jų dalies atžvilgiu.

Tuo būdu jėgos, *atsipalaiduojančios bendruomenet irstant kai kuriose Rusijos vietose, gali apsaugoti ją nuo visiško iširimo kitose vietose*. Reikia tiksliai teisingai ir reikiamu laiku panaudoti ir pakreipti tas jėgas, t. y. kaip galima greičiau suorganizuoti jas į socialdemokratų partiją.

Bet smulkieji žemės savininkai smarkiai pasipriešins socialistinėms darbininkų partijos tendencijoms, — atsikirs savitieji. — Tikriausiai, kad — taip; bet už tat bus kam ir kovoti su šiuo pasipriešinimu. Atsirandant smulkiųjų savininkų klasei, atitinkamai auga revoliucinio proletariato gausumas ir jėgos, — proletariato, kuris suteiks pagaliau gyvybės ir judėjimo mūsų nerangiai valstybinei mašinai. Pasipriešinimas nebaisus ten, kur yra pajėgianti jį nugalėti istorijos jėga; taip pat ir, atvirkščiai, tariamasis pasipriešinimo nebuvimas — toli gražu nedžiugus dalykas ten, kur liaudis nepajėgia pradėti socialistinio judėjimo, kur didvyriškos atskirų asmenų pastangos sudūžta į tamsios ir prietaringos masės inerciją.

Be to, reikia turėti galvoje, kad ta pati darbininkų partija bus pas mus laidininkas Vakarų įtakoms. Darbininkas nepaliks kurčias Europos proletariato judėjimui, kaip tat lengvai galėtų atsitikti su valstiečiu. O jungtinės vidaus ir tarptautinio judėjimo jėgos bus daugiau kaip pakankamos smulkiųjų savininkų reakciniams siekimams nugalėti.

Taigi, dar kartą: *kiek galima greitesnis darbininkų partijos įkūrimas yra ypatinė pramonė visiems šiuolaikinės Rusijos ekonominiams ir politiniams prieštaravimams išspręsti*. Šitame kelyje mūsų laukia pasisiekimas ir pergalė; o visi kiti keliai veda tik į pralaimėjimą ir bejėgiškumą.

O teroras? — sušunka narodovolcai. O valstietija? — šaukia, iš antros pusės, narodnikai. Dėl savo tolimųjų planų jūs pasiruošę susitaikinti su esama reakcija, — daro išvadą vieni; kaip siauras doktrinierius, jūs aukojate realius interesus dėl savo doktrinos pergalės — piktinasi kiti. Bet mes paprašysime savo priešininkus keletą minučių pakentėti ir pasistengsime atsakyti nors į tam tikrą mums primetamą priekaištų dalį.

Pirma, mes nė kiek neneigiame svarbaus teroristinės kovos vaidmens šiuolaikiniame išsivadavimo judėjime. Ji natūraliai yra išaugusi iš mūsų socialinių-politinių sąlygų. Ir taip pat natūraliai turi padėti joms pasikeisti į gerąją pusę. Bet pats savaime vadinamasis teroras tik griauja vyriausybės jėgas, mažai tepadėdamas jos priešininkų jėgoms sąmoningai susiorganizuoti. Teroristinė kova neišplečia mūsų revoliucinio judėjimo sferos; priešingai, ji suveda ją į didvyriškus nedidelių partizaniškų būrelių veiksmus. Po kelių puikių laimėjimų mūsų revoliucinė partija, matyti, nusilpo nuo stipraus įtempimo ir negali jau atsigauti be naujų jėgų antplūdžio iš naujų gyventojų sluoksnių. Mes rekomenduojame jai kreiptis į darbininkų klasę, kaip į revoliucingiausią iš visų šiuolaikinės visuomenės klasių. Ar tai reiškia, kad mes patariame jai laikinai sustabdyti aktyvią kovą su vyriausybe? Ne tiktai — ne, bet priešingai, mes nurodome jai galimybę šią kovą dar labiau išplėsti, pajvairinti, o todėl ir padaryti ją sėkmingesnė. Bet savaime aišku, kad mes negalime žiūrėti į darbininkų judėjimo reikalą tik darbininkų svarbumo „revoliucijai požiūriu“. Mes norime pačią revoliucijos pergalę padaryti naujingą mūsų šalies darbo žmonėms, o dėl to laikome reikalinga padėti mūsų inteligentijos politinei kovai propaganda, agitacija, cijai. Mes visiškai nenorime, kad slaptos darbininkų organizacijos virstų slaptais daigynais, kur būtų auginami teroristai, kilę iš darbininkų tarpo. Bet mes gerai suprantame, kad politinis Rusijos išsivadavimas visiškai sutampa su darbininkų klasės interesais, ir dėl to manome, kad esą jos tarpe revoliuciniai rateliai turi padėti mūsų inteligentijos politinei kovai propaganda, agitacija, o kartais ir atvira gatvių kova. Neteisinga būtų ištisai suversti ant darbininkų pečių visus išsivaduojamojo judėjimo sunkumus, bet visiškai teisinga ir tikslinga būtų įtraukti į ją, tarp kitko, ir darbininkus.

Yra kiti gyventojų sluoksniai, kuriems daug patogiau imtis teroristinės kovos su vyriausybe. Tačiau, be darbininkų, nėra kito tokio sluoksnio, kuris lemiamą momentą galėtų parblokti ir pribaugti teroristų sužeistąją politinę pabaisą. Propaganda dar-

bininkų tarpe nepašalins teroristinės kovos reikalo, bet už tat sudarys jai naujus, iki šiol nematytus šansus.

Kalbėjome apie teroristus. Pašnekėsime dabar su narodnikais.

Jiems širdį gelia visos tos programos, kuriose neskiriama svarbiausios vietos revoliucinei veiklai valstiečių tarpe. Tačiau, nors tos rūšies veikla ir sudaro visą jų pačių programos turinį, bet dėl tos aplinkybės

Laimėjo liaudis čia nedaug,
Ir jai kol kas lengviau neliko!

Pradedant septyniasdešimtųjų metų pabaiga, t. y. nuo „Žemės ir Laisvės“ draugijos pasidalijimo, revoliucinė veikla valstiečių tarpe ne tik nesiplėtė, bet vis labiau ir labiau siaurėjo. Šiuo metu ją, nedaug teapsirinkant, galima prilyginti nuliui. O tuo tarpu per visą tą laiką netrūko žmonių, manančių, kad viso mūsų revoliucinio judėjimo centras tuojau turėtų būti perkeltas į valstiečių tarpą. Iš kur tas prieštaravimas? Neteisinga būtų įtarti narodnikus neveiklumu, bailumu ir neryžtingumu. Tenka manyti, kad jie pasiėmė uždavinį, dabartinėmis sąlygomis neišsprendžiamą, kad ne nuo valstiečių turi pradėti mūsų inteligentija savo revoliucinį susiliejamą su liaudimi. Ir mes iš tikrųjų taip manome. Bet tai toli gražu nereiškia, kad mes *nevertiname* revoliucinio veikimo valstiečių tarpe. Mes konstatuojame faktą ir stengiamės suprasti jo tikrąją prasmę, įsitikinę tuo, kad, supratę savo nepasisekimo priežastį, mūsų narodnikai sugebės išvengti jo ateityje. Mums rodosi, kad kaip tik darbininkų partijos įkūrimas išgelbės mus nuo to prieštaravimo, kurio dėka pastarųjų septynerių metų laikotarpiu Rusijoje galėjo būti tikrai visiškai svetimi liaudžiai narodnikai.

Kaip tai atliks darbininkų partija — jau matyti iš pirmesnių išdėstymų. Bet ne pro šalį dar keletą žodžių tarti šia proga.

Kad galima būtų paveikti gausią tamsią masę, — reikalingas tam tikras jėgų minimumas, be kurio visos atskirų asmenų pastangos neturės net menkiausių išdavų. Mūsų revoliucinė inteligentija neturi tokio būtino jėgų minimumo, todėl jos revoliucinės pastangos valstiečių tarpe ir nepaliko beveik jokio pėdsako. Mes

nurodome jai į pramonės darbininkus, kaip tarpinį sluoksnį, galintį padėti jai susilieti su „liaudimi“. Ar tai reiškia, kad mes ignoruojame valstietiją! Nė kiek. Tai reiškia, priešingai, kad mes ieškome tikresnių būdų jai paveikti.

Toliau. Be tam tikro jėgų minimumo, šiai aplinkai paveikti reikalingas bent šioks toks bendrumas tarp tos aplinkos būdo ir besidarbuojančių joje veikėjų būdo. Nei savo galvojimo įpročiais, nei sugebėjimu fiziniam darbui mūsų revoliucinė inteligentija neturi nieko bendra su valstietija. Pramonės darbininkas ir šiuo atveju sudaro vidurį tarp valstiečio ir „studento“. Jis tad turi būti jungiamąja grandimi tarp jų.

Pagaliau nereikia išleisti iš akių ir dar vienos, toli gražu ne taip nereikšmingos aplinkybės. Ką bekalbėtų apie neva išimtinį šiuolaikinės Rusijos žemės ūkio pobūdį, neabejotina tačiau, kad „kaimas“ negali patraukti į save visų mūsų revoliucinės inteligentijos jėgų. Tai neįmanoma jau vien dėl to, kad ne kaime, bet mieste verbuojamos tos inteligentijos jėgos, kad ne kaime, bet mieste ieško sau prieglaudos revoliucionierius, policijos persekiojamas kad ir už propagandą valstiečių tarpe. Todėl mūsų svarbiausieji miestai yra centrai, kuriuose visuomet yra daugiau ar mažiau žymus revoliucinės inteligentijos jėgų kontingentas. Savime aišku, kad inteligentija negali nepasiduoti miesto įtakai, kad ji negali negyventi jo gyvenimu. Nuo kai kurio laiko tas gyvenimas pradėjo įgyti politinį pobūdį. Ir mes žinome, kad nepaisant labiausiai narodnikinių programų, mūsų inteligentija negalėjo išsilaikyti prieš srovę, buvo priversta imtis politinės kovos. Kol mes neturime darbininkų partijos, „miesto“ revoliucionieriai noroms nenoroms kreipiasi „į visuomenę“, taip kad faktiškai jie yra jos revoliuciniai atstovai. Liaudis nustumama į paskutinę vietą, ir tuo ne tikta sulėtinamas santykių nustatymas tarp jos ir inteligentijos, bet ir suardomas anksčiau buvęs ryšys tarp „kaimo“ ir „miesto“ revoliucionierių iš pačios inteligentijos. Iš čia kyla savitarpio nesupratimas, nesutarimai, skirtingumai. Būtų kitaip, jeigu politinė kova miestuose įgytų daugiausia darbinikišką pobūdį. Tuomet miesto ir kaimo revoliucionieriai skirtųsi tarpusavyje tik pagal vietą, bet visiškai ne pagal savo veikimo

esmą, ir vieni, ir antri būtų *liaudies* judėjimo atstovai įvairiuose jo pavidaluose, ir socialistams nebūtų reikalo aukoti savo gyvybę jų pažiūroms svetimos „*visuomenės*“ interesais.

Toks sutarimas nėra neįvykdoma utopija. Jį labai nesunku įgyvendinti. Jeigu šiuo metu negalima suskaityti bent dešimties narodnikų, apsigyvenusių kaime dėl savo programos, iš pareigos tarnauti *revoltucijai*, tai nemaža apšviestų ir nuoširdžių demokratų gyvena kaime iš pareigos tarnauti *valstybei*, dėl savo profesijos. Daugelis tų žmonių nepritaria mūsų politinei kovai jos *dabartiniu pavidalu* ir tuo pačiu metu neįsitraukia į sistemingą revoliucinį darbą valstiečių tarpe tik dėl tos paprastos priežasties, kad nemato partijos, su kuria galėtų derinti savo pastangas, o vienas, kaip žinoma, fronte ne karys. Pradėkite socialinį-politinį judėjimą darbininkų tarpe, ir jūs pamatysite, kad šie kaimo demokratai palengva prisijungs prie socialdemokratų požiūrio ir savo ruožtu taps jungiamąja grandimi tarp miesto ir kaimo.

Tuomet mūsų revoliucinės jėgos pasiskirstys šiuo labai paprastu būdu: į kaimą nueis visi tie, kuriuos verčia tam profesinės pareigos. Savaimė aišku, kad tokių bus nemaža. Tuo pačiu metu žmonės, turį galimybę įsikurti miestuose ar pramoniniuose centruose, nukreips savo pastangas į darbininkus ir pasistengs padaryti iš jų Rusijos socialdemokratų armijos avangardą.

Tokia mūsų programa. Ji kaimo neaukoja miesto interesams, neignoruoja valstietijos dėl pramonės darbininkų. *Ji užsibrėžia uždavinį organizuoti socialines-revoliucines miesto jėgas, kad įtrauktų kaimą į pasaulinio-istorinio judėjimo vagą.*

VI SKYRIUS

UŽBAIGA

: Dabar norėtume pasakyti keletą baigiamųjų žodžių skaitytojui.

Dėl visa to, kas liečia mūsų *požiūrio* gynimą, mes norėtume apeliuoti į jo protą, ne į jausmus. Išimtinai brangindami tiesos interesus, mes sugebėsime susitaikinti su ja net tuo atveju, jeigu

ji ir nesutaptų su brangiausiais mūsų įsitikinimais. Dėl to mes prašome skaitytoją tik vieno: tegu kritikuoja jis mūsų įrodymus su tuo atidumu, kurio yra verti mūsų paliestieji revoliuciniai klausimai. Pritars ar nepritars jis mūsų pasiūlytajam tų klausimų sprendimui, — šiaip ar taip, Rusijos revoliucinė mintis tiktai laimės, naujai persvarstant jos atsiektuosius rezultatus.

Bet yra antra reikalo pusė, liečianti ne mūsų pažiūrų esmę, bet mūsų pasirinktąją dėstymo formą. Mus — arba geriau sakant *mane* — gali apkaltinti per dideliu šiurkštumu, priešišku frakcijoms, nemažai pasitarnavusioms revoliuciniam darbui ir dėl to, be abejonės, vertoms pagarbos.

Jau man pažįstami „bakalaurai“ gali dar toliau eiti ir apkaltinti mane priešišku visai Rusijos revoliucijai.

Dėl visa to, kas liečia šį klausimą, aš laikau pravartu kreiptis į tą skaitytojo jausmą, kuris vadinasi teisingumo ir bešališkumo jausmu.

Dabar baigiamajame skyriuje, kaip ir pradžioje, „Laiške P. L. Lavrovui“, aš galiu su visu nuoširdumu pakartoti, kad linkiu „Liaudies Laisvei“ ne nesėkmės, bet tolesnių laimėjimų. Ir jeigu aš taip šiurkščiai paliečiau literatūrinius vieno jos atstovo pratimus, tai tam buvo savų pakankamų priežasčių, neturinčių visiškai nieko bendra su priešiška pažiūra į revoliuciją arba kurią nors revoliucinę frakciją.

Visų pirma reikia turėti galvoje, kad revoliucionierius nėra revoliucija ir kad *revoliucionierių teortjas* toli gražu ne visuomet ir ne visose savo dalyse galima pavadinti *revoliucinėmis teorijomis*.

Aš nė kiek neneigiu „narodovolcų“ įvykdytų revoliucinių veiksmų svarbumo ir naudingumo, bet aš juos aiškinu nė taip, kaip daro tai oficialieji „partijos“ atstovai. Aš matau juos toje šviesoje, kuri nemaloniai erzina narodovolinių publicistų akis. Mano pažiūra į tų veiksmų reikšmę buvo pakankamai išaiškinta dar brošiūroje „Socializmas ir politinė kova“, kur aš kalbėjau, kad „Liaudies Laisvė“ negali rasti pateisinimo ir neturi jo ieškoti kitur, kaip tik šiuolaikiniame moksliniame socializme.

Ponas Tichomirovas teikėsi pareikšti tuo klausimu kitą pažiūrą, jo nuomone, daug teisingesnę ir revoliucingesnę.

Susikrimitęs tuo, kad „kai kuriuose socialistų sluoksniuose“... „politinė demokratinė idėja“... „įgavo formas, kurios iškraipo pačią jos esmę“, jis nusprendė atitaisyti reikalą ir straipsnyje „Ko mes turime laukti iš revoliucijos?“ pasistengė pritaikyti savo partijos veikimą Bakunino ir Tkačiovo teorijoms. Dėl tokio posūkio oficialiosios „Liaudies Laisvės partijos“ teorijos liovėsi buvusios revoliucinėmis teorijomis ir be mažiausios žalos revoliucijai galėjo būti taip pat aštriai kritikuojamos, kaip ir visi kiti vis labiau ir labiau dabar stiprėjantieji rusų literatūrinės reakcijos pasireiškimai.

Reakcinės teorijos iš viso nėra patrauklios; bet jos nepavojingos ligi tol, kol eina su savo nuosava vėliava. Kenksmingais nuodais, tikru proto užnuodijimu jos tampa tiktai tuomet, kai pradeda dangstyti revoliucine vėliava. Tuo atveju revoliucijos priešininkas yra ne tas, kas nutraukia nuo jų revoliucinę kaukę, o tas, kas lieka abejingu tyčios ar netyčios literatūrinio klotojimo stebėtoju.

Aš nesu linkęs, be to, nė nesistengiu būti tokiu abejinguoju. Neapkęsdamas reakcijos aplamai, aš juo labiau neapkenčiu jos, kai ji vilioja prie savęs žmones revoliucijos vardan. Ir aš negaliu pripažinti savęs kaltu, kad aš buvęs per šiurkštus p. Tichomirovo atžvilgiu ligi tol, kol man neįrodys šių dviejų teiginių:

1. Kad p. Tichomirovo teorijos nėra naujas Bakunino ir Tkačiovo teorijų leidimas.

2. Kad šios pastarosios teorijos negali būti pripažintos reakcinėmis, palyginus su moksliniu Karlo Markso socializmu.

Tegu mano priešininkai pasistengia tuos teiginius įrodyti, nesisukindami mane apkaltinti Rusijos revoliucijos didybės įžaidimu. Aš pats paskelbsiu savo šiurkštumą buvus ne vietoje, jeigu jų argumentai bus įtikinami.

Bet tam reikalinga, tarp kita ko, kad ginčio pagrindu būtų paimti tie patys p. Tichomirovo teiginiai, kurie davė progos mano polemikai prieš jį. Bendra „*Viestnik Narodnoj Voli*“ pakraipa yra tokia neaiški ir neapibrėžta, kad straipsnio „Ko mes turime

laukti iš revoliucijos?“ bakuninės-tkačiovinės tendencijos negali sutrukdyti pasirodyti marksistinėms tendencijoms kitų bendradarbių straipsniuose, o galimas daiktas, — kaip bebūtų sunku to tikėtis, — ir naujuose p. Tichomirovo straipsniuose. Nėra nieko negalima, kad mūsų autorius atsimins tą „Viestnik“ programos dalį, kuri yra anapus lemtingojo „bet“, ir parašys keletą iškalbingų puslapių apie *vienintelį* kelią, vedantį į bendrą „socialistinių tikslų“ įgyvendinimą. Bet toks fronto pakeitimas nesusilpnins reakcinės mūsų išnagrinėtojo straipsnio reikšmės ir įrodys tikrai, kad mūsų autorius neturi jokių aiškių pažiūrų.

Bešališkesnių, negu p. Tichomirovo gynėjai, skaitytojų aš prašyčiau atsiminti, kad galima nuoširdžiai pritarti ne tikrai revoliucijai aplamai, bet ir revoliucinei „Liaudies Laisvės partijai“ atskirai paėmus, ir tuo pačiu metu manyti, kad opiausiu šios partijos uždaviniu, pirmuoju, būtiniausiu jos laimėjimu turi būti jos *besąlyginis atsipalaidavimas nuo jos dabartinių teorijų*.

Veltui „Liaudies Laisvės“ šalininkai mano, kad toks atsipalaidavimas būtų rusų teroristinės kovos herojų atminimo išdavimas. Žymesnieji teroristai pradėjo darbą, kritiškai žiūrėdami į visuotinai pripažintąsias jų laiko revoliucionierių „programas“. Kodėl gi žmonės, einą jų pėdomis, negali imtis tokios pat kritikos savo laiko „programų“ atžvilgiu; kodėl jie mano, kad Želiabovo kritinė mintis turi sustoti ties p. Tichomirovo dogmatine pasaulėžiūra?

Štai klausimas, apie kurį verta pagalvoti mūsų jauniems „narodovolcam“.

T U R I N Y S

	Psl.
Laiškas P. L. Lavrovui (<i>Pratarmės vietoje</i>)	3
Ižanga	21
1. Kas mums prikišama	—
2. Klausimo pastatymas	25
3. A. I. Gercenas	27
4. N. G. Černiševskis	29
5. M. A. Bakuninas	49
6. P. N. Tkačiovas	57
7. Rezultatai	64
 <i>I skyrius. Kai kurie istoriniai duomenys</i>	 69
1. Rusiškasis blankizmas	—
2. L. Tichomirovas	73
3. „Darbo Išvadavimo“ grupė	83
4. L. Tichomirovas kovoje prieš „Darbo Išvadavimo“ grupę	89
5. Istorinis kapitalizmo vaidmuo	93
6. Kapitalizmo išsivystymas Vakaruose	104
 <i>II skyrius. Kapitalizmas Rusijoje</i>	 119
1. Vidaus rinka	—
2. Darbininkų skaičius	125
3. Amatininkai	134
4. Amatinė pramonė ir žemės ūkis	143
5. Amatininkas ir fabrikas	146
6. Rusijos kapitalizmo laimėjimai	148
7. Realizavimas	151
 <i>III skyrius. Kapitalizmas ir bendruomeninis žemės valdymas</i>	 153
1. Kapitalizmas žemės ūkyje	—
2. Bendruomenė	155
3. Mūsų bendruomenės irimas	159
4. Idealiųjų darbininkų bendruomenė	169

5. Išperkamoji operacija	181
6. Smulkioji žemės nuosavybė	191
7. Išvada	192
<i>IV skyrius. Kapitalizmas ir mūsų uždaviniai</i>	<i>194</i>
1. Būsimosios revoliucijos pobūdis	—
2. „Valdžios užgrobimas“	218
3. Galimi „liaudies“ revoliucijos padariniai	226
4. L. Tichomirovo svyravimai tarp blankizmo ir bakunizmo	244
5. Galimi socialistų valdžios užgrobimo padariniai	256
<i>V skyrius. Tikrieji socialistų uždaviniai Rusijoje</i>	<i>257</i>
1. Socialdemokratai ir „antausiai“	—
2. Propaganda darbininkų tarpe	268
<i>VI skyrius. Užbaiga</i>	<i>280</i>

KLAIDŲ ATITAIŠYMAS

Psl.	Eilutė	Išspausdinta	Turi būti
7	4 eil. iš v.	energiją	energingą
81	16 „ „ „	nedrįstama	nedrįsdama
135	11 „ „ „	sunkesniems	smulkesniems
153	1 „ „ ap.	likučiai	likučių
154	2 „ „ v.	ir	iš
163	9 „ „ ap.	laikinių prievolininkų	valstiečiams, laiki-
		valstiečiams	niems prievolininkams
„	5 „ „ „	laikinai įsipareigojusių	laikiniems
			prievolininkams
177	1 „ „ v.	yra	yra už
225	1 „ „ „	atsilikimo	atsitikimo
235	8 „ „ ap.	nepriklausomi.	nepriklausomų.
236	14 „ „ v.	uždaviniu	uždavinius
270	3 „ „ ap.	įtaigas	įstaigas

Atsakingasis redaktorius *D. Berzakaitė*
Redaktorius *P. Markelis*
Technikinis redaktorius *J. Sabaliauskas*
Korektorius *L. Joselevičienė*

Leidinyo Nr. 45.	Tiražas 4000 egz.
Pasirašyta spausdinti 1949. XI. 16. LV 14846.	
16,75 apsk. leidybinio lanko. 18 spaudos lankų.	
Spaudos l. 37220 sp. ž. Popierius 60×92 cm, 65 g.	
Kaina Rb 7,80	

Spaudė valst. Juliaus Janonio vardo sp. Vilniuje,
Komjaunimo g. 13. Užsak. Nr. 2005.